

FILOLOGICA JUVENILIA

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

BOHEMICA 3 OLOMUCENSIA

OLMOUC 2009

Recenzenti:

doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

doc. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

OBSAH

EDITORIAL (Vladimír P. Polách)	9

HISTORICKÁ TRANSLATOLOGIE

LENKA ULIČNÁ: Roman Jakobson a staročeské glosy ve středověkých hebrejských spisech	13
MARKÉTA PYTLÍKOVÁ – HANA SOBALÍKOVÁ: České glosy k latinským biblím z přelomu 14. a 15. století a jejich vztah k staročeskému biblickému překladu	25
MARTINA JAMBOŘOVÁ: Přípisky v rukopisu českého překladu sbírky náleží brněnsko-jihlavských Jana z Gelnhäusen	36
KATEŘINA VOLEKOVÁ: K slovesům ve Slovníku klementinském	41
ROBERT DITTMANN: Ke genezi kralického překladu v Šestidíle	47
ALENA A. FIDLEROVÁ: Ke vztahům mezi písařským a tiskařským pravopisným územ v raněnovověkých rukopisech	52

GRAMATIKA

LUKÁŠ CRHÁK – MICHAL KUBÁNEK – VÁCLAV JONÁŠ PODLIPSKÝ: Investigation of the nature of acoustic cues for recognizing Czech vowels: Are the transitions sufficient cues for recognizing Czech vowels? (Hledání povahy akustických vlastností pro rozpoznávání českých vokálů: Jsou přechody dostatečným vodítkem k rozpoznávání českých vokálů?)	63
PETR DANIEL HAJKAR: Disintegration of contemporary British pronunciation – Problems with standardization in contemporary British English (Rozpad současné britské výslovnosti – Problémy se standardizací v současné britské angličtině)	69
MARTINA VOHRALÍKOVÁ: Infinitiv jako výzva	75
ANDREA HUDOUSKOVÁ: [+arb] subjekt v češtině	81
ONDŘEJ BLÁHA: Délka slova v češtině, ruštině a bulharštině	90
ALEXANDRA CHOMOVÁ: Gramatická, sémantická a pragmatická rovina vo vyjadřování vztahov vlastnictva v slovenčině	94

KLÁRA OSOLSOBĚ: K jednomu typu vyjadřování stupně v češtině. Hebrejský superlativ v češtině	106

TRANSLATOLOGIE

ZUZANA PAŘÍZKOVÁ: Český text o dějinách výtvarného umění a jeho překlad do angličtiny	123
MICHAELA MARTINKOVÁ: Ke dvěma anglickým prostorovým adjektivům v jejich abstraktním užití	138
TAMÁS TÖLGYESI: Středoevropská kuchyně jako zrcadlo kontaktů interkulturních	145
MARKÉTA POCHYLOVÁ: Konkurence atributů v češtině a maďarštině a jejich překládání	151
KATEŘINA ČERNÁ: Jazyk a identita v Euroregionu Nisa	157

JAZYKOVÝ MANAGEMENT

OLIVER ENGELHARDT: Die Sprachpolitik eines deutschen Industriebetriebs in der Tschechischen Republik und ihre Verwirklichung (Jazyková politika jednoho německého podniku v České republice a její implementace)	173
KATEŘINA VLASÁKOVÁ: Jaké úrovně komunikační kompetence potřebuje dosáhnout žadatel o trvalý pobyt?	184
KLÁRA HUŠKOVÁ: Kompenzační strategie zahraničních mediků při komunikaci s pacientem	191

MÉDIA

LUCIE OŠLEJŠKOVÁ: Der Gebrauch der Mundart und Standardsprache im Schweizer Fernsehen (Užívání dialektu a spisovného jazyka ve švýcarské televizi)	197
LENKA ZAJÍCOVÁ: Stylistická variantnost v situaci jazykového kontaktu: španělština a guaraní	208
LUCIE BARBAPOSTOLOSOVÁ: Ke komunikaci v reality show	217

SÉMIOTIKA

LUCIE ŠŮCHOVÁ: Český znakový jazyk – malování do vzduchu? Ikoničnost v českém znakovém jazyce	227
VÍT GVOŽDIAK: Několik poznámek ke koncepci znaku a textu z hlediska překladu a kódování	240
DAVID HRON: Charakteristika náboženské promluvy	248

LITERATURA

LIBOR MAREK: Schaukals literarischer Dandy im Spiegel der konservativen Revolution (Schaukalův literární dandy v zrcadle konzervativní revoluce)	257
PETR PLECHÁČ: Přízvuková kontura veršů J. H. Krchovského jako intertextový znak	262
PAVEL NEČAS: Pojetí latiny v některých Demlových textech	266
RESUMÉ	275

CONTENTS

EDITORIAL (Vladimír P. Polách)	9

HISTORICAL TRANSLATION STUDIES

LENKA ULIČNÁ: Roman Jakobson and Old Czech glosses in medieval Hebrew texts	13
MARKÉTA PYTLÍKOVÁ – HANA SOBALÍKOVÁ: Czech glosses in Latin Bibles from the turn of the 15 th century and their relation to the oldest Czech Bible translation	25
MARTINA JAMBOROVÁ: Scholia in a manuscript of a Czech translation of a collection of Jan of Gelnhausen's legal findings from Brno and Jihlava	36
KATEŘINA VOLEKOVÁ: On the verbs in the Slovník klementinský	41
ROBERT DITTMANN: On the Origin of the Six-Volume Kralice Bible Translation	47
ALENA A. FIDLEROVÁ: On the relation between the printers' and scribes' orthography convention in Czech early modern texts	52

GRAMMAR

LUKÁŠ CRHÁK – MICHAL KUBÁNEK – VÁCLAV JONÁŠ PODLIPSKÝ: Investigation of the nature of acoustic cues for recognizing Czech vowels: Are the transitions sufficient cues for recognizing Czech vowels?	63
PETR DANIEL HAJKR: Disintegration of contemporary British pronunciation problems with standardization in contemporary British English	69
MARTINA VOHRALÍKOVÁ: Infinitive as a command	75
ANDREA HUDOUSKOVÁ: [+arb] subject in Czech	81
ONDŘEJ BLÁHA: On the word length in Czech, Russian and Bulgarian	90
ALEXANDRA CHOMOVÁ: Grammatical, semantic and pragmatic plane(s) in expressing the relations of ownership in Slovak	94
KLÁRA OSOLSOBĚ: One Periphrastic Mode of Expressing Superlative in Czech (Hebraic Superlative)	106

TRANSLATION STUDIES

ZUZANA PAŘÍZKOVÁ: The Text on History of Arts and its Translation into English	123
MICHAELA MARTINKOVÁ: Some notes on two English spatial adjectives and their abstract use	138
TAMÁS TÖLGYESI: Central European cuisine as a mirror of the intercultural relationship	145
MARKÉTA POCHYLOVÁ: Competition of attributes in Czech and Hungarian and their translation	151
KATEŘINA ČERNÁ: Language and Identity in the Nisa euroregion	157

LANGUAGE MANAGEMENT

OLIVER ENGELHARDT: The language policy of one German concern in Czech Republic and its implementation	173
KATEŘINA VLASÁKOVÁ: Which level of communicative competence does a foreigner applying for permanent residency need to reach?	184
KLÁRA HUŠKOVÁ: Compensative strategies of foreigner students of medicine in communication with a patient	191

MEDIA

LUCIE OŠLEJŠKOVÁ: The use of a mother tongue and a standard language in Swiss TV	197
LENKA ZAJÍCOVÁ: Register Variation in Language Contact Situation: Spanish and Guarani	208
LUCIE BARBAPOSTOLOSOVÁ: On communication in a reality show	217

SEMIOTICS

LUCIE ŠŮCHOVÁ: Czech sign language – Drawing in the air? On iconicity in Czech sign language	227
VÍT GVOŽDIAK: Some notes on the concept of a sign and a text in terms of translation and coding	240
DAVID HRON: Characteristics of a religious discourse	248

LITERATURE

LIBOR MAREK: Schaukal's literary dandy in the mirror of the conservative revolution	257
PETR PLECHÁČ: Outline of accent in the verses of J. H. Krchovský as a intertextual sign	262
PAVEL NEČAS: The use of Latin in some texts of Jakub Deml	266
RESUMÉ	275

EDITORIAL

VLADIMÍR P. POLÁCH

Třetí číslo časopisu *Bohemica Olomucensia* je věnováno příspěvkům, které zazněly na 9. mezinárodním Setkání mladých lingvistů, které se odehrálo v květnu 2008. Hlavním tématem tohoto setkání či, chcete-li, méně formální konference, byla Interkulturní komunikace a lingvistika. Olomoucká (od r. 2003) lingvistická Setkávání se však vždy vyznačovala velmi širokým tematickým záběrem a přesahy do mnoha jiných oborů včetně literatury, a naplňují tak v mnoha ohledech skutečně pojem filologie, který se odráží i v podtitulu čísla. Z důvodu této pestrosti také najdete v tomto čísle několik výrazně odlišných sekcí.

Již tradičně byla na konferenci velmi silně zastoupena problematika diachronní lingvistiky a textologie, která i proto toto číslo časopisu otvírá. Trochu symbolicky jsme na první místo umístili článek L. Uličné, ve kterém se spojilo nejstarší, středověké téma se stoletím dvacátým a s tematikou konference, totiž komunikací mezi kulturami.

Ostatní studie jsou řazeny podle klíče, který charakterizuje jejich společné zaměření obsahové (viz např. Média) nebo metodologické (Sémiotika). Většina z nich se ovšem samozřejmě vztahuje k hlavnímu tématu, nejčastěji na rovině obecně sociolingvistické či interkulturní. Tak je tomu i v sekci literární, jak je možné dokladovat na studii P. Nečase, která toto číslo časopisu uzavírá – je věnována analýze užívání latiny v díle Jakuba Demla jako nástroje (ne)komunikace.

Na loňské Setkání mladých lingvistů se v Olomouci úspěšně navázalo i letos, když se na půdě katedry bohemistiky sešlo ve dnech 11.–13. května přes pět desítek účastníků, diskutujících na téma NEpravidelnost a NEjednoznačnost v non/verbální komunikaci. Příspěvky na letošním Setkání přednesené přineseme opět v třetím čísle příštího ročníku.

HISTORICKÁ TRANSLATOLOGIE

ROMAN JAKOBSON A STAROČESKÉ GLOSY VE STŘEDOVĚKÝCH HEBREJSKÝCH SPISECH

LENKA ULIČNÁ

1

Staročeské glosy objevující se ve středověkých hebrejských spisech jsou glosy psané hebrejským písmem, jsou součástí textu a bývají uvozeny spojením *bi-lešon kena'an*, v jazyku kenaanském. Zatím bylo zpracováno¹ 100 glos ze spisů Abrahama ben Azri'ela² a Jichāqa ben Moše³.

---

1 Uličná, rkp.

2 Abraham ben Azri'el se řadí k tzv. „starcům“ či „starším z Čech“ 13. století, hebr. *zikenj Behem*. Podle některých autorů je totožný s Abrahamem Chládkem. O jeho životě mnoho nevíme. Vzdělání získal u tosafistů, tedy u autorů dodatků k Talmudu (např. pražského tosafisty Jichāqa ben Ja'agova ha-Lavana) a pietistů z hnutí *ḥasidej Aškenaz* v Řezně a ve Wormsu, jeho učiteli byli zejména Jehuda ben Šmu'el he-Ḥasid, Ele'azar ben Jehuda z Wormsu, zvaný podle svého spisu *Rokeaḥ*, a Baruch ben Jichāq z Řezna. Z tosafistického hnutí ovlivnili Abrahama ben Azri'ela zejména tzv. *paštanim*, komentátoři používající metodu jednoduchého výkladu textu zvanou *pešať*, zejména Josef Qara. Abraham ben Azri'el vyučoval v pražské židovské škole, kde mezi jeho žáky patřil i Jichāq ben Moše, a je považován za významného liturgického komentátora.

Kolem roku 1234 dokončil Abraham ben Azri'el svůj komentář k liturgickým písním nazvaný *Arugat ha-bosem*, Záhon balzámu. Liturgické písně, hebr. *pijutim*, komentoval autor na základě dohledání příslušných míst v *Tanaḥu*, hebrejském Písmě.

Část rukopisu *Arugat ha-bosem* objevil roku 1874 ve Vatikánské knihovně Abraham Berliner, vědec patřící k hnutí *Wissenschaft des Judentums*. Jinou, komplementární část našel za tři roky poté D. Kaufmann v Mnichově a J. Perles ji správně identifikoval (srov. Kaufmann 1882, s. 316). V letech 1939–41 pak vyšel tento spis v kritickém vydání ve zpracování E. E. Urbacha.

K *Arugat ha-bosem* připojují Kupfer a Lewicki (1956) též tzv. *Machzor norimberský*, kompilaci pocházející z let 1250–1330. Tomuto spisu se věnoval zejména B. Ziemlich a autorství některých pasáží připsal na základě konfrontace s oběma částmi rukopisu *Arugat ha-bosem* rovněž Abrahamu ben Azri'elovi.

3 Jichāqa ben (resp. bar) Moše najdeme v literatuře pod různými jmény: Izák syn Mojžíšův, Izák z Vídně, Izák z Prahy nebo také pod akronymem Riaz ד"ר רי"א, rabi Jichāq Or zarua, ale nejčastěji ve spojení s názvem jeho díla, tedy Jichāq ben Moše Or zarua.

Žil pravděpodobně mezi léty 1180–1250, narodil se snad v Čechách v rodině učenců a zde strávil i dětství a část mládí. V pražské talmudické škole se setkal Jichāq ben Moše s Abrahamem ben Azri'elem a studoval i u Ja'agova ha-Lavana, syna významného pražského učenice Jichāqa ben Ja'agova ha-Lavana. Studium se Jichāq ben Moše věnoval i v Německu: v Řezně studoval u Jehudy ben Šmu'ela he-Ḥasida a Abrahama ben Mošeho. Mezi jeho další učitele patří Simḥa ben Šmu'el ze Špýru, Eli'ezer ben Jo'el ha-Levi, zvaný též Ravija, a Jehuda ben Jichāq Sir Leon z Paříže. Ve Francii studoval Jichāq ben Moše těsně předtím, než tamější školy ztratily na významu a centrum aškenázské židovské vzdělanosti se začalo přesouvat na východ.

Jichāq ben Moše se osobně účastnil přesunu centra vzdělanosti do Německa a dále na východ. Po studiích se usadil ve Würzburgu a v Řezně, kde působil jako rabín a učitel v talmudické škole. Ze svého porýnského působiště se na čas vrátil do Prahy, kde snad stál v čele talmudické školy; navštívil i Uhry a závěr života strávil ve Vídni.

V českých lingvistických kruzích bývá obvykle citována pouze jedna práce na téma staročeských glos ve středověkých hebrejských spisech, a to studie Romana Jakobsona z roku 1957 *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Méně známé jsou další dvě Jakobsonovy práce na toto téma.⁴ Kromě Jakobsona se z českých bohemistů tématu nevěnoval, jak se zdá, nikdo.

Glosám se však z poněkud jiné pozice věnovali čeští hebraisté; na bádání Otto Munelese navázali Sadek – Heřman 1962 a Šedinová 1981; 1991; 1996; 2005. Tyto studie bohužel neměly v českých zemích žádoucí ohlas, zejména proto, že hebraistika byla u nás po čtyřicet let komunistické vlády systematicky umlčována.

2

Počátky výzkumu jinojazyčných glos v hebrejsky psaných spisech se pojí s hnutím *Wissenschaft des Judentums*, které sdružovalo německy píšící židovské vědce z různých oblastí zhruba od poloviny 19. století. Hlavní tribunou tohoto hnutí byl *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, vycházející v letech 1851–1939.⁵ Kromě studií na historická, sociologická a literárně historická témata začaly vycházet i edice významných spisů judaismu. Náboženská díla byla poprvé analyzována z jiných než teologických hledisek, zkoumaly se jejich historické, právní a rovněž i lingvistické aspekty. Ve středověkých dílech byly objeveny nejen tzv. kenaanské glosy, tedy glosy slovanské, jak se tehdy tento termín překládal, ale i např. glosy staroněmecké a starofrancouzské. Vznikaly první soubory těchto glos, které se postupně doplňovaly a rozšiřovaly.⁶

Jeho nejvýznamnějším žákem je Me'ir ben Baruch z Rothenburgu, který u Jichyaka ben Moše studoval na ješivě ve Würzburgu a svého učitele co do věhlasu nakonec předstihl.

Svůj nejvýznamnější spis nazval Jichyq ben Moše *Or zarua*, Světlo zaseté. Je to právní a rituální kodex, do něhož autor zahrnul poznámky, které shromažďoval během svého života. Jichyq ben Moše se opírá často o jiné rabínské autority, zejména o své učitele, které obsáhle cituje. Dílo je nejen významnou sbírkou halachických nařízení německých a francouzských učenců, ale i pramenem pro poznání historie židovských komunit ve středověké Evropě. Autor zde neuvádí jen konečné halachické nařízení, ale i příslušnou talmudickou pasáž, vysvětluje podstatu problému a z něj vyvozuje halachické důsledky. Proto je *Or zarua* zároveň rituální kodex i talmudický komentář.

Or zarua se řadí k těm halachickým spisům, které se pro svůj velký rozsah příliš často neopisovaly, což zamezovalo jeho většímu rozšíření. Přesto nahradil tento spis ve střední Evropě starší rituální kodexy. Z díla bylo vytvořeno několik zkrácených verzí, nejznámější je podoba, kterou sepsal autorův syn Haim ben Jichyq *Or zarua*.

První dva díly spisu *Or zarua* byly roku 1862 vytištěny v Žitomiru podle rukopisu z vlastnictví Akivy Lehrena z Amsterdamu. Tyto první dva díly se věnují z velké části zákonům spojeným s uzavíráním sňatku, na konci prvního dílu je rozsáhlejší pasáž s responsy; na začátku prvního dílu najdeme pět odstavců zabývajících se mystickým významem písmen hebrejské abecedy. Další dva díly byly publikovány později (1887–90) v Jeruzalémě na základě rukopisů z Britského muzea. Vztahují se k talmudickým traktátům *Bava Kama*, *Bava Mecia*, *Bava Batra*, *Sanhedrin* a *Avoda Zara*. Spis *Or zarua* nebyl doposud zpracován pro kritické vydání.

4 Jakobson – Halle 1964, repr. 1985; Jakobson 1978, repr. 1985.

5 Tento časopis i další starší judaistická periodika jsou dnes přístupná na internetových stránkách projektu Compact Memory, <http://www.compactmemory.de>.

6 Na slovanské glosy ve spise *Or zarua* upozornil jako první L. Zunz ve své *Hebräische Bibliographie*, VIII, 3 (cit. podle Mazon 1927); tento Zunzův text byl později vydán znovu v jeho sebraných spisech (Zunz 1876).

První pokus o souborné vydání dosud shromážděných glos podnikl roku 1865 ruský orientalista A. Harkavy; o dva roky později však svůj soubor přepracoval a místo původní ruštiny jej vydal hebrejsky (Harkavy 1867). Tento lingvista a knihovník carské knihovny v Petrohradě dokazoval na materiálu slovanských glos v starých hebrejských spisech, že židé přišli do slovanských zemí velmi dávno a že přijali slovanské jazyky okolních národů. Sám však přiznává nedokonalou znalost slovanských jazyků s výjimkou ruštiny, a proto mnoho glos ponechává neidentifikovaných. Ze spisu *Or zarua* excerpoval Harkavy 29 slovanských glos.

Po vydání dalších dvou dílů *Or zarua* (1887–90) vznikají další soubory glos z pera J. Wellesze (Wellesz 1904) a poněkud přesvědčivější soubor 51 glos Harkavyho žáka I. Markona (Markon 1905). H. Tykocinski (1911) se

V roce 1893 vyšel ve *Věstníku České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* český článek, který představil českému vědeckému publiku 86 staročeských glos. Jeho autorem byl mladoboleslavský okresní rabín Max Grünwald, který nejspíš paradoxně zavínil to, že tyto staročeské glosy nepronikly do Gebauerova Staročeského slovníku⁷: Jan Gebauer měl totiž možnost čerpat informace o glosách pouze z tohoto článku a samozřejmě poznal, že článek není spolehlivý. Grünwaldovo čtení mnohých glos je mylné, některé jeho datace rovněž, a navíc, jak Gebauer podotýká v rejstříku zkratk ve své *Historické mluvnici jazyka českého*⁸, není jasné, odkud pochází punktace⁹ některých glos. Zdá se, že Grünwald někdy dopunktoval text sám, a tím podobu glos zkreslil.¹⁰

Gebauerovi pokračovatelé, zejména poslední generace autorů Staročeského slovníku, má k dispozici dosud nejobsáhlejší publikaci popisující slovanské glosy v hebrejských spisech s názvem *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*.

2.1

Tato monografie polských orientalistů Franciszka Kupfera a Tadeusze Lewického vyšla roku 1956 a na její vydání reaguje Roman Jakobson v dopise Bohuslavu Havránkovi ze dne 17. června 1957:

„Žádal jsi mě o příspěvek do Slavie o českých glosách v hebrejských památkách. Mezitím vyšla velká kniha Lewického o středověkých hebrejských pramenech k dějinám slovanským, vydaná polskou Akademií. (Lewicki 1956). Jsou v ní důležitá data z hlediska hebraistického, ale po stránce slavistické, obecně metodologické a jazykovědné to silně pokulhává. Mimoto mnohé knihy a rukopisy zůstaly autoru neznámé, a velmi důležité prameny tam scházejí. A kromě toho tato práce jako tolik studií předchozích o stejných problémech projevuje vědomou nebo podvědomou tendenci zeslabit českost těchto glos a údajů a zamlžit jejich význam pro kulturní a jazykové dějiny české. Rád bych napsal nikoliv referát, ale kritickou stať věnovanou této důležité knize – velmi uznalou a zároveň velmi kritickou. Chceš-li to do Slavie, odpověz obratem. Napsal bych to česky.“¹¹

pak v podrobné analýze spisu *Or zarua* zamýšlí nad přesným určením doby a místa, v nichž žil autor spisu Jichaq ben Moše. Glosy z *Or zarua* použil André Mazon jako podklad pro své úvahy o přesnější dataci staročeské změny *g* → *h* (Mazon 1927).

Ještě před vydáním třetího a čtvrtého dílu *Or zarua* jsou objeveny dvě víceméně komplementární části spisu *Arugat ha-bosem* autora Abrahama ben Azri'ela; o něm informuje J. Perles (Perles 1877).

7 Gebauer 1970.

8 Gebauer, reed. 1963.

9 Hebrejský konsonantní text je někdy opatřován tzv. punktací, pomocnými značkami pro vokalizaci nejasných, např. nehebrejských, slov.

10 „Hebr. = staročeské glosy X.–XIII. stol., z textů hebrejských přepsal a vyložil dr. M. Grünwald... (Gloss těchto nemohl jsem nyní užít, jednak že vyšly, když kniha má se již tiskla, jednak že se mi nedostávalo některých poučení, zejména od koho je vokalisace a kde je bezpečné svědectví, že glossa ta ona je čistě česká a ne jiného jazyka slovanského; krom toho je žádoucí, aby při každém pramenu, resp. při každé skupině gloss bylo pověděno, ze které doby pocházejí, a aby při glossách jednotlivých býval z pravidla asi takový kousek kontextu, jako při glosse makovica a púc=pútce)“ (Gebauer 1963, s. 672–3).

11 Havránková – Toman 2001, s. 96.

2.2

Jakobson nakonec nenapsal, nebo alespoň nepublikoval, ani referát, ani kritickou stat' věnovanou polské monografii. V jeho kritice by pravděpodobně zaznělo, že se polští autoři na mnoha místech zbytečně a někdy i marně snaží ukázat jiný než český původ glos, jak to Jakobson naznačuje ve společné studii s M. Hallem (1964, repr. 1985, passim). Zatímco glosa *pútec* nebo *kraboška* mohou být podle Kupfera a Lewického pouze české, ze stejného pramene pocházející glosa *motyka* už je obecně slovanská, *jelito* je české nebo polské, *nogavice* by bylo možno přecíst jako ruské *nogavici* a *makovica* rozhodně nemůže být podle názoru polských autorů česká kvůli své koncovce, podobně jako glosa LWD (לוד), kterou čtou jako *lod* a nepřipouštějí možnost písařského omylu a opravu na LJD (לד), tedy *led*.

Zdá se, že Jakobson usiloval o více než kritické zhodnocení polské monografie, jak lze soudit z dopisu Havránkovi z října–listopadu 1945:

„Připravil jsem k tisku knihu o češtině pražských Židů v XI.–XIII.století: tato práce, jejíž uskutečnění mi umožnily bohaté newyorské sbírky judaik, ukázala mocný a svérázný kulturní vývoj židovské obce v přemyslovských Čechách, její českou orientaci politickou a jazykovou, značný význam těchto pramenů pro české kulturní a jazykové dějiny a pro otázky středověké expanze češtiny. Můj slovník bohemik z hebrejských památek XI.–XIII. stol. zahrnuje kolem dvou set slov, pro svůj přesný ustálený pravopis zajímavých také hláskoslovně. Uveřejnil jsem zatím v časopise American Hebrew, CL, jen několik předběžných závěrů, odhalujících, jak německožidovští historikové záměrně zkreslovali středověké dějiny českožidovské. (...)“¹²

Na několika místech v jeho korespondenci s Havránkem čteme, že Jakobson má tuto ob-sáhlou monografii připravenou k vydání; podle dostupných informací však nikdy nevyšla.

3.1

Jakobson nepochyboval o tom, že zejména glosy ze spisů *Arugat ha-bosem* a *Or zarua* jsou české. Postavil se tak zvláště proti německé škole *Wissenschaft des Judentums* a zcela zavrhuje tvrzení o německosti autorů obou zmíněných spisů. Českost autorů zdůrazňuje až nekriticky zejména v zmíněné studii z roku 1957 a proti jeho argumentům lze vznášet námitky: není pravda, že by Jich'aq ben Moše označoval jako „naše království“ pouze království české, ozna-čuje tak třeba i Sasko; „naše město“ není vždy Praha, ale i Vídeň; počet aškenázských, němec-kých glos je v jeho spise hodně vysoký atd.

Odpověď na otázku identity židů žijících v Praze a i jinde na českém území do 13. století však dnes už neklademe mezi póly českost – německost, dnes už nikdo nepochybuje o tom, že židé v českém knížectví a království mluvili v *lešon kena'an*, tedy jazyku kenaanském, otázkou však zůstává, jestli je tento jazyk totožný se starou češtinou, nebo jde-li o židovský dialekt češ-tiny anebo o samostatný západoslovanský židovský jazyk, který používali např. i židé v Lužici a Polsku.

Jakobson podává ve své studii o pojmu Kanaan svou odpověď na otázku jak vnímat *lešon kena'an*. Kanaan (zejména ve spojení *erec kena'an* a *lešon kena'an*) je podle něj původně široké označení pro Slovany, slovanské země a slovanské jazyky a už v 11. a 12. století se podle

---

12 Havránková – Toman 2001, s. 26.

hebrejských pramenů zúžilo na označení Čechů, českého území a češtiny (Jakobson 1962, repr. 1985, *passim*).

Podobně jako Jakobson pokládají kenaanské glosy za doklady staré češtiny i Mazon (1927) a nověji Reinhart (2000); jiní lingvisté však zaujali ke kenaanskému jazyku odlišný postoj.

3.2

Vyhrocený a poněkud úsměvný údaj najdeme na stránkách The Jewish Language Research Website:¹³ *knaanic (judeo-slavic, judeo-czech)* je podle autorů vyhynulý slovanský jazyk z České republiky, tedy jakýsi samostatný židovský jazyk.¹⁴

Paul Wexler, telavivský judeoslavista a autor mnoha extrémních teorií o židovských jazycích, ve svých výzkumech jazyků slovanských židů navazuje na jidišistu Maxe Weinreicha (1956 aj.) a jeho vymezení tzv. kenaanské subkultury. Tuto subkulturu autochtonních slovanských židů charakterizuje Weinreich zejména specifiky jazykovými, právními a specifiky ritu a uvažuje o existenci judaizovaného slovanského jazyka, kenaanštiny, který dělí do dvou větví – na západokenaanštinu a východokenaanštinu. Západokenaanština podle něj vychází z češtiny, lužické srbštiny a snad i z jazyka vymřelých polabských Slovanů.

Wexler (1987, *passim*) od názvu kenaanský kvůli jeho mnohoznačnosti upouští. Slovanský židovský prostor rozděluje na západní, východní a jižní část a snaží se dokázat odlišnosti příslušných jazyků od jazyků křesťanských majorit. Nejvíce materiálu nachází pro tzv. judeozápadoslovánštinu, *Judeo-West-Slavic*: ta se podle Wexlera odlišuje od západoslovanských křesťanských jazyků především svým smíšeným charakterem, obsahuje podle něj prvky různých západoslovanských jazyků (nejen češtiny), ale i prvky východo- a jihoslovanské, prvky z judeořečtiny, judeoiránštiny, chazarštiny ad. a od 12. stol. prvky jidiš.¹⁵ Wexler tedy svým způsobem rozvíjí pojetí, které představila výše zmíněná polská monografie (Kupfer – Lewicki 1956).

4

Považujme tedy Jakobsona za zastávce jednoho pólu škály možností nahlížení na tzv. kenaanský jazyk a Wexlera za zastávce druhého pólu: podle Jakobsona je kenaanština totožná se starou češtinou, zatímco podle Wexlera jde o samostatnou skupinu židovských slovanských jazyků, v níž jednotlivé jazyky jsou odlišné od jazyků křesťanské majority. Zatímco Jakobsonovo stanovisko by umožňovalo využít dochované glosy např. pro doplnění Staročeského slovníku, Wexlerovo pojetí staví kenaanský jazykový materiál do určité izolace.

Je možné, že kdyby čeští židé ve 13.–14. století neopustili svůj dosavadní jazyk a nepodlehli germanizačnímu tlaku, způsobenému vlnou židovských uprchlíků ze západní Evropy směřujících na východ, mohl se jejich jazyk plně vyvinout v samostatný židovský slovanský jazyk, podobně jako se vyvinul jazyk jidiš. Srovnání s jazykem jidiš je možností, jak přistupovat k jazykům, kterými mluvili židé v Evropě do 13. století: jidiš se v této první fázi vývoje totiž ještě nijak znatelně neodlišuje od středověkých německých dialektů, teprve zpětným pohledem lze i v této rané fázi identifikovat náznaky budoucího směřování k samostatnému židovskému

13 The Jewish Language Research Website, <http://www.jewish-languages.org/>, 1. prosince 2007.

14 Jiné židovské jazyky jsou však na těchto stránkách zpracovány na vyšší úrovni, což svědčí o tom, že jejich výzkumu byla ve světě věnována větší pozornost.

15 Velkou část Wexlerových nečeských dokladů však představují toponyma a další nepřesvědčivé důkazy.

jazyku a jedině na základě dalšího vývoje lze tuto první fázi hodnotit jako počátek nového jazyka. Protože čeští židé češtinu opouštějí, žádné další fáze případné židovské češtiny či kenaaštiny neexistují – můžeme tedy pouze spekulovat, že jazyk, kterým židé v českých zemích mluvili nejpozději od 10. do 13. století, mohl být první fází samostatného slovanského jazyka. Rozhodně by však tato fáze vykazovala minimální odchylky od jazyka výchozího – tedy od staré češtiny, a proto se podle našeho názoru můžeme ztotožnit s Jakobsonovým pojetím kenaaštiny jakožto staré češtiny se všemi důsledky, které z toho pro bohemistiku plynou.

PŘÍLOHA

Staročeské glosy ve spisech *Arugat ha-bosem*, *Or zarua* a v Norimberském machzoru

č.	návrh transkripce	transliterace	význam	pramen	hebr. glosa
1	bamv'lna, bamv'lna	bmwljn'	bavlna	OZ II, 18a	במילנא
2	baňky	bnqj	nádoby pro pouštění krve	OZ IV, 41b	בנקי
3	běльмо, bielmo	bjllmw	glaukom, oční choroba	OZ III, 71b	ביילמו
4	b'ľcha, b'ľcha	bjlh'	blecha	OZ II, 15a (2x) OZ II, 15a OZ II, 15a	בילחא
	b'ľchy, b'ľchy	bjlhj	blechy		בילחי
5	črěp	crjp	svícen	OZ II, 16a OZ II, 152a	צריף
6	čtv'rt	ctvrjt		OZ II, 149b (2x)	צטוירט
7	dalek daleko	dlwq → dljq dlwqw → dljqw		AB I, 84-85 AB I, 84-85	דלוק דליקו
8	budi dán budi danú	bwdjdn bwdjdnw		AB II, 72 AB II, 72	בודידן בודידנו
9	dnem (sedmým)	dnjs swdmjs → dnjm sjdmjm		AB II, 207	דניס סודמיס
10	ež viz (ež) nepění				
11	glavaticě	glwwtjcj	hlávkové zelí	OZ IV, 53a	גלווטיצי
12	glezno	gljzt → gljznw	hlezo, kotník	OZ I, 185a (2x)	גליזט
13	gnój	gnwj	hnis	OZ I, 121a	גנוי
14	gr'bie sa, grebie sa	grjbws' → grjbjs'	noří se/je objat	AB I, 112-113	גריבוסא
15	grůdy, grúdie	grwrj → grwdj	hroudy, hroudoví	MN 174/37	גרוידי
16	gubicě	gwbjcj	houbičky	OZ I, 232a OZ IV, 49b OZ IV, 51b OZ IV, 75b	גוביצי
17	jagody	jgwdj		OZ I, 56a	יגודי
18	jelito	jiljtw	střevo, zvl. konečník	OZ I, 122b	ייליטו

19	kanopie	qnwpj	konopí	OZ I, 75a	קנופי
20	kláda	kld'	mučící nástroj	OZ IV, 38a	כלדא
21	kňážstvo	knzstbw kndstbw → knzstbw	knížectví	AB II, 241 AB, 55b	קנזסטבו קנךקטבו
22	konvicé koficé (kopicé) konficé kovicé (kobicé)	qwnbjcj qwpjcj qwnpjcj qwbjcyj	nádoba na vino	OZ IV, 47a (5x) (3x) (3x) (1x)	קונביצי קופיצי קונפיצי קוביצי
23	kopyto	qwpjtw	dřevák	OZ II, 31b	קופיטו
24	(vs) kost(⁴)	'wsqwst'	až na kost	AB I, 110	אוסקוסטא
25	kraboška	qrbwšq'	škraboška	OZ II, 42a	קרבושקא
26	kruchy	qrwkj	zbylé kousky?	OZ II, 26a	קרוכי
27	kuklíky	qwqljqj	druh pečiva	OZ I, 51a	קוקליקי
28	(polu) kvarty	pwlw qbrtj	půl čtvrtky (váhová jednotka)	OZ II, 149b	פולו קברטי
29	květný viz (květný) věnec	qwjtjn			קויטני (ויצן)
30	lana	ln'	ozdoba?	MN 166/14	לנא
31	led	lwd → ljd	led, kroupy	OZ II, 30a	לוד
32	ledvina	ldwjjn' → ljdwn'		OZ I, 127a	לדוינא
33	lep, lepa	ljp'	lepidlo, lep	OZ II, 121a	ליפא
34	loket lokte	lwqt lwqwt → lwqjt lwqtj		AB II, 40 OZI 155b–156a (4x)	לוקט לוקוט לוקטי
35	lopata	lwpt'		AB II, 151–152 OZ II, 92b	לופטא
36	makovica	mqwbjch		OZ I, 56b	מקוביצה
37	mast	msnw → mst		AB, 53b AB II, 222	מסנו
38	mém, viz (po mém) obznamenání sa	mjm			(אובזן מ'ינ'סא) פומים
39	merk, mirk	mjrj	miřík, celer	MN 166/14	מירק
40	mešperní viz (mešperní) vichry	hšpjr... → mšpjrjn			(וויכרי) השפיר'
41	metla	mjtl'		OZ IV, 65	מיטלא
42	mištky, mžitky?	mšjtqjn → mšjtqj, mjštkj	druh pečiva	OZ I, 51a	משיטקין
43	množá sa	mnwzs'		AB I, 233	מנזסא
44	motovúz	mwtwbwz	provázek	OZ II, 37b	מוטובוז
45	motyka	mwtjq'		OZ II, 92b	מוטיקא
46	mrieža	mrjs'		AB, 56a AB II, 245	מרישא
47	myška	mjšk'	sval na paži	OZ I, 155a OZ I, 156b	מישקא

BOHEMICA OLOMUCENSIA 3 – FILOLOGICA JUVENILIA

48	(ež) nepění	'jšnpnj		OZ III, 48a	איִשְׁנפני
49	nogavicě	nwgbcj		OZ I, 127a	נוגביצִי
50	(tobú) budu objat	twbw bwdw 'wbjt		AB I, 113	אוביט טובו בודו
51	obmeškání sa	wbmjšknjs' → wbmjšknjs'		AB, 22a	נְבִמְיִשְׁכִּינִיסָא
	omežkání sa	wmjžšknjs'		AB II, 18	ומיזשכניסא
52	obznamenaj sa	'wbznmjnjs'	uvědom si	AB, 47a AB II, 139–140	אובְזִנְמִינִיסָא
53	(po mém) obznamenání sa	pwmjm 'wbznmjnnjs' ... 'wbwnmjnnjs' → 'wbznmjnnjs' pwmjs → pwmjm	poté, co jsem si uvědomil	AB, 47a AB II, 139–140	אובְזִנְמִינִיסָא פִּמִּים אובְזִנְמִינִיִּסָא פִּמִּים פומיס אובזנמינניסא
54	ogněncě, ogeňčě	'wgncj (→ 'wgjncj)	plameny	MN 166/14	אוגננצִי
55	okol	'wqwl	kolo, kruh, něco okrouhlého	MN 166/14	אוקול
56	okostil	'wkwstjl	ohryzal na kost	AB I, 110	אוקוסטיל
57	omdlenie, omdleni, omdlení	'wmdlñj		MN 168	אומדלני
58	oružie	'wrwzj	zbraň	AB I, 57	אורוזי
59	oslabil sa	'wsl'bjls'	zslábnul, ochabnul	MN 175/41	אוסלאבילסא
	oslabu sa	'wslbws'	zslábnu	AB I, 71	אוסלבוסא
60	osvětiti sa (tobú)	'wsbjtj tjs' twbw	posvětit se tebou, stát se svatým	AB 88a	טובו אוֹסְבִּיטִי טִיסָא
61	osvietit(i) sa	'wsbjtjth' → 'wsbjtjts'	osvítit se	AB, 96b	אוסְבִּיטִיטָא
62	ot viz (ot) výbora				
63	ožeg	'wšg	nástroj do ohniště, pohrabáč	OZ II, 152a	אוישג
64	pata	pt'		OZ I, 185a	פטא
65	pazucha, pazducha	pdwh' → pzw'h', pzdwh'	podpaží	OZ I, 156a (2x)	פדוחא
66	pěny	pñj		OZ IV, 64b	פיני
67	pijavicě, pijovicě	pjwcj		OZ II, 37a	פיוצי
68	p'lt, p^olt	pjl't	plě	OZ I, 27b	פילט
69	po viz (po mém) obznamenání sa				
70	pochodňa	pwhwdn'		MN 166/14	פוחודנא
71	pokapala	pqpl'		MN 166/14	פקפלא

72	polu viz (polu) kvarty	pwlw			קברטיו פולו
73	pometlo	pwmjtl̥n → pwmjtl̥w		OZ II, 234a	פומיטלן
74	potměla, potemněla	pwtmnjl'		AB 26a	פוטמנילא
75	povědán povědáno	pwbjdn pwbjdnw		MN 166/14 MN 166/14	פובידן פובידנו
76	povymeten	pwbmjtn̥j		AB I, 3	פובמיטין
77	pr'šno (?)	prjšn̥w	?	AB, 4a	פרישנו
78	prut	prwt		AB I, 64	פרוט
79	prýskali	prjsqej → prjsql̥j	frkali	AB, 4a	פריסקצי
80	púc pútec	pwc pwtc	pěšinka ve vlasech	AB, 77a OZ II, 33a (2x) OZ II, 40a, (2x)	פויץ פוטץ
81	roskýchal(a) sa, roskochal(a) sa	rwsqw hls', rwtqwhls' → rwsqj hls'	rozkýchal(a) sa, ?	AB I, 53a AB II, 219	רוסקו חלסא רוטקוחלא
82	róžky	rwšqj	nástroje na vypouštění krve	OZ IV, 41b	רושקי
83	sedmým viz dnem (sedmým)	swdmjs → swdmjm̥			(דניס) סודמיס
84	skapala	sqpl'		AB I, 102	סקפלא
85	syrovadka	srwbdc'		OZ IV, 71b	סרובדקא
86	(^o)škrovada	'šqrwbd'	pečicí poklop	OZ IV, 76a	אשקרובדא
87	štět	štjt̥	drhlen, kartáč	OZ I, 77a	שטיט
88	štolce	štwlcj	berle, dřevěné podpěry	OZ II, 42a (2x)	שטולצי
89	temná	tjmn'		AB, 26a	טימנא
90	tobú viz (tobú) budu objat, osvětiti sa (tobú)	twbw			(אוקביטי אוביט) טובו (בודו) טיסא (טובו)
91	(květný) věnec	qwjt̥nj wjcc → wjnc, resp. wjnjc	květinový věnec na hlavu	OZ II, 18b	קויטני ויצץ
92	vesla	vjsl' ljsl'		MN 166/14 AB I, 79	ויסלא ליסלא
93	veš	wjš		OZ II, 15a (4x)	ויש
94	vidla vidlě	wjdl' wjdlj		AB II, 151-152 AB, 48b	וידלא וידלי
95	(mešperní) vichry	hšpjr wwjkrj	jižní vichry, větrné bouře	AB, 92b	השפיר' וויכרי
96	vs viz (vs) kost(^a)				
97	(ot) výbora	'wtbjbw'r	z výběru	AB, 55b AB II, 241	אוטביבורא

98	zákova	zqjhb → zqwbbh	spona na opasek	OZ II, 31a	זקיבה
99	zápona	zpwn'	ozdobná spona	OZ II, 39a	זפונא
100	(v)znak	wnq → znq, wznq	na znak	MN 166/14	זנק

POUŽITÉ ZNAČKY A ZKRATKY

→ - navrhovaná oprava

AB - *Arugat ha-bosem*MN - *Machsor Nürnberg*, viz Ziemlich 1886OZ - *Or zarua*

PRAMENY

Abraham ben Asriel: *Arugat Habosem*. Ed. E. E. Urbach. Jerusalem, 2 sv. 1. sv. 1939, 2. sv. 1947.

Jicchak ben Moše: *Or Zarua*. 1. a 2. díl: Žitomir 1862, 3. a 4. díl: Jerusalem 1887–90.

Lístkový katalog staročeských glos zpracovaný J. Šedinovou (uchováván v Židovském muzeu v Praze)

LITERATURA

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví*. Praha 1963.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví. I. Skloňování*. Praha 1960.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví. II. Časování*. Praha 1958.

Gebauer, J.: *Slovník staročeský. Díl 1 (A–J), díl 2 (K–netbalivost)*. Praha 1970.

Gross, H.: Isaak ben Moses Or Sarua. *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 20, 1871, s. 248–264.

Grünwald, M.: Staročeské glossy z X.–XIII. století. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 2, 1893, s. 343–350.

Havránek, B. a kol. (eds.): *Staročeský slovník*. Praha 1968.

Havránková, M. – Toman, J. (ed.): *Quadrilog: Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svata Pírková-Jakobsonová. Vzájemná korespondence 1930–1978*. Praha 2001.

Harkavy, A.: *Ha-jehudim u-sefat ha-slavim. Die Juden und die slavischen Sprachen*, (hebr.). Vilna 1867.

Jakobson, R.: Iz razyskanij nad staročeskými glossami v srednevekových evrejskich pamjatnikach. Cambridge 1978. Přetištěno in: R. Jakobson: *Selected Writings*. Vol. VI, part 2. Berlin – NY – Amsterdam 1985, s. 855–857.

Jakobson, R.: *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Přetištěno z Kulturního sborníku ROK, Moravian Library, New York 1957.

Jakobson, R. – Halle, M.: The Term *Canaan* in Medieval Hebrew. *For Max Weinreich On His Seventieth Birthday*. Mouton, The Hague – Paris 1964, s. 147–172. Přetištěno in: R. Jakobson: *Selected Writings*. Vol. VI, part 2. Berlin – NY – Amsterdam 1985, s. 858–886.

- Kaufmann, D.: Aus Abraham b. Asriel's Arugat ha-bosem. *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 31, 1882, s. 316–324, 360–370, 410–422.
- Kupfer, F. - Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Wrocław – Warszawa 1956.
- Markon, I.: Die slawischen Glossen bei Issak Or Sarua. *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 49, 1905, s. 707–721. Jako samostatný tisk St. Petersburg 1906.
- Mazon, A.: Le passage de g à h d'après quelques gloses judéo-tchèques. *Revue des études slaves*, 7, 1927, s. 261–267.
- Muneles, O.: *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Státní židovské muzeum, Praha 1952.
- Perles, J.: Das Buch Arugath habbosem des Abraham b. Asriel. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 27, 1877, s. 360–373.
- Reinhart, J.: Möglichkeiten und Grenzen der Rekonstruktionen des Urtschechischen. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Band 46. Wien 2000, s. 165–174.
- Sadek, V. – Heřman, J.: České glosy v rukopise Chebské bible. In: *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň 1962.
- Sirat, C.: Le séfer Arugat ha-bosem. *Revue des Etudes Juives*, 3–4, 1965, s. 353–374.
- Šedinová, J.: Altschechische Glossen in mittelalterlichen hebräischen Schriften und älteste Denkmäler der tschechischen Literatur. *Judaica Bohemiae*, 17, 1981, No. 2, s. 73–89.
- Šedinová, J.: Life and Language in Bohemia as Reflected in the Works of the Prague Jewish School in the 12th and 13th Centuries. In: *Ibrahim ibn Yacqub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D.* Proceedings of the International Colloquy 25–29 April 1994, Praha 1996, s. 207–216.
- Šedinová, J.: Literatura a jazyk Židů v Českých zemích. In: *Euroletteraria & Eurolingua 2005*. Liberec 2005, s. 28–36.
- Šedinová, J.: Pražská hebrejská literatura. In: Rybár, C.: *Židovská Praha*, Praha 1991, s. 190–10.
- Tykocinski, H.: Lebenszeit und Heimat des Isaak Or Sarua. *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 55, 1911, s. 478–500.
- Uličná, L.: *Staročeské glosy ve spisech Or zarua a Arugat ha-bosem*, Praha (rukopis).
- Vogelstein, H.: Zu Wellesz' Isaak ben Mose Or Sarua. *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 49, 1905, s. 701–706.
- Weinreich, M.: Yiddish, Knaanic, Slavic. In: *For Roman Jakobson*. Mouton & Co., The Hague 1956, s. 622–632.
- Wellesz, H.: Or Sarua. *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 48, 1904, s. 129–144, 203–213, 361–371, 440–456, 710–712.
- Wellesz, J.: Über R. Isaak ben Mose's Or Sarua. *Jahrbuch des Jüdisch-Litearischen Gesellschaft*, 4, 1906, s. 75–124.
- Wexler, P.: *Explorations in Judeo-slavic linguistics*. Leiden 1987.
- Wexler P.: *Judeo-Slavic Linguistics: Aims, Accomplishments and Future Goals*. *Jews & Slavs* 1, 1993, s. 201–217.
- Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. *Magazin für die Wissenschaft des Judentums*, 11, 1886, s. 113–125.
- Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. *Magazin für die Wissenschaft des Judentums*, 12, 1886, s. 45–58.

Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums*, 13, 1886, s. 161–190.

Zunz, L.: Anzeige von Or Sarua. In: L. Zunz, *Gesammelte Schriften*, 3, Berlin 1876, s. 128–31.

The Jewish Language Research Website, <http://www.jewish-languages.org/>, 1. prosince 2007.

Lenka Uličná

Odborné zaměření: hebraistika, judeoslavistická témata, etnologie

Ústav Blízkého východu a Afriky

Filozofická fakulta

Univerzita Karlova

ulicna.lenka@seznam.cz

ČESKÉ GLOSY K LATINSKÝM BIBLÍM Z PŘELOMU 14. A 15. STOLETÍ A JEJICH VZTAH K STAROČESKÉMU BIBLICKÉMU PŘEKLADU

MARKÉTA PYTLÍKOVÁ – HANA SOBALÍKOVÁ

V prosinci roku 2007 byl v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR pod vedením dr. Jaroslavy Pečírkové završen tříletý grantový projekt GAČR *Staročeský biblický překlad. Knihy prorocké a Knihy makabejské*. Cílem projektu bylo dokončení edičního díla Vladimíra Kyase *Staročeská bible drážďanská a olomoucká*, a to v podobě elektronické edice těch textů, které již Vladimír Kyas před svou smrtí nestačil zpracovat. V rámci tohoto projektu byly elektronicky přepsány a zeditovány texty druhé půle Starého zákona nejstaršího českého úplného biblického překladu, počínaje knihou Izaiáš a konče 2. knihou makabejskou. Zároveň byl připraven kritický komentář, který základní texty Bible drážďanské a Bible olomoucké porovnal jak s jejich latinskou předlohou, tak s různocenými dalšími rukopisů obsahujícími v daném úseku prvotní překlad: s Biblí litoměřicko-třeboňskou, Biblí boskovickou a Biblí wolfenbüttelskou. Především pro náročnost celého projektu byl tento již od počátku koncipován jako edice elektronická s tím, že příprava podoby tištěné by měla navazovat v následujícím edičním grantu.

Dvouletý ediční projekt s názvem *Knihy prorocké a Knihy makabejské v nejstarším českém překladu bible (kritická edice)* uspěl v grantovém řízení GA ČR a v lednu 2008 tedy mohly započít práce na přípravě tištěné verze edice, které, jak doufáme, budou ve svém závěru završeny vydáním dosud nepublikovaných textů první redakce staročeského biblického překladu, a dovrší tak nedokončenou edici Bible drážďanské a olomoucké Vladimíra Kyase.

Ještě před započítáním prvního grantového projektu byly provedeny základní průzkumné sondy, které zjišťovaly relevanci různých biblických rukopisů vzhledem k chystané edici. V roce 2004 byly všechny potenciální biblické rukopisy (včetně zlomků a glos), které připadaly v úvahu jako zástupci první redakce staročeského biblického překladu a mohly by být tedy případnou součástí kritického aparátu, prozkoumány v rámci několika vzorků. Výsledky tohoto průzkumu u naprosté většiny textů přesvědčivě ukázaly, zda jsou tyto texty zástupci první redakce či nikoli, a závěry se pak staly základem pro určení rukopisů, ke kterým se bude v rámci kritického aparátu chystaného edičního projektu přihlížet (viz Pytlíková – Sobalíková 2005). Téměř všechny zlomky a glosované latinské rukopisy se přitom ve svém znění zřetelně přiřklánely k druhé redakci, a byly tedy určeny jako nerelevantní pro kritický aparát.

Pochybnosti zůstaly jen u tří rukopisů: u tzv. *Rajhradských glos*, u olomouckých *Zlomků proroků a Knih makabejských* (dále *GlosProrOl*) a u telčských *Glos k Danielovi a Zachariášovi* (dále *GlosProrT*). U všech tří rukopisů nebylo možné v rámci vybraných vzorků rozhodnout, zda jejich text patří k první redakci: u zkoumaného vzorku z *Rajhradských glos* měly všechny glosy znění shodné s první i s druhou redakcí. U *GlosProrOl* byla u poloviny glos ve vzorku z Izaiáše situace stejná – obě redakce měly v takových místech čtení shodné, dalších 23 % glos

bylo shodných pouze s první redakcí a 31 % glos pouze s druhou redakcí. U vzorku z textu GlosProrT pak bylo veršů shodných s první i druhou redakcí 67 % a veršů shodných s redakcí druhou 33 %.

Ukázalo se tedy, že pro zjištění, zda se některá z těchto památek přiklání ve svém znění k první redakci a zda je tedy relevantní k ní přihlížet v rámci chystané edice, bude zapotřebí rozbor rozsáhlejších částí textů.

Tento podrobnější průzkum jsme se rozhodli ponechat právě až na dobu, kdy bude v základní podobě zpracován kritický aparát elektronické edice, o který jsme se chtěli při průzkumu „nerozhodnutých textů“ opřít. Teprve po zaznamenání různocnění z úplných rukopisů první redakce mohlo být naše srovnání skutečně podrobné a důkladné.

Stručně se tedy nyní seznámíme s charakteristikou zkoumaných tří glosovaných rukopisů i s výsledky, ke kterým jsme došli v rámci jejich srovnání s texty první redakce staročeského biblického překladu.

1 RAJHRADSKÉ GLOSY

Rajhradské glosy označil jako text první redakce sám Vladimír Kyas. Obsahují podle něj „četné krátké úryvky prvotního překladu Izaiáše“ (Kyas 1997, s. 42).

Tyto české meziřádkové glosy najdeme v neúplné latinské bibli (Příslaví až Zjevení), která je uložena v knihovně rajhradských benediktinů pod signaturou R 352 a byla sepsána v letech 1410 až 1412. Kromě českých glos obsahuje velké množství glos latinských, které uvádějí variantní čtení k latinskému textu, rozepisují zkratky, dodávají vysvětlivky či odkazují na související místa jinde v Písmu atd. Data českých i latinských glos pochopitelně není jistá, lze však předpokládat, že byly do svazku dopsány nedlouho po jeho dokončení.

České meziřádkové překladové glosy se v nejhojnějším počtu objevují v prvních šestnácti kapitolách Izaiáše. Rozsahem se pohybují od překladu jednotlivých slov (Is 5,12 *tympanum: buben*) až po překlady několikaslovných spojení (Is 15,6 *aruit herba defecit germen interiit: povadlo býlé zhynul plod zelenost všeliká posvadla*) a v kapitolách 1–16 je jich v každé kapitole několik desítek. Ve zbytku Izaiáše se ale české glosy objevují už jen ojediněle, v kapitolách 17–65 jsme jich dohromady našli už pouze deset.

Zbytek prorockých knih podle našich zjištění žádné české glosy neobsahuje. Ovšem v Knihách makabejských několik českých glos najdeme: v 1 Mach je to glos pět a v 2 Mach šest.

Jak je zmíněno výše, průzkum Rajhradských glos, provedený ještě před zahájením prací na edici na malém vzorku, byl – co se týče jejich příslušnosti k první redakci – neprůkazný. Zkoumaný vzorek třinácti veršů z Izaiáše obsahoval pouze glosy, jejichž znění bylo shodné jak pro první, tak pro druhou redakci.

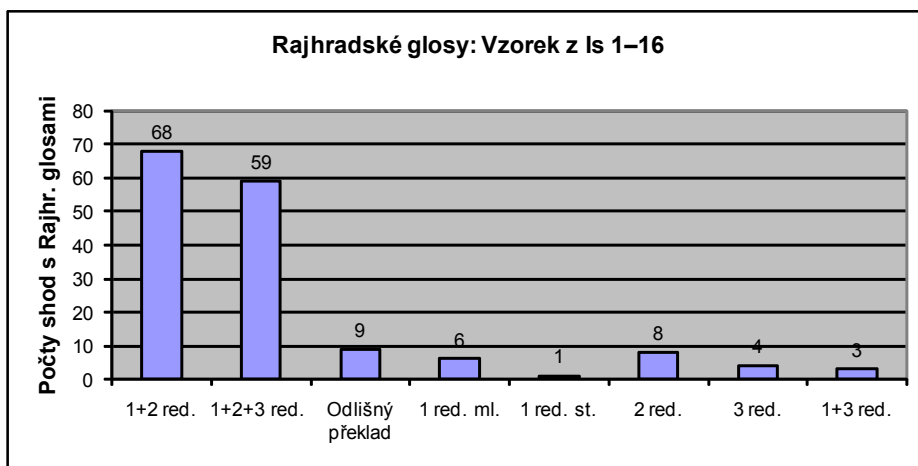
Pro důkladnější průzkum jsme tedy zvolili rozsáhlejší část textu, glosy jsme zkoumali v prvních šestnácti kapitolách Izaiáše v rámci kapitol 1, 5, 11 a 15. Celkový počet zkoumaných glos byl 158.

Zvlášť jsme pak také porovnali zbylých deset glos z Is 17–65 a všech jedenáct glos z obou Knih makabejských.

Rajhradské glosy jsme porovnávali s texty Bible drážďanské a Proroků rožmberských, tedy zástupci první redakce staršího typu, a s texty Bible litoměřicko-třeboňské a Bible olomoucké, zástupci první redakce mladšího typu. Dále byly přibrány Bible litoměřická coby zástupce

druhé redakce a pro srovnání také Bible padeřovská coby zástupce redakce třetí. Samostatnému podrobnějšímu průzkumu jsme pak podrobili ještě glosy, jejichž znění se neshodovalo s žádnou z výše uvedených biblí. Učinili jsme tak u vědomí toho, že tzv. druhá redakce, kam by tato památka mohla spadat, je známa svou značnou variabilitou a různocšteními. Proto jsme tyto glosy porovnali ještě s pěti dalšími biblickými rukopisy charakterizovanými jako druhá redakce: se Starým zákonem Dobrovského, Biblí mlynářčinou, Biblí moskevskou, Biblí Duchkovou a Biblí Bočkovou. Jestliže se původně „ojedinělá“ glosa shodovala s jedním z těchto rukopisů, chápali jsme ji jako znění druhé redakce.

Graf 1

Ukázalo se, že největší počet glos jsou slova či slovní spojení, která jsou shodně překládána v první i v druhé redakci. Druhá nejpočetnější skupina glos je shodná svým překladem s redakcí první, druhou i třetí. Není nijak překvapivé, že se překlady bible napříč redakcemi v části svých výrazů shodují: mnohé šťastně vybrané výrazy se přejímaly od první redakce beze změn; existuje také samozřejmě řada latinských slov, která se dají přeložit jen jedním, nejobvyklejším výrazem, a proto se shodně převádí ve většině známých biblických překladů. Na druhou stranu skutečnost, že velká část našich glos je shodná právě jen s první a druhou redakcí, ukazuje, že náš glosovaný rukopis má pravděpodobně blízko ke starším verzím biblického překladu.

Otázkou ale zůstává, jak je to s možným přiřazením našich glos pouze k první redakci, o kterém se zmiňuje V. Kyas. Pro náš průzkum jsou v tomto ohledu nejdůležitější čtyři sloupce, které ukazují na jedinečné shody Rajhradských glos s první, druhou a třetí redakcí (sloupce čtvrtý až sedmý). Srovnáním těchto čtyř sloupců zjistíme, že celkový počet glos shodných jen s první redakcí – totiž sedm – je nižší než počet glos shodných s redakcí druhou a třetí. O jednoznačný příklon k první redakci se zde tedy nejedná.

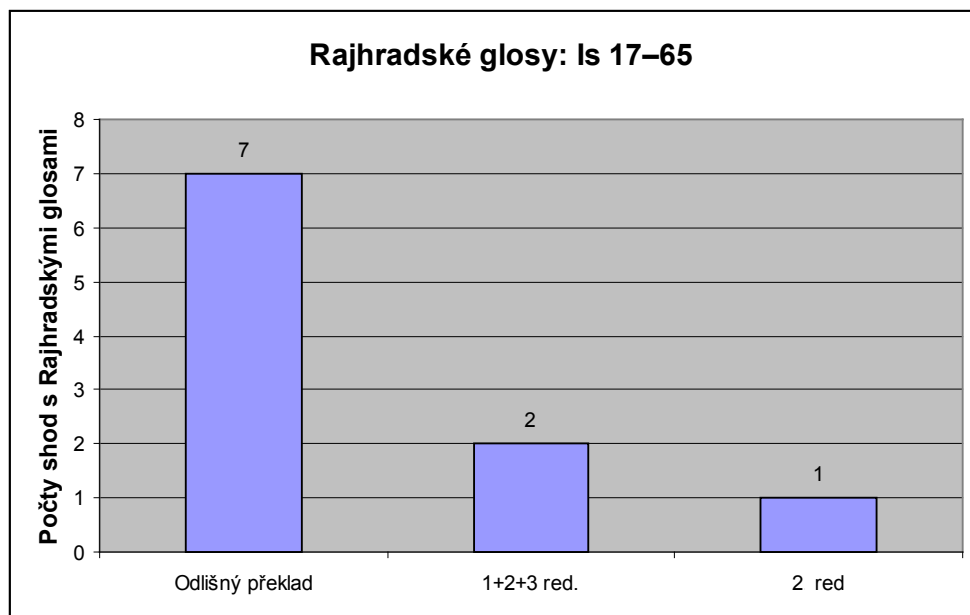
Situaci pak dobře doplňuje skutečnost, že nikoli nevýrazným typem glos v našem textu jsou jedinečné převody, které se neshodují s žádnou z porovnávaných biblí a tvoří zhruba šest procent celého zkoumaného vzorku.

Na základě průzkumu tohoto relativně rozsáhlého vzorku je tedy možné vyslovit závěr, že rajhradské glosy z první až šestnácté kapitoly Izaiáše nejsou typickým zněním první redakce

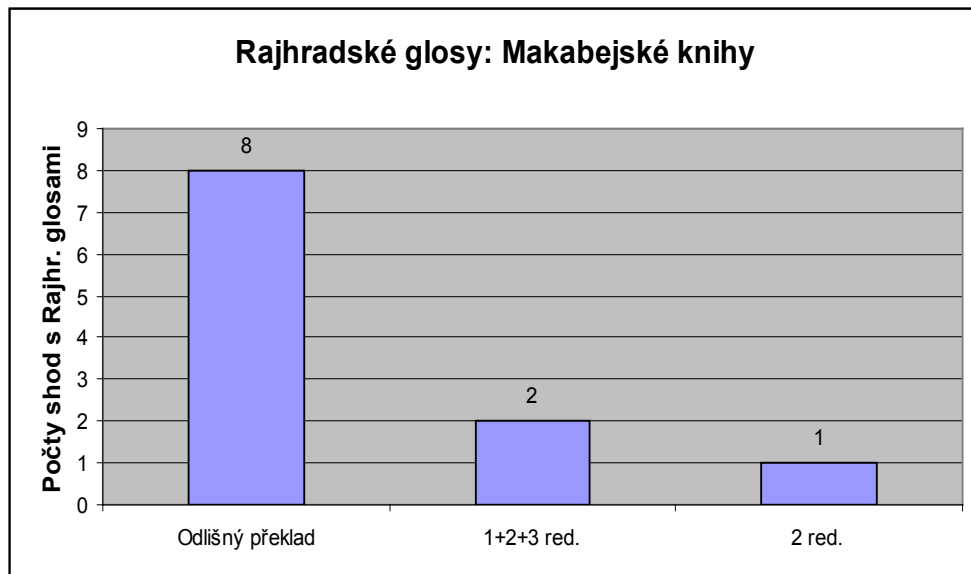
staročeského biblického překladu. Jejich zápis spíše spadá do doby mezi první a třetí redakcí, kdy vzniká množství relativně osobitých biblických rukopisů, obecně označovaných jako druhá redakce. Jedním z rysů, které tomuto výkladu napovídají, je celkem výrazný počet jedinečných čtení, který je právě pro památky z tohoto období typický. Je ovšem třeba také brát v úvahu skutečnost, že první redakce mladšího typu, druhá redakce a dokonce i třetí redakce za sebou následovaly v relativně rychlém sledu, vliv rukopisů několika typů na glosátora této latinské památky tedy rovněž nelze vyloučit.

Už jsme zmínili, že soustavné překladové glosy končí v Rajhradských glosách šestnáctou kapitolou Izaiáše a že dále najdeme jen ojedinělé překlady ve zbytku Izaiáše (10 glos) a v Knihách makabejských (11 glos). Na následujících dvou grafech je znázorněno, jak dopadají tyto ojedinělé glosy při porovnání s ostatními překlady bible.

Graf 2

Graf 3

Tyto ojedinělé glosy se od glos z prvních šestnácti kapitol Izaiáše zřetelně liší. Zatímco v glosách na začátku Izaiáše se glosátor pravděpodobně opíral o nějaký biblický text či možná dokonce o více textů než jeden (jak by o tom svědčil vysoký počet shodných čtení hned s několika redakcemi), u ojedinělých glos ze zbytku Izaiáše a z Knih makabejských jde zřejmě o překlady „ad hoc“. Ty se v některých případech – kde to zřejmě ani jinak nešlo – shodují s obecným způsobem, jak se to které latinské slovo překládá v biblických převodech, v naprosté většině jsou však překlady čistě glosátorovou invencí, neshodující se s žádným porovnávaným rukopisem.

Tato situace by mohla napovídat, že koncem 16. kapitoly Izaiáše končí i práce „soustavného“ glosátora a že následující ojedinělé glosy jsou příspěvkem jiného uživatele či uživatelů latinského rukopisu. Tuto hypotézu by však bylo třeba ještě opřít o důkladnější paleografický rozbor.

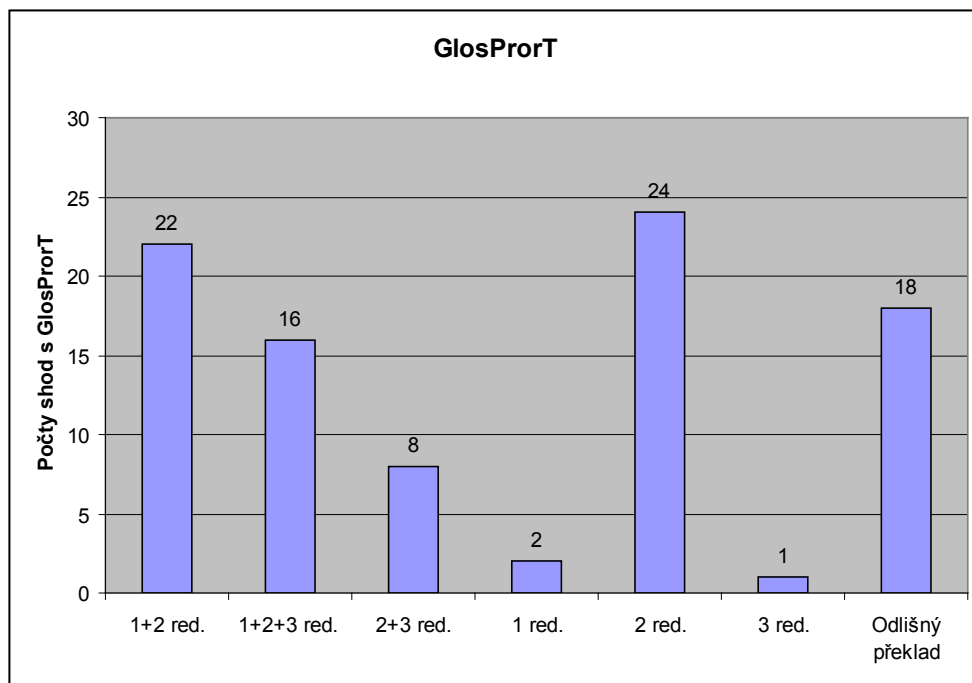
2 TELČSKÉ GLOSY K DANIELOVI A ZACHARIÁŠOVI

Telčské *Glosy k Danielovi a Zachariášovi* (které Staročeský slovník označuje zkratkou *GlosProrT*) jsme do našeho prvního průzkumu zařadili především proto, že dobou svého vzniku (první pol. 15. stol.) spadaly do období, kdy vznikají i některé rukopisy první redakce staročeského biblického překladu. Jedná se o nevelký papírový rukopis, nalezený roku 1889 v Telči a nyní přechovávaný v Okresním archivu v Jihlavě pod signaturou Telč, odd. Č, č. 2. Rukopis obsahuje mimo jiné latinské texty prvních čtyř kapitol Zachariáše a téměř kompletního Daniela, obojí s hojnými českými glosami. Prvotní průzkum z roku 2004 naznačil, že znění tohoto textu bude zřejmě blízké druhé redakci, vzhledem k malému rozsahu zkoumaného vzorku a ne zcela jednoznačnému výsledku jsme se však rozhodli podrobit jej ještě důkladnějšímu průzkumu na vzorku rozsáhlejšímu.

Glosy jsme tedy prozkoumali kompletně v rámci textu dochovaného ze Zachariáše (52 glos) a na třech vzorcích z knihy Daniel (3,1–6; 5,1–6; 9,1–6; celkem 39 glos) Celkový počet zkoumaných glos byl 91.

Rajhradské glosy jsme porovnávali s textem Bible olomoucké coby zástupcem 1. redakce. V místech, kde je pro příslušné partie dochován i archaičtější text Bible drážďanské či Proroků rožmberských, jsme přihlédlí také k němu. Jako zástupce druhé redakce jsme zvolili Bibli litoměřickou a pro srovnání jsme užili také Bibli padeřovskou jako zástupce redakce třetí. Samostatnému podrobnějšímu srovnání s několika dalšími rukopisy druhé redakce jsme pak stejně jako u *GlosProrOl* podrobili glosy, jejichž znění se neshodovalo s žádnou z výše uvedených biblí.

Graf 4

Výsledky našeho průzkumu jednoznačně potvrdily, že *GlosProrT* nelze řadit k první redakci. Počet čtení shodných pouze s druhou redakcí je zde nápadně vysoký, za zmínku stojí i velké množství samostatných čtení, které jsou typickým rysem právě pro rukopisy druhé redakce.

3 ZLOMKY PROROKŮ A KNIH MAKABEJSKÝCH

Jako třetí památka byl rozboru podroben rukopis označovaný v literatuře jako *Zlomky Proroků a Kniha makabejských*, známý též pod zkratkou Staročeského slovníku jako tzv. rukopis

GlosProrOl. Jedná se o latinský rukopis ze 14. stol., jehož velkou část tvoří latinský text knih prorockých a makabejských, doplněný příslušnými latinskými prology.¹

České glosy obsahují v podstatě všechny biblické knihy, jejich rozsah je však značně proměnlivý. Nejvíce českých přípisků nacházíme v prvních pěti knihách (Izaiáš, Jeremiáš, Pláč, Baruch a Ezechiel), kde dosahují v některých kapitolách až rozsahu meziřádkového překladu, v dalších částech se však jejich počet stále snižuje a v Knihách makabejských je jejich počet již zcela minimální.

Bližší informaci o autoru českých glos v rukopise nenacházíme, na f. 201b je však latinský přípisek, patrně zapsaný rukou glosátorovou, který zasazuje český text k roku 1391: „Anno Domini MCCCCLXXXI in vigilia scti Ioannis Baptistae“ (tj. 23. 6. 1391). O věrohodnosti této datace byly však od počátku vyslovovány jisté pochyby, a to mj. z toho důvodu, že české glosy jsou částečně zapsány diakritickým pravopisem.²

Jednu z prvních informací o tomto díle přináší ve své *Historii literatury české* Josef Jungmann, který se opírá o starší Bočkův popis, charakterizující jej jako úplnou českou bibli (Jungmann 1849, č. II/108). Již Josef Jireček ve svém soupisu některých olomouckých památek však jeho omyl opravuje a správně rukopis označuje za „latinský text kněh prorockých a machabejských“ (Jireček 1861, s. 274). Jireček si všímá i českých glos. Ty považuje za text vycházející ze stejné předlohy jako tzv. Proroci rožmberští, tedy rukopis patřící k nejstarší verzi prvotního překladu.

Mimo svůj zájem neponechal tuto památku ani Jan Gebauer. Jeho popis rukopisu se příliš neodchýlil od hodnocení Jirečkova: glosy ve shodě s ním považoval za text prvoredakční, který má nejbližší k textu staročeských Proroků rožmberských a našel zde dokonce „stopy nářečí moravského“ (pro tyto „stopy“ je však uveden jediný doklad, týkající se záměny *t* za *c* ve slově *tiesařstvo* – *ciesářstvo* /Is 9,7/) (Gebauer 1887, s. 365). V podstatě tatáž charakteristika se později objevila i v I. díle Gebauerovy mluvnice a byla nadále přejímána dalšími autory, byť ohledně datace rukopisu a jeho moravských kořenů bývají tyto mladší práce poněkud zdrženlivější: nalezneme ji v soupise V. Tilleho (Tille 1895, s. 437) i v katalogu univerzitní olomoucké knihovny z pera Ed. Petrů (Petrů 1959, s. 39). Taktéž nejnovější soupis památek olomoucké knihovny Miroslava Boháčka a Františka Čády (Boháček – Čáda 1994, s. 587) se od tohoto popisu příliš neodchyluje. Podobnou definici převzal do svých *Úvodních statí* i Staročeský slovník (StěS 1968, s. 73).

Podle dosavadních poznatků by tedy sledované glosy měly spadat do skupiny rukopisů první redakce, a pokud by se prokázala jejich spřízněnost s rukopisem Proroků rožmberských, jednalo by se dokonce o zástupce starší podoby tohoto překladu. V tom případě by je bylo pochopitelně nutné zařadit mezi relevantní srovnávací prameny připravované edice a zpracovat je v rámci kritického aparátu.

Průzkum byl proveden na knize Izaiáš, z níž bylo vyexcerpováno šest kapitol, a to kap. 1–2, 30–31 a 60–61. Ve všech těchto kapitolách dosáhl český text rozsahu meziřádkového překladu, a proto byla v tomto případě zvolena mírně odlišná srovnávací metoda než v případě předchozích dvou památek obsahujících jen glosy. Text vybraných kapitol byl porovnáván přímo s konkrétními biblickými texty a zjišťovali jsme, jaká je míra podobnosti GlosProrOl s těmito památkami, nikoli jen se zněním, které je pokládáno za typické pro tu kterou redakci. Starší

1 V současné době je tato památka uložena pod sign. M II 231v Univerzitní knihovně v Olomouci.

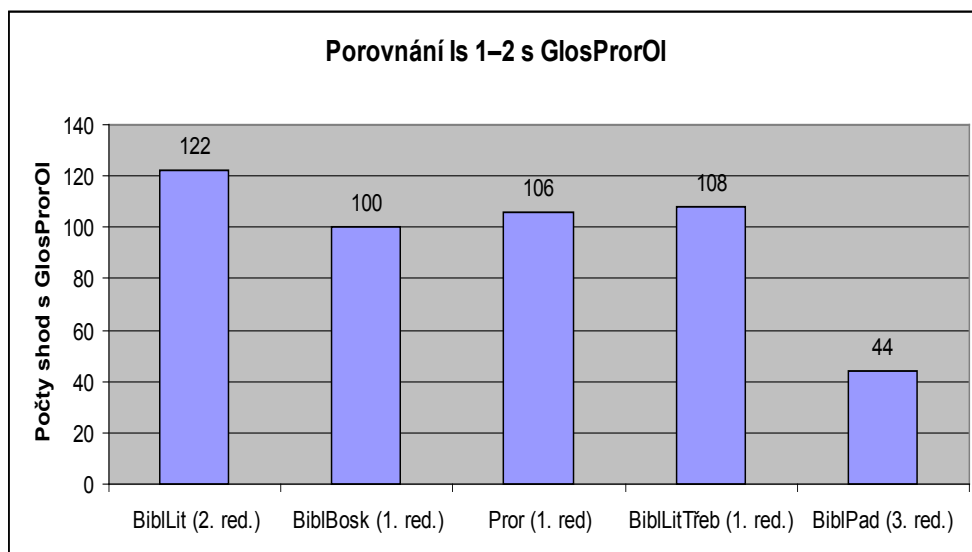
2 Tyto případy jsou ovšem poměrně ojedinělé (sr. např. zápis *przestiezenie* /Jr 52,31/; *skažen* /Jr 52,34/; *aniž* /Lam 1,10/; *špína* /Lam 1,9/).

podobu překladu reprezentoval text Proroků rožmberských, tedy rukopis, který měl mít podle Jirečkova a Gebauerova popisu ke sledovanému textu nejbližší, mladší podobu první redakce pak reprezentovaly rukopisy Bible litoměřicko-třeboňské, Bible boskovické a Bible olomoucké. Druhá redakce byla zastoupena Biblí litoměřickou. Pro doplnění byla do zkoumaného vzorku zahrnuta i Bible padeřovská coby zástupce redakce třetí.

Na základě tohoto porovnání byla vytipována místa, kde se znění jednotlivých zkoumaných rukopisů od sebe odchylovalo. Zajímalo nás, s kterými texty se v takových případech text *GlosProrOl* shodoval, či zda přinášel překlad zcela odlišný.

Vzhledem k velké specifičnosti třetí redakce a její výrazné odlišnosti od redakcí předchozích byla zkušební sonda zahrnující Bibli padeřovskou provedena pouze na prvních dvou kapitolách Izaiáše. Jednak bylo velmi nepravděpodobné, že by se tato redakce nějak výrazněji podílela na vzniku glos, jednak příklon glos k této redakci by musel být díky výrazné specifičnosti tohoto textu už na tomto malém vzorku jasně patrný. (V tomto průzkumu bylo sledováno 480 míst.)

Graf 5

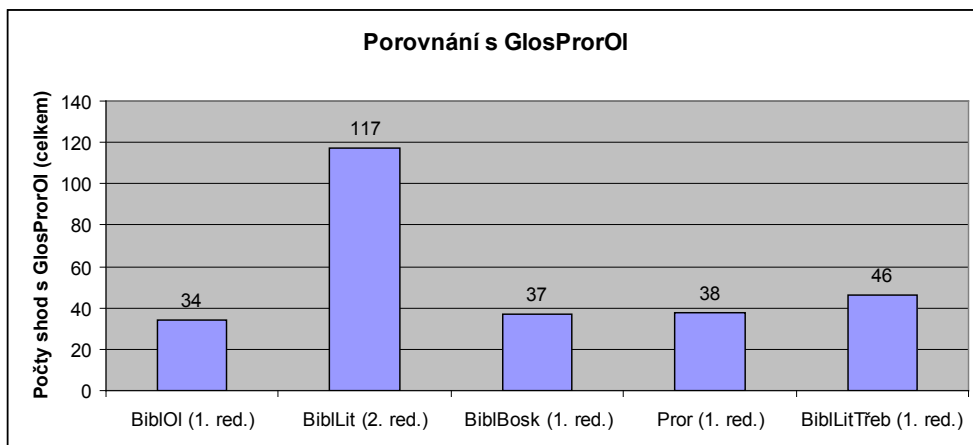

Výsledky průzkumu tuto tezi opravdu potvrdily. Jak ukazuje Graf 5, odlišnost Bible padeřovské (ve sloupci č. 5) od všech ostatních sledovaných památek je skutečně zcela nepochybná a počet shodně přeložených míst s *GlosProrOl* je oproti ostatním rukopisům výrazně nižší. Inspiraci glosátora některým z rukopisů třetí redakce tak bylo možné zcela vyloučit.

Následující analýzy se již týkaly základního problému, tedy otázky, zda by bylo možné text *GlosProrOl* skutečně považovat za text prvoredakční. Přestože se toto spříznění v literatuře vesměs traduje, výsledky našeho průzkumu jej nepotvrdily.

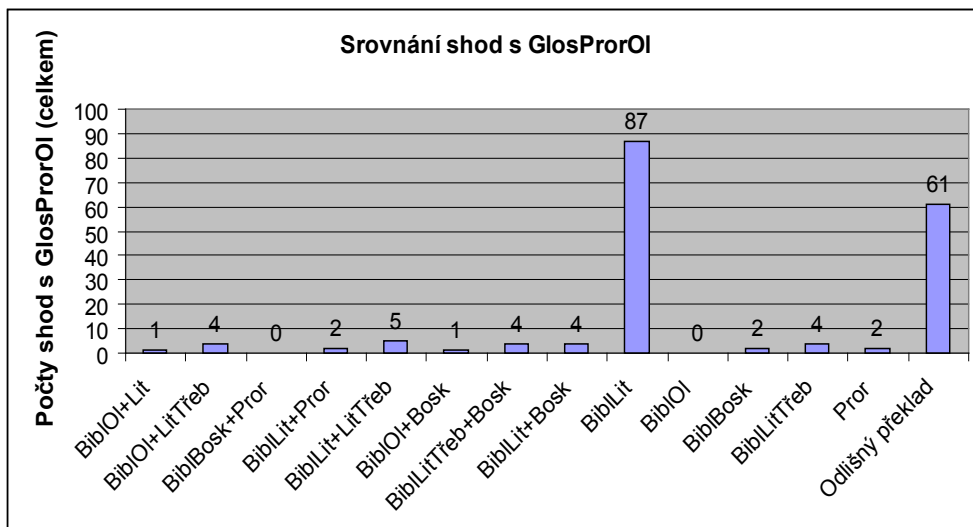
Graf 6

V 272 sledovaných úsecích (Graf 6) měl text GlosProrOI zdaleka nejčastěji shodné znění s Biblí litoměřickou, tedy s rukopisem druhoredakčním (což ještě výrazněji relativizuje možnost, že by sledované glosy pocházely skutečně již z roku 1391). Zatímco v případě Bible litoměřické bylo ve sledovaném úseku nalezeno 117 shodně přeložených míst, v případě všech prvoredakčních biblí tento počet nepřesáhl 50 výskytů.

Podobné výsledky jsou i v Grafu 7, zachycujícím jen ty případy, kdy se text GlosProrOI shodoval pouze s jedním nebo dvěma rukopisy (tedy všechny ostatní sledované památky měly znění odlišné; zde bylo sledováno 177 míst).

Graf 7

Znovu se jako nejvýraznější ukázala skupina zachycující shody GlosProrOl s Biblí litoměřickou, poměrně vysoký se však ukázal také počet samostatných na srovnávaných textech nezávislých překladů rukopisu GlosProrOl.

Na základě obou provedených srovnání tak je možné konstatovat, že české glosy obsažené v rukopise GlosProrOl lze zařadit mezi texty příklánějící se k druhé redakci, a to i vzhledem k jisté míře samostatných čtení, které jsou pro biblické památky řazené k této redakci typické. Z toho důvodu nebude ani tento rukopis zahrnut mezi prameny zpracovávané v rámci kritického komentáře připravované edice.

*Tento příspěvek vznikl s podporou grantového projektu *Knihy prorocké a Knihy makabejské v nejstarším českém překladu bible (kritická edice)* (GAČR 405/08/0877).*

PŘEHLED SLEDOVANÝCH RUKOPISŮ A JEJICH ZKRATEK

- BiblBoč *Bible Bočkova*. Brno, SA G 10, č. 121/I, II.
BiblBosk *Bible boskovická*. Olomouc, Státní vědecká knihovna, III 3.
BiblDobr *Starý zákon Dobrovského*. Praha, Muz IV B 13/I.
BiblDr *Bible drážďanská*. Rukopis nedochován, pův. Drážďany, Královská knihovna, O 85.
BiblDuch *Bible Duchkova*. Kroměříž, SA (dř. Kroměříž, Arcibisk. arch. 7728/15923).
BiblLit *Bible litoměřická*. Tč. nezvěstná, pův. Litoměřice, Biskupská knihovna B I F/2 (fotokopie v majetku ÚJČ AV ČR).
BiblLitTřeb *Bible litoměřicko-třeboňská*. 1414, Litoměřice, Biskupská knihovna B I F/3 a Třeboň SOA A 2.
BiblMlyn *Bible mlynářčina*. Praha, UK XVII A 10.
BiblMosk *Bible moskevská*. Moskva, Stát. hist. muz., sb. Chludova 130d.
BiblOl *Bible olomoucká*. Olomouc, Státní vědecká knihovna, III/ 1/I, II.
BiblRajhr *Rajhradské glosy*. Rajhrad, klášterní knihovna R 352.
GlosProrOl *Zlomky Proroků a Knih makabejských*. Olomouc, Státní vědecká knihovna, II 231.
GlosProrT *Glosy k Danielovi a Zachariášovi*. OA Jihlava: Telč, odd. Č, č. 2.
Pror *Proroci rožmberští*. Praha, Národní knihovna. XVII D 33.

LITERATURA

- (StčS, 1968): *Staročeský slovník, úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968.
Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad. Praha 1996.
Boháček, M. – Čáda, Fr.: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Köln 1994.
Gebauer, J.: *Historická mluvnice I*. Praha 1894.
Gebauer, J.: Staročeská adjektiva s koncovkami -úci, -ující, utvořená ze sloves. *Listy filologické*, 14, 1887, s. 360–372.
Jireček, J.: *Drobnosti. Časopis musea království českého*, 4, 1861, s. 274.
Jungmann, J.: *Historie literatury české*. Praha 1849.
Kyas, 1971: Kyas, V.: *První český překlad bible*. Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, roč. 81, 1971, seš. 1.
Kyas, 1997: Kyas, V.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha 1997.

-
- Petrů, E.: *Z rukopisných sbírek Universitní knihovny v Olomouci*. Praha 1959.
- Pytlíková, M. – Sobalíková, H.: Ke starozákonním textům první redakce staročeského biblického překladu. In: Nejedlý, P. – Vajdlová, M. (eds.): *Verba et historia*. Praha 2005, s. 305–312.
- Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká*. I Evangelia, Praha 1981; II Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa, Praha 1985; III Genesis–Esdraš, Praha 1988; IV Tobiaš–Sirachovec, Paderborn 1996.
- Tille, V.: Seznam českých rukopisů c.k. studijní knihovny v Olomouci. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 4, 1895, s. 437.
- Vepřek, K.: České glosy v latinském rukopise Proroků městského musea v Telči. *Listy filologické*, 28, 1901, s. 35–45, 109–115, 267–277, 370–377, 440–447.

Markéta Pytlíková

Odborné zaměření: historická lexikografie

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český, Praha

<pytlikova@ujc.cas.cz>

Hana Sobalíková

Odborné zaměření: historická lexikografie

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český, Praha

<sobalikova@ujc.cas.cz>

PŘÍPISKY V RUKOPISU ČESKÉHO PŘEKLADU SBÍRKY NÁLEZŮ BRNĚNSKO-JIHLAVSKÝCH JANA Z GELNHAUSEN

MARTINA JAMBOROVÁ

Předmětem zájmu tohoto článku jsou české přípisky v staročeské právní památce, jejich formální začlenění do textu a zejména jejich vztah k obsahu textu. Jde o český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských Jana z Gelnhausen. Tento právní text přeložil z němčiny r. 1468 Vít Tasovský z Lipoltic a zachoval se nám ve dvou pramenech: starší je rukopis obsažený v tzv. Kutnohorském právním sborníku Víta Tasovského z Lipoltic z r. 1468, na jehož přepisu v současné době pracuji, folia 16r–188r (f. 188v–195r Artikulové z Jihlavských práv).¹ Mladší zápis téže památky pochází z r. 1490 a je obsažen v rukopisném Sborníku práv horních a městských z let 1490–1515, fol. 128r–329r.²

Nejprve bude nutné si připomenout, co rozumíme pod pojmy přípisek a glosa, a vysvětlit, jaký typ druhotných záznamů můžeme očekávat ve sledovaném rukopise. Je potřeba vzít v úvahu, jakým jazykem je psán výchozí text (česky, ale najdeme zde i lexikální jednotky německé), jakým jazykem poznámky k textu (česky, latinsky), a jak se k sobě vztahují (české poznámky k českému textu, české poznámky k německému textu, latinské poznámky k českému textu...), a to i proporčně (jednotka ku jednotce, vyšší celky k nižším celkům a naopak).

Úzké vymezení pojmů glosa a přípisek říká: „Glosy jsou překlady jednotlivých slov nebo rozsáhlejších úryvků cizojazyčného textu vepsané přímo do tohoto textu [...] přípisky jsou krátké zápisy v českém jazyce, které nesouvisí s textem rukopisu, do něhož byly vepsány.“³ Takto vymezené termíny potřeby zkoumaného textu nepokryjí. Šířeji definovaný význam termínu glosa („poznámka na okraji textu (marginální) nebo uvnitř textu (interlineární) v rukopisu či tisku“⁴) je vhodnější. Úskalí termínu „interlineární glosa“ spočívá v tom, že je velmi úzce spjat s jedním ze svých specifických významů: „jeden z typů standardizovaného informačního aparátu středověkého biblického studia.“⁵ Lze říci, že širší definice pojmů glosa a přípisek se do určité míry jeví jako ekvivalentní, pojem přípisek pak je schopen zahrnout jevy, které bychom jako glosu označit nemohli (již zmíněné zápisy nesouvisějící s textem rukopisu). Pro potřeby tohoto příspěvku budeme používat pojem „přípisky“ v jeho širším významu, a to „po-

---

1 Zkratka PrávJihlA (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968). Sborník je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze pod sign. IV B 10.

2 Zkratka PrávJihlB (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968). Sborník je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze pod sign. V E 41.

3 Pleskalová, J.: Vývoj spisovné češtiny, http://www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova/CJBA13_Uvod.rtf, 27. 10. 2008.

4 Informační věda a knihovnictví, Výkladový slovník, http://vydavatelstvi.vscht.cz/knihy/uid_es-005/, 27. 10. 2008.

5 Informační věda a knihovnictví, Výkladový slovník, http://vydavatelstvi.vscht.cz/knihy/uid_es-005/, 27. 10. 2008.

známky k textu, jež vypovídají o jeho aktivní recepci“ a „pracují s rukopisným textem v rámci téže živé kultury“.⁶

Za přípisky tedy považujeme slova nebo vyšší celky, které do rukopisu připsal písař nebo pozdější uživatel textu. Tradičně je dělíme na marginální, zapsané na okrajích textu, a interlineární, vepsané mezi řádky textu. V praxi pochopitelně narážíme i na přípisky, které se pohybují na rozhraní této klasifikace, ve sbírce nálezů brněnsko-jihlavských např. na přípisky rozvádějící názvy kapitol, které navazují na původní název a plynule pokračují až na okraj stránky a případně tvoří další řádek mezi názvem kapitoly a následujícím odstavcem. Dalším kritériem je stáří přípisků. Zatímco soudobé přípisky nám doplňují pohled na text dané doby, pozdější přípisky poskytují informaci o užívání a chápání konkrétního textu a o vývoji jazyka obecně. Ne všechny přípisky v rukopisu bývají textotvorné, málo přínosné jsou pro nás např. číselné nebo písmenné značky související se členěním textu či dokonce grafické prvky a malůvky na okrajích rukopisu.

Český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských Jana z Gelnhausem je bohatý na přípisky nejružnějšího druhu. Jsou tu přípisky české a latinské, přípisky učiněné písařem rukopisu a přípisky pozdější. Předmětem našeho zájmu nebudou písmena, číslice a zkratky prozračující a členící text, nebudeme se zabývat také přípisky latinskými.

Velmi početné jsou v rukopisu marginální přípisky sloužící k orientaci v textu, budeme je nazývat **textové orientátory**. Soudobé TO se objevují dvojí: červeně zapsané marginální přípisky, a poněkud méně úhledně, ale toutéž rukou, rukou písaře, jsou učiněny marginální přípisky hnědým nebo hnědočerným inkoustem, trochu odlišným od barvy inkoustu, jímž je psán základní text rukopisu. To svědčí o tom, že byly doplňovány průběžně se vznikem rukopisu, nebo v těsné časové návaznosti. Pokud nejsou soudobé textové orientátory doslovnou citací rukopisu, využívají slovní zásobu příslušné pasáže. Pozdější TO si počínají podobně, jen je při využívání slovní zásoby výchozí pasáže zajímavé sledovat odchylky (28v v textu „odolá“, v přípisku „odvolá“).

Soudobé TO bývají navíc také rozvíjeny, a to buď soudobým přípiskem psaným běžnou barvou inkoustu (to je nápadné, pokud je TO psán červeně), nebo i pozdějšími přípisky, takže na jednom marginálním přípisku na sebe mohou navazovat zápisy učiněné různými písaři. (20v „útok neb násilí na rychtáře“ doplněno „neb konšela“, 21r „hanění a pobízení“, před to doplněno „5 funtův pro“).

Za určitý typ textových orientátorů můžeme považovat i vnitřní odkazy typu „o tom hledaj dále...“ 19r.

Dalším typem přípisků jsou **korektury**, a to buď soudobé, nebo pozdější. Opravy provedené přímo písařem většinou nebývají pro ediční praxi relevantní a pokud jsou zaznamenávány, tak formou poznámek. Co písař ihned (v toku textu méně nápadné zásahy) nebo s menším časovým odstupem (rozdílná barva inkoustu, nepatrně odlišně vypsané písmo a zejména nutnost přípisek někde umístit) sám po sobě opravoval? Prosté vynechání slova při psaní rkp (23r „vládne svým vlastním“ doplněno „vlastenstviem“, 26r „jakož sú potom učiniti“ doplněno před učiniti „usilovali“), omylem zapsaná či nesprávně zapsaná slova (16r „pohybatí“ – „pohrdati“, 27r „avšak byly li by strany“ doplněno „ly“ ve slově „byly“, 31r „přihodilo“ – „pořiedilo“), anakoluty (16v „diel svým vlastním práva užívají“ opraveno na „svého vlastního“), spřežení vazeb.

6 Informační věda a knihovnictví, Výkladový slovník, http://vydavatelstvi.vscht.cz/knihy/uid_es-005/, 27. 10. 2008.

Některé korektury pozměňují smysl textu (19v „žalujeta li dva před súdem“ opraveno na „sú-dci“, 24v „proti té straně, kteráž neslyší“ opraveno na „není vyslyšena“).

Korektury provedené pozdější rukou jsou řidší (18r „duovodu svého“ – „duovoduov svých“, 36r „vženie neb nápodobná“ doplněno „věc“, 50r opravení starší podoby „poniž“ na novější „poněvadž“, podobně 59r „penězi“ – „peníze“, 57v „mohovitých“ – „movitých“, 57v „věcech [...], kteréž by snad byla složena“ – „bývají složeny“, 63r „diely ...“, kteréž“ – „kteréz“).

Od korektur se zásadně liší **doplňování rukopisu**, opět buď písařem (17v „svědky hostinskými“ doplněno „i neusedlými“, 19r „má jemu hned zase práv býti“ doplněno „na témž právé“, 19v pod nadpisem dopsáno „a též rozuměj i o vstúpení do rady“, 20v „o žalobě pro úklad vraždy“ doplněno „a ranění“, 21r před „lúpežník“ doplněno „bezprávník neb ze cti“, „ze cti“ doplněno „aneb bezprávi“, 25r „lest a lstivost“ doplněno „neb zklamání“, 26v „poškodil“ doplněno „a pohoršil“), nebo pozdějšími uživateli (18r „žaloba i odpor mají býti v témž súdu“ doplněno „slyšány“, 25r „má li on sám súditi“ doplněno „a má li na súdu seděti“, 29r „z též pře viac než jednoho odolanie potrebují“ doplněno na „z též příčiny pře však viac než...“, 57v „věci k schování daných nechá zjevných“ doplněno „na lavici zjevných“, 50r „slova, kteráž jest potom opětoval“ doplněno „jiného soudu mocí opětoval“). Do rkp jsou vpisována nová slova, slovní spojení či vyšší celky, které rukopis syntakticky obohacují a rozvíjejí. Pro vymezení těchto doplňků je podstatné, že nekorrespondují s žádnou jednotkou již přítomnou v textu, ani nejsou nezbytně nutné pro zacelení nějakého defektu v textu, ale jsou zcela novým prvkem. Na úrovni jednotlivých slov jde o doplňování rozvíjejících větných členů a také doplňování souřadných větných členů k stávajícím, na úrovni vyšších celků jde o vsuvky o rozsahu vět (20r „žalobník li či obžalovaný má prvé slyšan býti v súdu“, 41r „při smlouvách což se vymíní, to jest stálé“).

Svůj protějšek v původním textu rkp mají naopak přípisky zpřesňující nebo **vykládající význam** příslušného slova či slovního spojení. Soudobé výklady jsou často marginální, jsou odkázány značkou ke konkrétnímu výrazu v základním textu a uvozeny zkratkou t. (totiž) (16r „pře“ – „t. súdě duchovní“, 17v „súd pořádný“ – „zahájený“, „v práviech krumfeštních“ – „v starých práviech“, 29r „potupení“ – „t. odsúzení“, 36r „v zavitých súdech“ – „zahájených“), ale objevují se i soudobé výklady interlineární. Pozdější výklady jsou vpisovány intelineárně (18r „truditi“ – „obtěžovati“, 20r „přípověď“ – „příhnan“, „odložen“ – „zdvižen“, 29r „děti“ – „dědicové“, 36v „témuž právu má se radovati“ doplněno „svobodu míti“, 39r „výnos“ – „vejповěď, vyčtení“, 41r „přimietáno“ – „rozjímáno“, 43v „puojčitel“ – „kterému puojčeno“, „skladatel“ – „u kterého složeno“, 44v „oko vyplzlo“ – „vyskočilo“, 46r „súdce“ – „rada“ 47r „padne“ – „zhyne“, 68v „měšešníci“ – „řezoměšci“), zde se jedná zejména o synonymní výklady jednotlivých slov, i marginálně (18v „dlužen jest z druhé polovice peniez vedlé spravedlnosti odpoviedati“ – „to jest dáti“). Vykládány byly pochopitelně především právní termíny a automatizované výrazy, ale i ostatní výrazivo.

Tak jako u každého překladu je důležitý vztah textu k předloze. V rukopisu nacházíme přípisky, které jsou překladem německého výrazu přejatého do textu (60r „urkund“ – „památne“). Tam, kde byl v německé předloze obtížně přeložitelný termín, byla někdy v rkp vynechávána místa. Německý výraz byl zapsán jako citátové slovo a za ním na vynechaném místě doplnil český překlad buď sám písař, nebo je překlad doplněn jinou rukou, a to někdy víceméně soudobou, někdy zůstalo vynechané místo dlouho prázdné a přípisek s českým překladem je značně mladšího původu (36r „herrnuot“ – „panská potřeba“, 38r „hoffčinž“ – „t. z domu činže“ – „dvorní plat“, dva přípisky různou rukou, 54v „trinkgelt“ – „t. spropitní“). Výjimečně je zapsána celá německá pasáž a doplněn její český překlad (49v). Nacházíme tedy v rkp německé

lexikální výpůjčky s českým výkladem i bez něj. Německé, ale i latinské výrazy ovšem figurují v textu i jako citátová slova.

Ojedíněle přípisky zachycují jevy **hláskoslovné**: kolísání mezi tvary s přehláskou a bez ní (zaváže se, zavíže se 18r), dopisování protetického v (voranie 35v), a jevy **tvaroslovné**: preferování tvrdého skloňování adjektiv před měkkým (29r „v obecnie při“ – „obecné“).

V přípiscích nacházíme také úpravy **pravopisné**, a to snahy o zachycení kvantity. Nápadné je přepisování „miesto“ ve smyslu „locus“ na „mijsto“, pro odlišení od „miesto“ ve smyslu „civitas“, objevuje se též doplňování diakritických znamének (35v).

Závěrem: Přípisky v českém překladu sbírky náleží brněnsko-jihlavských Jana z Gelnhausenu nejsou marginální zaležitostí. Měly a mají významnou funkci pro pochopení a interpretaci textu (to bylo v případě právního sborníku jistě zásadní), dále jsou vynikajícím dokladem vývoje lexika a zvláště právní terminologie, ojedíněle se dotýkají jevů hláskoslovných, tvaroslovných a pravopisných. Přípisky zasahují i do syntaktické struktury textu. Pro úplnost připomeňme praktickou funkci přípisků jako textových orientátorů.

Příspěvek byl podpořen projektem Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů až po současný stav) řešeným v rámci programu MŠMT „Centra základního výzkumu“ (reg. č. LC 546).

LITERATURA

- ČSAV, Komise pro soupis rukopisů: Zásady popisu rukopisů. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – literární historie*. Sv. XXVIII, 1983, č. 2, s. 49–96.
- Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R.: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1988.
- Informační věda a knihovnictví, Výkladový slovník, http://vydavatelstvi.vscht.cz/knihy/uid_es-005/, 27. 10. 2008. Elektronická verze se vztahuje k tištěné publikaci Ressler, M.: *Informační věda a knihovnictví. Výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví*. Výběr z hesel v databázi TDKIV. Praha 2006.
- Kapras, J.: *Právní dějiny země Koruny české I. Právní prameny a vývoj právnictví*. Praha 1913.
- Klabouch, J.: *Staré české soudnictví*. Praha 1967.
- Oberpfalzer, F.: *Jazyk knih černých, jinak smolných*. Praha 1935.
- Michálek, E.: *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*. Praha 1970.
- Roučka, B. – Růžička, V.: *Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku*. Praha 1975.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968.
- Staročeský slovník*. I. díl (sešit 1–7) na – obíjeti se. Praha 1977.
- Staročeský slovník*. II. díl (sešit 8–15) obilé – ožžený. Praha 1984.
- Staročeský slovník*. III. díl (sešit 16–21) paběničský – pravý. Praha 1996.
- Staročeský slovník*. IV. díl, sešity 22–25 prazápis – přepuštěný, Praha 1998–2004.
- Vodičková, H. – Cejpek, J.: *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický*. Praha 1965.
- Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny, <http://vokabular.ujc.cas.cz/>, 27. 10. 2008.

Martina Jamborová

Odborné zaměření: diachronní lexikografie (Elektronický slovník staré češtiny) a textologie (Zpřístupnění rukopisů a starých tisků, projekt Manuscriptorium a staročeská textová banka)

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český

Akademie věd ČR, Praha

<jamborova@ujc.cas.cz>

K SLOVESŮM VE SLOVNÍKU KLEMENTINSKÉM

KATEŘINA VOLEKOVÁ

1.1 SLOVNÍK KLEMENTINSKÝ

Slovník klementinský¹ je shrnující název pro soubor několika dílčích slovníků, nomenklátorů a alfabetářů. První dvě části slovníku tvoří nomenklátory neboli věcně řazené slovníky. Na foliích 1r–3r se nachází výtah z Vokabuláře gramatického² (KlarVokK)³. Na foliích 3r–3v se nachází zlomek gramatiky, podle Flajšhanse (1926, s. XXIX) se jedná o nejstarší gramatiku pro Čechy, obsahuje zájmena, příslovce, spojky, předložky a citoslovce. Na dalších třech foliích (3v–6r) následuje soupis latinských synonym pro výrazy v žaltáři. Největší část Slovníku klementinského zabírají alfabetáře čili abecedně řazené slovníky. Na foliích 6r–26r je abecední latinsko-český slovník sloves a na foliích 27r–91v, tedy na největší části Slovníku klementinského, je zapsán abecední latinsko-český slovník jmen.

1.2 ABECEDNÍ LATINSKO-ČESKÝ SLOVNÍK SLOVES

V našem příspěvku se zaměříme na slovesný alfabetář, který zabírá přibližně dvacet folií (6rb–26ra), na každé straně jsou dva sloupce. Ve slovníku je obsaženo na 2800 hesel, nejvíce hesel začíná od písmene *c* (349 hesel), nejméně hesel je od písmene *z*, na foliu 26ra nacházíme pouze 3 latinská slovesa (*zelare*, *zelotipare*, *zymare*⁴). Výstavba jednotlivých hesel je poměrně jednoduchá a pravidelná, heslo je tvořeno kombinací latinského výrazu, jeho českého ekvivalentu a případně i odkazu, latinského synonyma, latinského výkladu nebo verše. Řazení hesel je převážně abecední podle latinské abecedy. Abecední uspořádání sloves v rámci jednoho písmene není přesně dodržováno, slovesa se řadí hlavně podle několika prvních hlásek, přičemž hlásky *l* a *r* nemají na řazení vliv. Proto můžou za sebou ve slovníku stát slovesa v následujícím pořadí: *crassari*, *cassare*, *castrare*, *crastinare*, *castra metari*. Další písarskou zvláštností, která není ve slovnících 15. století ojedinělá, je, že reflexivní slovesa jsou většinou uváděna bez morfému *sē* (např. *Letari* veseliti 17ra, *Remeare* navrátiti 22rb, *Subridere* ulýznúti 24ra, *Timere* báti 25ra),

---

1 Rukopis Slovníku klementinského je uložen v Národní knihovně v Praze, signatura zní XVII F 31, celý rukopis je datován do roku 1455. Slovník je zapsán na foliích 1a–91b.

2 Tento výtah je vydán ve formě variant v poznámkách pod čarou v edici Klaretova Vokabuláře v Flajšhansově vydání Klaretových slovníků (Flajšhans, V.: *Klaret a jeho družina. Sv.1. Slovníky veršované*. Praha 1926, s. 8–30).

3 Zkratky staročeských pramenů uvádíme podle úzu Staročeského slovníku (viz *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, s. 50–118).

4 Latinské výrazy transkribujeme podle univerzálních pravidel přepisu středověkých latinských literárních památek, které stanovil Bohumil Ryba, srov. <http://www.sendme.cz/trestik/pramenydejinces.htm>, 30. 11. 2007.

morfém *se* je zapisován u sloves na začátku alfabetáře a také u víceslovných spojeníh (*Adherere* přidržeti se 6vb, *Repatriare* do kraje se vrátiti 22rb).

1.2.1 Možné zdroje alfabetáře a vazby k jiným slovníkům

Slovník klementinský nebyl ve své době ojedinělý, ve 14. a 15. století se rozvíjí bohatá tvorba různorodých slovníků, rostlinářů, mamotrektů, vokabulářů ap. Při tvorbě nových slovníků využívali autoři bohatě starší slovníky, které měli k dispozici. Podle mikrostruktury některých hesel Slovníku klementinského lze dojít k závěru, že autor mohl čerpat z nějakého mamotrektu. U některých hesel je přímo uváděn odkaz na biblické místo (*Ventilare* větriti, Ezechielis 22° 25va), některá hesla zas uvádí latinské heslové slovo ve finitním tvaru, které pochází pravděpodobně také z mamotrektu (*Allisisti*, *id est in terram percussisti*. 7rb), zde se může jednat o slovesný tvar *allisisti* pocházející z žalmu 101,11.

Mezi některými slovníky 14. a 15. století lze najít zajímavé vazby, nejedná se pouze o latinsko-české slovníky, ale i o latinsko-německé. Těmto vazbám se věnoval Bohumil Ryba. Na základě shodných českých překladů Slovníku ostříhomského S (SlovOstřS) a latinsko-německo-českého slovníku zvaného Catholicon (SlovCath) vyslovil Ryba domněnku, že u nás „existoval, nejspíš již před r. 1372, latinský abecedář s připojenými výklady německými“ (Ryba 1951, s. 121), tento latinský abecedář byl podle Ryby doplněn i českými překlady. Německá část tohoto hypotetického abecedního slovníku měla z německých slovníků, které jsou excerpovány v Diefenbachově slovníku (označován zkratkou DiefGlos) nejbližší k slovníku označovanému číslicí „9“, jedná se o mohučský rukopisný slovník *Vocabularius rerum* 4°.

Latinsko-českou část předpokládaného latinsko-německo-českého abecedního slovníku podává ve výtahu právě Slovník ostříhomský S (SlovOstřS). Týká se to jak jmenné, tak slovesné části, jak Ryba dokládá uvedením nápadných shod mezi Diefenbachovým slovníkem „9“ a Slovníkem ostříhomským S, vybraná hesla (Ryba 1951, s. 122) citujeme v tabulce 1.

tabulka 1	
slovník „9“ (DiefGlos)	Slovník ostříhomský S (SlovOstřS) ⁵
<i>Calamizare</i> in dem halm pfeiffen, frolich singen DiefGlos 88b	<i>Calamizare</i> v stéblo pískati <i>vel</i> vesele spievati SlovOstřS 125b
<i>Clere</i> dinen, stinken, auf slissen, yngen <i>vel</i> fugen, herschen, sawffen DiefGlos 127a	<i>Clere</i> slůžiti, smrditi, odmeknutí, spojití, panovati, srkati SlovOstřS 126a
<i>Fulcrare</i> bette tzyren DiefGlos 250b	<i>Fulcrare</i> lože okrásniti SlovOstřS 135a
<i>Luxidare</i> bescheyden DiefGlos 341a	<i>Luxidare</i> zesrati SlovOstřS 139b
<i>Trulliare</i> varczen DiefGlos 599c	<i>Trulliare</i> trusknůti, prděti SlovOstřS 151b

Nápadnou podobnost českých a německých ekvivalentů se slovníkem „9“ vykazuje i Slovník klementinský, uvádí výrazy podobné českým výrazům ve Slovníku ostříhomském S (viz tabulka 2). Nejvíce je zřetelná závislost Slovníku klementinského a ostříhomského S na německých slovnících na řadě sloves, jimiž je překládán latinské sloveso *clere*.

5 Doklady ze Slovníku ostříhomského S uvádíme transkribované podle obecně přijímaných zásad přepisu staré češtiny do novočeského pravopisu, srov. *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha 1968.

tabulka 2		
slovník „9“ (DiefGlos)	Slovník ostříhomský S (SlovOstřS)	Slovník klementinský (SlovKlem)
<i>Calamizare</i> in dem halm pfeiffen, frolich singen DiefGlos 88b	<i>Calamizare</i> v stéblo pískati <i>vel</i> vesele spievati SlovOstřS 125b	<i>Calamisare</i> vesele zpievati <i>aut</i> stéblem zpievati SlovKlem 8va
<i>Clere</i> dinen, stinken, auf slissen, yngen <i>vel</i> fugen, herschen, sawffén DiefGlos 127a	<i>Clere</i> slúžiti, smrditi, odmeknutí, spojití, panovati, srkati SlovOstřS 126a	<i>Clere</i> slúžiti, smrděti, otemknúti. lézti, střěbati, panovati SlovKlem 8vb
<i>Fabrefacere</i> meisterlich o. kunstlich machen DiefGlos 221b	<i>Fabrefacere</i> mistrně dělati SlovOstřS 134b	<i>Fabrefacere</i> mistrně činiti SlovKlem 14rb
<i>Pubere</i> wachsen, bartwachsen DiefGlos 470b	<i>Pubere</i> brady ruosti SlovOstřS 145b	<i>Pubere</i> ruosti, bradatu býti SlovKlem 21rb
<i>Trulliare</i> varczen DiefGlos 599c	<i>Trulliare</i> trusknúti, prděti SlovOstřS 151b	<i>Trulliare</i> prděti SlovKlem 25rb

Je tedy zřejmé, že i Slovník klementinský mohl čerpat z Rybova předpokládaného latinsko-německo-českého abecedního slovníku. Fakt, že Slovník klementinský uvádí i české ekvivalenty, které jsou odlišné od výrazů, které v překladu užívá Slovník ostříhomský S, podporuje Rybovu tezi, že Slovník klementinský je na Slovníku ostříhomském S „nezávislý“ (Ryba 1951, s. 123). Odlišný český překlad nacházíme např. u těchto hesel (viz tabulka 3).

tabulka 3		
slovník „9“ (DiefGlos)	Slovník ostříhomský S (SlovOstřS)	Slovník klementinský (SlovKlem)
<i>Bicare</i> wandern DiefGlos 73b	<i>Bicare</i> vandrovati SlovOstřS 125a	<i>Bicare</i> túlati SlovKlem 8rb
<i>Constabulare</i> stallin DiefGlos 145a	<i>Constabulare</i> v stáji postavici SlovOstřS 128a	<i>Constabulare</i> stájiti SlovKlem 10rb
<i>Egerere</i> scheyssen DiefGlos 196c	<i>Egerere</i> vykákati SlovOstřS 132a	<i>Egerere</i> sráti SlovKlem 12vb
<i>Mansitare</i> auf huben wonen DiefGlos 347c	<i>Mansitare</i> na lánu seděti SlovOstřS 139b	<i>Mansitare</i> na lánu přebývati SlovKlem 17va

Někdy je český překlad ve Slovníku klementinském doslovnější než překlad ve Slovníku ostříhomském S. V tabulce č. 4 je uveden příklad, kdy překladatel Slovníku klementinského jako české ekvivalenty sloves *impiare*, *meridiari* a *subrigere* uvádí kalky z němčiny, ale Slovník ostříhomský S německé výrazy nekalkuje, čes. výrazem *poledniiti* kalkuje spíše lat. sloveso *meridiari*.

tabulka 4		
slovník „9“ (DiefGlos)	Slovník ostríhomský S (SlovOstrS)	Slovník klementinský (SlovKlem)
<i>Impiare</i> unrecht dun DiefGlos 286	<i>Impiare</i> velmi zle učiniti <i>vel</i> nemilostiti SlovOstrS 136b	<i>Impiare</i> neprávě činiti SlovKlem 13b
<i>Meridiari</i> zu mittag ruwen DiefGlos 358b	<i>Merediari</i> poledniti SlovOstrS 140a	<i>Meridiari</i> v polodne odpočívati SlovKlem 17vb
<i>Subrigere</i> wenig hert werden DiefGlos 561b	<i>Subrigere</i> zkrutnutí málo SlovOstrS 149b	<i>Subrigere</i> maličko tvrd býti SlovKlem 24ra

1.2.2 Kalky

V předchozí kapitole jsme ukázali, že Slovník klementinský má silnou vazbu na latinsko-německé slovníky a že je pro něj charakteristické, že se při překladu často řídí německou předlohou. Překladatel se nesnaží překládat doslovně pouze z němčiny, ale také z latiny.

Tato snaha se projevuje zvláště v překládání latinských předpon *con-*, *pre-*, *preter-*, *pro-*, *ob-*, *re-*, *sub-*, při překladu nejspíše měli velký vliv také německé ekvivalenty v uvedených slovnících. Latinská předpona *re-* je u 152 latinských sloves na *re-* překládána sedmnáctkrát adverbium *zase* nebo *opět* (*Redicere* opět mluvit 21vb, *Reducere* zase přivést 22ra, *Reintegrare* zase celo učinit 22ra, *Refulgere* opět stkviet 22ra, *Regredi* zase přijít 22ra, *Relabi* zase padnutí 22ra, *Relinire* opět mazat 22ra), v německých ekvivalentech na témže místě nacházíme homonymní stříhn. výraz *wider*, který má význam jak „opět, znovu“, tak i „zpět“. Slovník klementinský latinskou předponu *re-* a stříhn. adverbium *wider* převážně interpretuje pouze jako „zase, opět“. Jen jednou je stříhn. *wider* kalkováno předponou *proti-*, srov. *Repugnare* protibojovat (22va), jedná se o české hapax legomenon. Často je výraz *zase* v překladu pleonastický (*Redire* zase se navrátit 22ra), jeho užití naznačuje, že překladatel překládal schematicky.

O německou předlohu se překladatel opírá i při překladu frekventativ a iterativ. Při překladu frekventativ používá oblíbené adverbium *ústavně*, jako ekvivalent k německému *stetis*, *stetes*, případně k latinskému *frequenter* (*Pitisare* ústavně pít 20vb, *Pitisare* stetes trinken DiefGlos 438c; *Tractare* utrhovati *aut* ústavně táhati 24va, *Tractare* stetis czihen DiefGlos 591a; *Odire* nenáviděti, *Oditare* ústavně nenáviděti, *frequenter odire* 19ra, *Oditare* stetigs hassen DiefGlos 393b).

Výraz *ústavně* nenacházíme jen u frekventativ, ale také u sloves, kde v němčině stojí adverbium *stetes* nebo jiný synonymní výraz (*Accolere* ústavně usilovat 6va, *Accolere* steteglichen arbeyten DiefGlos 8a; *Motare* ústavně hýbat 18ra, *Motare* steticlich regen DiefGlos 369b; *Subnavigare* ústavně lodit 23vb, *Subnavigare* stetis schiffen DiefGlos 561a).

1.2.3 Přejatá slova

Kromě kalků nacházíme ve Slovníku klementinském i přejímky z němčiny, jako jsou například slovesa *fedrovati* a *hoblovati*, která jsou v materiálu staročeského archivu bohatě doložena. Překladatel se pravděpodobně zase opíral o německý slovník „9“ (*Expedire* fedrovati 13vb, *Expedire* vordern DiefGlos 218a; *Levigare* hoblovati 17ra, *Levigare* hobeln DiefGlos 325c).

1.2.4 Hapax legomena

Slovník klementinský má neobvykle vysoký počet slov, která nemáme doložena nikde jinde, jedná se o tzv. *hapax legomena*. Jedná se hlavně o doslovné překlady, kalky z latiny a němčiny, např. *blížniti* (za lat. *vicinare* 25va), *krviti* (za lat. *saguinare* 23ra), *uzditi* (za lat. *refrenare* 22ra), *žilovati* (za lat. *arterizare* 7vb). K synonymním slovesům *constabulare*, *stabulare* odvozeným z lat. *stabulum* „stáj, chlív“ vytváří překladatel dvě samostatná hapax legomena *stájiti* (10rb) a *chlevovati* (23ra). Jedno hapax legomenon si překladatel oblíbil a použil ho ve slovníku celkem třikrát (*Navigare* loditi 18rb, *Subnavigare* ústavně loditi 23vb, *Vellificare* loditi, *id est navigare*. 25va).

Mnoho těchto výrazů vzniklo snahou přeložit i latinskou předponu a vystihnout tak zcela význam latinského slovesa. Překladatel často volí originální překlad, například zmíněné *repugnare*, které překládá *protibojovati*, přestože častěji je doložen překlad *otbojovati*⁶. Podobně překládá i sloveso *invocare* (16vb), kde ekvivalentem lat. předpony *in-* je česká předložka *na-* a lat. *vocare* je přeloženo *volati*. Toto hapax legomenon *navolati* se zdá být originální kombinací z ekvivalentů k lat. *invocare* v biblických překladech: *nazvati*, *nazývati*, *volati*, *vzvolati*⁷.

Dále uvedme kalky (a zároveň také hapax legomena), které vznikly doslovným překladem latinské předpony *pre-* do češtiny předponou *pře-*. Jedná se o tato hapax legomena: *Preconari* předvolati (20rb), *Predestinari* předvyvoliti (20rb), *Prelibare* přeokúšeti (20rb), *Premittere* přeslati (20va), *Premínere* přestkvieti (20va), *Preoccupare* přechopiti (20va), *Prepulsare* přezváněti (20va) a *Presidere* přiseděti (20va).

Doslovné překládání jsme představili jako typický rys Slovníku klementinského. Samozřejmě ne vždy se této snahy drží, např. u lat. slovesa *extricare* předložku *ex-* překladatel nepřekládá, jako ekvivalent uvádí jednoduše *plésti* (14ra)⁸.

1.2.5 Dativní reke slovesa býti

V Slovníku klementinském je v překladu poměrně často použita konstrukce, která je tvořena českým slovesem *být* a adjektivem v dativu. Jedná se o tato hesla: *Acescere* hořku býti 6va, *Antiquare* stáru býti 7rb, *Calvare* lysu býti 8vb, *Constare* ustavičnu býti na dobrém 10rb, *Continuare* ustavičnu býti 10va, *Egere* chudu býti 12vb, *Gazare* bohatu býti 14vb, *Inpingwari* tlustu býti 15va, *Manswescere* tichu, krotku býti 17va, *Oboriri* porozenu býti 18vb, *Obrigere* tvrdu býti 18vb, *Opimare* bohatu býti 19rb, *Opipare* bohatě živu býti 19rb, *Rigescere* idem tvrdu býti 22vb, *Severe*, *convescere* ukrutnu býti 23rb. Tyto tvary mohly vzniknout analogií k perifrastickému tvaru infinitivu prézenta pasiva, který se skládá z infinitivu slovesa *býti* a participia perfekta pasiva. Participium může mít nominativní, nebo dativní tvar. Kvůli syntaktické kongruenci se časem místo dativu ujmá nominativ (Gebauer 1909, s. 432). Gebauer tento dativ dává do souvislosti s vazbou dativu s infinitivem⁹.

Pasivní infinitiv je ve Slovníku klementinském doložen, dvakrát je participium v dativu: *vyvrženu býti*¹⁰ a *bitu býti*¹¹. Analogicky k pasivnímu infinitivu s dativním participiem jsou

6 Srov. StčS s.v. *otbojovati* 1.

7 Srov. StčS s.v. *nazvati* 4, *nazývati* 4.

8 Již zmíněný Slovník ostřihomský S sloveso *extricare* překládá *vyplésti* (134a).

9 Podmět nebo doplněk u určitého slovesa se vyjadřuje nominativem, u slovesa v infinitivu je podmět nebo doplněk vyjádřen dativem. (Gebauer 2008, s. 392, 579).

10 Za lat. *exulare* 14ra, sloveso *exulare* znamená „být vyhnanecem, žít ve vyhnanství, mimo vlast, přeneseně: být vzdálen“ (SSL s.v. *exulo*).

11 Za lat. *vapulare* 25rb, sloveso *vapulare* znamená „býti bit, dostávatí bití, výprask“ (Pražák – Novotný – Sedláček 1955, s. 624).

dávány adjektiva u slovesa *být* do dativu. Překladatel se snažil zachovat podobnou strukturu, jakou měl německý překlad: adjektivum a sloveso *werden* nebo *sein*¹².

Tuto vazbu má i u některých stejných sloves i Slovník ostrřihomský S (*Antiquare* staru býti 123b, *Egere* chudu býti 132a, *Vapulare* bitu býti 151b). V protikladu ke Slovníku klementinskému překládá sloveso *sospitare* slovesem *být* s adjektivem v dativu (zdrávu býti SlovOstřS 149b), u kterého Slovník klementinský má už nominativ. Není vyloučeno, že překládat pomocí slovesa *být* s adjektivem v dativu mohl již onen latinsko-německo-český slovník, který předpokládal Ryba.

1.3 ZÁVĚR

Slovník klementinský je, stejně jako jiné latinsko-české slovníky 14. a 15. století, závislý na latinsko-německých slovnících. Kvůli doslovným překladům z němčiny a latiny je bohatý na hapax legomena, a poskytuje tak bohatý materiál k výzkumu.

Tento článek vznikl v rámci Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny programu MŠMT (č. LC 546).

LITERATURA

- Boková, H. – Spáčilová, L.: *Stručný raně novohornoněmecký glosář*. Olomouc 2003.
Diefenbach, L.: *Mittellateinisch-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch*. Frankfurt am Main 1846.
Flajšhans, V.: *Klaret a jeho družina I. Slovníky veršované*. Praha 1926.
Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého, DÍL III. – Tvarosloví 2. Časování*. Praha 1909.
Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého, DÍL IV. – Skladba*. Praha 2008.
Pražák, J. – Novotný, F. – Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník. Díl II*. Praha 1955.
Ryba, B.: K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostrřihomským. *Listy filologické*, 75, 1951, s. 89–123.
Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. Praha 1968.
Staročeský slovník 1–25. Praha 1970–2006.
Slovník středověké latiny 1–19. Praha 1977–2006.

Kateřina Voleková

Odborné zaměření: stará čeština, latina

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český

Akademie věd ČR, v.v.i.

volekova@ujc.cas.cz

---

12 *Antiquare* krank werdin DiefGlos 38b, *Constare* offinbaren o. wisseclich sin o. stede sin an gude, wisseclich seyn an gut vel an bose DiefGlos 145a, *Continuare* stete seyn, stetelich an sin DiefGlos 147a, *Gazare* reych werden DiefGlos 258b, *Inpinguari* feyst werden DiefGlos 289b, *Manswescere* senft werden DiefGlos 347c, *Oboriri* geborn werden DiefGlos 388b, *Obrigere* herte vel stede werden DiefGlos 388c, *Pregnare* swanger werden DiefGlos 454b, *Rigere* herte werden DiefGlos 498a.

KE GENEZI KRALICKÉHO PŘEKladu v ŠESTIDÍLCE

ROBERT DITTMANN

U kralické Šestidílký existuje několik okruhů problémů, které nám kladou meze: 1. Absence čtenějších monografií o předlohách. 2. Nedohledatelnost pomůcek Kralických. Dnes jsou v našich knihovnách některé staré tisky Kralických nedostupné, někdy neznáme ani přesný název. 3. Absence rozsáhlejších studií o jazyku Šestidílký a jejích margináliích. 4. Absence kritického vydání kralického překlady se zachycením dynamiky edic.¹ 5. Nedostatek zpráv o rozdělení práce aj.

V tomto příspěvku upozorním na některé bratrské tisky a pokusím se přiblížit jejich místo při vzniku kralického překlady. Dosavadní literatura je zanedbala buď zcela, nebo na ně jen upozornila. Těmito tisky jsou: 1. Červenkův žaltář 1562. Knihopis 17555, VKOL 32.676 (dále ČER); 2. Blahoslavovo vydání *Evanjelí a nebo Čtení svatá...* 1571. Knihopis 2264, KNM 24 B 1 (dále BlahEv); 3. Tzv. Štefanova postila *Výklad řečí Božích* (1575). Knihopis 15953, KNM 35 C 1 (dále ŠTE); 4. Kralický žaltář 1579 (Knihopis 17559; KNM 34 F 11), případně 1581 (Knihopis 17560; KNM 34 F 14) – dále Ž1579, Ž1581.

Další sledované překlady: BHS = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Cit. dle *BibleWorks*; ČEP = *Český ekumenický překlad*. Cit. dle *Theophilus*; IUXTAHEBR = *Psalterium iuxta Hebraeos*. Cit. dle Weber, R. et al. (vyd.): *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Stuttgart 1983; K6 = *Kralická bible šestidílná 1579–1593/4*. Knihopis 1107. VKOL II 32.377; KL = *Vulgata Clementina*. Cit. dle *Vulsearch*; KRAL = tzv. kritický otisk Kralické bible („podle posledního vydání kralického z roku 1613“) – cit. dle *Theophilus* (v NZ však elektronická verze obsahuje text novodobého vydání Šestidílký!); LXX = Rahlfs, A. (vyd.): *Septuaginta*. 9. vyd. Stuttgart 1971. Cit. dle *BibleWorks*; L45 = *Lutherův nerevidovaný překlad* 1545. Cit. dle *BibleWorks*; M77 = *Melantrichova bible* 1577. Knihopis 1105. VKOL III 220.903; POLYLAT = latinský překlad v Polyglotě antverpské (*Biblia sacra...* VKOL III 2/1 až 2/8) ve druhém sloupci zleva (*Translat. B. Hieronymi* – jedná se o dobovou verzi *Psalteria iuxta Hebraeos*); VUL = Weber, R. et al. (vyd.): *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*. Cit. dle *BibleWorks*.

Počátky kralického překlady Šestidílký (přesněji SZ) se dříve kladly do r. 1577 – podle zprávy z Akt jednoty bratrské, že „[t]oho roku (1577) také začalo vykládání biblí v Evančících...“² Novější bádání klade počátky překládání do r. 1575 či těsně před něj. Opírá se o tezi A. Pospíšila (1934), kterou však Pospíšil podrobněji nedokládá. Je známo, že Blahoslav zamýšlel svou

---

1 Dynamiku edic sledujeme v naší dizertační práci. Odtud také čerpáme materiál k tomuto příspěvku.

2 Bohatcová, M.: Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts. In Rothe, H. – Scholz, F. (vyd.): *Kralitzer Bibel. Bd. 7: Kommentare. Biblia Slavica. Série I. České bible*, sv. 3. Paderborn – München – Wien – Zürich 1995, s. 59.

Gramatiku jako návod „budoucím Zákona Páně starého vykladačům.“³ Rüdinger ve své žalmové parafrázi o Blahoslavovi píše, že „Blahoslaus...agebat idem de veteri [testamento]...“⁴ Kam však můžeme klást počátky překladatelského projektu?

1. Červenkův žaltář. Textově i po formální stránce se jedná o smíšený překlad z hebrejské a vulgátní textové tradice.⁵ Z formálních rysů lze upozornit na rozdělení Ž 9 ve shodě s BHS, vkládání lexému *Séla* / *Seela* (ale Šestidílkla jej klade ve shodě s hebrejštinou častěji) a první verše žalmů uvádějící určení, původ žalmu, druh nástroje. Červenka se liší nejen od vulgátního *Psalteria Gallicanum*, ale i *Psalteria iuxta Hebraeos* a *Psalteria Romanum*. Na několika místech lze ukázat duplicitu tradic, např. v Ž 40,7 se uvádí marginální alternativa odpovídající vulgátní tradici; Ž 18,5 má text *proudové Belialské nep[ra]vosti*, kde *Belialské* odpovídá hebrejskému *propru*, ale *nepravosti* je překlad z vulgátní nebo septuagintní tradice za tentýž hebrejský lexém (hebr. בְּלִיעַל čteno apelativně jako *iniquitas* / אֲוִיָּא). Na některých místech má Červenka dokonce přesnější překlad podle hebrejštiny než Šestidílkla, která ho uhlazuje, např. Ž 11,3 K6 *usilováními* (marg.: *H. základy*) – ČER *Grumfeštové* (ČEP *od základů*) – VUL, KL jinak: *quoniam quae perfecisti destruxerunt* – POLYLAT, IUXTAHEBR jinak: *quia leges dissipatae sunt* – BHS má lexém נָפַח.

Shoda s ČER je patrná jak na margináliích Šestidílkly, tak v textu v lexikálních i slovosledných řešeních. Šestidílkla má v Ž 1–81 celkem 167 marginálií uvozených *Jiní* (/ *J*). Z toho s Červenkou se shoduje nejméně 15, maximálně 26 případů (při toleranci mírných odlišností). Např. Ž 29,8 Šestidílkla *k bolesti přivodí poušť*, marg.: *J. pohybuje neb zatřásá pouští* – ČER *zatřásá a pohybuje pouští* – Melantrich 1577 *rozraží poušť*. To činí 9,0–15,6 % těchto marginálií uvozených *J*. Další marginálie bez tohoto signálu jsme soustavně nezkoumali.

Pokud jde o text překladu, Kraličtí přejímají velmi často Blahoslavovu kritiku Červenky v *Gramatice* a Blahoslavův návrh řešení. Některé dodatky v Šestidílcce se shodují s ČER, například *náramně* v Ž 31,10 Šestidílkla *nebo sem náramně ssoužen* – ČER *neb se náramně rmoutím a trápím* (ČEP *se tak soužím*). K lexikálním shodám: např. slovo *jedinkou* se vyskytuje v KRAL (edice „podle posledního vydání 1613“) jen čtyřikrát, ale na místě hebr. יָחִיד jen dvakrát, oba výskyty jsou v žalmech (Ž 22,21.35,17) a oba se shodují s Červenkou. V Ž 49,5 mají oba překlady *přípovídku* na místě hebr. יָחִיד. To je už pouze v Ž 78,2, opět ve shodě s ČER (*přípovídami* – KRAL *přípovídky*). Byly by k nalezení zřejmě i rozsáhlejší shody: V Ž 41,8 mají oba překlad *sšeptávají se* jako hapax, hebrejský podklad se vyskytuje třikrát, z toho dvakrát v žaltáři – v Ž 58,6 mají oba překlady *hlasu* (!) – ČEP *šepot*. Je tedy zřejmé, že v literatuře vychvalované lexikální bohatství kralického žaltáře je zčásti i zásluhou Červenkovou, i když některá jeho lexikální řešení jsou zcela nevhodná (*zkoprněly kosti*, *zmunstroval*, *ulál si*, *chromci*, *tlatlu*, *slonokostové paláce*, *vzteklce*, *lakačů*, *bubák* atd.).

2. Blahoslavova *Evanjelia*. Kromě NZ úryvků jsou obsaženy i některé SZ perikopy. Jejich text se zcela shoduje se Štefanovou postilou z r. 1575 (až na drobné rozdíly v grafice, vokalické kvantitě, případně promítnuté do vývoje). Jedná se však o smíšený text z hebrejské a vulgátní textové tradice (KL // BHS), což je prokazatelné na více místech. Např. v Mi 5,4 obsahuje BlahEv překlad *budouť bezpečně bydleť*, tento úsek vulgátní tradice nezná (VUL *convertentur*,

3 Čejka, M. – Šlosar, D. – Nechutová, J. (vyd.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno 1991, s. 382.

4 Cit. dle Daňková, M.: *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Sborník Národního musea v Praze, sv. V – A – historický, č. 1. Praha 1951, s. 35.

5 Za reprezentaci vulgátní tradice považuji pro účely tohoto článku Vulgatu Clementinu (KL), za reprezentaci hebrejské tradice text ve vydání Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS, viz *BibleWorks*).

M77 *obrábí se*). Textověkritický zřetel je velmi dobře pozorovatelný na Iz 11,1: hebrejský text má informaci, že výhonek *ponese ovoce* (ČEP *vydá ovoce*; BHS יִפְרוֹת), zatímco vulgátní tradice tuto informaci nemá a praví jen, že z něj *vzejde květ* (Vg *et flos de radice eius ascendet* – Melantrich 1556/7 *a květ z kořene jeho vystoupí*). BlahEv i ŠTE dávají znění hebrejské tradice jen jako odlišený dodatek do hranatých závorek [*a ovoce ponese*], Šestidílka už čte „a *ovoce ponese*“. V Iz 11,2 má BHS ekvivalent k překladu *Boží* (BlahEv, ŠTE *bázně Boží* – K6 *bázně Hospodiny*), KL nikoli (KL *pietatis*; M56/7 *milostivosti*). V Iz 11,6 čtou BlahEv, ŠTE *krmný dobytek*, což odpovídá BHS a jde proti KL (*ovis*). Znamená to, že jednotu bratrská už za Blahoslavova života disponovala překladem (některých?) perikop s textem věrnějším hebrejštině, než jaký představovala vulgátní tradice. Blahoslav se pak jeví skutečně jako iniciátor překladu SZ z textů s překladem bližším BHS, případně přímo z hebrejského textu. (V žaltáři anticipoval blahoslava do jisté míry už Červenka.) V NZ se překlad perikop BlahEv vcelku pochopitelně kryje s Blahoslavovým NZ1568.

3. Štefanova postila. Perikopy jsou ve SZ relativně bližší hebrejské textové tradici (*člověk* – *Adam*, dodatky, vynechávky, lexikální korespondence), v NZ se téměř zcela shodují s Blahoslavovým NZ 1568. NZ text (textová sonda: Lk 2,22–32) do Šestidíly se tedy téměř neměnil, zatímco překlad žalmů (bližší jsme zkoumali Ž 1,1–6) a Pentateuchu (sondážní výzkum: Gn 2,18–24, Dt 18,15–22) je, soudě podle zkoumaných vzorků, rozsáhlou revizí s použitím některých lexikálních řešení Štefanova překladu, Ž1579, Červenky aj.; v Iz (sonda: Iz 9,2–4) se pak ve zkoumaném úryvku jedná o zcela nový překlad. Tento závěr podporuje také srovnání Iz 9,5, kde jde ve ŠTE a Šestidílce o velmi odlišná znění: ŠTE *Všelíký zajisté boj / kterýž se děje skrze bojovníka / bývá s hřmotem / a ubrocením* (grafika: u b–) *roucha ve krvi: ale tento boj bude / skrze spálení a sežrání od ohně* – Šestidílka *Kdyžto všichni bojovníci byli předěšeni / a roucha byla ve krvi zbrcena / ano i město bylo ohněm spáleno* – M77 *Nebo všeliká násilná loupež s blukem / a roucho smíšené se krví / bude k spálení a pokrm ohně*. To by souhlasilo s Hellerovými (1960) závěry, že pokud jde o targumy, čerpali Kraličtí v Pentateuchu z Polygloty a Fagia, nikoli ještě z Tremmelia-Junia ani z aramejského textu Polygloty. Zřejmě by tedy prvotní verze Pentateuchu vznikala ještě před vyjitím Tremelliova-Juniova překladu a příchodem Kaménka a před započítím překládání r. 1577 (podle zpráv z Akt jednoty bratrské), a to s těsnější návazností na perikopy v jednotě bratrské, vydané ve Štefanově postile. Tuto hypotézu bude třeba ještě ověřit. Zde pro to máme oporu vyvozenou z textové dynamiky, ačkoli jen na malém vzorku, který nestačí pro vyslovení závěrů. Věc však není tak jednoduchá, jak líčí A. Pospíšil (1934, s. 160), který má za to, že r. 1575 byl hotov rukopisný překlad Gn, zatímco zbytek přeložen nebyl. Pravdivá není ani Pospíšilova další teze tamtéž, že Gn v Postile je shodná s Šestidílkou (zatímco další části Pentateuchu se mají lišit). Dále bude moci pokročit až bádání zaměřené na srovnání všech úryvků z Pentateuchu v Postile s Šestidílkou, případně též úryvků z dalších knih SZ.

4. Žaltář 1579, Žaltář 1581. Kralický žaltář 1579 je předchůdcem žaltáře, jak byl vydán 1582 v Šestidílce. Ve srovnání s předchozí českou tradicí (Červenkou, melantrišskou tradicí) přináší už Štefanova postila v Ž 1, který jsme rozebírali podrobněji, důležité inovace, z nichž se většina prosadila do Šestidíly. Ž1579 dále text hebraizuje, zejména ve slovesech. Štefanova Postila se projevuje jako zásadní revize zejména Červenky s perikopním překladem převážně hebrejské textové tradice, přičemž daleko více shod má jen s Červenkou než jen s melantrišskou tradicí. Ž1579 provádí menší revizi a Šestidílka doladuje další menší úpravou text podle hebrejské textové tradice, zejména ve slovesech.

V textu Ž1579 je důležitý překlad *Bůh silný* na místě Štefanova *Bůh* (Ž 31,6.78,18.34). Pokud vím, jen jedna humanistická edice má v textu *Bůh silný* na místě hebr. בָּהֵם (s významem „Bůh“ i „silný“): Tremelliův-Juniův překlad. Překlad *Bůh Silný* nemá Münster (*Biblia Hebraica*), ani Stephanus, ani *Polyglota antverpská* (ani v latinském překladu targumu, ani v interlineárním latinském překladu na podkladě Pagninova převedení), ani tzv. *Biblia Vatabli*, ani Lutherův překlad z r. 1545, ani Biblia Tigurina (1543), ani Septuaginta a samozřejmě ani vulgátní edice. Neobsahují jej ani překladové slovníky, např. Pagninův *Epitome thesauri linguae sanctae* v Polyglotě antverpské aj. Víme-li, že už r. 1579, kdy vyšel třetí svazek Tremellia-Junia s žalmy, měl tento překlad Esrom Rüdinger na Moravě, můžeme připočíst tuto důležitou terminologickou shodu zřejmě vlivu tohoto překladu. Nepochybným svědectvím pro stejný závěr je pak shoda sumárií žalmů v Ž1579 a v Tremelliovi-Juniovi; Kraličtí zde ale nepřekládali doslova (podrobněji jsme zkoumali Ž 1–2), jsou i některé rozdíly mezi Ž1579 a Šestidílkou.

Ž1581 redukuje metatext (neobsahuje předmluvu, sumárie, pouze konkordance v margináliích, též odstranění *Selah*) a neodlišuje textové dodatky pomocí hranatých závorek (oproti Ž1579). Zkoumaným vzorkem bylo několik prvních žalmů Ž1581. Další vývoj na tento tisk, zdá se, nenavázal.

ZÁVĚRY

1. Jednota bratrská měla už za Blahoslavova života překlad perikop s vlivem hebrejské textové tradice (Blahoslavova *Evanjelie*).
2. Vliv Červenkova žaltáře na Šestidítku je doložen nejen v margináliích jako „Jiní“ (tam činí asi 10 %), ale i v distinktivních lexikálních řešeních ve vlastním textu (*přípovídka, jedínka, sšeptávají se*).
3. Červenkův žaltář i perikopy ve Štefanově postile vykazují ve SZ významné shody s hebrejskou textovou tradicí (tam, kde se liší od vulgátní), v NZ má postila text téměř shodný s NZ1568, přičemž nadpoloviční většina jejích inovací se objevuje v Šestidílcě.
4. Překlad perikop ve Štefanově postile vykazuje, zdá se, v Pentateuchu (nikoli pouze Genesis, jak tvrdí dosavadní literatura) předstupeň překladu v Šestidílcě, zatímco v Iz podnikla Šestidílka nový překlad. Tento závěr je pouze předběžný. Kromě NZ byl vůči předkralické tradici do Šestidílký nejméně upraven žaltář, což bylo dáno postupnými úpravami žaltářního textu v bratrské tradici (Červenka – Štefanova postila – Ž1579). Při centrálním postavení slovesa ve větě flektivního jazyka upravovali, zdá se, Kraličtí v Šestidílcě zejména tuto nejdůležitější složku.
5. Počátky překladatelského projektu, jehož výsledkem je Šestidílka, se posouvají ještě do doby, kdy byl Blahoslav naživu. Svědčí o tom překlad perikop s vlivem hebrejské textové tradice (s téměř úplnou shodou se Štefanovou postilou) i Červenkův žaltář, jenž byl použit zejména pro některá lexikální i slovosledná řešení a marginální alternativy.

LITERATURA

- Bohatcová, M.: Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts. In: Rothe, H. – Scholz, F. (vyd.): *Kralitzzer Bibel. Bd. 7: Kommentare. Biblia Slavica. Série I. České bible*, sv. 3. Paderborn – München – Wien – Zürich 1995, s. 1–182.
- Čejka, M. – Šlosar, D. – Nechutová, J. (vyd.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno 1991.
- Daňková, M.: *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Sborník Národního musea v Praze,

-
- sv. V – A – historický, č. 1. Praha 1951.
- Dittmann, R.: *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*. Nepublikovaná Ph.D. dizertace. Olomouc 2008.
- Heller, J.: Kraličtí a Targumy. *Teologická příloha Křesťanské revui*, 27, 1960, s. 81–85.
- Pospíšil, A.: Tvůrčí svoboda. *Hus*, 46, 1934, s. 159–160.
- Theophilus 3.1.6*. 1997–2004. Program volně dostupný na Internetu.
Viz <www.theophilus.sk>. 30. 6. 2007.
- Vulsearch 4.1.6*. 2000–2007. Program volně dostupný na Internetu.
Viz <www.vulsearch.sf.net>. 30. 6. 2007.

BibleWorks 7.0.012g. 2006.⁶ Fonty: BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek] Postscript® Type 1 and TrueTypeT fonts Copyright © 1994–2006 BibleWorks, LLC. All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks, software for Biblical exegesis and research. I ask others to comply with displaying and preserving the copyright, if they also distribute any derived publications.

Robert Dittmann

Odborné zaměření: R. Dittmann se zabývá místními jmény a překladem bible do češtiny od první redakce staročeského překladu po dnešní českou verzi Jeruzalémské bible.

*Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
<dittmann@email.cz>*

---

6 Děkuji doc. P. Chalupovi z Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za umožnění přístupu.

KE VZTAHŮM MEZI PÍSAŘSKÝM A TISKAŘSKÝM PRAVOPISNÝM ÚZEM V RANĚNOVOVĚKÝCH RUKOPISECH

ALENA A. FIDLEROVÁ

Na velké rozdíly mezi raněnovověkým pravopisným územ tiskařským a písařským bylo v odborné literatuře upozorňováno už několikrát – ať už obecně, nebo na příkladu opisu jednotlivého textu¹ – a hovoří o nich i soudobé gramatiky.² Podle Jaroslava Poráka písaři obvykle dávají před písmeny s diakritickými znaménky přednost spřežkám (či používají obojí zároveň v různých kombinacích), obvykle neznačí kvantitu samohlásek (s výjimkou *í*, které píše grafémem *j*; ani užití tohoto grafému však nemusí vždy znamenat délku, protože zejména na konci slova může být jeho funkce spíše dekorativní), nerespektují pravidla pro psaní *y* a *i* apod.³ (Toto Porákovo vymezení by snad bylo vhodné doplnit faktem, že písařský úzus častěji než tiskařský píše jednopísmenné a případně i delší předložky a spojky dohromady s následujícím slovem, kdežto naopak předpony bývají často psány zvlášť, ještě rozkolísanější než v úzu tiskařském bývá užívání velkých písmen a repertoár interpunkčních znamének, jejichž systém by si zasloužil bližší zkoumání, bývá dosti omezen.) Porák popsany rozdíl interpretuje jako rozdíl funkční, jako rozdíl mezi vyšším a nižším funkčním pravopisným územ: tiskařský úzus jako vyšší byl vhodný pro texty určené širšímu publiku, písařský, nižší úzus byl vhodný pro soukromou a úřední korespondenci, zápisy do úředních knih apod. Pro opisy tisků udává, že pokud byly určeny pro soukromou potřebu, používal písař často písařský pravopis. Naopak tiskařský pravopisný úzus nacházíme podle Poráka u těch rukopisných textů, které byly určeny širší veřejnosti.⁴

Pro ověřování takovýchto hypotéz je samozřejmě třeba mít k dispozici dostatečně rozsáhlý rukopisný srovnávací materiál. My jsme se jej rozhodli čerpat ze zkušeností získaných při porizování soupisu rukopisů, který byl publikován v dosud vydaných dílech *Repertoria rukopisů*

---

1 Např. Porák 1983; Čejka 1999a, s. 24–25, 28; Berger 1999, s. 58–64; Stich 1997 nebo též In: Lenhart 2003, s. 137, příp. s Radkem Lungou In: Kořínek 2000, s. 539. Autorka článku se rozdíly v pravopisu tisku a jeho opisu sondážně zabývala i ve své diplomové práci, v níž srovnávala pravopis tisku *Historie klatovské* od Jana Floriána Hammerschmida (Praha 1699, Knihopis 2877) a jeho opisu pořízeného v roce 1722 (viz Fidlerová 2000, s. 72–80). Zjištěné rozdíly se týkaly především psaní velkých písmen, hranic slov v písmu, značení kvantity, užívání spřežek a rozlišování *i/y* a svědčily nejen o rozdílnosti tiskařského a písařského úzu, ale také o tom, že opisy tisků nemusely vždy vznikat opisováním, ale mohly být spíše psány podle diktátu (za toto vysvětlení, které považuji za velmi pravděpodobné, vděčím Ondřeji Koupilovi; ve svém článku o Devotyho opisu *Loutny české* se k němu přiklání i Mírek Čejka – Čejka 1999a, s. 26; Čejka 1999b, s. 37–38).

2 Např. Optát – Gzel – Philomates 1974; Optát 1929; Blahoslav 1991; Štejer 2001.

3 Pro shrnutí viz Porák 1983, s. 104–105.

4 Porák 1983, s. 105.

17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách.⁵ Je to materiál velice vhodný, neboť *Repertorium* registruje mj. velké množství rukopisů, které jsou s větší či menší pravděpodobností opisy tištěné předlohy. U mnohých z nich (jako např. u modlitebních knih) nelze však často přesně určit, které vydání daného tisku bylo opsáno, příp. nelze s tištěnou předlohou pracovat, protože se nezachovala. Přesto ale zůstává nemalý počet rukopisů, u nichž předlohu jednoznačně určit lze. I v těchto případech je však vždy třeba zvažovat i možnost, že písař neopisoval přímo z tisku, ale z nějakého staršího opisu.

Na základě zkušenosti s rukopisy popsány v *Repertoriu* je možno říci, že se zdá, že Porákově vymezení funkčního rozdílu mezi oběma pravopisnými úzy v zásadě odpovídá realitě, avšak s určitými modifikacemi. Pokusíme se je dokumentovat na několika příkladech. Zaměříme se při tom zejména (i když ne výlučně) na rukopisy, které mají nějaký vztah k tiskům (jsou to s větší či menší pravděpodobností opisy, mohly být zamýšleny jako předloha k tisku apod.). Stranou při tom ponecháme rukopisy psané zběžně až nedbale, ať už proto, že měly sloužit jen pro zcela soukromou potřebu (výpisky, recepty apod.), nebo proto, že písař nebyl příliš gramotný, neboť u nich je užití tiskařského pravopisu vysoce nepravděpodobné. Zaměříme se naopak na rukopisy pečlivě provedené, u nichž lze uvažovat o jisté míře veřejnosti či příslušnosti k vyššímu stylu a u nichž je tedy možno tiskařský pravopis očekávat. Přesto, jak dále uvidíme, to v žádném případě není vždy pravidlem.

Za vhodné pro nižší, písařský úzus byly mezi těmito pečlivě psanými rukopisy evidentně považovány všechny písemnosti úředního charakteru (v širokém slova smyslu), tedy nejen úřední knihy a listiny, ale např. i opisy Koldínových *Práv městských*⁶ a *Obnoveného zřízení zemského*,⁷ které se v *Repertoriu* vyskytují poměrně hojně a z nichž naprostá většina je psána písařským pravopisem.⁸ A to i přesto, že jejich písaři vesměs psali jinak velice pečlivě a pravděpodobně nikoli pro vlastní potřebu⁹ či alespoň ne pro potřebu krátkodobou.

Dále byl písařský pravopis používán u rukopisů, i velmi pečlivě provedených a i takových, které více či méně vycházely z tisků, pokud byly tyto rukopisy určeny méně vzdělanému, pře-

5 Stich, A. – Linda, J. – Fidlerová, A. – Šulcková, M. a kol. 2003; Fidlerová, A. – Bekešová, M. a kol. 2007. Jedná se o rukopisy uložené v muzeích českých měst, jejichž názvy začínají písmeny A–O.

6 Kristián z Koldína, Pavel: *Práva městská Království českého, Práva městská Království českého v krátkou summu uvedená* nebo *Práva městská Království českého a Markrabství moravského* (Praha 1579–1755, Knihopis 4564–4574).

7 Ferdinand II.: *Císaře římského, uherského a českého etc. krále etc. Jeho Milosti Ferdinanda Druhého etc. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého* (Praha 1627, Knihopis 2447).

8 Srov. např. *Repertorium* č. 605, 663, 1663, 1958, 2475, 3235 nebo 3261, respektive 38, 833, 834, 986, 1233, 1378, 1660 nebo 2510. O tom, že písař obvykle používal písařský pravopis i při opisování tisků a „nereprodukoval grafiku jejich, nýbrž transformoval podobu jejich tisků do parametrů své pravopisné představy“, píše i Alexandr Stich (In: Lenhart 2003, s. 137) nebo Mirek Čejka (Čejka 1999a, s. 24–25; Čejka 1999b, s. 37).

9 O tom, že rukopis byl patrně psán pro potřeby obce či vrchnosti, svědčí např. záznam písaře „Wypisane Odemnie Gottfrida Raaba toho Cziasu wsobietussj Zustawagiczeho Vpulkrabiho Wedauczy Poczet Dobytčjz aneb Pu-gkrabskeg Wroku 1694.“ (*Obnovené zřízení zemské*, *Repertorium* č. 1378); o tom, že rukopis byl ve vlastnictví obce ještě dlouho po svém vzniku, svědčí např. přípis „Leta 1784. za P[ana] Jana Kauržilka gakožto Starssiho, a mnie Jana Wagnera ten czas Mladssiho Richtarže. skrz Negmilostiwegssy Czy[sarško-]kral[ovské] naržizenj, Práwu Richtaržskemu Judiccum a neb Rosudek Prawnj odnatj gest. bil“ (v opise Koldínových *Práv městských* z roku 1677, *Repertorium* č. 3235). Podobně o určenosti rukopisu k dlouhodobému používání vypovídá přípis „NB: Toto Obnowene Prawo, a Zřizeni Zemske, gest přezpsano Rukau vlastni, Vrozeneho a Statečznego Rytirže, Pana Jana Ondržege Kotwicze z Kotwicz, toho čzasu Pana na Woslochowě. Kteraužto Knihu, a Prawo Zemske, aby take Synowe a Dediczowe geho (pokudž ge Buh přižiwiwobyťj Zanecha) k budauczym, anastalym potřebam swym, chowaly; a Takowau Praczy Otcze gegich, sobě na Pamatku Zanechaly; Se tuto od Otcze gegich, pod Poslussnostj, alaskau k Rodičzum naležegiczj, Zawazugi. Dopsano bylo, dne Desateho Junij, Anno 1672 Jan Ondržeg Kotwicz z Kotwicz ma[nu pro]pria.“ (*Repertorium* č. 38).

devším venkovskému publiku: typickým příkladem jsou opisy modlitebních knih. Týká se to především těch modlitebních knih, které jsou psány velmi pečlivě a často i bohatě ilustrovány, v nichž však písař střídá několik typů písma: od novogotického písma knižního¹⁰ přes novogotickou polokurzívu až po novogotickou kurzívu; tyto knihy tedy nemají za úkol napodobovat svým vzhledem tisk. Pak je většinou užíván písařský pravopis ve všech částech textu.¹¹ Existují i rukopisy lidového charakteru, které jsou psány písařským pravopisem i přes to, že je v nich v celém rozsahu užito knižního písma.¹²

Podobně jako u modlitebních knih není ani u kancionálů, graduálů, rorátníků a dalších knih určených k soukromému či skupinovému duchovnímu zpěvu užití knižního písma v celém rukopise vždy spojeno s důsledným užitím tiskařského pravopisu, i když se o něj mnoho písařů pokouší – zde záleží patrně především na zběhlosti písaře v tiskařském pravopisu a také snad na ohledu ke čtenáři, uvyklému především písařskému pravopisu. Například kancionál českořebovského tkalce Jana Václava Gaudencia Fialy, jehož hlavní část vznikala v l. 1744–1747 a který vychází patrně z Božanova *Slavička rájského*,¹³ je psán rozkolísaným pravopisem používajícím především diakritická znaménka, mezi nimiž se ale čas do času objevují i spřežky (poměrně důsledně u majuskulí, což ale není v rozporu s územ mnohých tisků, někdy však i u minuskulí; zajímavý je fakt, že v zápisech nářevů, které jsou psány novogotickou kurzívou, spřežky jednoznačně převažují). Písaři se příliš nedaří rozlišovat důsledně mezi *y* a *i* a také kvantitu značí především u *á*, zřídka u jiných samohlásek. U kancionálu rodiny Volných z počátku 18. století, který se typem písma od předešlého příliš neliší, pak nelze o tiskařském pravopisném úzu mluvit vůbec.¹⁴ Srovnáme-li pravopis dvou rorátníků, v nichž písaři užívají knižního písma a u souhlásek se v zásadě vyhýbají spřežkám, pak v rorátech z r. 1798, které sepsal Antonín Jan Korselt z Turnova,¹⁵ je kvantita samohlásek v zásadě značena, ve slabikách *dě*, *tě*, *ně*, *pě*... se však používá spřežka *ie*, naproti tomu v rorátníku německobrodského literátského bratrstva z poloviny 18. století¹⁶ kvantita značena není, písař však používá *ě*.

Zajímavé dále je, že v rukopisech, které jsou s největší pravděpodobností psány vzdělanými písaři, může být použit písařský pravopis tehdy, pokud jsou psány novogotickou kurzívou nebo polokurzívou. Jako příklad uvádíme rukopis, který snad mohl být zamýšlen i jako předloha

10 Novogotické písmo, jímž jsou v raném novověku tištěny české texty, a jeho obdoba, jíž jsou psány zvýrazněné části textů rukopisných (titulní listy, nadpisy apod.) bývá v odborné literatuře nazýváno různě (fraktura, švabach, kreslené novogotické písmo; srov. Hlaváček – Kašpar – Nový 1997, s. 63 a 76; Hásek a kol. 2003, s. 7; Kašpar 1975, s. 159). Rozhodli jsme se nazývat v této práci jeho psanou podobu „knižní písmo“, protože se domníváme, že toto označení nejlépe vystihuje vztah, o který nám jde, tj. že písaři běží při jeho užití, kromě zajištění dobré čitelnosti a určité snahy o ozdobnost, především o nápodobu tisku.

11 Např. „Srdyczko Duchownj. Sroczlicznymy pobožnymy Modlytbamy, a przekrasnymy Hodinkamy prziokrasslene a ozdobene. Zrozlycznych Pobžnych Knižek sebrane Wssem Nabožnim Kržestianum k Duchownimu Potiesseniu prospiechu a Spaseniu. Nyni w Nowie na Swietlo wy Wydany. A[nno] D[omini] MDCCLXXXIII. Pro mnie. P. Frant[iška] Gulka Z Miasta Nachoda.“ (Repertorium č. 2984).

12 Např. „Modlity Ranj a Wečzernj Pržj Mssy Swaty. Przed y Po Swateg Spowědi.“ (Repertorium č. 1562).

13 Božan, Jan Josef: *Slaviček rájský na stromě života slávu tvorci svému prozpěvující, to jest: Kancionál a nebo kniha písební* (Hradec Králové 1719, Knihopis 1247).

14 Repertorium č. 1002.

15 „RORATE CAELI DE SVPER Rosu degte Nebesa z hůry. ANTIPHONY a pobožné Spiewy, kteréž se w Czas ADWENTNÍ w Chrámích Pánie o wtielení Syna Božjho Spasytele a Wykupitele nasheho Krysta Gežjse spíwagj.“ (Repertorium č. 1403).

16 „RORATE a neb SPěwowe Pobožni času Adwentního se vžiwigacy, oWtělení Syna Božjho Pana a Spasytele nasheho GEŽJSSE KRISTa, Kterěžto Weleslawnemu Bratrstvu Nabožneho Kuru Literatskeho pod Titulem Božjho Těla od panuw bratruw ztoho Slawneho Bratrstva zřizene gsau.“ (Repertorium č. 781).

pro tisk – český překlad díla Juana Eusebia Nieremberga *De la adoracion en espiritu y verdad...* (Madrid 1647) nadepsaný „Pater Ioannes Evsebius Nirenberg z Towarystwa Yeżyssoweho. O Klanienj w Duchu a Prawdie, to gest, z Ducha Prawdiwego Skterymto w Prżykazanj a Miłosti Bozsky ma se slaużyti Bohu. Cztyry Knihy. W Kteregchżto se wygadżrży negtegnęgssy Saukromstwj, a hlubokostj żywota Duchowniho, k nasledowanj Krysta, a Praktyczyrowani Teologiae, Shromaždeno a sebrano z Nauczenj Swatych Otczuw, a Mużuw Negduchow-nięgssy, Diadoco, Doroteo, Rusbochio, Suson, Taulero, Tomasse Kempenskeho, a Gersona; a Prżydawagy se nektere weczy Pobożne, a obwzlasstne. Prželozeny z Latinskeho Yazyku na Sspanielsky Skrže Yana Enriquez, Praesbitera z Congregacy Kniezske, nehodnych Služebni-kuw Salvatora Miasta Madritu. A na czesky Yazyk Prželozeny Skrže I. K. S[ocietatis] J[esu] ku Potiessenj, a k nasledowanj wssem Pobożnym Duchownim osobam a Krżestanum, Yazyka Czeskeho. SPolu S gednim Tractatem o Stalosti a Setrwanj w Cznostech, Skrže wegss Yme-nowaneho SPisowatele. 1667.“¹⁷ Podobně je novogotickou kurzívou a písařským pravopisem psán i opis Komenského *Labyrintu*, pořízený roku 1694 v Klatovech.¹⁸

Naopak rukopisů psaných v zásadě za použití tiskařského pravopisu je v *Repertoriu* poměrně málo. S velkou mírou pravděpodobnosti je možno je poznat na první pohled – jde o rukopisy, které se svým vzhledem snaží co nejvíce přiblížit tiskům, bývá v nich proto obvykle užito novogotického knižního písma v celém textu (ne, jak je jinak obvyklejší, pouze v nadpisech a jiných zvýrazněných úsecích), příp. písma, které knižní písmo do určité míry napodobuje.¹⁹

Mezi rukopisy tohoto typu patří například velmi úpravné rukopisy Josefa Ceregettiho,²⁰ psané zhruba v poslední třetině 18. století: „Znamenity a Wznesseny Rytíř Gmenem. Jan Mandywilla, Kteryž w Swětě teměř wssecky zemně a kraginy, po zemi, po Moři, powelikych a nebezpečnych pustinach z gezdil, a s putowal, a co očima swima spatřil, to gest w tuto Knihu pořádně wssecko položil, protož kdož máss Milost a žádost přediwne skutky Božj wěděti, teď tuto w teto Knize mužess se mnohich a neslichanych wěcy do čisti. W Starem Měste Pražskem Woldřich walda witiskl. Leta. 1600.“ (psáno v letech 1770–1771);²¹ „Znamenity a Wznesseny Rytíř Gmenem: Ján Mandywilla: Kteryž w Swětě teměř wssecky zemně a kraginy, pozemy, poMoři, powelykych a nebezpečnych pustinach zgezdil, a sputowal, aco očima swima spatřil, to gest wtuto Knížku pořádně wssecko položil, protož kdož máss milost a žádost přediwne skutky Boží wěděti, teď tuto wteto Knížce mužess se mnohych a neslichanych wěcy dočisti. W starem Městě Pražskem. Woldřich Walda Wytiskl Leta 1600.“ (konec 18. století);²² český překlad vybraných pohádek z Tisíce a jedné noci (2. polovina 18. století)²³ a „Historya Chrudimska w niž se wipisuge počátek Města Chrudimě, gakož take skáza, a zase poznowu wistaweni, a wsselikych wěcy w něm zběhlych. Z rozličnych Starych Historyckich

17 Repertorium č. 978. Důsledkem toho, že byly tištěné knihy zřejmě sázeny podle rukopisů psaných písařským pravopisem, mohlo být za určitých okolností (málo vzdělaný sazeč, např. v exilové tiskárně) použití pravopisu blížícího se písařskému i v tisku (srov. Kosek 2008a, s. 123).

18 Repertorium č. 1596.

19 O důležitosti paleografických výzkumů pro studium raného novověku píše ve svém článku Kazimierz Bobowski: „Paleografie a široce chápaná nauka o písmu mohou sloužit ke zkoumání mentality a kultury, podobně jako masmédia, která jsou dobrým zrcadlem každodennosti.“ (Bobowski 1999, s. 384).

20 Josef Jáchym Benedikt Ceregetti (1722–1799), chrudimský malíř, ilustrátor a písmák. O jeho životě a díle viz Berger – Malý 2005, s. 193–195, a literaturu tam uvedenou.

21 Repertorium č. 1280.

22 Repertorium č. 1293.

23 Repertorium č. 1302.

knich shledaná, a w gedem pořádek uwedená, a sepsaná odemně Jozeffa Ceregettiho wlastence a Souseda tohoto Kráľowskeho, wennyho, a Krayskeho Města Chrudimě. Leta Páně M. DCC. LXX.I.“ (psáno v letech 1771–1789).²⁴ Jedná se tedy jednak o beletrii (řečeno dnešní terminologií), tj. opisy starších tištěných děl nebo překlad cizojazyčné předlohy (ať už pořízený kýmkoli), jednak o dílo historické, zachycující dějiny Chrudimi. Ceregetti působil v městském prostředí a jeho rukopisy byly velmi pečlivě provedeny a vyzdobeny kolorovanými kopiemi rytin, byly tedy pravděpodobně dost drahé a koupit si je mohli jen movitější (a tedy patrně i vzdělanější) měšťané.²⁵ Je zde tudíž možno mluvit s velkou pravděpodobností nejen o rukopisu napodobujícím tisk, ale též o produkci určené středním měšťanským vrstvám, relativně vzdělanému publiku.

Ani v případě Ceregettiho rukopisů však nemůžeme mluvit o zcela důsledném užití tiskařského pravopisu; na druhou stranu je zde ale možno pozorovat zajímavé paralely s tiskařskými zvyklostmi a také určitou snahu o co největší přiblížení pravopisu výslovnosti.²⁶ Měkkost je u většiny souhlásek značena háčkem (resp. krátkou vodorovnou čárkou nebo tečkou) nad příslušným písmenem, s výjimkou *š*, které je v souladu s tiskařskými zvyklostmi uvnitř slova obvykle psáno jako *ſ* a na konci slova jako *š*. To však platí pouze pro minuskule – u majuskulí Ceregetti používá *ſpřežky* (*Cž*, *Rž* apod.), opět v souladu s územ mnohých tisků, zapříčiněným ovšem původně nedostatkem majuskulních liter s diakritickými znaménky v tiskárnách. Ceregetti se patrně snaží rozlišovat *i* a *y*.²⁷ po *c*, *z*, *s* a (většinou) *š* píše *y*, po *ž*, *č*, *ř* píše *i*. Značné problémy však má s psaním *i/y* po retnicích, *j* a *l*, ty však nebyly zcela neobvyklé ani v tiscích.²⁸ Ve slabikách *dě*, *tě*, *ně* píše tečku nad *e*; následuje-li po *d*, *t*, *n* samohláska *a*, volí často *spřežku ia*. Naopak není značena kvantita většiny samohlásek, ale pouze *á*; označována mnohdy není oproti převažujícím i písarským zvyklostem délka u *í* (většinou se používá pouze *i*, ale vyskytuje se i *í* nebo *j*, přičemž mnohdy je těžké mezi nimi jednoznačně rozlišovat). Navíc, jak je vidět i z prostého srovnání titulů dvou Ceregettiho opisů téhož díla, nebyl písar v pravopise zcela důsledný a totéž slovo mohl (v různých dobách?) psát různým způsobem. Zajímavé však je, že písar jde v přizpůsobení pravopisu výslovnosti dále než soudobý bratrský pravopis a někdy předjímá změny, k nimž oficiálně došlo až za obrození: především soustavně značí dvojhlásku *ou* digrafem *ou*, nikoli *au*²⁹ a dále samohlásku *u* zaznamenává grafémem *u* vždy, tedy i na začátku slova. O určité fonetizaci pravopisu je možno uvažovat i v případě častého, byť nedůsledného psaní slabiky *mě* jako *mně* (*mněl*, *obmněkčen*, ale *Chrudimě*).³⁰

24 Repertorium č. 1303. Fototypické vydání a přepis viz Berger – Malý 2005, o pravopisu a jazyku tohoto díla viz tam s. 207–210.

25 Některé z nich byly dokonce pravděpodobně sepsány na objednávku městské rady nebo dokonce přímo primátora – viz Berger – Malý 2005, s. 157.

26 Berger 1999, s. 61, hovoří při rozboru pravopisu úředních písemností zhruba z téže doby vzniklých také v Chrudimi o třech tendencích: k odstranění historicky podmíněných pravopisných pravidel, k „fonetizaci“ pravopisu a k setření fonologických rozdílů.

27 V tomto ohledu si dovoluujeme mírně nesouhlasit s už zmíněným popisem Ceregettiho pravopisu z pera Tilmana Bergera (Berger – Malý 2005, s. 207–210), podle kterého je užívání *i/y* u Ceregettiho zcela chaotické.

28 Porák 1983, s. 38–39.

29 Ceregetti není v tomto ohledu zcela osamocen a není ani první: *ou* používá už Jan starší Malkovský z Horažďovic ve svých pamětech z let 1679–1724 (Repertorium č. 870), iniciální *u*– nacházíme i v některých exilových tiscích z počátku 18. století (srov. Kosek 2008a, s. 111).

30 Všechny tyto jevy, byť provedené značně nedůsledně, zaznamenává ve svém materiálu i Tilman Berger a podotýká, že tyto a jiné tendence k fonetickému pravopisu do jisté míry připomínají soudobé návrhy J. V. Pohla pro češtinu a A. Bernoláka pro slovenštinu (Berger 1999, s. 62 a 64).

Dosti důsledně se o tiskařský pravopis snaží písař neúplné české modlitební knihy z 2. poloviny 18. století, která se dochovala v Klatovech.³¹ V celém rukopisu používá velmi úpravné novogotické knižní písmo, které se snaží napodobovat vzhled tisku co možná nejvěrněji. Tisku se blíží i použití interpunkce: na rozdíl od většiny rukopisů používá důsledně virgule, nikoli pouhé commy. Rukopis je na první pohled exkluzivní: je velmi bohatě zdoben kolorovanými iniciálami (s přírodními, figurálními apod. motivy) a ozdobně provedenými nadpisy, florálními věnci, ornamenty na místě vinět, většími kolorovanými kresbami (mnohdy se symbolickým nebo alegorickým významem) atd.; je tedy zřejmé, že jeho zhotovení byla věnována velká péče a že je patrně dílem profesionála, a to zřejmě dosti drahým. I tady tedy musíme uvažovat o bohatém a snad i sečtělém majiteli (nebo spíše majitelce, protože kniha je určena ženám) s vytříbeným vkusem. Zřejmě proto je tato modlitební kniha ve svém žánru i z hlediska použitého pravopisu určitou výjimkou.

Velmi důsledně se snaží dodržovat v českých částech svého spisu tiskařský pravopisný úzus také písař latinsko-česko-německého notovaného zpěvníku z let 1778–1779 „Prima Ista Opera MUICa faVentUr LegI De Ann[o] praesente, seU oCtaVo. et In nono“, v němž je většina skladeb věnována členům rodiny svobodného pána Františka Adama Janovského z Janovic, pána na Votíně a Předslavi, nebo předslavskému faráři P. Václavu Josefu Doležalovi.³² V zásadě nepoužívá spřežky kromě *ff*, *fs* a *tia* a i kvantitu samohlásek značí dosti důsledně, s výjimkou *é*, u něž kvantita značena není. V rukopisu je použito novogotické tiskařské písmo, i když ne příliš úpravné, doplněn je perokresebnými ilustracemi a notací. Je tedy zjevné, že se jedná o exemplář určený k (polo)veřejnému používání vzdělanými lidmi, snad přímo jako dárek vrchnosti.

Můžeme tedy shrnout, že podle našich dosavadních, nutně neúplných a ověření vyžadujících poznatků je používání standardního tiskařského pravopisu v raněnovověkých rukopisech dosti vzácné – vzácnější, než by bylo možno na základě dosud známých údajů očekávat. Některé rukopisy se mu však více či méně blíží. Jsou to vesměs rukopisy, které jsou psány novogotickým knižním písmem (tj. i vzhledově napodobují tisk) a které jsou zároveň určeny vzdělanému publiku. Naopak rukopisy psané knižním písmem pocházející od písařů z nižších vrstev či nižším vrstvám určené jsou obvykle psány pravopisem, který je na pomezí mezi tiskařským a písařským územím, a to pravděpodobně především v závislosti na vzdělání písaře. Určitou roli tu může hrát i to, že lidoví čtenáři byli na písařský pravopis zvyklí – za příklonem k písařskému pravopisu tedy může stát i snaha vyjít co nejvíce vstříc jejich vkusu a schopnostem.³³ V každém případě se však zdá, že volba pravopisného úzu není obvykle ovlivněna existencí tištěné verze textu, tj. jestli jde či nejde o opis tisku nebo o předlohu pro tisk. Na druhou stranu je pravopisný úzus do určité míry závislý na užitém písmu – tiskařský pravopis s největší pravděpodobností nalezneme v rukopisech psaných knižním písmem, naopak i rukopisy vzdělaných písařů mohou být psány písařským pravopisem, pokud jsou zároveň psány polokurzívou nebo kurzívou. Použití knižního písma v rukopise tedy pravděpodobně není dáno pouze snahou

31 Repertorium č. 1580.

32 Repertorium č. 1592.

33 Tomu by mohl nasvědčovat i fakt, že některé exulantské tisky 18. století, jejichž jazyk se snaží přizpůsobit vkusu širšího čtenářského publika tím, že se alespoň v některých aspektech blíží soudobému jazyku mluvenému (progresivní hláskové a tvaroslovné podoby), používají pravopis odpovídající spíše pravopisu písařskému (srov. Kosek 2008a; Kosek 2008b, s. 523). Pokud by se toto zjištění podařilo potvrdit na větším počtu tisků, bylo by možno uvažovat o možnosti rozšíření funkčně stylové difference mezi užitím tiskařského a písařského pravopisu z rukopisů i na tisky.

o lepší čitelnost či úpravu rukopisu, ale také má za úkol, spolu s alespoň částečným používáním tiskařského pravopisu, jej co nejvíce vizuálně připodobnit tisku a zařadit ho tak do vyššího stylu. Otázkou přitom zůstává, jak byly tyto rukopisy svými majiteli hodnoceny: zda jako (téměř) rovné tiskům, nebo snad dokonce jako lepší – na rozdíl od tisků to totiž byly originály, vzniklé speciálně pro danou osobu a většinou vybavené kolorovanými ilustracemi.

Príspevek je upravenou verzí kapitoly Opisy tisků a pravopisný úzus z autorčiny nepublikované disertační práce (Fidlerová 2008, 1. část, s. 59–64). Vznikl, stejně jako celá disertační práce, i díky podpoře grantového projektu GA ČR 405/05/0449 „Příprava a vydání Repertoria rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II (K–O)“, doktorského projektu GA ČR 405/03/H052 „Jazyky, literatura a kultura v českých zemích od pozdního humanismu po osvícenství“ a projektu „Problémy porozumění jazyku a světu – různé jazykové konceptualizace světa“ v rámci výzkumného záměru „Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor“ (MSM-0021620825).

LITERATURA

- Berger, T.: Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě. In: Petrbock, V. – Lunga, R. – Tydlitát, J.: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice 1999, s. 43–78.
- Berger, T. – Malý, T.: *„Historia Chrudimska w niź se wipisuge počátek Města Chrudimě...“*. Chrudim 2005.
- Blahoslav, J.: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Čejka, M. – Šlosar, D. – Nechutová, J. (eds.). Brno 1991.
- Bobowski, K.: Kultura písma ve slezsko-východočeském pohraničí v 18. a na počátku 19. století. In: Petrbock, V. – Lunga, R. – Tydlitát, J.: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice 1999, s. 383–395.
- Čejka, M.: Srovnání Devotyho opisu *Loutny české* Adama Michny z Otradovic s původním tiskem. In: Zand, G. – Holý, J.: *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur = České baroko: Jazyk, literatura, kultura*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1999a, s. 21–32.
- Čejka, M.: Rukopisný sborníček Matěje Devotyho z roku 1666. In: Petrbock, V. – Lunga, R. – Tydlitát, J.: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice 1999b, s. 34–42.
- Fidlerová, A.: *Jan Klatovský: Fundací aneb Založení i vystavění města Klatov. Literárněhistorický rozbor a edice*. Diplomová práce FF UK v Praze. Praha 2000.
- Fidlerová, A. – Bekešová, M., a kol.: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II (K–O)*. Praha 2007.
- Fidlerová, A.: *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Disertační práce FF UK v Praze. Praha 2008.
- Hásek, V., a kol.: *Učebnice starých textů k výuce v kurzech ČGHSP i pro samouky*. Praha 2003.
- Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R.: *Vademecum pomocných věd historických*. 3. vyd. Jinočany 1997.
- Kašpar, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1. svazek – textová část*. Praha 1975.

- Knihopis Digital Database. České prvotisky a staré tisky (1476–1800) online, <http://www.knihopis.cz/>, 4. 3. 2009.
- Kořínek, J.: *Staré paměti kutnohorské*. Stich, A. – Lunga, R. (eds.). Praha 2000.
- Kosek, P.: Jazyková stránka českých exilových tisků 18. století (demonstrována na *Pokladu evangelitského křesťana*). In: *Přednášky a besedy z XLI. běhu LŠSS*. Brno 2008, s. 103–126.
- Kosek, P.: K jazykové stránce hallských českých tisků 18. století. In: Macek, O. (ed.): *Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*. Praha 2008, s. 520–541.
- Lenhart, V. E.: *Zkušené naučení k velmi potřebnému již za našich časů osetí lesův, ku kterémuž ještě jiná velmi užitečná naučení o povinnostech myslivce lesův dle zkušenosti dokonale hledícího přidána jsou*. Rakušan, C. – Stich, A. – Hon, J. (eds.). Praha 2003.
- Optát, B.: Isagogicon. In: Kubálek, J. – Hendrich, J. – Šimek, F.: *Naše slabikáře. Od nejstarší doby do konce století XVIII*. Praha 1929, s. 271–290.
- Optát, B. – Gzel, P. – Philomates, V.: *Grammatyka česká (Die Ausgaben von 1533 und 1588)*. Freidhof, G. (ed.). Frankfurt am Main 1974.
- Porák, J.: *Humanistická čeština. Hlásokosloví a pravopis*. Praha 1983.
- Stich, A.: Všechno je jinak a většinou složitě: Jak to skutečně bylo s českým jazykem a literaturou v pobělohorském období. Čulík, J. (ed.). *Britské listy* [online], 9, 11. 9. a 12. 9. 1997, <http://www.britskelisty.cz/9709/19970911a.html> a <http://www.blisty.cz/files/isar-c/9709/19970912e.html#01>, 23. března 2008.
- Stich, A. – Linda, J. – Fidlerová, A. – Šulcková, M., a kol.: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách I (A–J)*. Praha 2003.
- Štejer, M. V.: *Žáček... aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Nečas, D. (ed.). Praha 2001.

Alena A. Fidlerová

Odborné zaměření: dějiny českého jazyka a literatury (se speciálním zaměřením na raný novověk), dějiny lingvistiky a dějiny filozofie jazyka

Ústavu českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta

Univerzita Karlova v Praze

<alena.fidlerova@ff.cuni.cz>

GRAMATIKA

INVESTIGATION OF THE NATURE OF ACOUSTIC CUES FOR RECOGNIZING CZECH VOWELS: ARE THE TRANSITIONS SUFFICIENT CUES FOR RECOGNIZING CZECH VOWELS?

LUKÁŠ CRHÁK – MICHAL KUBÁNEK – VÁCLAV JONÁŠ
PODLIPSKÝ

INTRODUCTION

Traditionally, vowels are thought to be identified according to the structure of the formants in their steady state portions. Nevertheless, it has been shown that vowels in CVC syllables (i.e. syllables with the consonant + vowel + consonant structure) where the steady state of the vowel is silenced and only the formant transitions remain are still perceived accurately (Strange 1983, Strange 1987, Jenkins et al. 1993). Rakerd & Verbrugge (Rakerd & Verbrugge 1987) offered two hypotheses to explain this phenomenon: either listeners mentally reconstruct the steady state portion of a vowel, or the onglides and offglides (transitions) are the acoustic cues for vowel identity in themselves.

To verify the hypotheses, the researchers developed a special set of stimuli. They had a man and a woman produce /bVb/ syllables with eleven different American English vowels in citation form. Providing that males and females differ both in the fundamental frequency and formant frequencies (Hillenbrand et al. 1995; Ladefoged 2001) they created mixed-sex silent-center syllables with male onglides and female offglides (and vice versa) and single-speaker silent-center syllables. They found out that English native listeners were able to identify vowels in the hybrid condition as accurately as in the single-speaker silent-center condition. The authors concluded that because the male/female formant values mismatch would have hampered steady-state formant structure reconstruction the cue for vowel identification was in the initial and final transitions.

Adding a new point of view, Andruski and Nearey (Andruski and Nearey 1992) defined vowels not as static but as containing vowel inherent spectral change (VISC) which is specific for each vowel. VISC is a specific movement of the formants from the beginning to the end of a vowel pointing to a particular direction within the duration of a vowel. The authors proposed that listeners are able to reconstruct this specific movement in spite of the middle-portion being silenced because the onglides and offglides of a vowel reflect the formant trajectories throughout the vowel. Jenkins (Jenkins et al. 1993) argued that if one adopts this idea then the VISC concept should predict higher error rate in case of hybrids, where the spectral change directions are different from those of single-speaker silent-centers. Nevertheless, their results with stimuli derived from syllables embedded in a briskly-spoken sentence support Rakerd and Verbrugge's findings (Rakerd and Verbrugge 1987). Thus they concluded that

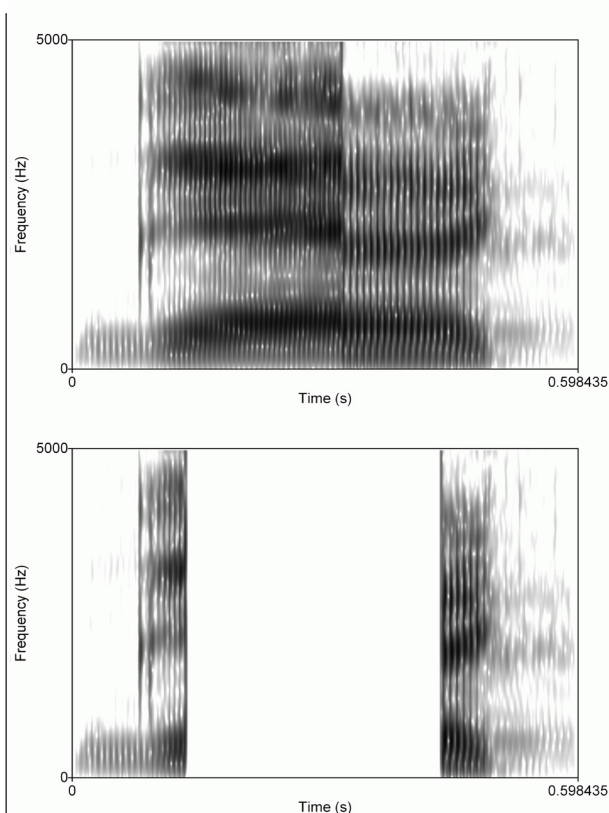
listeners find sufficient information for vowel identification in the initial and final transitional portions of vowels and that mental steady-state reconstruction is not necessary.

The above-mentioned studies addressed the issue using English stimuli and testing English subjects only. It is reasonable to assume that the hypotheses formulated by Rakerd and Verbrugge (Rakerd and Verbrugge 1987) and Jenkins (Jenkins et al. 1993) describe general perceptual mechanisms. If this is the case they can generate predictions that are valid cross-linguistically. However, listeners of different languages may employ different strategies to recognize a particular phonemic feature. For example, Fox (Fox et al. 1995) showed that Spaniards do not concentrate on the front/back dimension (as marked by F2 differences) when perceiving vowel quality as much as the English speakers do. Therefore, the aim of the present study was to find out whether the vowel onglides and offglides in Czech, where female and male formant values differ too (Palková 1994), serve as cues to vowel identity as well. The format of our study more or less corresponds to that of Rakerd and Verbrugge (Rakerd and Verbrugge 1987).

METHODS

STIMULI

In our experiment, stimuli derived from natural speech were used. We had a man and a woman, both native speakers of Czech, produce 9 CVC syllables in citation form. The syllables consisted of Czech vowels /a/, /ɛ/, /o/ in the consonantal context of /bVp/, /dVt/, /gVk/. The average duration of the vowels was 409 ms, ranging from 374 ms to 445 ms, measured from the onset to the offset of F2. To create a silent-center stimulus, we silenced 75 % of the vowel portion keeping the initial 12.5 % and the final 12.5 %. Having considered that the average duration of a vowel in the present study was longer than of those used by Rakerd & Verbrugge (Rakerd and Verbrugge 1987), we decided to silence 75 % of each vowel instead of Rakerd and Verbrugge's 60 %. To create a mixed-sex silent-center stim-

Figure 1: Upper spectrogram shows the mismatch of formants (especially higher ones) in a mixed-sex token. Lower spectrogram shows the token with deleted middle portion which was presented to the subjects.

ulus, we took a male silent-center initial portion and combined it with a female silent-center final portion and vice versa. In total, we obtained 2 sets of 9 full-syllable stimuli, 2 sets of 9 single-speaker silent-center stimuli and one set of 18 mixed-sex silent-center stimuli. Fig. 2 illustrates the mismatch of the formant frequencies in the two speakers. The top panel shows a non-silent-center token (not used as a stimulus but showing the formant mismatch) and the bottom panel shows a spectrogram of an actual mixed-sex stimulus.

SUBJECTS

The stimuli were presented to 27 native speakers of Czech with no reported hearing or language impairment, who were not familiar with the aim of the study.

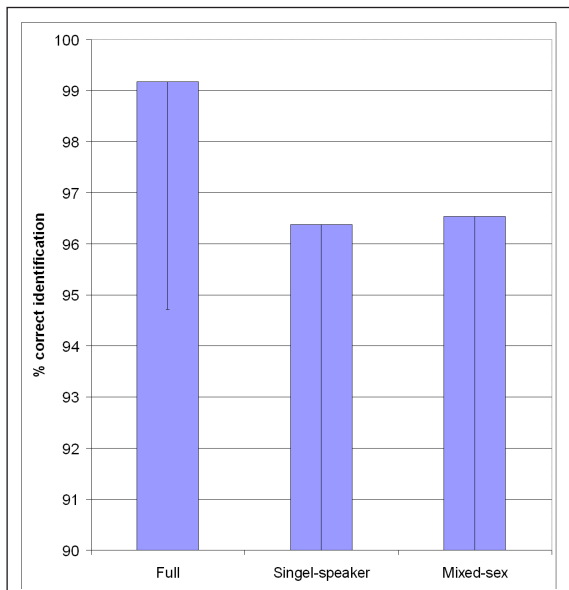
PROCEDURE

The subject completes 3 forced-choice 3-interval identification tasks, one for each of three conditions: the control full-syllable condition in which the original unedited tokens were used and two experimental conditions – single-speaker silent-center condition and mixed-sex silent-center condition. Each subject completed the full-syllable condition first (with 18 stimuli presented once, in random order), single-speaker condition next (with 18 stimuli presented 5 times each, in random order), and the mixed-sex condition last (with 18 stimuli presented 5 times each, in random order again). There were thus 18, 90, and 90 trials. In all tasks, subjects heard a stimulus once (via headphones in a quiet room) and indicated their decisions by clicking one of three buttons marked by normal Czech orthography on the screen of a computer (having been instructed to focus on the vowel rather than the initial and final consonants). The tasks were prepared using the Alvin software (Hillenbrand and Gayvert 2005).

RESULTS

When the means were pooled across vowels and listeners, subjects identified correctly 99.2 % of the full syllables in the control condition, 96.4 % of the single-speaker silent-center syllables, and 96.5 % of the mixed-sex silent-center syllables. Paired t-tests were carried out to determine whether the differences were statistically significant. The most important finding is that the single-speaker and mixed-sex identification results were not significantly different ($p > 0.1$). The single-speaker silent-center and full conditions were significantly different ($p < 0.01$), and the mixed-sex and full conditions were also significantly different ($p < 0.01$).

It is interesting that the subjects had the greatest difficulty identifying /a/. In both the single-speaker and

Figure 2: 99.2 % correct identification for the full syllables in the control condition, 96.4 % for the single-speaker silent-center syllables, and 96.5 % for the mixed-sex silent-center syllables.

mixed-sex conditions, their accuracy dropped to 92.2 % and 92.8 % respectively. They most often mis-identified it as /ɛ/ (6.9 % and 5.8 % of the time respectively).

DISCUSSION

In our study the identification accuracy for the single-speaker and mixed-sex conditions was virtually identical. In other words, identification accuracy did not seem to deteriorate when formant structures were mismatched. This fact implies that the onglides and offglides contain sufficient information for correct identification of a vowel. Czech listeners do not seem to employ the strategy of reconstructing the steady-state formant structure – otherwise the mixed-sex identification would have been less accurate than single-speaker identification. These findings are in accordance with those reported by Rakerd and Verbrugge (Rakerd and Verbrugge 1987). Therefore, we propose that it is a perceptual strategy existing cross-linguistically to extract cues for vowel identification from the onglides and offglides in silent-center CVC syllables rather than to restore the silenced steady-states.

In comparison with Rakerd and Verbrugge's results, the accuracy of identification in the present study is higher. This may have been caused by the difference in the stimulus sets: only 3 different vowel qualities were employed in our study as opposed to 11 used by Rakerd and Verbrugge. Furthermore, Czech vowels are quite distinct in terms of quality (Palková 1994) in comparison with English vowels (Hillenbrand et al. 1995).

The observation that initial and final formant transitions alone represent reliable cues for vowel identification can be supported in a broader view by the theory of Acoustic Landmarks and Distinctive Features proposed by Stevens (Stevens 2002). According to this approach, listeners search for specific events in the spectrum of the incoming acoustic signal. During the onglides and offglides the formant structure is changing continually. Provided that this change is specific for every vowel and a general pattern is maintained across different speakers, listeners are able to utilize this information as a distinctive feature for vowel identification. Another way of providing our proposal with a more general theoretical background is to refer to the direct realist theory of speech perception. Fowler (Fowler 1987) proposes to consider vowels as essentially dynamic gestural events which are perceived in accordance with that. Therefore, the information for identification is spread throughout the whole vowel spectral representation of the gesture which produced a vowel including the transitions.

ACKNOWLEDGEMENTS

We would like to thank Lenka Adamíková, Monika Krudencová, and Marcela Vysloužilová (students at Palacky University) for their help with preparing the experiment, and collecting and analyzing the data.

REFERENCE

- Andruski, J. E. – Nearey, T. M.: On the sufficiency of compound target specification of isolated vowels and vowels in /bVb/ syllables. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 91, issue 1, 1992, s. 390–410.
- Fowler, C. A.: Perceivers as realists, talkers too: commentary on papers by Strange, Diehl et al., and Rakerd and Verbrugge. *Journal of Memory and Language*, 26, 1987, s. 574–587.

-
- Fox, R. A. – Flege, J. E. – Munro, M. J.: The perception of English and Spanish vowels by native English and Spanish listeners: A multidimensional scaling analysis. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 97, issue 4, 1995, s. 2540–2551.
- Hillenbrand, J. M. – Gayvert, R. T.: Open Source Software for Experiment Design and Control. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 48, 2005, s. 45–60.
- Hillenbrand, J. – Getty, L. A. – Clark, M. J. – Wheeler, K.: Acoustic Characteristics of American English Vowels. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 97, issue 5, 1995, s. 3099–3111.
- Jenkins, J. J. – Strange, W. – Miranda, S.: Vowel identification in mixed-speaker silent-center syllables. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 95, issue 2, 1994, s. 1030–1043.
- Ladefoged, P.: *A course in phonetics*. 4th edition. New York 2001.
- Palková, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha 1994.
- Rakerd, B. – Verbrugge R. R.: Evidence That the Dynamic Information for Vowels is Talker Independent in Form. *Journal of Memory and Language*, 26, 1987, s. 558–563.
- Stevens, K. N.: Toward a Model for Lexical Access Based on Acoustic Landmarks and Distinctive Features. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 11, issue 4, 2002, s. 1872–1891.
- Strange, W.: Chapter Eleven: Perception of Vowels: Dynamic Constancy. In: Pickett, J. M.: *The Acoustics of Speech Communication: Fundamentals, Speech Perception Theory, and Technology*. Boston 1999, s. 153–165.
- Strange, W.: Information for Vowels in Formant Transitions. *Journal of Memory and Language*, 26, 1987, s. 550–557.
- Strange, W. – Jenkins, J. J. – Johnson, T. L.: Dynamic specification of coarticulated vowels. *Journal of the Acoustical Society of America*, volume 74, issue 3, 1983, s. 695–705.

Lukáš Crhák

Student anglické a české filologie na FF UP

<lukas.crhak@post.cz>

Michal Kubánek

Odborné zaměření: psycholingvistika, překladatelství a teorie překladu

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<kubanek.kaa@email.cz>

Václav Jonáš Podlipský

Odborné zaměření: fonetika, fonologie, psycholingvistika

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<podlip@ffn.w.upol.cz>

DISINTEGRATION OF CONTEMPORARY BRITISH PRONUNCIATION – PROBLEMS WITH STANDARDIZATION IN CONTEMPORARY BRITISH ENGLISH

PETR DANIEL HAJKR

INTRODUCTION

In the following article I would like to focus on some of the issues concerning contemporary English pronunciation with major emphasis on the situation in the UK. The article deals predominantly with dialectological topics, however certain lexical aspects of pronunciation are taken into consideration too.

THE NATURE OF ENGLISH PRONUNCIATION

English as one of the most spread and used languages is also a language where limitations as to how one should speak are quite loose permitting all sorts of permutations of the phonological kind. Abrupt development of the vocabulary (every year, thousands of words enter the lexicon), globalising nature of the language, a much wider acceptance of various **lects** (dialects, idiolects, sociolects) all contribute to a rising number of discrepancies in pronunciation of English (and not only pronunciation for that matter).

Every single user of the English language regardless of the fact if it is a native British speaker, native speaker from any other English speaking country or a foreign speaker learning English is faced with the changes which English has been going through in the last couple of decades.

Those changes penetrate all levels of the language, which is quite natural for any language in general; however, English pronunciation seems to be affected the most. To make a very simple test, just take a few native speakers, preferably from different parts of the English speaking world, let them read out a couple of recent or less frequent expressions and you can easily understand the issue of a missing/lacking integrity. Even dictionaries seem to be helpless sometimes, just try to examine a few common everyday expressions like *garage*, *data*, not to mention geographical names, brand names, proper names and you might get a feeling there is some degree of chaos within the system.

While orthography and grammar appear to be still pretty much compact or even intact for centuries, it is pronunciation that seems to be “suffering” from this apparent lack of stability and some words are exposed to seemingly erratic phonological behaviour.

Pronunciation of English used in the English speaking world varies enormously both on the regional and social level. There is no problem with the fact that English from geographically different areas will differ – we expect Americans to speak differently from the British or Australian speakers. It is also quite common in most languages that there exist a certain

number of dialects within each variety. Thus Scottish English will naturally be different from English spoken in England or Wales. Obviously within such large national dialect groups (or rather varieties as they are called) we expect a number of sub-categories, i.e. dialects spoken in large cities (e.g. Scouse in Liverpool). However, all this is also combined with a number of accents which unlike dialects vary only in pronunciation and can be on one hand of regional quality – like Scottish accents, Welsh accents; or of social quality on the other hand – e.g. RP, or Estuary English; or can even combine both as in Cockney. Education, social background, regional background – they all influence and shape the way a person from the UK speaks.

As can be seen from the previous paragraph, the UK is quite specific in this matter – when compared to countries of similar size, it contains an unusually rich repertoire of frequently very different dialects and accents. Naturally, there are no exact numbers and neither are there any exact boundaries. The best way to describe this situation is to accept there is an accent/dialect continuum with merging points near dialect/accent boundaries and peak points where the dialect/accent is most typical.

The reasons for this great variety are no doubt historical. English has been spoken on the British Isles for more than 1,500 years whereas, for example in Australia, for only 200 years. That explains the greater diversity in the UK. (Trudgill 2000, p. 10)

According to Trudgill (2000, p. 35) there are approximately thirteen major traditional dialect areas in the UK based on the historical diversity of these regions, with most general division being between the South and the North. Trudgill further distinguishes between traditional dialects (which are on the verge of extinction in some parts) and mainstream dialects with the largest number of speakers. Another distinction can be made between standard dialects (such as national standards) and non-standards dialects. Diglossia is very strongly present in contemporary British English. For more details about individual varieties see Trudgill, *The Dialects of England*, or Wells, *Accents of English*.

THE NEED FOR A STANDARD?

I have briefly mentioned the concept of a **standard** without properly addressing the issue which in the context of the British Isles has not been without controversy.

Generally, English linguists distinguish two types of standard – one includes pronunciation, grammar and vocabulary and the other one deals with accents only.

The first standard is traditionally called **Standard English** (as described by Trudgill 2004, p. 5 or by Quirk et al. 1985, p. 18); it is itself not completely uniform, there are different national standards for Scotland, Ireland, and certainly for the USA, Australia, etc. The number of users is traditionally quite low (Trudgill 2000, p. 3, estimates about 12–15 per cent). This variety is, nevertheless, used as a tool for teaching purposes for both native and non-native speakers, for creating dictionaries, and for reference purposes in general.

The second standard comprises pronunciation only and once again there are national varieties for each country, i.e. **Received Pronunciation** (usually abbreviated RP) for the UK and **General American** for the USA.

The justification of a standard accent is slightly problematic since the number of true speakers of RP in Britain is even lower than with Standard English. Recent estimates suggest less than five per cent of speakers use it so there may be a question to what extent it is a living concept or a purely referential variety. Even the name RP (“received” in this sense means generally

accepted not obtained) has been suggested as obsolete and dated and a few British phoneticians (like Roach or Trudgill) have adopted the slightly vague and faceless term “BBC accent” or “BBC English” when talking about modern standard accent. (I say vague and faceless since no one can really tell how people on the BBC speak. Certainly we can make a few generalizations, however, without a thorough analysis, “BBC accent” remains a rather empty category. I am trying to explore this issue in my dissertation, in which I focus on individual speakers on the BBC and try to uncover which features these speakers have in common.)

Is therefore any need for a pronunciation standard substantiated? Even though the number of real users is minimal, still a standard accent has two basic functions: codification of pronunciation in dictionaries and teaching English for non-native speakers.

English pronunciation has changed so much in the last few centuries that there is virtually no connection between orthography and the way words are pronounced nowadays. Obviously, there have been changes on both parts, however, it is mostly orthography which has to “catch up” with pronunciation as e.g. in the spelling of suffix *-ize* (still traditionally *-ise* in British English, however, with a tendency to disappear in near future). Some spelling changes might be due to a phenomenon called **spelling pronunciation** which I am describing further on. English pronunciation is habitual, i.e. it is susceptible to alterations very easily. Thus one generation of speakers may differ from the following one. Spelling on the other hand is codified in writing and if there are changes they require much more time and some reinforcement.

Here I would like to list a few words which demonstrate this natural inclination towards change in English. Some changes reflect the American/British developments, others current trends within each variety. I deliberately disregard such instances which reflect systemic alterations between British and American pronunciation, e.g. pre-consonantal [pɑ:k] vs. [pɑ:rk] or post-vocalic rhoticity [kɑ:] vs. [kɑ:r], or vowel alterations of the type [pɒt] vs. [pɑ:t]; allophonic variations of consonant /t/ as in *better* ['beʔə] vs. ['betʃə] and other regular changes conditioned by the respective national standard. Excluded are also those cases where there is one specific variety for each type of accent (linguists call it lexical incidence – e.g. Gimson 1989, p. 87), as in expressions like *courage*, *herb*, *leisure*, and otherwise the word is stable.

I have selected only a very small number of words which contain various degrees of instability. With some one can see vowel alterations, with others alterations in stress or combinations of both features. Consonantal alterations are not as frequent as vocalic ones.

address [ə'dress] ['ædrəs] – alteration of stress in AmE

applicable [ə'plɪkəbəl] ['æplɪkəbəl] – alterations of stress in both BrE and AmE

brochure ['brəʊʃə] ['brəʊʃuə] [brɒ'ʃuə] [brə'ʃuə] with alterations in BrE and stable [brou'ʃʊr] in AmE

chance [tʃɑ:ns] [tʃɑ:nts] [tʃæns] [tʃænts] with alterations of the vowel in BrE and consonant in both BrE and AmE

circumstance ['sɜ:kəmstæns] ['sɜ:kəmstɑ:ns] ['sɜ:kəmstəns] in BrE and ['sɜ:kəmstæns] in AmE

coffee ['kɒfi] in BrE; ['kɔ:fi] ['kɑ:fi] – alteration of vowel in AmE

controversy ['kɒntrəvɜ:si] ['kɒntrəvəsi] [kən'trɒvəsi] in BrE; ['kɑ:ntɹəvɜ:si] in AmE

covert ['kʌvət] ['kəʊvɜ:t] [kəʊ'vɜ:t] in BrE; [kou'vɜ:t] ['kouvɜ:t] ['kʌvət] in AmE

data ['deɪtə] ['dɑ:tə] ['dætə] in BrE; ['deɪtə] ['dætə] ['dɑ:tə] in AmE

decade ['dekeɪd] [dɪ'keɪd] alterations of stress in both BrE and AmE

electronic [elek'trɒnɪk] [ɪlek'trɒnɪk] [əlek'trɒnɪk] [elɪk'trɒnɪk] [i:lek'trɒnɪk] in BrE;
[ɪlek'tra:nɪk] in AmE

falcon ['fɔ:l kən] ['fælkən] ['fɒlkən] ['fɔ:kən] in BrE; ['fælkən] ['fɔ:lkən] ['fa:lkən]
['fɔ:kən] ['fa:kən] in AmE

It is very difficult to trace patterns for every single variation. Certainly, some of the alterations follow innovations within each national variety, some are influenced by orthography and others by different factors such as the principle of least effort (see further); many are simply idiosyncratic.

Individual preference is traditionally based on familiarity, i.e. with native speakers it will be what one hears as a child, with non-native speakers the preferred type will be based on the frequency of its usage and its exposure.

FOREIGN WORDS AND LOAN WORDS

Foreign words and loan words typically cause trouble in English, some of them “infiltrate” the system with ease, adopting pronunciation which is either homophonic with domestic expressions (e.g. the word *revue* has quite conveniently acquired the same pronunciation as *review*, i.e. [rɪ'vju:]) or at least utilises familiar domestic sounds (e.g. *restaurant* ['restərɒnt] or ['restrənt]); on the other hand for some words the process of anglicisation is extremely slow and the resulting expressions show a number of highly unstable forms, e.g. words like *garage* ['gæɹɑ:ʒ ~ 'gæɹɑ:dʒ ~ 'gærɪdʒ ~ gə'ɹɑ:ʒ ~ gə'ɹɑ:dʒ], *liaison* [li'eɪzən ~ laɪ'eɪzən ~ li'eɪzən ~ 'li:əzɑ:n ~ li:ə'zɑ:n], *genre* ['ʒɑnrə ~ 'ʒɒnrə ~ 'ʒɑ:nrə ~ 'dʒɑ:nrə] etc.

OTHER FACTORS

Not all choices a speaker has to make are based on his/her origin or whereabouts. Some variations can be typically attributed to synchronic changes within each variety on the levels of vocabulary or phonology in particular. Basically, all English and American, etc. accents struggle between two tendencies, which J. C. Wells describes as:

– **The principle of least effort** (Wells 1982, p. 94) – which involves only minimal articulatory effort from the speaker, with some changes being systematic with some only random. As Wells states, creation of new pronunciation patterns is due to human ‘laziness and slovenliness’ which would probably explain some simplifications, elisions or reductions from the examples above.

– **The preservation of intelligibility** (Wells 1982, p. 97) – which pressures the phonological system into maintaining some sort of equilibrium within itself, since too drastic changes in pronunciation might lead to a loss of certain contrasts which are necessary in order to keep the language understandable and semantically unambiguous.

Other phenomena which often contribute to pronunciation discrepancy include the so-called **spelling pronunciation** (and analogical pronunciation) caused by a rather low consistency between English pronunciation and spelling. It occurs especially with expressions whose pronunciation is either hard to decode or they contain unusual clusters of letters (or sounds in their non-anglicized form). These might be English words like *tortoise* (moving from traditional ['tɔ:təs] into more spelling-similar [tɔ:tois]), *often* (pronounced with or without the medial [t] unlike *soften* which is used only without [t]), *figure* (in AmE [figjɹ]). More fre-

quently it is the case of foreign-origin (or unfamiliar) words where spelling is the only decisive factor (this concerns proper names of all sorts, i.e. *Fujitsu*, *Volkswagen*, *Beijing*, *Adidas*, *Nike* and many more).

FUTURE PROSPECTS AND CONCLUSION

At present, American English and English spoken in the United Kingdom are diverging in their pronunciation. In many respects, American and English accents are slowly drifting apart and some might even sound (without previous knowledge) like separate languages. This is partly due to the fact that changes in pronunciation taking place in America do not happen in Britain and vice versa.

There is, on the other hand, a higher degree of convergence in the lexicon and possibly grammar as well because of globalised tendencies of these layers of the language. Vocabulary is constantly changing. American expressions are used in the media all around the world, British ones can be heard in movies, songs, found on the Internet; grammar is getting simplified – this all what speakers are faced with on everyday basis and are able to implement in their language without any particular problems. Pronunciation, however, is something everyone learns very early in life and it is a highly complex skill which involves “the acquisition of deeply automatic processes which require movements of millimetre accuracy and microsecond synchronization of our lips, jaw, tongue, soft palate and vocal cords. Once this has been learned, it is very difficult indeed to unlearn...” (Trudgill 2000, p. 11)

A change in pronunciation of one word is quite common, especially when one variant might develop a sense of old-fashioned or dated. A change of the whole accent is only possible with good training and high motivation and still there might be traces of “foreignness” left. A good and at the same time bad example of this typically are actors who have to learn and produce various English, American or Australian accents in short periods of time and in order to sound authentic usually (have to) spend some time in a particular area where the accent or dialect is spoken. (It’s not the segmental level which is tricky, mostly of the time it is the suprasegmental features which give the speaker away as a “fraud”.)

When learning and using or even teaching English, we simply have to embrace the variety of pronunciation types and get used to the changeability of things we have considered unchangeable only because of our own limitations. This is something which many foreign learners might find particularly difficult to deal with, nonetheless, it is an integral part of the English language and must be respected.

BIBLIOGRAPHY AND REFERENCES

- Trudgill, P.: *The Dialects of England*. Oxford 2000.
 Trudgill, P.: *Dialects*. Abingdon 2004.
 Wells, J. C.: *Accents of English*. Cambridge 1982.
 Wells, J. C.: *Longman Pronunciation Dictionary*. Essex 2000.
 Jones, D.: *Cambridge English Pronouncing Dictionary*. Cambridge 2003.
 Gimson, A. C.: *An Introduction to the Pronunciation of English*. 1989.
 Crystal, D.: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford 2004.
 Quirk, R. et al.: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow 1985.

BOHEMICA OLOMUCENSIA 3 – FILOLOGICA JUVENILIA

Petr Daniel Hajkr

Areas of interest: Contrastive phonetics and phonology, Dialectology, Sociolinguistics

Department of English and American Studies

Faculty of Humanities

Tomas Bata University in Zlín

<hajkr@fhs.utb.cz>

INFINITIV JAKO VÝZVA

MARTINA VOHRALÍKOVÁ

Jak je možné, že neurčité formě slovesné v určitých komunikačních situacích rozumíme jako výzvě, byť neobsahuje žádný explicitně direktivní prostředek?

Infinitiv je neurčitým slovesným tvarem nevyjadřujícím osobu, číslo, čas a také ani způsob. Není tedy sám o sobě vybaven pro vyjádření přináležitosti označovaného děje k okamžiku promluvy ani k entitám, o nichž vypovídá. Proto může být podle *Mluvnice češtiny II* (1986, s. 146) funkčně nejuniverzálnější ze všech slovnědruhových forem, což se projevuje „rozsáhlým komplexem dalších funkcí, v jejichž rámci je infinitiv jádrem konstrukcí, které bez explicitní přítomnosti příslušných primárních vyjadřovacích prostředků vyjadřují mody, kombinace těchto modů, kombinace modů a souvětných vztahů“ apod.

Modalitu a postoj mluvčího k obsahu výpovědi je přitom infinitiv schopen vyjadřovat nejenom ve spojení s modálním slovesem ve formě verba finita (1), jinými modálními predikátory (2) či predikátory performativními (3), ale také v podobě samostatných infinitivních konstrukcí (4).

- (1) Musíš zamknout.
- (2) Je třeba zamknout.
- (3) Příkazuji ti zamknout.
- (4) Zamknout.

Podle postoje mluvčího k obsahu výpovědi pak můžeme také tyto samostatné infinitivy klasifikovat (např. Karlík 2002, s. 180–181) jako výpovědi oznamovací (5), tázací (6), přací (7) a rozkazovací (8). K oznamovacím infinitivním výpovědím pak lze přiřadit i případy, které Grepl (Grepl – Karlík 1998, s. 399) v rámci osamostatněných infinitivních konstrukcí charakterizuje jako výpovědi hodnotící a jimiž mluvčí signalizuje své negativní hodnocení daného faktu a nepřímou tak vyjadřuje svou výtku, námitku či nesouhlas (9).

- (5) Tak nás překvapit! Ten pejsek jenom mluvit.
- (6) Co dělat? Což takhle dát si špenát? Jít tam?
- (7) Mít tak dvacet let!
- (8) Nekouřit!
- (9) Spát oblečený! Prohlížet mi skříň!

V tomto příspěvku se konkrétně zaměříme na samostatný infinitiv s výzvovou funkcí a pokusíme se najít odpověď na otázku, čím je dán výzvový potenciál této neurčité formy slovesné. I když ilokuční polyfunkčnost infinitivu nelze také zcela ztratit ze zřetele.

JAK DIREKTIVNOST INFINITIVU VYSVĚTLIT

Infinitiv ve výzvové platnosti bývá standardně v českých mluvnicích označován za formu strohého rozkazu či příkazu (10) (např. Grepl – Karlík 1998, s. 456). A dále se jím vyjadřují výzvy všeobecnému činiteli či kolektivní závazky a cíle (11), (12).

(10) Stát rovně! Sednout!

(11) Zpřesnit pro prasnice krmné dávky. Rozdělit žírná prasata podle váhových skupin. Zavést připouštění dvojskokem... Jednotlivé kotce rozdělit plnou stěnou, aby se nešířila kapénková nákaza (chřipka). Zavést pravidelné měsíční vážení a přesnou evidenci přírůstků. (Jelínek 1957, s. 96)

(12) Chránit půdu před kontaminováním nebezpečnými látkami. Chránit půdu před záboru a neodpovědným rozšiřováním měst a obcí mimo současná zastavěná území. Připravit a realizovat národní program ochrany půdy. Dosáhnout podílu finanční podpory z veřejných rozpočtů ve výši nejméně 0,1 % HDP. (Státní politika životního prostředí ČR)

Na rozdíl od explicitního imperativu je direktivní infinitiv naprosto neurčitý, a tak může sloužit jako výzva jedné osobě či více osobám zároveň (nerozlišuje singulár a plurál). Kdo se má stát konkrétním konatelem požadovaného děje, se už potom vyrozumívá z kontextu, pokud ovšem není konatel vyjádřen vokativem (13) či juxtaponovaným nominativem (14), (Svoboda 1962, s. 53).

(13) Poznamenat, Marcelko!

(14) Mistr Najman hlídat hráz u starého skladiště cementu!

V případě stručných infinitivních povelů konkrétnímu adresátovi (např. 10) plní podle Běličové (1983, s. 100) infinitiv funkci signálu podobně jako stisknutí tlačítka či signál světelný. „Pojmenování infinitivem“ vyvolá v adresátovi představu o požadované činnosti, načež má daná činnost následovat.

Tuto myšlenku o infinitivu jako signálu můžeme dále rozvíjet v tom smyslu, že jelikož ne-vyslovujeme holé slovesné kmeny a vždy je opatřujeme nějakou koncovkou, zvolili jsme zde koncovku neurčitou, protože jsme třeba promluvili v afektu a nechtěli jsme například u cizího singulárního adresáta volit mezi tykáním a vykáním (15), či chceme vyjádřit distanci od známého adresáta, s nímž již máme ustavený vztah.

(15) Stát! – Stůj/Stůjte!

Kde se však tento direktivní potenciál v infinitivu bere? Podle Grepla (Grepl – Karlík 1998, s. 389) je možné naznačený problém vysvětlit prostřednictvím výpovědních modifikací. Ty vyplývají z předpokladu, že v jednotlivých komunikačních situacích vyjadřujeme jen to nové či nutné, co je vzhledem k dané situaci dostačující k tomu, aby nám adresát porozuměl a my tak dosáhli svých záměrů. Jedním z příkladů těchto modifikací je pak právě osamostatňování infinitivních konstrukcí, které před tím vznikly tzv. nominalizací vedlejší věty (16).

(16) Poroučím ti, abys zavřel to okno. – Poroučím ti zavřít to okno. – Zavřít to okno!

Proces osamostatnění si lze patrně podle Grepla vysvětlit tak, že v konkrétní komunikační situaci se akt „poroučení“ odsouvá do posadí a výpověď se redukuje na pouhý infinitivní signál označující požadovaný děj, kterému v dané chvíli a za doprovodu patřičné „zvolací“ intonace adresát porozumí jako výzvě. Analogické procesy lze podle Grepla (2002, s. 298) rekonstruovat

i pro infinitivy práci (17) a hodnotící (18), nutným předpokladem je přitom ve všech případech performativně či aktuálně užitý predikát. A podobný proces si lze představit i v případě výzev kolektivnímu adresátovi (19).

(17) Přál bych si, abych vyhrál ve Sportce. – Přál bych si vyhrát ve Sportce. – Vyhrát tak ve Sportce!

(18) Je hrozné (špatné, strašné...), když/že spíš oblečený. – Je hrozné spát oblečený. – Spát oblečený!

(19) Je třeba, aby byly zpřesněny krmné dávky pro prasnice. – Je třeba zpřesnit krmné dávky pro prasnice. – Zpřesnit krmné dávky pro prasnice.

Představený proces, při němž si infinitiv přináší ilokuční funkci výchozí výpovědi, z níž se osamostatnil, je ovšem možný pouze u konstrukcí, které indikují nějakou silnou výzvu, což vlastně přiznává sám Grepl (op. cit.). Když tuto myšlenku rozvedeme dál, není tedy možné z performativní výpovědi s funkcí rady (20) získat infinitivní konstrukci, která by tuto funkci zachovávala.

(20) Radím ti omluvit se jí.

Direktivní potenciál infinitivu nemůže být tudíž založen pouze na aktuálních výpovědních modifikacích, protože infinitiv je sice ilokučně polyfunkční, ovšem toto neplatí absolutně. Uvažujeme-li o funkčním potenciálu a tak vlastně o předvybavenosti, je namístě podívat se také do minulosti – k vzniku a prvotním funkcím infinitivní formy.

JAK INFINITIV K DIREKTIVNOSTI PŘIŠEL

Od původu je infinitiv ustrnulým tvarem verbálního substantiva (Bauer – Lamprecht – Šlosar 1986, s. 240) s příslovečnou platností a funkcí vyjádřit účel hlavního děje (Zubaty 1980, s. 46), které se částečně verbalizovalo a začalo tak podobně jako určité slovesné tvary vyjadřovat vid a slovesný rod a vázat předmět (získalo valenci) (Trávníček 1951, s. 1408). Zůstalo však neurčitou slovesnou formou, tj. bez možnosti vyjádřit osobu, číslo, čas nebo způsob. Od 14. století a hlavně ve století 16. a 17. infinitiv přebírá funkce jiného verbálního substantiva – supina, jehož se užívalo po pohybových slovesech ve funkci cíle tohoto pohybu (Bauer – Lamprecht – Šlosar 1986, s. 241) (21).

(21) Přišel jest hledati a spasiti, což zahynulo jest. = Přišel, aby hledal a spasil, co zahynulo.

Z účelové platnosti infinitivu se potom podle Trávníčka (1956, s. 175) vyvinul i význam možnosti a nutnosti, neboť například, co je k tomu, aby to lidé věděli, to také mohou či mají vědět (22).

(22) To je lidem věděti = To mohou/mají lidé vědět.

Infinitiv se začíná uplatňovat v modálních funkcích a my zde také nacházíme možný původ samostatných infinitivních skupin s výzvovou funkcí.

MODALITA INFINITIVU VE VÝVOJI

Volní modalita se ve staré češtině vyjadřovala třemi typy konstrukcí (Bauer – Lamprecht – Šlosar, s. 350): spojením modálního slovesa s infinitivem slovesa významového (23), spojením modálního predikativu s infinitivem významového slovesa (24) a také infinitivními větami se spouhou a často též substantivem/zájmenem v dativu. Poslední jmenované, o než nám jde pře-

devším, však již ve staré češtině vykazovaly polyfunkčnost, neboť jediným formálním prostředkem mohly podle kontextu vyjádřit jak nutnost (25) a náležitost (26), tak i možnost (27).

(23) Vieru pravú mají mieti lidé. Nikte nevie, co se státi moci bude.

(24) U boha všecko lzě jest. Již téhož netřeba jest druhé psáti.

(25) Mněť jest z tohoto světa sníti. = Musím z tohoto světa odejít.

(26) Což jsem kázal napsati, tomuť jest tak ostatí. = To má/musí tak zůstat.

(27) Nejednu pohanskú paní bieše viděti slziece. = Bylo (možno) vidět, jak slzí.

S vypuštěným dativem nabývala infinitivní konstrukce všeobecné platnosti, což lze podle Poráka (1967, s. 107–108) doložit především na textech z oblasti náboženství, morálky či práva (28).

(28) O zlato, o kobylé pole všě póhon trój jako o dědiny a svědomie vésti jakožto o dědinu s očistú (1. pol. 15. stol.)

V 16. až 18. století se oblast užití výzvového infinitivu rozšiřuje i do textů právních, lékařských (29) a kuchařských a je tedy příznačné především pro odborný styl (op. cit., s. 40–41).

(29) Item, jestliže by po porodu žena měla při matce nažít, vřed a bolest náramnú by trpěla: tedy vzieti mízky psieho vína, jitrocelového, ruožového oleje,... smiesiti to spolu, a v tom omáčejić kus vlny nebo bavlny i přikládati. (r. 1519)

Od 17. stol. a především v textech národního obrození proniká infinitiv v platnosti výzvy i do hovorového jazyka, ale to už, patrně vlivem imperativu, s vyzoumívaným činitelem v 2. osobě a v 1. os. pl. (op. cit., s. 111) (30) a někdy i s připojeným vokativem (31) či juxtapo-
novaným nominativem (32).

(30) Nedivit se nám sedlákům, od přirození sprostákům, že někdy matku i otce nectíme tak, jak bůh míti chce. (pol. 17. stol.)

(31) Miles, nezdržovat mne, hlava mně hoří! (1826)

(32) Vy jít za ní a zavolat ji! (1826)

Z původní obecné účelové funkce přes modalitu náležitosti či nutnosti, která je zaměřena na konatele v dativu či při jeho nevyjádření na konatele všeobecného, dospěl infinitiv až k prostému vyjádření výzvy druhé (singulární či plurálové) osobě, i když funkci výzvy všeobecnému konateli si v případě „závazkových“ infinitivů také zachoval. Zdá se tedy, že jsme výzvo-
vý potenciál infinitivu odhalili v jeho původu a vývoji. Ovšem direktivnost není jedinou možnou infinitivní funkcí a lze předpokládat, že bychom analogickou genezi mohli naznačit i pro infinitiv práci, tázací, oznamovací či hodnotící.

ČÍM JE DIREKTIVNOST AKTUÁLNĚ INDIKOVÁNA

Je si potom třeba položit otázku, jak jako adresát poznám, které z těchto funkcí chtěl mluvčí svou infinitivní výpověď dosáhnout. Patrně pouze z konkrétní komunikační situace, v níž je osamostatněný infinitiv použit – na základě konkrétního propozičního obsahu výpovědi a jeho předpokládaného vztahu k účastníkům komunikace. Pouze tak můžeme být schopni výpověď (33) standardně interpretovat jako výzvu, neboť se jedná o obecně prospěšnou činnost, kterou je adresát schopen zvládnout, a lze očekávat, že si mluvčí může přát, aby ji adresát vykonal.

(33) Umýt nádoby!

Výpověď (34) ale zase naopak pravděpodobně interpretujeme jako výraz námitky a negativního hodnocení dané situace mluvčím a zároveň tak jako nepřímou výzvu k přerušení či příštímu neopakování společensky neslušné situace.

(34) Prohlížet mi skříň!

A výpověď (35) pak bude zřejmě chápána jako vyjádření pouhého přání mluvčího, neboť v našem aktuálním světě nelze vlastní věk jakkoliv ovlivnit a ani cestování v čase není možné.

(35) Mít tak dvacet let!

V některých případech u činností, jejichž společenská přijatelnost nebo nepřijatelnost není vyhraněná, tak může dokonce i totožná infinitivní forma (jen s jiným intonačním ztvárněním) plnit všechny tyto tři funkce (36–38). (Interpunkce je přitom naznačena pouze intuitivně.)

(36) Zalézt pod stůl! = Zalez pod stůl.

(37) Zalézt pod stůl?! = Co blbneš, nezalézej pod stůl!

(38) Zalézt pod stůl... = Jak bych si teď přála zalézt pod stůl.

KONTEXT, KONTEXT, KONTEXT

Zjistili jsme, že pro užití infinitivu ve funkci výzvy máme rozsáhlé historické předpoklady, přesto však bude adresát interpretovat infinitiv jako výzvu pouze za určitého kontextu. Pokud bude obsahem výzvy činnost, která se běžně nedělá (39) či není v lidských silách zvládnutelná (40), adresát danou výpověď pochopí jako výzvu snad jen za extrémní situace.

(39) Vyskočit z pátého patra!

(40) Spočítat zrnka písku na poušti!

Jen tyto široké jazykové a nejazykové okolnosti nám tedy umožní odlišit direktivní užití infinitivu od výpovědi s jiným ilokučním nábojem. Na otázku „Jak je možné, že neurčité formě slovesné v určitých komunikačních situacích rozumíme jako výzvě, byť neobsahuje žádný explicitně direktivní prostředek?“ tak můžeme zřejmě odpovědět pouze: Kontext...

LITERATURA

- Bauer, J. – Lamprecht, A. – Šlosar, D.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha 1986.
- Běličová, H.: *Modální báze jednoduché věty a souvětí : (K porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny)*. Praha 1983.
- Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- Grepl, M.: Osamostatňování infinitivních konstrukcí. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002, s. 298.
- Jelínek, M.: *O jazyku a stylu novin*. Praha 1957.
- Karlík, P.: Infinitiv. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002. s. 180–181.
- Kopečný, F.: *Základy české skladby*. Praha 1962.
- Mluvnice češtiny II : Tvarosloví*. Praha 1986.
- Mluvnice češtiny III : Skladba*. Praha 1987.
- Porák, J.: *Vývoj infinitivních vět v češtině*. Praha 1967.
- Státní politika životního prostředí České republiky, [www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/\\$pid/MZPKHF75RUFY/\\$FILE/OS_spzp_cz_20041101.pdf](http://www.env.cz/AIS/web-pub.nsf/$pid/MZPKHF75RUFY/$FILE/OS_spzp_cz_20041101.pdf), 25. května 2008.

Svoboda, K.: *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha 1962.

Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1962.

Trávníček, F.: *Mluvnice spisovné češtiny II. Skladba*. Praha 1951.

Trávníček, F.: *Historická mluvnice česká III. Skladba*. Praha 1956.

Zubatý, J.: *České sloveso*. Praha 1980.

Martina Vohralíková

Odborné zaměření: pragmatika a syntax

Ústav českého jazyka

Filozofická fakulta

Masarykova univerzita, Brno

<martina.vohralikova@seznam.cz>

[+ARB] SUBJEKT V ČEŠTINĚ

ANDREA HUDOUSKOVÁ

V příspěvku se budeme věnovat dvěma typům konstrukcí, které implikují arbitrární lidský agens, neboli jsou interpretovány jako [+arb]. Tyto konstrukce jsou uvedeny v příkladu (1).

- (1) a. Ta chata se staví od minulého roku.
b. Studovat cizí jazyky je nutné. / Studovat cizí jazyky vyžaduje pevnou vůli.

V příkladu (1a) je uvedena tzv. reflexivní forma slovesná (RFS), jež je vždy interpretována jako [+arb]. Příklad (1b) obsahuje infinitivní konstrukci v pozici subjektu, která také vždy implikuje arbitrární lidský agens.¹ Hlavní část příspěvku se bude věnovat podrobné analýze (1a). Příklad užití infinitivu v pozici subjektu v (1b) použijeme jako potvrzení navržené analýzy (1a).

1 REFLEXIVNÍ FORMA SLOVESNÁ A JEJÍ INTERPRETACE

Reflexivní forma slovesná se v češtině tvoří pomocí klitiky *se*, a to od tranzitivních i intransitivních sloves a omezeně též od slovesa *být*, viz příklad (2). V případě tranzitivních sloves se pravovalenční doplnění realizuje ve formě nominativního subjektu, s nímž se shoduje predikát, srov. příklad (2a). Naproti tomu RFS s intransitivním slovesem uvedená v příkladu (2b) a ojedinělá RFS se slovesem *být* v příkladu (2c) nemají overtně vyjádřený subjekt a predikát je ve formě 3. os. sg. n.

- (2) a. Ta chata se staví od minulého roku (*sousedem / *od souseda).
b. V tom kostele se zpívalo každý večer (*věřícími / *od věřících).
c. Tady se není na pastvě! (srov. Šmilauer 1969)

RFS v češtině nelze tvořit od pasivních sloves, jak ukazuje příklad (3).

- (3) *Chata se je stavěna od minulého roku.

K syntaktickým vlastnostem RFS patří, že neumožňuje vyjádřit argument v akuzativu, srov. příklad (4).

- (4) a. *Tu chatu se staví od minulého roku.
b. *V tom kostele se zpívalo modlitbu každý večer.

Nelze vyjádřit ani agenta formou fakultativního adjunktu ve formě instrumentálu či s prepozicí *od*, srov. příklady (2a) a (2b) výše.

---

1 V tomto příspěvku se nevěnujeme dalším konstrukcím, které jsou interpretovány jako [+arb], např. transponovanému užití osob. Srov. Panevová, J.: Věty se všeobecným konatelem. In: Barnet, V. a kol. (eds.): *Studia Slavica Pragensia*. Praha 1973, s. 133–143.

Ačkoliv agens nelze overtně vyjádřit, je přesto vždy přítomen v interpretaci. RFS tedy nikdy není interpretována jako neagentní, naopak vždy implikuje arbitrárního lidského konatele, jak uvádí již Havránek (1928): „jde o děj o obecném činiteli (agentu)“ (Havránek 1928, s. 16). Panevová (1973) dokonce považuje RFS za jedinečnou formu pro vyjádření všeobecného konatele, která v závislosti na kontextu zahrnuje mluvčího či nikoli: „je to forma, kde není vyjádřeno, zda mluvčí je nebo není zahrnut; (...) konatel se pojímá jako kolektivní (i když obsahově to může být individuum)“ (Panevová 1973, s. 141).

2 KONSTRUKCE S NULOVÝMI SUBJEKTY A JEJICH INTERPRETACE

Za konstrukce s nulovými subjekty budeme v tomto článku považovat struktury, které nemají overtně vyjádřený subjekt, ať už tento subjekt je či není obsažen v sémantické interpretaci věty. Tyto struktury lze rozdělit na dva typy podle toho, zda predikát má formu finitního slovesa nebo infinitivu.

2.1 FINITNÍ KONSTRUKCE

K finitním konstrukcím s nulovým subjektem se řadí věty s nevyjádřeným subjektem, uvedené v příkladu (5), RFS uvedené výše v příkladu (2b) a zde jako (6) a bezvalenční struktury označující přírodní jevy, jako v příkladu (7).

- (5) Stavíme novou chatu.
- (6) V tom kostele se zpívalo každý večer.
- (7) Včera přšelo.

Ve struktuře (5) není subjekt vyjádřen, ale zůstává syntakticky přítomen, určuje shodu na predikátu a v určitém kontextu ho lze do struktury dosadit. Naproti tomu v příkladech (6) a (7) má sloveso formu 3. os. sg. n. a subjekt nemůže být v žádném případě overtně vyjádřen.

Zatímco v příkladu (5) je agens interpretován konkrétně v závislosti na slovesné shodě, v příkladu (6) je interpretován jako nespecifikovaný, obecný lidský činitel. V příkladu (7) není agens v sémantické interpretaci vůbec přítomen.

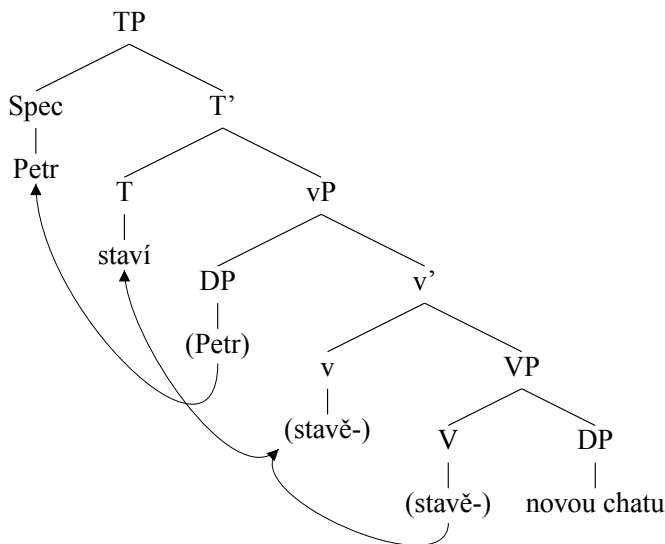
3 GENERATIVNÍ VÝCHODISKA

Generativní analýza RFS a infinitivních struktur bude vycházet z teoretického rámce generativní gramatiky, konkrétně minimalismu (Chomsky 1995).

3.1 STRUKTURA VERBÁLNÍ A NOMINÁLNÍ FRÁZE

V naší analýze předpokládáme analytickou strukturu slovesa, zachycenou v příkladu (8) (srov. např. Chomsky 1995). To znamená, že tranzitivní sloveso obsahuje kromě lexikální slovesné hlavy *V* také funkční hlavu *v*, která zodpovídá za tranzitivitu, tzn. udělování akuzativu do pozice objektu a přítomnost agentu ve struktuře. Předpokládá se, že argument s tematickou (sémantickou) rolí pacientu je generován v pozici komplementu *V*, zatímco pozice specifikátoru *vP* je vyhrazena pro argument s tematickou rolí agentu. Derivace věty *Petr staví novou chatu* je znázorněna v příkladu (8).

(8) Petr staví novou chatu.

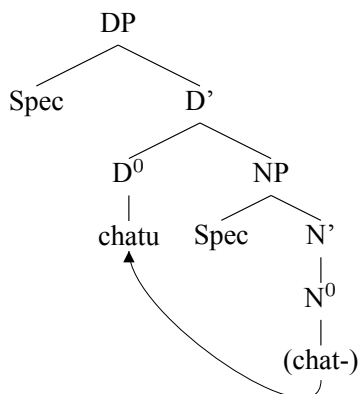
Větná struktura je budována pomocí binární operace *Merge*, která vytváří vždy z dvou jednotek, ať už samostatných lexikálních jednotek obsažených v numeraci² či celých frázích, rozsáhlejší strukturu. Ta se pak sama opět může stát jednotkou operace *Merge*.

Ve struktuře (8) se lexikální sloveso *stavě-* slučuje se svým komplementem *novou chatu*. Tento celek se dále spojí s funkční hlavou *v*, která uděluje akuzativ komplementu a zároveň ve specifikátoru své fráze (Spec, vP) vytvoří pozici pro argument s tematickou rolí agentu, tj. *Petr*. Potom následuje připojení funkční hlavy T. Ta má v češtině podobně jako hlava *v* afixální charakter a nemůže existovat samostatně bez verbálního nositele. Tuto vlastnost lze vyjádřit rysem [+V] na hlavách *v* a T, který způsobuje postupný posun slovesa do těchto hlav. Dále se předpokládá, že hlava T má rys [+D], který požaduje, aby specifikátor této hlavy byl lexikálně obsazen. Pokud numerace neobsahuje další lexikální materiál, dostane se do této pozice (Spec, TP) nejbližší nominální fráze, kterou je *Petr* v pozici specifikátoru vP. Této nominální frázi je udělen nominativ a sama se po posunu shoduje v osobě a čísle se slovesem v pozici hlavy T.

Stejnou analytickou strukturu budeme předpokládat též pro nominální frázi. To znamená, že nominální fráze obsahuje kromě lexikální nominální hlavy N také funkční hlavu D. Zatímco lexikální hlava N je nositelkou idiosynkratických rysů substantiva jako jsou sémantický rod a počitatelnost, funkční hlava D nese ϕ -rysy (formální rod, gramatické číslo), pád a referenci (srov. Cardinaletti-Starke 1994, Veselovská 2002). Struktura DP *chatu* je naznačena na obrázku (9).

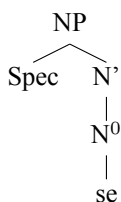
2 Numerace je souhrn lexikálních jednotek, které jsou vybrány z lexikonu pro potřebu dané syntaktické derivace.

(9) chatu

Vezmeme-li v úvahu vlastnosti klitiky *se*, která nemá referenci, žádný gramatický rod a číslo a pravděpodobně ani pád (viz Oliva 2001), lze předpokládat, že klitika *se* nemá funkční projekci DP a je pouze lexikální projekcí NP. Struktura klitiky *se* je znázorněna na obrázku (10).

(10) se

Na rozdíl od DP *chatu* v příkladu (9) nemá klitika *se* funkční hlavu D. Tato vlastnost klitiky *se* bude důležitá pro naši analýzu, protože NP, která neobsahuje všechny ϕ -rysy (např. osobu, číslo a rod) a pád, nelze považovat za standardní realizaci verbálního argumentu.

3.2 NULOVÁ ZÁJMENA

V konstrukcích s nulovými subjekty předpokládá generativní teorie přítomnost nulového zájmena *pro* a PRO. Struktura s nulovým zájmenem *pro* je uvedena v příkladu (11a), příklad nulového zájmena PRO je v (11b).

- (11) a. [_{TP} *pro* stavíme novou chatu]
 b. [_{TP} PRO stavět novou chatu] je finančně náročné]

Nulové zájmeno *pro* má plný soubor ϕ -rysů, nominativ a referenci, představuje tedy kompletní nominální frázi DP. V příkladu (11a) nese rysy 1. os. pl., nominativ a určuje shodu na predikátu. Naproti tomu PRO je defektivní NP, protože nemá ϕ -rysy ani pád. Obě zájmena však hrají roli v sémantické interpretaci věty. Nulové zájmeno *pro* ve větě (11a) referuje ke konkrétní skupině osob, zájmeno PRO v příkladu (11b) je interpretováno jako [+arb].³

Vedle nulových zájmen *pro* a PRO, která vždy mají význam pro interpretaci věty, je třeba předpokládat ještě expletivní nulové zájmeno *pro_{expl}*, které je vynuceno existencí struktur

3 Interpretaci zájmena PRO ve větých strukturách určuje tzv. teorie kontroly.

uvedených v příkladu (12). Jedná se zejména o struktury vyjadřující stavy prostředí (12a) a psychosomatické stavy (12b).⁴

- (12) a. [_{TP} *pro_{expl}* včera mrholilo]
 b. [_{TP} Petrovi *pro_{expl}* kručelo v břiše]

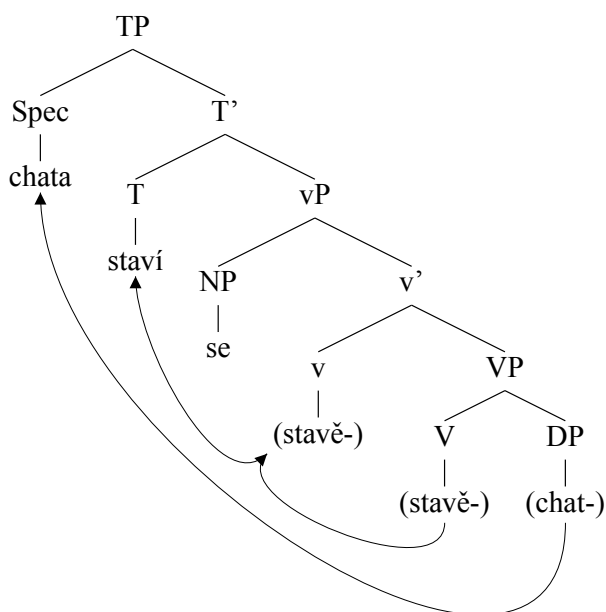
Tyto struktury mají predikát ve formě 3. os. sg. n., ale pozice subjektu nemůže být obsazena žádným overtním nominálním elementem. Přítomnost zájmena *pro_{expl}* je vynucena rysem [+D] na hlavě T a potřebou zaplnit pozici Spec, TP nominální frází DP. Nulové zájmeno *pro_{expl}* má stejně jako zájmeno *pro* plný soubor ϕ -rysů (3. os. sg. n.), nominativ a určuje shodu na predikátu. Na rozdíl od *pro* však má pouze formální funkci subjektu a nemá význam pro sémantickou interpretaci věty.

4 GENERATIVNÍ ANALÝZA RFS

4.1 SYNTAKTICKÁ DERIVACE RFS

Jak jsme uvedli v oddílu 1., vyznačuje se RFS tím, že nepřipouští akuzativní argument ani adjunkt vyjadřující agens, zároveň však má vždy obecně lidskou sémantickou interpretaci [+arb]. Tyto vlastnosti vyplývají z předpokladů uvedených v oddílu 3., zejména z hypotézy, že klitika *se* je defektivní NP bez funkční projekce DP. Derivace věty *Chata se staví* je znázorněna na obrázku (13).

- (13) Chata se staví.

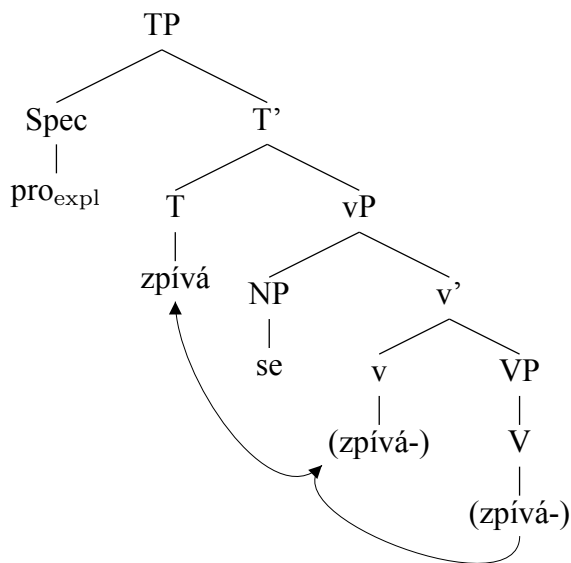

4 Srov. Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.

Klitika *se* je generována v pozici externího argumentu slovesa (ve Spec, vP). Protože však nemá funkční projekci DP nesoucí ϕ -ryсы a pád, nelze ji považovat za standardní realizaci argumentu slovesa. V důsledku toho nemůže sloveso udělit akuzativ do pozice svého interního argumentu, tj. DP *chata*.⁵ Dále dochází k *Merge* funkční hlavy T nesoucí rys [+D], který vyžaduje, aby se v pozici Spec, TP objevila nominální fráze DP. Protože numerace již neobsahuje žádný nominální prvek, lze toho dosáhnout pouze posunem v rámci stromu. Rys [+D] vyvolá posun nejbližšího vhodného elementu, kterým je DP *chata*. Klitika *se* je pouhou NP, je proto pro rys [+D] irelevantní. DP *chata* získává nominativ a shoduje se v osobě a čísle se slovesem v hlavě T.

Generování RFS od intransitivních sloves bude probíhat stejně jako na obrázku (13), pouze s tím rozdílem, že ve stromu není k dispozici žádná DP, která by mohla obsadit pozici Spec, TP. Derivaci věty *Zpívá se tam každý večer* zachycuje strom (14).

(14) Zpívá se tam každý večer.

Klitika *se* je opět generována v pozici Spec, vP jako externí argument slovesa. Jako NP však opět nemůže být skutečným argumentem slovesa a nemůže ani obsadit pozici Spec, TP. V této pozici je tedy třeba předpokládat expletivní zájmeno *pro_expl*, jenž nese nominativ jehož ϕ -ryсы určují shodu na predikátu ve 3. os. sg. n.

V této sekci jsme navrhli způsob derivace RFS od tranzitivních a intransitivních sloves. Nedílnou součástí RFS je klitika *se*, která je vzhledem ke své fonetické, morfologické a sémantické defektivnosti pouhou NP, která nemůže být považována za standardní realizaci argumentu slovesa. Přestože je tedy tato NP generována v pozici externího argumentu slovesa ve Spec, vP, nemůže sloveso udělit akuzativ svému internímu argumentu. Interní argument slovesa je také jedinou DP, která se v důsledku rysu [+D] na hlavě T může posunout do pozice

5 Burziova generalizace: (i) Sloveso, které nemá externí argument, neuděluje akuzativ. (ii) Sloveso, které neuděluje akuzativ, neuděluje theta-rolí svému externímu argumentu.

Spec, TP. Pokud sloveso nemá žádný interní argument, obsazuje tuto pozici nulové expletivní zájmeno *pro_{expl}* s rysy 3. os. sg. n. Nominální fráze DP v pozici Spec, TP nese nominativ a shoduje se se slovesem v hlavě T.

Z uvedené analýzy rovněž vyplývá, proč agens RFS nemůže být vyjádřen formou adjunktu. Agens totiž již ve struktuře přítomen je, i když pouze jako defektivní NP *se*. Sémantické interpretaci RFS jako [+arb] a jejímu potvrzení je věnován oddíl 4.2.

4.2 SÉMANTICKÁ INTERPRETACE RFS A ARBITRÁRNÍ AGENS INFINITIVU

V předcházející sekci jsem uvedla, že pokud je klitika *se* v pozici externího argumentu pouhou NP, pak je vždy interpretována jako [+arb]. Tuto hypotézu uvádějí také Cardinaletti & Starke (1994): „Velmi zajímavé jsou impersonální konstrukce: jejich interpretace je vždy arbitrární, tj. vztažená k defaultnímu souboru rysů, který napříč jazyky zahrnuje rys [+human], jenž odpovídá našemu termínu rozsah. Na základě rozdílu mezi arbitrárními a expletivními subjekty, z nichž první mají rozsah i θ -roli a druhé nikoli, se nabízí jednoduché vysvětlení arbitrární interpretace: θ -role nutně implikuje rozsah. Pokud tomu tak je, pak pro defektivní zájmena existují tři možnosti: (i) defektivní zájmeno nemá θ -roli ani rozsah (expletiva, diskurzivní částice (nereferenční dativ)), (ii) defektivní zájmena mohou mít θ -roli a získat rozsah na základě koreference, (iii) defektivní zájmena mají v syntaxi θ -roli, ale žádný rozsah; v tom případě získávají defaultní rozsah +human na (post-syntaktickém) sémantickém rozhraní.“ (Cardinaletti – Starke 1994, s. 29, pozn. 53)⁶ To znamená, že **elementy, které nemají DP a tudíž ani samostatnou referenci a zároveň s ničím nekoreferují, jsou defaultně interpretovány jako [+arb]**.

Sémantická interpretace RFS tak dále potvrzuje hypotézu uvedenou v oddíle 4.1, že klitika *se* je defektivním nominálním prvkem NP bez funkční projekce DP, která zodpovídá mj. za referenci. Jako další potvrzení této teorie je možné uvést výše zmíněný případ agentu u infinitivů v pozici subjektu (15).

- (15) a. Studovat cizí jazyky je nutné. / Studovat cizí jazyky vyžaduje pevnou vůli.
b. Stavět novou chatu je finančně náročné.

Vyjádření agenta u infinitivu v pozici subjektu je v češtině, na rozdíl např. od angličtiny, pouze substandardní. Srov. anglickou větu (16a) a její český protějšek (16b).

- (16) a. It is very difficult for Peter to study foreign languages.
b. ? Studovat cizí jazyky je pro Petra velmi obtížné.

Zatímco příklady (15) agens explicitně nevyjadřují, v příkladu (16b) je vyjádřen pomocí honorové vazby s předložkou *pro*. V obou případech je agens povinně interpretován jako životný (lidský)⁷, jak dokazuje příklad (17).

6 „The case of impersonals is particularly interesting: their interpretation is always arbitrary, i.e. associated to a default set of features, cross-linguistically including [+human], a range in the present assumptions. The difference between arbitrary and expletive subjects, one having both range and θ -role and the other neither, suggests a simple account of arbitrary reading: bearing a θ -role necessarily implies having a range. If this is the case, then deficient pronouns have three possibilities: (i) deficient pronouns may be θ -less and rangeless (expletives, discourse particles (nonreferential datives)), (ii) deficient pronouns may bear a θ -role and acquire range through coreference, cf. fn. above, (iii) deficient pronouns may have a θ -role but no range in syntax, in which case a default range is inserted at the (post-syntactic) semantic interface: +human.“ (Cardinaletti, A. – Starke, M.: *The Typology of Structural Deficiency*. Ms. University of Venice, University of Geneva 1994, s. 29, pozn. 53)

7 Srov. např. Emonds, J. E.: *Lexicon and Grammar: The English Syntacticon*. Berlin 2000, s. 431.

(17) Rozbít okna je pro Petra / (*pro vítr) úplně normální.

Agens infinitivu v pozici subjektu nemá žádného antecedenta, a proto je nutně interpretován jako obecně lidský. To dokládají i následující věty v příkladu (18).

(18) a. Ten pes bude / musí štěkat na každého kolemjdoucího.

b. Jana naučila psa štěkat na každého kolemjdoucího.

c. #Štěkat na každého kolemjdoucího je únavné.

Příklady (18a, b), v němž je agentem infinitivu „pes“, ukazují, že infinitivní struktury, v nichž sémantická interpretace agentu závisí na jiném argumentu ve struktuře, dovolují i jiného než lidského agenta. Naproti tomu ve struktuře (18c) se význam slovesa sémanticky neslučuje s infinitivem v pozici subjektu, jehož agens má obecně lidskou [+arb] interpretaci.⁸

RFS má vždy [+arb] interpretaci, tj. její agens je interpretován jako obecně lidský. Tutéž interpretaci má také nevyjádřený agens infinitivních konstrukcí v pozici subjektu. Ukazují to příklady (17) a (18c), které zde opakujeme v příkladu (19).

(19) a. Rozbít okna je pro Petra / (*pro vítr) úplně normální.

b. #Štěkat na každého kolemjdoucího je únavné.

V kapitole 3.2 jsem zmínila, že generativní gramatika předpokládá u infinitivních konstrukcí nulový subjekt PRO. Tento subjekt nenese žádný pád ani ϕ -rys, lze ho proto stejně jako klitiku *se* v RFS považovat za pouhou NP. Pokud infinitivní konstrukce obsazuje jinou než subjektovou pozici ve větě, pak je interpretace nulového zájmena PRO určována teorií kontroly. Ta u PRO předpokládá koindexaci s antecedentem na základě vztahu c-komanda.⁹ Defaultní soubor rysů nulového zájmena PRO obsahuje index [+arb]. Pokud však na základě teorie kontroly lze koindexovat PRO s c-komandující DP výše ve struktuře, může PRO doplnit své ϕ -rysy v souladu se svým antecedentem.

Stojí-li však infinitivní konstrukce ve strukturně nejvyšší pozici subjektu, nemá PRO žádný c-komandující antecedent. Nemůže proto doplnit své ϕ -rysy a v důsledku toho zůstává pouhou NP, jejíž interpretace je arbitrární.

Pokud se tedy nenabízí žádný vhodný antecedent a zároveň nominální fráze nemá funkční projekci DP a tudíž žádnou vlastní referenci, pak je interpretována jako [+arb].

5 ZÁVĚR

V našem příspěvku jsme na základě generativních východisek poskytli analýzu RFS a infinitivních konstrukcí v pozici subjektu. Tyto dvě konstrukce se shodují v tom, že jejich agens je sémanticky interpretován jako [+arb], tj. jako všeobecně lidský.

V oddíle 3. jsme na základě fonetické, morfologické a sémantické defektivnosti klitiky *se* uvedli hypotézu, že tato klitika není v syntaxi DP s úplným souborem ϕ -rysů a pádem, ale pouze NP. V důsledku toho se klitika *se* nechová jako standardní argument slovesa a ve struktuře nemůže dojít k udělení akuzativu.

Tuto hypotézu dále potvrzuje sémantická interpretace RFS. Je-li DP nositelkou reference nominální fráze, pak defektivní NP nemůže referovat. V případě, že nemůže ani koreferovat,

⁸ Věta (18c) je sémanticky přijatelná v případě, že agenta „pes“ personifikujeme. V tom případě se však opět jedná o interpretaci s (pseudo)lidským agentem [+arb].

⁹ C-komando je strukturní vztah mezi dvěma konstituenty. Konstituent X je ve vztahu c-komanda ke své sestře Y a každému konstituentu Z, který Y obsahuje.

je defaultně interpretována jako [+arb]. Tato vlastnost je společná klitice *se* podílející se na utváření RFS i nulovému zájmenu PRO v infinitivních konstrukcích v pozici subjektu.

Naše hypotéza pojmající klitiku *se* jako defektivní NP tak umožňuje vysvětlit nejen syntaktické vlastnosti RFS, ale i její sémantickou interpretaci.

Za cenné připomínky děkuji doc. PhDr. Ludmile Veselovské, M.A., Dr. Všechny chyby jsou samozřejmě moje.

LITERATURA

- Bauer, J. – Grepl, M.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1980.
- Cardinaletti, A. – Starke, M.: *The Typology of Structural Deficiency*. Ms. University of Venice, University of Geneva 1994.
- Chomsky, N.: Minimalist Inquiries: The Framework. In: Martin, R. – Michaels, D. – Uriagereka, J. (eds.): *Step by step. Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, MA, 2000, s. 89–155.
- Emonds, J. E.: *Lexicon and Grammar: The English Syntacticon*. Berlin 2000.
- Grepl, M.: Deagentnost a pasívu v slovanských jazycích. In: *Československé přednášky pro VII. Mezinárodní sjezd slavistů (Varšava 1973)*. Praha 1973, s. 141–149.
- Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- Havránek, B.: *Genera verbi ve slovanských jazycích I*. Praha 1928.
- Oliva, K.: Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a Slovesnost*, 62, 2001, s. 200–209.
- Panevová, J.: Věty se všeobecným konatelem. In: Barnet, V. a kol. (eds.): *Studia Slavica Pragensia*. Praha 1973, s. 133–143.
- Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1969.
- Veselovská, L.: Struktura subjekt-predikátové shody. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália specifiky 4*. Praha 2002, s. 199–212.
- Veselovská, L.: Analytické préteritum a opisné pasivum v češtině: dvojí způsob saturace silného rysu <+V> hlavy v*. In: *Sborník filozofické fakulty Masarykovy Univerzity*. Brno 2003, s. 161–177.

Andrea Hudousková

Odborné zaměření: syntax, generativní gramatika, reflexivní zájmena, reflexivní slovesa, reflexivní forma slovesná, klitiky, infinitivní struktury

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<a.volencova@seznam.cz>

DÉLKA SLOVA V ČEŠTINĚ, RUŠTINĚ A BULHARŠTINĚ

ONDŘEJ BLÁHA

1

Průměrná délka slova v textu – vyjádřená počtem fonémů, slabik nebo morfémů – nepochybně úzce souvisí s typologickým charakterem jazyka. Už jen při letmém srovnání textů je jasné, že jazyky, v jejichž struktuře dominuje izolační princip, mají slova v průměru kratší (mj. z důvodu vyšší frekvence gramatických, a tedy obvykle krátkých slov, a rovněž z důvodu jednodušší morfematické struktury slova), kdežto jazyky s dominantou aglutinační tíhnou ke slovům delším, protože zde funkci gramatických slov často přejímá množství monofunkčních afixů, řetězovitě připojovaných k tvarotvorné bázi slova (Skalička 2006, s. 1269). Jazyky, ve kterých převládá princip flexivní, a které tudíž provozují jak gramatická slova, tak afixy (ovšem většinou polyfunkční), zauímají z hlediska délky slova středovou polohu.

1.1

V našem příspěvku chceme porovnat délku slova v češtině, ruštině a bulharštině (zde sub 2.1), které reprezentují v jistém smyslu krajní polohy typologického směřování současných slovanských jazyků – zatímco spisovná čeština je stále silně flexivní (i např. ve srovnání s jinak blízce příbuznou polštinou – Lotko 1997, s. 10), ruština se, jak jsme se pokusili ilustrovat v našem předchozím příspěvku o frekvenci slovních druhů (Bláha 2008), deflektivizuje ve směru k aglutinaci a bulharština je jazykem s charakteristickými rysy izolačními (zejm. v tom, jak zachází se substantivem a jak v ní vypadá verbální flexe).

Vedle toho zde chceme na českém materiálu poukázat na některé stylové (2.2) a diachronní aspekty (2.3) průměrné délky slova v textu.

1.2

Údaje o fonematické délce slova v češtině (dále Č), ruštině (R) a bulharštině (Bh) jsme získali z téhož vzorku publicistických textů, který jsme dříve použili pro zjištění frekvence slovních druhů, tj. z denních zpráv v internetových verzích novin,¹ a to o rozsahu 1 000 slovních tvarů pro každý jazyk – všechny tři vzorky jsme (zjednodušeně) foneticky transkribovali (v zásadě podle platných *Pravidel* 77n a 81n) tak, aby grafický systém neznejasňoval hláskové složení slov.²

---

1 Č – *Mladá fronta Dnes* – <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>; R – *Izvestija* – <http://www.izvestia.ru/>; Bh – *Politika* – <http://www.politika.bg/>.

2 Tj. např. R *померяются* přepisujeme jako *poмерjajutsja*, Č *směřujícím* jako *smněrujícím* apod.

Také tentokrát jsme při vymezení slova jako měřené jednotky vycházeli z kritéria funkčního, tj. za jedno slovo jsme pokládali analytické tvary sloves typu Č *préterita* ve větě *Loni jsem je tam porazila* nebo R *futura* ve větě *Будем говорить прямо* a dále reflexiva tantum typu Č *smála se*, naopak za slova dvě jsme pokládali apoziční spřežky typu R *моряки-подводники* a Bh *страните-членки (на ЕС)*, v nichž je pro nás rozhodující fakt přítomnosti tvarotvorného formantu (resp. příslušného tvaru členu) v každé z obou složek a které lišíme od kompozit typu R *военно-морская (база)* nebo Bh *строительно-инженерната (фирма)*. I v tomto příspěvku pokládáme za samostatné (gramatické) slovo postpozitivní člen v Bh, graficky připojovaný k determinovanému jménu (*ниските заплати*).

2

Vyhodnocením Č, R a Bh publicistického textu jsme dospěli k následujícím údajům (čísla označují průměrnou délku slova v hláskách):³

	Sub	Adj	Pron	Num	Verb	Adv	Prep	Conj	Part	Art	Ø
Č	6.81	7.84	2.88	5.50	7.26	4.89	1.76	1.86	3.02	0	5.37
R	7.12	8.57	2.96	5.66	7.15	4.58	1.61	1.77	2.98	0	5.72
Bh	6.54	7.49	2.85	5.81	7.22	4.46	1.70	1.69	2.30	1.54	4.65

2.1

Jako v průměru nejdelší slova se ve všech třech jazycích ukázala adjektiva, která jsou v publicistickém textu poměrně frekventovaná (Č – 10,3 %, R – 11,3 %), a tedy ovlivňují celkovou průměrnou délku slova v textu – nejčastějším typem adjektiv jsou tzv. složená (dlouhá) adjektiva, která jsou v R mj. z důvodu neprovedení kontrakce ještě delší než jejich protějšky v Č a Bh (srov. R *археологические работы* a Č *archeologické* – k tomu Dalewska 2002, s. 312n).

Na druhém místě jsou co do své délky ve všech třech jazycích slovesa – i když je v publicistických textech poměrně časté *préteritum* (např. v publicistické části korpusu SYN2005 činí 52,49 % všech finitních tvarů slovesa), ovlivňuje v Č jeho analytický charakter délku slova jen mírně, protože zdaleka nejčastější je v publicistice 3. os. s nulovým auxiliárem (sg. i pl. má dohromady frekvenci 78,79 %).⁴ V R a Bh mají na fonemickou délku slovesa jistý vliv naopak formálně realizované koncovky 3. os. sg. a pl. v *prézentu* (např. R *подчеркивают*, Bh *фигурират*, zde jen v plurálu – Dalewska 2002, s. 345).

Mírný rozdíl v průměrné délce substantiv v R a Č může plynout z relativně vyšší frekvence *deadjektivních* a *deverbálních* substantiv v R (*действующий, воображение, сопротивление* aj.) a rovněž kompozit, která jsou nápadná též v Bh (*ръководител, нововъведение*). V úvahu je také třeba brát – vzhledem k relativně malému rozsahu textových vzorků – vliv tematiky analyzovaných publicistických textů, ve kterých se charakteristicky objevují specializovaná a poměrně frekventovaná slova z oblasti terminologie (především politické, ekonomické a obecně společenskovední), tj. slova často delší, než je očekávatelný průměr v daném jazyce (Bh *правозащитници, Еврокомисията*; R *екс-губернатор, кинофестиваль*).

3 Sub = substantiva; Adj = adjektiva; Pron = zájmena; Num = číslovky; Verb = slovesa; Adv = příslovce, Prep = předložky, Conj = spojky, Part = částice, Art = člen. Interjekce se v publicistických textech nevyskytly, proto je tabulka neuvádí.

4 Český národní korpus – SYN2005. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Délka zájmen, která mají ve zkoumaných jazycích různou frekvenci (zejm. srovnáme-li Č a R), je mírně ovlivněna neexistencí krátkých (příklonných) tvarů bezrodých zájmen v R (Dalewska 2002, s. 333n) – např. Č ekvivalent zájmena *ему* (*Референты президента США не сделали ему досье*) je rozsahem poloviční než R (dvě hlásky ku čtyřem).

Z gramatických (synsémantických) slov ovlivňuje průměrnou délku slova ve zkoumaných textech především frekvence primárních předložek (s průměrnou délkou obvykle nedosahující ani dvou hlásek), která v Bh textu činí 16,2 %, v Č textu 12,7 % a v R 11,1 %, a v Bh též vysoká frekvence členu (k obojímu srov. např. Bh *ограничаването на броя на мандатите; тенденциите за развитие на науката в Европа*).

2.2

Průměrná délka slov v textu je nepochybně ovlivněna i faktory stylistickými, především značným rozdílem v povaze textů psaných a mluvených – texty mluvené, charakteristické vysokou frekvencí krátkých slov, jako jsou zájmena typu *ten* nebo *já* (v mluvené Č mají zájmena zastoupení 16,3 % – Šonková 2008, s. 48) a částice typu *no* nebo *tak* (frekvence částic je 13,9 % – tamtéž), vykazují i značně nižší průměrnou délku slova. Zatímco v našem vzorku psaných Č publicistických textů je průměrná délka slova 5,37 hlásky, ve vzorku Č dialogických mluvených textů (o celkovém rozsahu 5 000 slovních tvarů) jsme zjistili průměrnou délku slova pouze 3.91 hlásky.⁵

2.3

Zajímavé údaje přináší i analýza Č textů z 14. až 20. století, kterou jsme provedli na pěti vzorcích, rovněž vždy o rozsahu 5.000 slovních tvarů:⁶

Dalimil	Hus	Tůma	Bilovský	Karásek
4.38	4.53	4.63	4.78	4.73

Ukazuje se, že délka slova zůstává i při značných proměnách struktury Č v posledních sedmi stech letech celkem konstantní. Stylové rozdíly mezi analyzovanými texty totiž nejsou velké – ve všech případech jde o texty „vyprávěcí“ a svou stylizací jsou tyto texty mluvenosti jistě bližší než současná psaná publicistika (rozdíl mezi kronikou a texty homiletickými tu není nijak patrný).

3

Ze zjištěných dat o délce slova v Č, R a Bh jednoznačně vyplývá, že průměrná délka slova se v rámci jednotlivých slovních druhů ve zkoumaných slovanských jazycích téměř neliší a že faktorem, který ovlivňuje celkovou průměrnou délku slova v textu (zde jsou rozdíly již patr-

⁵ Analyzovali jsme texty produkované mluvčími z Čech a publikované in Bogoczová, Irena et al. *Tváře češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2000.

⁶ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila: vydání textu a veškerého textového materiálu*. Daňhelka, Jiří et al., eds. Sv. 1. Praha 1988. Hus, Jan. *Česká nedělní pošta. Vloženie svatých čtení nedělních*. Daňhelka, Jiří, ed. Opera omnia, tomus II. Praha 1992. Přeloučský, Tůma. *Spis o původu Jednoty bratrské a o chudých lidech*. Sokol, Vojtěch, ed. Praha 1947. Bilovský, Bohumír Hynek. *Vino ze svadby v Káni a potřebnost roucha svatebního: Tři starší česká kázání*. Vašica, Josef, ed. Ve Staré Říši na Moravě 1933. Karásek, Sváta. *Boží trouba*. Praha 2000. – Analýza byla součástí výzkumu typologického vývoje češtiny, který provádíme od r. 2005 v rámci grantu MŠMT ČR *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny* (LC 546) a jehož výsledky budou brzy publikovány v monografii *Vývoj češtiny z hlediska typologického*.

---

nější), je jednoznačně frekvence jednotlivých slovních druhů. Ta vyplývá jednak z typologického charakteru zkoumaných jazyků, jednak z vlastností funkčního stylu, který zkoumané texty reprezentují.

LITERATURA

- Bláha, Ondřej. Frekvence slovních druhů v češtině, ruštině a bulharštině. In: Polách, Vladimír, ed. *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie „cutting-edge“*. Olomouc 2008, s. 20–24.
- Dalewska-Greń, Hanna. *Języki słowiańskie*. Warszawa 2002.
- Lotko, Edvard. *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*. Olomouc 1997.
- Pravidla českého pravopisu s Dodatkem MŠMT ČR*. Praha 2003.
- Skalička, Vladimír. *Souborné dílo*. 3. díl. Praha 2006.
- Šonková, Jitka. *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza*. Praha 2008.

Ondřej Bláha

Odborné zaměření: morfologie a slovtvorba slovanských jazyků, jazyková typologie

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<ondblaha@centrum.cz>

GRAMATICKÁ, SÉMANTICKÁ A PRAGMATICKÁ ROVINA VO VYJADROVÁNÍ VZŤAHOV VLASTNÍCTVA V SLOVENČINĚ

ALEXANDRA CHOMOVÁ

Kategória posesivity sa vo vývoji ľudského myslenia vypracovala ako jedna z prvých na základe antropocentrizmu. Je to kategória, ktorá sa viaže na elementárny spoločenský vzťah vlastníctva. Ten uvádza do relácie dve substancie – vlastníka (posesor) a vlastnený element (posesum) na základe základného sémantického vzorca *posesor MÁ posesum*.

Na úrovni jazykovej formy sa (v slovenčine) posesívny význam realizuje rôznym spôsobom – pomocou špecifických morfémov (posesívne sufixy -ov, -in), determináciou – vyjadrenie posesívnosti pomocou pádu substantíva (napr. genitív, posesívny datív), syntaktickým vyjadrením pomocou slovies s posesívnym významom (mať, vlastniť, patriť) a pod.

Pripomenieme niekoľko pohľadov na definovanie tohto špecifického vzťahu. Posesivita sa chápe ako:

vzťah záujmovej účasti zahŕňajúci vlastnenie konkrétnych predmetov, mentálne vlastnenie a vzťah daný záujmom či účasťou osoby na obsahu komunikácie (Poldauf);

v „širšom“ zmysle ide o „príslušnosť“, vzťah medzi dvoma substanciami, prvá substancia prináleží druhej ako príslúchajúca, logicky podriadená; ide o súhrn odtienkov vzťahov príslušnosti, zahŕňajúci vzťah osoby k predmetu, osoby k osobe, osoby k častiam svojho tela alebo psychiky či osoby k určitým akciám, ktoré sú v sfére jej úzkeho záujmu (Zimiek);

jav zovšeobecňovania, uvedomenie si objektívnej skutočnosti v individuálnom i spoločenskom vedomí; ide o jazykovú objektivizáciu, konkretizáciu vo vzťahu k účastníkom komunikačného aktu (Štěpán);

na pozadí posesívnej predikácie sa hovorí o spojení majiteľa a majetku (V. Mathesius); je to relácia medzi dvoma substanciami, pri ktorej možno hovoriť o istej lokalizácii objektu vlastnenia do sféry záujmu vlastníka, povrchový, formálny signál tejto lokalizácie je rôzny; realizuje sa prostredníctvom špecifických lexikálnych, morfológických, syntaktických i slovtvorných prostriedkov (Bednaříková, 1998, s. 18–23);

ako kategória skladajúca sa z niekoľkých subkategórií; pri jej skúmaní nejde len o čistý vlastnícky vzťah medzi posesorom a posesom, ale aj o spätosť s vyjadrením aj iných významov (Buzássyová, 1980, s. 261);

ako kategória odcudziteľnosti na jednej strane a neodcudziteľnosti na strane druhej. Ide o priame, prípadne nepriame vlastníctvo substancie, ktorú vlastník nadobudol bez vlastného pričinenia (vnútorné vlastníctvo) alebo inak získal (ustanovené vlastníctvo)

do svojho dosahu (Krupa, 1980; Kategorija posessivnosti v slavianskikh i balkanskikh jazykach, 1989).

Substancie môžu vstupovať do sféry záujmu vlastníka, ovládateľa a aj z nej vystupovať. V tomto vzťahu posesum predstavuje premennú, ktorej bázou je vlastne nekonečná množina substancií (konkrétnych i abstraktných). V jazykovom stvárnení posesivity badať protikladnosť. Črtajú sa tu nasledujúce protiklady na úrovni formy, sémantiky i pragmatiky:

1.

a) prvky, pri ktorých sa posesívny význam fixuje na formu; možno hovoriť o gramatickom podopretí posesívneho významu – oblasť posesívnych adjektív, pronomín, sloviess, genitívne väzby (*Matkino preľaknutie ju zastihlo práve vtedy, keď sa vracala späť.; Bodaj by ste sa aj s vaším mlynom prepadli!; Keby som mal basu...; Hlavátka mu preto vyrozprávala príbeh krásnej Margity...*);

b) oblasť posesivity, pri ktorej absentuje forma, na ktorú by sa viazalo vyjadrenie posesívneho vzťahu – tento vzťah sa len „vyrozumieva“ a na jeho identifikáciu je potrebný širší kontext – napríklad posesívnosť vyrozumievanú vo vyjadrení posesívneho datívu (a ďalších pádov), posesívnosť „skrytá“ v posesívnych zloženinách (*Oči mu znova ožili. – jeho oči; Tešili sa holohlavci, že hrad vybladujú. – majúci holé hlavy*), možno sem priradiť i pomenovanie príbuzenských vzťahov, ženské priezviská tvorené pomocou prípony *-ová*, pri ktorých sa pôvodný posesívny význam zastrel, ale aj onymiu utvorenú od osobných mien;

2.

a) subjektívnosť (*Môj dedo vám to dosvedčí!*);

b) objektívnosť (*Mnoho dní prešlo, kým sa telo sokola pokrylo perím...*);

3.

a) použitie predikácie (*Mal nádherný palác.; V jednoduchosti je krása, nie za každú cenu v ornamentoch, preto aj Záturčie vlastnil zemiansky rod Zátureckých.*);

b) použitie determinácie, mennej posesívnej konštrukcie (*To bola Zuzanina matka, ktorá vlani zomrela.; Bála sa pozrieť do statkárovej tváre.; Jedného dňa predsa len podľahol nátlaku svojej chamtivej ženy.*);

4.

a) užšie chápanie, užší záujem na vypovedanej skutočnosti (*Pripoj preto k svojmu menu ešte prímenie Forgáč!*);

b) širšie chápanie, vyjadrenie aj iných vzťahov ako čisto posesívneho, napríklad prospechovosti pri použití datívnej formy (*Zapáčila sa mu, to áno, aj sa mu srdce roztlklo, keď ju tam videl ako otrokyňu.*);

5.

a) danosť, posesum je „súčasťou“ posesora, medzi týmito entitami je úzka spätosť (*V škáre sa objavilo starcové oko.; Bála sa pozrieť do statkárovej tváre.*), možno tu hovoriť o neodcudziteľnosti;

b) okazionálne vlastníctvo, medzi posesorom a posesom je voľný vzťah – posesívny vzťah je tu spojený s časovým fenoménom (*V čase samoty stále viac myslel na posledné otcove slová.; Vďaka Várošovmu hľadaniu pokladu bolo takmer celé mestečko hore nohami.; O Petro-*

vom pástnom práve sa presvedčil aj nový majiteľ Vrútok Štark.); takýto druh vlastníctva sa spája tiež s odcudziteľnosťou;

6.
  - a) východiskom výpovede je posesor (*Mal nádherný palác.*);
  - b) východiskom výpovede je posesum (*V škáre sa objavilo starcovo oko.*);
7.
  - a) vyjadrenie posesívneho významu – tu možno hovoriť o všetkých konštrukciách, v ktorých sa posesívnosť viaže na formu, ale aj vyrozumieva (*Keby som mal basu, dotkol by som sa strún a hneď by bolo svetu do skoku.*; *Oči mu znova ožili.*; *Tešili sa holohlavci, že hrad vyhladujú.*; *Mnoho dní prešlo, kým sa telo sokola pokrylo perím a ešte viac, kým si zvykli na seba.*; *V čase samoty stále viac myslel na posledné otcove slová.*);
  - b) strata posesívneho významu – homonymné konštrukcie (napríklad posesívna kopula, frazeológia – *Mal maslo na hlave.*);
8.
  - a) posesívnosť je v centre výpovede (*Mal nádherný palác.*; *Patrilo mu všetko naokolo.*);
  - b) posesívnosť nie je v centre výpovede (*Majstrov vyplácali veľmi rýchlo. Nasľubovali im, že im zadarmo zomeli, keď už budú gazdovať vo svojom.*);
9.
  - a) posesívny vzťah je vecne nevyhnutný – napríklad pri častiach tela (*V škáre sa objavilo starcovo oko.*);
  - b) posesívny vzťah je spoločensky navodený – ide o závislosť od statusu (*Uzdovej žene z toľkej nádielky až oči žiarili.*; *Pánovi strážcovia sa práve vtedy vracali ku kaštielu.*);
10.
  - a) pozitívna zainteresovanosť posesora na posese (vyjadrenie kladného postoja – *To je môj sokol!*),
  - b) negatívna zainteresovanosť posesora na posese (vyjadrenie negatívneho postoja – *Bo-daj by ste sa aj s vaším mlynom prepadli!*; *...každý krok tvojho mizerného a podlého života*; vyjadrenie neexistencie posesívneho vzťahu – *Nemal ani deravý groš.*)
11.
  - a) neutrálnosť (*Mal nádherný palác.*; *Bála sa pozrieť do statkárovej tváre.*; *Hlavátka mu preto vyrozprávala príbeh krásnej Margity...*),
  - b) príznakovosť (*Kamže si išiel, vládca náš, proti noci, bez svetla?* (pozn.: doterajšie príklady – Tatár, 1999; *To sú ich (= vaše) sliepky?*);
12.
  - a) centrálnosť – spojená s dominantnosťou posesívneho významu pri formách, ktoré ju podopierajú (posesívne adjektíva, posesívne zámená, posesívne slovesá),
  - b) periférnosť – spojená s formami, pri ktorých sa vyjadrenie posesívneho významu chápe ako subdominanta (vyjadrenie posesívnosti napríklad prostredníctvom iných pádov, ako je genitív – *celé telo ho svrbelo, chvíľu stál so sklonenou hlavou, dievčatko v modrých šatách.*)

Posesívny význam sa môže vyjadriť v rámci jedného slova prostredníctvom slovo tvorných prostriedkov. Tento spôsob vyjadrenia príslušnosti poznajú všetky slovanské jazyky a používajú ho už dávno. Asi najtypickejšie vystupujú posesívne prípony **-in** a **-ov** v prívlastňovacích prí-

davných menách. Napriek pravidelnosti týchto foriem a nespochybniteľnej spätosti významu gramaticky podopretého formou, tu možno nájsť výnimky. V ustálených spojeniach majú privlastňovacie prídavné mená odvodené od vlastných mien paradoxne význam akostný – *Jóbova zvesť*, *Pyrhovo víťazstvo*, *Tantalove muky*; v ľudovej a básnickej reči sa privlastňovacie prídavné mená odvodené od všeobecných substantív zvierat používajú v pozícii druhových živočíšnych adjektív typu pávi – *ježova koža*, *oči sokolove*, *čertova robota*, *čertov človek*, *čertova cesta*, *diablov chodník*, *diablov plán* (tieto adjektíva majú v hovorovej reči aj funkciu a význam vlastnostných adjektív čertovský, diabolský), *Boží hrob*, *Matka božia* (adjektívum *boží* má naopak zasa aj platnosť privlastňovacieho adjektíva).

V monografii *Kategorija posesivnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach* (1989, s. 162) sa konštatuje, že v starších jazykoch bola neocudzitelnosť objektov ovládania chápaná oveľa širšie. S tým súvisí i väčšia rozšírenosť adjektívnych posesívnych konštrukcií vo forme zložených slov, o čom svedčia i mnohé vlastné mená, ktoré zachovávajú práve tvar posesívnych adjektívnych spojení. Toponymá utvorené od osobných mien pomenúvajú jedinečné objekty späté so vznikom súkromného vlastníctva, ktoré si vynútilo vytvorenie pomenovaní, pomocou ktorých by sa označovali a identifikovali objekty patriace do sféry vlastníctva istej osoby alebo rodiny. Vlastnícky vzťah sa tu stal dominantným pomenovacím motívom, jeho vyjadrenie sa fixovalo aj vo forme pomenovania. Avšak vzťah vlastníctva v tomto prípade napriek použitej forme nie je taký jednoznačný (ani okolnosti vzniku mena viazaného na skutočné vlastníctvo pomenovaného objektu nebyvajú také priamočiare – ak napr. hovoríme o Jaškovom potoku, zrejme nejde o potok, ktorý Jaško vlastnil, ale skôr o objekt, ktorý pretekal pozemkami patriacimi rovnomennému majiteľovi – hoci vlastnícke vzťahy sa tu mohli meniť a často sa tak i dialo).

Posesívnymi sufixami *-ov*, *-ova*, *-ovo*, *-in*, *-ina*, *-ino* sa tvorí celý rad geografických mien, pri ktorých do popredia vystupuje posesívny vzťah osoby, ktorej meno je v základe pomenovania príslušného objektu. Najstaršie doklady na tieto sufixy nájdeme v historických menách: na základe vývinu samotného pomenovania objektu a na pozadí vonkajších mimojazykových okolností pomenúvania (napríklad zmeny majiteľa), ale aj na základe vývinu samotného jazyka sa postupne stráca významová priezračnosť týchto pomenovaní spôsobená najmä irrelevantnosťou pôvodného lexikálneho významu (teda zánikom posesívneho vzťahu).

Motivačný príznak vlastníctva, resp. príslušnosti obsahujúci vyjadrenie vzťahu jednotlivca alebo rodiny k príslušnému objektu sa na úrovni formy prejavuje použitím sufixov *-ov*, *-in* i v súčasnom jazyku. V minulosti išlo zrejme o dosť produktívny spôsob tvorenia pomenovaní s touto motiváciou, ktorý mal v neskoršom vývine jazykovo väčšie predpoklady uplatniť sa a ktorý silne konkuroval paralelne existujúcemu zloženému spôsobu tvorenia posesívnych tvarov adjektív pomocou prípon **-jb*, *-ja*, *-je*. Ich živosť v prasloviančine bola väčšia pri všeobecných podstatných menách než pri vlastných substantívach. Formu zložených adjektív si zachovali miestne názvy ako *Radvaň* (Radovanov), *Ždaňa* (zo starobylého slovanského mena Ždan), *Semiteš* (Sěmitěch), *Trenč* (Тренѣк), *Lubča* (Лубѣк), *Zbudza* (Сѣбод), *Boleráz* (Bolerad+jb), *Bratislava* (pôvodne Braslavov hrad) a pod. (podľa J. Stanislava, 1958, i M. Majtána, 1996, s. 147). Aj pri názve *Senohrad* je nutné vychádzať zo starobylého slovanského osobného mena Sěmirad/Sěměrad. Ide o názov posesívneho typu (tvar Sěmiradz, ktorý vznikol zo Sěmirad+jb), ktorý sa na *Senohrad* zmenil v stredoveku (Majtán, 1996).

Iným prípadom sú pomenovania využívajúce formu spojenia posesívneho adjektíva a apelatíva, pričom však posesívne adjektívum nie je vo väčšine prípadov odvodené od osobného mena. Odkaz na posesívny vzťah (vlastníctvo) tu nie je vždy relevantný – *Katova studňa*, *Kňa-*

zova jama, *Kňazov vršok* (ide o pôdu, ktorá v čase kolonizácie patrila najbohatšiemu kolonistovi, ktorý zároveň vykonával funkciu kňaza), *Macov vrch*, *Macova dolina*, *Horárova dolina* (pomenovanie deputátu horára), *Šarkanova diera*, *Rehtorovo* (školský pozemok, pole patriace správcovi školy), *Gubiarova diera* (jaskyňa, v ktorej sa skrýval zbojník Gubiar) (príklady Krško, 2001).

Zaujímavé je vyjadrovanie posesívnych vzťahov pomocou osobných privlastňovacích zámen ako jedného zo základných spôsobov vyjadrovania tohto vzťahu – zvlášť v prípade zámen 3. osoby. Ich základný význam – zahŕňa vlastnícky a zamestnanecký vzťah, vzťah k tomu, čo človeku (zvieratu, veci) prislúcha, príbuzenský a blízky spoločenský vzťah; vyjadrujú vzťah subjektu k deju alebo pôvodcu k jeho výtvoru – *moju odpoveď*, *naše reči*, *vaša odpoveď*, *jeho myšlienky*, *ich návrh*. Vzťah objektu k deju je viditeľný pri slovesných podstatných menách – *Nástojila na mojom prísnom potrestaní*; *Ale tým sa neskončilo jeho prekvapenie*. Z okolnostných vzťahov vyjadrujú posesívne pronomíná predovšetkým zreteľové vzťahy (menej miesto, čas a pôvod) – *môj rok končí a tvoj nastáva*; *...kým príde náš čas*; *Prišiel už náš vlak*. Pri zreteľovom význame ide o odkazovanie – podávateľ niečo považuje za svoje, resp. prijímateľovo na základe toho, že o tom hovoril alebo hovorí, pričom vyjadruje svoj kladný alebo záporný citový vzťah (tu pristupuje pragmatická stránka) – *náš akademik*, *náš prípad*. Z odkazovacieho a zreteľového významu sa vyvinul citový význam. Tu privlastňovacie zámená dodávajú vyjadreniu expresívny význam – *musíš sa rozhodnúť*, *dcéra moja*; *ja vášho apoštola*, *váš oddaný syn*. Osobné zámená sa často substantivizujú – *ak môj príde domov*, *pôjdem k tvojmu*, *akože sa má vaša?* (spodstatnené naši, vaši, moji označujú domácich, príbuzných alebo členov väčšej spoločenskej skupiny – *pôjdu aj naši*). (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 246 – 247)

R. Večerka (Večerka, 2006) uvádza, že vyjadrovanie posesivity pri osobných zámenách 3. osoby je rôznorodé. Pre mužský a stredný rod je to genitív *jeho*, pre ženský rod *jej*, pre množné číslo forma genitívu *ich*. V slovenských nárečiach sú doložené tvary *jejin* a *jehov* (už u Hattalu v Mluvnici jazyka slovenského z roku 1864). Tieto zámená nemali pôvodne význam osobných zámen, ale zámen ukazujúcich. Osobný význam sa u nich vyvinul zo substantívnej funkcie oslabením ukazovacieho významu. Schopnosť vyjadrovať pád, rod a číslo (zámeno teda bolo vhodné na zastupovanie substantíva) si zachovalo zámeno 3. osoby. Nepriame pády zámena **jeho* sa doplnili nominatívom iných pôvodne ukazovacích zámen **onъ*, **tъ*, resp. pôvodne deiktickými interjekciami *to*, *ono*. Na tomto základe sa pridružili k osobným zámenám 1. a 2. osoby ako tretí člen a morfológicky sa s nimi vyrovnali. Vplyv 1. a 2. osoby sa prejavil pri vyjadrovaní posesivity. V slovančine existovala živá potreba vyjadriť zreteľne v posesívnych spojeniach gramatické číslo determinujúceho člena. Posesívne adjektíva vyjadrujúce bežné privlastňovanie životným substantívam mali singulárový význam, preto bolo práve plurál potrebné vyjadriť neadjektívne, teda posesívnym genitívom alebo datívom. Prejavila sa potreba diferencovať formálne vyjadrenie posesívnych vzťahov od vyjadrenia iných genitívnych významov. V južnoslovanských jazykoch, a teda aj v strednej slovenčine, sa táto tendencia realizovala vytvorením adjektív s najbežnejšími posesívnymi sufixami *-ov*, *-in* (s rodovými variantnými príponami).

Ak gramatická osoba, ktorej sa privlastňuje, nie je podmetom danej vety, podmetu sa privlastňuje zvratným privlastňovacím zámenom *svoj*, ale pri dôraze, najmä citovom, sa výnimočne

môže i gramatickému subjektu vety privlastňovať osobným privlastňovacím zámenom – *Nechajte si vaše uctenie. Vyžeňte ma zo svojej zeme, z ktorej vás kŕmim, tuším mojimi mozol'mi.*

Otázka (ne)používania reflexného zámena *svoj* je častým javom, na ktorý sa v jazykovej praxi upozorňuje. Zámená v slovenčine v minulosti podliehali radikálnym zmenám, kým sa ich používanie vykryštalizovalo. Prastarý úzus dodržiavajú nárečia – uvádzajú sa príklady a konštatuje sa, že v živej reči sú častejšie omyly v pohraničných nárečiach, kde je prenikavý vplyv „cudzieho živlu“ – *keď mu vašu najmladšiu dcéru dáte, tu si ju máš, tvoju robotu* (Letz, 1932/33, s. 173–174). Zvykne sa konštatovať, že privlastňovacie zámeno *svoj* mizne, pretože mizne cit pre jeho správne používanie v dôsledku vplyvu reklamy a prieniku cudzích jazykov (hlavne angličtiny). Pribudli komunikáty oslovujúce adresáta, ktoré sú formulované v druhej osobe. Tým sa adresát často akoby vťahoval do dialógu, čím sa gramatické pravidlo prekrýva pragmatickým zreteľom, teda snahou zdvorilo osloviť adresáta.

S. Čmejrková (2003, s. 181–205) sa zamerala na konkurenciu a používanie zvrtných posesívnych zámen a prostých privlastňovacích zámen v češtine (podobné prípady nachádzame aj v slovenčine). Pokúsila sa sformulovať syntaktické, sémantické, pragmatické a stylistické preferencie pri používaní týchto zámen. Uvádza, že nad reprezentatívnou funkciou prevláda emotívna, expresívna, kontaktovalá, apelová funkcia. V používaní zámena *svoj* sa odráža postoj hovoriaceho. Toto zámeno je sémanticky vyprázdnené. Ak má teda hovoriaci potrebu vyjadriť nejaký špecifický význam, ktorý sa viaže na predmet/osobu, o ktorej sa hovorí, volí nezvratnú formu zámena, ktoré nesie istú sémantickú a pragmatickú informáciu.

Reflexívne posesívum *svoj* sa pod vplyvom prevahy adresných textov nahrádza zdvorilostným posesívum *Váš*. Veľmi časté sú tieto texty v oblasti masovej komunikácie, ktoré sa obracajú k masovému publiku, ale snažia sa vytvoriť dojem, že jedinca chápu individuálne. V reklamných textoch sa zámeno *váš* chápe ako výzovové a zdvorilostné. *Svoj* tu pôsobí nepríznakovito a univerzálne. *Váš* je individualizované – ...aktivujte si vašu Nákupnú kartu aj ako platobnú; *Vyberte si týždeň vašich správnych nákupov...*; *Posielajte prázdné SMS správy na číslo vašho favorita a vybrajte športové BMW Z4!*

Zámeno *tvoj* sa v bežnej reči hodnotí ako neutrálne. Môže sa však spájať s ironizáciou a hodnotiacim postojom hovoriaceho (čo je prejavom pragmatickým). Autorka uvádza prípad typu *Dej pokoj s tými tvojmi žertami*. (2003, s. 190)

Vo vzťahu zámen *svoj* a *môj* sa najmä v spontánných ústnych prejavoch dáva prednosť privlastňovaciemu zámenu *môj*, čo je spôsobené vplyvom expresivizácie. Jeho používanie je príznačné pre kontexty, v ktorých „jde mluvčímu o vyjádrení integrity své vlastní osobnosti a svého existenčního pole“ (2003, s. 190). Motiváciou takého použitia je podľa autorky: 1. expresivita vyjadrenia, sémantická vyprázdnenosť zámena *svoj*; 2. tlak kontextu; 3. obava z nesprávneho použitia zámena *svoj*. *Môj* sa pociťuje ako subjektívnejšie, silnejšie a dôraznejšie – *Počas môjho pobytu na Haiti som pochopila, že túžba pomáhať tým, ktorí sú v núdzi, nie je zárukou skutočnej pomoci.*; *Musím naozaj poďakovať mojej kolegyni Ivone, že mi nechala dve krabičky týchto tabletiiek.*; *So športovou kariérou som sa však čoskoro rozlúčil kvôli mojim novým záľubám.*

Použitie zámena *jeho* v pozícii reflexného zámena *svoj* signalizuje sociokultúrny alebo osobný odstup od vypovedaného (2003, s. 196). Náznak odstupnosti sa prejavuje s rôznou intenzitou. Osobné posesívum niekedy signalizuje určitú príznakovosť, napríklad pejoratívny postoj hovoriaceho (*Nerozumím ničemu než tým jeho lejstrům.*).

Ako príznakové možno hodnotiť aj výpovede, v ktorých sa namiesto reflexívneho zámena použije osobné zámeno v 2. a 3. osobe plurálu – *Je skutočne len na nás, ako využijeme všetky*

príležitosti a schopnosti, ktoré sme dostali počas nášho života.; skupina U2 bola v tom čase na ich svetovom turné. V uvedených prípadoch je funkciou zámena zdôrazniť vzťah objektu k danej entite.

Posesívne zámená nemusia nevyhnutne vyjadrovať len objektívne vlastnosti entity vyjadrenej substantívom. Môžu popisovať priamy vzťah medzi individuom a centrom jazykovej situácie. Vyjadrujú rešpekt, úctu (honoratív). Podľa J. Mistrika (1997, s. 60) „osobné a prívlastňovacie zámená okrem plnenia svojich základných „deiktických“ funkcií (pozn. gramatických) sú v rozličných konštrukciách nositeľmi mnohých sekundárnych významov, ktorými sa vyjadrujú sociálne vzťahy ľudí v procese komunikácie“. Pri **posesívnych zámenách** sa príznakovosť prejavuje napríklad v ich lexikalizovaní a preberaní významu slov, ktoré nahrádzajú. To je prípad ustálených slovných spojení, ktoré vyjadrujú prípitok, blahoželenie vo význame „zdravie“ – *na vaše*. Sémantická väzba medzi referentom a prívlastňovanou entitou môže byť citová – čo je prípad **honoratívu**. Okrem tvarov tykania, vykiania a onikania existuje v prehovore rad zložitejších spôsobov vyjadrovania spoločenských vzťahov. To sa realizuje sa i na tvaroch posesívnych zámen. Za základné a štylisticky neutrálne sa považujú T-konštrukcie (tzv. tykanie), ktoré patria k historickým a prastarým spôsobom vyjadrenia honoratívu v slovenčine. Hoci Mistrik V-konštrukcie nehodnotí ako príznakové, podotýka, že sú sémanticky viac rozkolísané ako T-konštrukcie (1997, s. 58). O-konštrukcie (onikanie) sú príznakové a na stupnici honorizácie stoja najvyššie – napríklad *To sú ich (= vaše) sliepky?* Za staromódne a zriedkavé sa považuje používanie posesívneho zámena 3. osoby v spojení s archaickým titulom – *Jeho Excelencia, Jeho Veličenstvo* (namiesto *Vaša Excelencia, Vaše Veličenstvo*).

K základným formám vyjadrovania posesívnosti, ktorá je zároveň podopretá gramaticky, sa radí **genitív**. Genitívna väzba podstatných mien je motivovaná vzťahom príslušnosti v širokom zmysle. Je to väzba fakultatívna a kvantitatívna a záväznejšie ju uplatňujú abstraktné substantíva – *kopa sena, príchod hostí*. Adnominálny genitív v základnom význame vyjadruje vzťah príslušnosti k pomenovanému celku, príslušnosť má základ v reálnych zväzkoch medzi javmi skutočnosti. Príslušnosť k celku dokrešľuje časť ako jej príznak – nadradené pomenovanie vyžaduje doplnenie podradeným substantívom v genitíve, preto má v prvom rade syntaktickú platnosť prívlastku. Zo základného významu príslušnosti sú odvodené špeciálne významy adnominálneho genitívu. Napr. genitív druhovej príslušnosti je formálnym východiskom pre tvorenie pomenovaní sviatkov, významných dní, trofejí, budov, ulíc, podnikov, škôl, merných jednotiek a pod. – *Ulica Janka Kráľa, Divadlo P. O. Hviezdoslava*. Pri týchto pomenovaniach nemožno usudzovať o sémantickom význame vlastníctva, držby či príslušnosti v „čistom“ zmysle. V týchto prípadoch nejde o preukázateľné vlastníctvo. Obdobne možno uvažovať o význame niektorých posesívnych adjektív. Pri hlbšej sémantickej analýze napríklad spojenia *Petrov švagor* tiež nemožno hovoriť o vlastníctve v najvlastnejšom význame (švagor nie je súčasťou Petrovho vlastníctva), ide o vyjadrenie príbuzenských vzťahov. Obdobne o význame dočasného spravovania, registrácie na meno možno hovoriť v prípadoch ako *ministrov rezort, Petrova mailova schránka, Demitrova delovka, Bachov absolutizmus...*

Genitív vlastnosti vyjadruje príslušnosť nadradeného pojmu k vlastnosti, ktorá ho kvalifikuje. Genitív možno v týchto väzbách nahradiť jednoduchým alebo zloženým adjektívom, príp. predložkovým inštrumentálom – *starec bielych vlasov/bielovlasý starec/starec s bielymi vlasmi*. Pri genitíve obyčajne stojí prívlastok (tieto spojenia bývajú často viacčlenné) – *človek vysokej postavy, chlap širokých pliec, kabát moderného strihu, izba rozmerov 4 × 5 m, tekutina kyslej*

chuti. Syntakticky možno tento genitív kvalifikovať ako prívlastok, ale môže byť aj prísudkom (*bol vysokej postavy, tekutina bola kyslej chuti*), doplnkom (*vstal dobrej vôle*) býva adjektívum, ktoré sa vzťahuje na genitív (*postavy bol vysokej, povahy bol prchkej*), podmetom (*blahoslavení čistého srdca*).

Ak chápeme posesívnosť ako kategóriu skladajúcu sa z niekoľkých subkategórií, pri skúmaní ktorej nejde len o čistý vlastnícky vzťah medzi posesorom a posesom, ale aj o späťnosť s vyjadrením aj iných významov (Buzássyová, 1980, s. 261), potom možno k prostriedkom vyjadrenia posesivity zaradiť **posesívny datív**. Ten vyjadruje vlastníka alebo príslušnosť, ak medzi osobou, v prospech ktorej sa dej koná, a vecou, ktorej sa vec bezprostredne dotýka, možno badať takýto vzťah.

V súvislosti s posesivitou je dôležité chápanie voľného datívu. Ten vyjadruje objekt nezávislý od intencie slovesa. Spravidla datív substantíva pomenújúceho živú bytosť, ktorá je schopná pociťovať dôsledky deja, ktoré majú pre ňu význam ako jej prospech alebo neprospech vzhľadom na dej, resp. na vec, ktorej sa dej priamo dotýka. Ak do hry vstúpi sémantika, významovými súvislosťami medzi pomenovaním osoby a zasiahnutej veci nadobúda datív význam vlastníka, paciensa (datív sprostredkovaného zásahu), nositeľa stavu (stavový datív), resp. má osobitné funkcie (datív zreteľa a miery, datív dôvernosti a citovej účasti). Datív príslušnosti a vlastníka sa objavuje pri predmetovom akuzatíve (*stratiť sestre knihu, rozbiť susedovi okno*), pri predložkovom páde (*...ona váži, kladie pozorne paničkám do košíka a berie peniaze*), pri podmetovom nominatíve, ktorý býva často zamlčaný (*A matka vám ešte žije? Kde ti je klobúk!*), pri prísudkovom a doplnkovom nominatíve a inštrumentáli (*To mu je bratanec., Pes psu brat*). V zložitejších konštrukciách tu ide o príslušnosť substantivizovaného deja osobe pomenovanej datívom – *Bez nej mne niet života.; Ba veru mi je taká protiven na nich, čo nikdy, keď si tak dieťa zobavia na posmech svetu*. Možno ho synonymne nahradiť genitívom vlastníka, prívlastňovacím adjektívom, príp. zámenom (*rozbiť susedovo okno, to je jeho bratanec*).

Ak sa dej týka časti tela a zároveň aj osoba pomenovaná substantívom v datíve je zasiahnutá dejom, hovoríme o datíve sprostredkovaného zásahu – *Iba letkom sa mu dotkli hlavy jej oči.; Ruky mu bezvládne klesli.; Šiel kamarát otcovi na pohreb*. Ďalej sa tu vyčleňuje stavový datív. Ide o prípady, ak datív s významom paciensa stojí pri akuzatíve, inštrumentáli alebo predložkovom páde majúcich platnosť stavového objektu. Tu datív nadobúda význam nositeľa stavu – *Plač je nepríjemný, keď nám samým sťahuje hrdlo.; Matiašovi mráz prehádzal po kostiach...* Rovnaký význam má datív pri nepredmetových slovesách – *Celá bytosť sa mu vzpiera*.

Vlastníctvo sa objavuje, i keď len okrajovo, i pri datíve konečného objektu. Ten sa vyskytuje po slovesách vymedzených sémantických okruhov (so základným významom „dať“, „predať“, „ukázať“, „hovoriť“, „sľúbiť“, „želať“, „dovoliť“, „rozkázať“) s hlavným objektom v akuzatíve, miesto ktorého môže stáť i genitív, infinitív alebo vedľajšia veta. V prípadoch, v ktorých sa pociťuje príbuzenský vzťah, resp. vzťah nadriadenosti a podriadenosti (v zmysle statusu), prípadne príbuzenský či iný vzťah, je možné tieto konštrukcie chápať aj na pozadí vlastníctva (podmienkou však je uvedomenie si takéhoto vzťahu, ktorý sa len vyrozumieva). Obdobne možno chápať aj väzby so zvratným slovesom – *podlizovať sa predstaveným, revanšovať sa kolegom, zaprisahať sa matke, postaviť sa starej materi* – kde je implicitne prítomná príslušnosť v zámene *svoj*. (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 179–180)

Osobné zámená v datíve sa používajú vo funkcii posesívnych slov v citových výpovediach. Napríklad *Dcéra ti je chorá.* – tvoja dcéra; *Syn sa im nevydaril.* – ich syn; *Povedali ste, že vám umrela teta.* – vaša teta; *Zašpinil ti zošit.* – tvoj zošit; *Od choroby jej vypadali vlasy.* – jej vlasy;

Roztrhla si sukňu. – svoju sukňu; *Oči mu znova ožili.* – jeho oči; *nad hlavou mu visí Damoklov meč* – nad jeho hlavou; *poranil mu hlavu* – jeho hlavu; *ruky sa mu chveli* – jeho ruky; *oči im behali po všetkých kútoch* – ich oči; *pošepkala mi do ucha* – do môjho ucha, v datíve nemusí byť nevyhnutne zámeno – *padol matke k nohám* – k matkiným nohám.

Pri jemnejšej sémantickej analýze si možno všimnúť, že v konštrukciách typu *oči sa im stretli, padli si do náručia* obaja posesori konajú vzájomne identické deje. Vo formách typu *oči mu zbystreli, vlasy jej odrástli, hlava mu oťažela* existuje možnosť transformácie pomocou determinácie *jeho oči zbystreli, jej vlasy odrástli, jeho hlava oťažela*, ale aj predikácie *má bystré oči, má odrastené vlasy, má ťažkú hlavu*. V konštrukciách, v ktorých vystupuje v datíve zvrtné zámeno – *utrel si z tváre špinu, udel si nobu* – posedor koná dej pomocou vlastnej časti tela, resp. koná dej na samom sebe. I tu existuje možnosť doplnenia zvrtného zámena v datíve a použitie zároveň aj posesívneho pronomína – *držal si klobúk / držal si svoj klobúk, nechcel vám kaziť kariéru / nechcel vám kaziť vašu kariéru* – čo možno hodnotiť ako pleonazmus.

Datív vlastníka je možné synonymne nahradiť genitívom vlastníka alebo posesívnym adjektívom, respektíve posesívnym zámenom. Zatiaľ čo tieto genitívne väzby sú štylisticky bezpríznačné, datív sa chápe ako citovejší. Je nutné znova podotknúť, že pri konštrukciách s posesívnym datívom nevystačíme len s gramatickým (formálnym) hľadiskom, do hry tu musí vstúpiť širší kontext a konkrétne lexikálne obsadenie syntaktickej konštrukcie.

Základné spôsoby vyjadrovania posesivity však nie sú jedinými. Protikladnosť v jazykovom stvárnení posesívnych vzťahov dokazuje, že aj tu sa v rovine semiotiky prejavuje závislosť a spätosť všetkých jazykových rovín, možnosť podania tej istej situácie viacerými spôsobmi. Tento fakt potvrdzuje, že jazykový odraz sveta je odrazom mnohoaspektovosti objektívnych a subjektívnych faktorov ovplyvňujúcich proces vnímania a myslenia. Jazyk ako komplex znakov a pravidiel ich spájania slúžiaci na vyjadrenie a prenos informácií dáva široký priestor na vyjadrenie obsahu istou formou. Výber formy vyjadrenia i významové modifikácie závisia od kontextu, komunikačnej potreby i od charakteru participantov posesívneho vzťahu.

V skratke si ešte všimneme konštrukcie, pri ktorých zaradenie k slovám posesívneho typu (alebo, ako ich možno nazvať, k vlastným posesívnym konštrukciám) nie je jednoznačné. Ide o spojenia, ktoré na úrovni formy, sémantiky a pragmatiky stoja v protiklade k prvkom, pri ktorých možno hovoriť o gramatickom podopretí posesívneho významu. Je pri nich potrebné širšie chápanie vlastníckeho vzťahu, pretože sa pri nich často vyjadrujú aj iné vzťahy ako čisto posesívne, prípadne pri nich dochádza až k strate posesívneho významu a k vzniku homonymných konštrukcií. Môžeme tu hovoriť o istej periférnosti, pretože sa tu vyjadrenie posesívnosti chápe ako subdominanta. Mnohé z týchto konštrukcií je však možné transformovať do paralelnej „vlastnej“ posesívnej konštrukcie (hoci niekedy obsahovo užšej – to je napr. prípad posesívneho datívu). Práve táto možnosť vytvorenia príslušnej posesívnej formy umožňuje vnímať v obsahu danej výpovede posesívny vzťah. Podotýkame, že dominantnú úlohu tu zohráva sémantika, a teda akési vyzrozumievanie „skrytého“ vlastníctva či príslušnosti.

Zložené adjektíva typu *modrooký, dlhoprstý, bielovlasý, krivonohý, bystrozraký, jemnosrstý, drobnolistý, rýchlonohý, ostrouhý, rovnostranný, rovnoramenný* a pod. tvoria skupinu tzv. **posesívnych zloženín** vyjadrujúcich privlastňovanie pomocou významu „majúci to, čo sa zloženým prídavným menom označuje“. Pri takomto zúženom chápaní hovoríme o tzv. vlastných posesívnych zloženinách. Tvoria sa od základu adjektív a substantív vytvárajúcich dvojslovné spojenie a možno ich transformovať na sčítanie typu *jednooký starec = jedno oko + mať jedno oko*. Exis-

tuje však aj možnosť vytvorenia spojenia s genitívom, resp. predložkovej formy – *jenmosrstý = jemnej srsti/s jemnou srstou*. V základe zloženého slova sa môže objaviť i číslovka – *štvorročný, štvoruholníkový, trojdenný, dvojhlasný, šesťhodinový, osemmesačný*. Lexémy tohto typu nemusia mať len formu adjektíva, objavujú sa i substantívne tvary – *červenokožec, osembran, štvorsten, Tešili sa holohlavci, že brad vybladujú.; V hostinci ľahko zistili dlhoprstého, lebo sa našiel svedok...* (Tatár, 1999).

Zložené slová vyjadrujúce význam vlastníctva možno tvoriť i pomocou prefixu **bez-**. Zvláštnosťou týchto slov je ich sémantika. Vyjadrujú totiž tzv. negatívnu posesívnosť, teda neovládanie, nedisponovanie tým, čo označuje ich substantívny základ – typ *bezzubý (= nemajúci zuby); bezfarebný, bezbrehý, bezhraničný, bezruký, bezdetný; bezcitný, beznádejný, bezmenný, bezbranný, bezcieľny*. Predpona **bez-** vytlačila staroslovienskú predponu **u-** **u-bogъ/ ne-bogъ** vo význame „ničí, nikomu nepatriaci“. (*Kategorija posesivnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach*, 1989, s. 40 – 42)

K problematike foriem vyjadrovania posesívnych vzťahov možno rovnako pričleniť predložkové a bezpredložkové pádové konštrukcie. Hoci sa ako dominantné v oblasti pádového vyjadrovania posesívnosti javia predovšetkým genitívne a datívne formy, objavuje sa i skupina konštrukcií, ktoré nemožno opomenúť. Ide predovšetkým o spojenia s lokálom a inštrumentálom, pričom v predložkových spojeniach dominantne vystupujú predložky *s/so, z, na, bez*, ale i *v, o, od* – *pán s briadkou, človek s klobúkom, malý človečik s vydutými perami, povedala s červenou tvárou, stál so sklonenou hlavou, kôň s bujnou hrivou, padol na kolená, golier na košeli, stolík na dutých nôžkach, kľučka na dverách, vypustil z ruky, človek bez ruky, človek bez domova, dievčatko v bielych šatách, chlapec v národnom kroji, muž v rovnošate, dráma v piatich dejstvách, bledý v tvári, pán v cylindri, oprel sa o lakte*. Spojenie predložky **bez** + **genitív** majú len jeden význam, a to negatívny. Paralelu k nim tvoria adjektíva s prefixom **bez-** (*človek bez ruky – bezruký človek*). Predložka **bez** vyjadruje neprítomnosť, chýbanie, nedostatok niečoho. Spája sa s genitívom a je protikladom predložky *s*. Vo viacnásobných (dvojčlenných) substantívnych spojeniach pripája druhý člen – *otec bez matky*. Má podobný význam ako záporová slovesná predpona *ne-* a používa sa zväčša tam, kde by sa zápor nedal použiť – *byť bez peňazí, byť bez pomoci; Štefan Jonáš, bez kabáta, bez klobúka vybehol na cestu*. Predložka *s* v spojení s inštrumentálom vyjadruje okrem iného vlastnosť v prípadoch ako *dievča s lanovými vlasmi, pes s odseknutým chvostom, dom s nízkou strechou*, stav pri slovesách ako *ísť, zastať, sedieť, ležať, povedať, hovoriť, nechať, nájsť a pod.*, v postaveniach, kde obyčajne býva adjektívny a infinitívny doplnok – *Jurko s odkrytou hlavou ich vypravádzal.; Starý Horák prišiel domov, mlieky sadol si za stôl s fajkou v zuboch, s hodne oťažnenou hlavou.; Ešte dnes vidím pred sebou matku s utrápenou tvárou*. Posesívny význam možno nájsť aj vo vyjadrení formou konštrukcie s nepriamymi pádmi (bezpredložkovými) – *povedal zastretým hlasom, potriasla hlavou, zažmurkal očami, žena potriasla hlavou, malý postavou, silný duchom i telom*. Vzťah príbuzenstva a autorstva vyjadruje predložkové spojenie **od** + **genitív** – *Anka od susedov, syn od brata, báseň od Krasku* – toto spojenie je veľmi frekventované v češtine, kde vyjadruje i časť celku (*límeč od košile, knoflík od kabátu, reťazek od hodínok*)(pozri *Kategorija posesivnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach*, 1989, s. 154–163) Pri identifikácii posesívneho významu napomáha transformácia na konštrukciu s posesívnym slovesom **MAŤ**, prípadne na genitívnu väzbu – *človek s jemnými mravmi/človek jemných mravov, otvoriť oči slepým/otvoriť oči slepých, osušiť slzy zarmúteným/osušiť slzy zarmútených*.

Spôsoby vyjadrenia tejto kategórie môžu presiahnuť jednoduchú syntaktickú konštrukciu. Tu sa forma vyjadrenia posesívnosti (ktorú možno vyjadriť dvojčlenným syntagmatickým spojením prívlastku a rozvíjaného vetného člena), stáva súčasťou širšieho (rozvinutého) syntagmatického priestoru, teda nie dvojčlennej ale viacčlennej štruktúry – *I zachvel sa ten necitlivý Osman, ktorého prsia boli pusté a hluché pre každý útlejší alebo vznešenejší cit...; Rada by stála po boku niekoho, koho tvár si uchovávala v pamäti* (Tatár, 1999).

Problematica posesívnosti sa teda javí ako širšia a nemožno ju obmedziť len na oblasť tzv. „vlastných“ posesívnych konštrukcií podopretých gramaticky – formálne, ale je potrebné rozšíriť jej skúmanie aj na oblasti, v ktorých sa vyjadrenie posesívnych vzťahov ukazuje ako subdominantné a ich identifikácii napomáha sémantika (v zmysle vyznenia vlastníctva či príslušnosti na základe implicitných znakov) a širší kontext (spolu s vyjadrenými pragmatickými vzťahmi k vypovedanej skutočnosti).

LITERATURA

- Bednaříková, B.: *Kapitoly o posesivite*. (Rigorózna práca) Olomouc 1998.
- Buzássyová, K.: *Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie*. Slavica Slovaca, 15, 1980, č. 3, s. 261–280.
- Čmejrková, S.: *Osudy zvratného posesívneho zájmena svůj*. Naše řeč, roč. 86, 2003, č. 4, s. 181–205.
- Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor, 1993.
- Gerľaková, A.: Posesívny vzťah vyjadrený formou genitívu (Teoretický náčrt problematiky). In: *Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác členov katedry slovenského jazyka a literatúry*. Red. J. Tatár. Banská Bystrica 2004, s. 237–242.
- Horák, G.: Pronominálna povaha slov cudzí a vlastný. In: *Jazykovedný časopis*, roč. XIV, 1963, č. 1, s. 78–81.
- Kategorija posesivnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach*. 1989. Otv. red. Vjač. V. Ivanov. Moskva 1989.
- Krško, J.: *Terénne názvy z Muránskej oblasti*. Banská Bystrica 2001.
- Krupa, V.: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava 1980.
- Morfológia slovenského jazyka*. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava 1966.
- Letz, B.: O zámene „svoj“. *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/33, č. 8, s. 172–174.
- Majtán, M.: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava 1996.
- Mistrík, J.: *Štylistika*. 3. upravené vydanie. Bratislava 1997.
- Morfológia slovenského jazyka*. 1966. Bratislava 1966.
- Piňha, P.: Existuje datív posesívni? *Slovo a slovesnosť*, 32, 1971, s. 301–311.
- Stanislav, J.: *Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie*. Bratislava 1958.
- Stanislav, J.: *Starosloviensky jazyk 1*. Prvé vydanie. Bratislava 1978.
- Štěpan, J.: Ke kategorii posesivity a jejímu stvárnení v jazycích. *Slovo a slovesnosť*, 46, 1985, č. 1, s. 20–27.
- Tatár, J.: *Turčianske povesti*. Martin 1999.
- Vachek, J.: Ještě k osudu českých posesivních adjektiv. *Slovo a slovesnosť*, 33, 1972, 2, s. 146–148.
- Večerka, R.: Poznámky k vyjadřování posesivity u zájmen 3. osoby v češtině. In: *Linguistica online*. Issue One & Two. Brno Studies in Linguistics, January 2006, Department of Lin-

---

guistics, Masaryk University, <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/issues/intro-001-2.pdf>, 15. 4. 2007

Alexandra Chomová

Odborné zaměření: obecná a diachronní lingvistika, lexikologie, hydronymie

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Fakulta humanitných vied

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

<chomova.alexandra@fhv.umb.sk>

K JEDNOMU TYPU VYJADŘOVÁNÍ STUPNĚ V ČEŠTINĚ

HEBREJSKÝ SUPERLATIV V ČEŠTINĚ

KLÁRA OSOLSOBĚ

Úvod

Jedním z témat **Setkání mladých lingvistů 2008** bylo „*nepůvodní*“ slova a struktury a jejich *integrace*. V našem příspěvku chceme představit idiomatické tvoření podle modelu tzv. hebrejského superlativu v češtině. Na základě analýzy slovníků současné češtiny, jazykových korpusů a internetu jako korpusu sui generis ukážeme, jak v češtině uvedený model funguje.

MEZE A MOŽNOSTI VYJADŘOVÁNÍ STUPNĚ V ČEŠTINĚ

Motivací pro zkoumání mezí a možností stupňování adjektiv a adverbii v češtině byla práce na přípravě strojového slovníku českých kmenů a algoritmickém popisu české flexe (Osolsobě 1996). Algoritmický popis české morfologie později použitý při vývoji automatického morfologického analyzátoru *ajka* (Sedláček 2004), byl koncipován jako soubor pravidel generování/rozpoznávání flektivních tvarů českých jmen a sloves. Kromě popisu flexe zahrnují pravidla (vzory) i popis derivace některých téměř paradigmaticky tvořených odvozených slov, a to pravidla automatického odvozování deverbativ (verbálních substantiv, adjektivizovaných přechodníků a participií *n-ových* a *t-ových*), desubstantiv (posesivních adjektiv na *-ův/-in*) a deadjektiv (adverbii paradigmaticky tvořených od adjektiv a tvarů II. a III. stupně adjektiv/adverbii). Automatický morfologický analyzátor *ajka* se používá k automatickému tagování českých korpusů na FI MU a FF MU v Brně i v dalších aplikacích vyvíjených v Centru zpracování přirozeného jazyka FI MU. V současné době pracujeme na rozšíření pravidel popisu automatické derivace některých slovtvorných typů s cílem ověřit možnosti a meze automatické derivace pro potřeby vytváření derivačního slovníku češtiny.

CO ŘÍKAJÍ O TVOŘENÍ TVARŮ KOMPARATIVU A SUPERLATIVU ADJEKTIV A ADVERBIÍ GRAMATIKY A SLOVNÍKY

České gramatiky hovoří o stupňování v oddílech věnovaných morfologii (formální morfologii a slovtvorbě) i lexikologii. Všimají si téměř paradigmatického tvoření tvarů užívaných v češtině pro vyjádření vyšší míry vlastnosti (adjektiva) a míry okolnosti (adverbia) při srovnávání i bez něj (elativ) a vyjádření nejvyšší míry u jednoho členu z nějak implicitně či explicitně definované množiny. Oddíly věnované slovtvorbě řadí zmíněné tvary k modifikačnímu typu deadjektivní derivace (spolu s dalšími možnostmi modifikace míry/stupně derivací, a to jak prefixální, tak sufixální i kompozicí). Syntakticky orientované studie sledují užití zmíněných

tvary ve srovnávacích konstrukcích (srv. např. Hladká – Karlík 2004). Ve slovnících jsou příslušné tvary zaznamenány u tvarů pozitivu pouze tehdy, tvoří-li se „nepravidelně“. O mezích tvoření se neříká nic.

Meze tvoření syntetických tvarů komparativu sufixy *-í*, *-ší*, *-e/ě-jší* a superlativu prefixem *nej-* jsou v mluvnicích naznačeny obecnými formulacemi. Východiskem je sémantická klasifikace adjektiv a jejich dělení na adjektiva kvalifikační s příznakem hodnotící a relační (Dokulil – Komárek 1986), popř. na adjektiva s příznakem *+/-graduálnost* (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002, s. 447).

JAK ZACHYCUJÍ DERIVACI TVARŮ II. A III. STUPNĚ AUTOMATICKÉ MORFOLOGICKÉ ANALYZÁTORY

Jednou z otázek, na niž mluvnice a slovníky explicitní odpověď nenabízejí a na niž bylo třeba odpovědět, pokud měla být formulována explicitní pravidla *+/-* možnosti derivovat od českých adjektiv/adverbií tvary II. a III. stupně příslušnými sufixy, případně prefixem *nej-*, byla otázka, která česká adjektiva/adverbia příslušné tvary tvoří a která nikoliv.

Jednou z možných odpovědí je řešení navržené v algoritmickém popisu české flexe aplikovaném při tvorbě strojového slovníku českých kmenů (Osolobě 1996). Popis zahrnuje paralelní pravidla (vzory) pro generování tvarů adjektiv/adverbií, která vymezují a omezují tvoření příslušných tvarů. Tvarům generovaným podle pravidla umožňujícího derivaci II. a III. stupně je automatickou morfologickou analýzou přiřazena značka, u níž atribut stupeň (*d*) může nabývat hodnoty 1 (I. stupeň), 2 (II. stupeň), 3 (III. stupeň), přičemž lemma je vždy tvar nominativu sg. mask. I. stupně. Přiřazení jednotlivých adjektiv/adverbií ke vzorům bylo provedeno intuitivně v průběhu ruční anotace slovníku kmenů (Osolobě 1996). Při ruční práci se ukázalo, že řešení není jednoduché. (Bylo obtížné dosáhnout shody anotátorů a jistoty o správnosti navrhovaných řešení). Kamenem úrazu byly potencionální přenosy významu adjektivum (*-hodnotící/-graduálnost*) > adjektivum (*+hodnotící/+graduálnost*). Výsledky intuitivního přístupu lze sledovat v interaktivní verzi automatického morfologického analyzátoru *ajka* (<http://nlp.fi.muni.cz/projekty/ajka/>).

Obdobné řešení nabízí automatický morfologický analyzátor Jana Hajiče (Hajič 1994, 2004, dále *HA*), který rozděluje adjektiva i adverbia do dvou skupin podle toho, zda mohou/nemohou tvořit příslušné tvary II. a III. stupně, přičemž u adjektiv mezi nestupňovatelná řadí pouze jmenné tvary adjektiv (*AC.**), adjektivizované přechodníky přítomné (*AG.**), minulé (*AM.**) a subjektově posesivní adjektiva tvořená od životných maskulin a feminin sufixy *-ův*, *-in* (*AU.**). *HA* se používá k morfologickému značkování korpusů *ČNK* a v dalších aplikacích *ÚFAL MFF UK* (např. k morfologickým anotacím *PDT* – pražského závislostního korpusu).

Na základě zkušeností s praxí obou analyzátorů jsme se pokusili navrhnout některá další zpřesňující formální pravidla (Osolobě 2008). Obecně lze říci, že lze tvořit (generovat) neomezeně tvary II. a III. stupně od tvrdých adjektiv složené deklinace (*mladý*). Omezení se týkají měkkých adjektiv složené deklinace (*jarní*), a to především adjektiv na *-cí* (většinou deverbativa, a to jak adjektiva účelu, tak adjektivizované přechodníky přítomné), adjektivizovaných přechodníků minulých a desubstantivních adjektiv druhově posesivních tvořených

konverzí (-*í*). Rovněž adjektiva subjektivě posesivní tvořená sufixy *-ův/-in*, v češtině skloňovaná podle tzv. smíšené flexe, se nestupňují.¹

AUTOMATICKÉ NÁSTROJE A JAZYKOVÉ KORPUSY : TEORIE A PRAXE

Ačkoliv oba sledované automatické morfologické analyzátoři používané k anotacím českých korpusů byly primárně budovány jako nástroje pro praktické potřeby nejrůznějších aplikací v oblasti NLP (natural language processing), odrážejí stav lingvistického bádání, o němž se opírali jejich tvůrcové, a mnoho problematických míst popisu češtiny tradovaného praxí gramatik a slovníků přešlo v praxi do automatických nástrojů. Používání nástrojů automatické morfologické analýzy k anotacím rozsáhlých korpusů odhalilo některé mezery a nedůslednosti stávajících popisů jazyka. Korpusy byly a jsou budovány s cílem zkoumat jazyk empiricky tak, jak skutečně funguje. Proto se autoři nejrůznějších popisů a modelů jazyka (jedním z nich je model užitý v automatické morfologické analýze) snaží ověřit platnost popisu/modelu na korpusových datech. Podívejme se tedy, jak mohou korpusy potvrdit/vyvrátit pravidla a intuice, z nichž vyšly automatické morfologické analyzátoři.²

Na prvním místě je třeba konstatovat, že i stamilionové korpusy dokládají výskyt tvarů II. a III. stupně jen sporadicky. Zobecnění závěrů opřených o data z nich získaná je obtížné. V korpusech (na internetu) lze nalézt doklady porušování jednotlivých pravidel formulovaných výše.

Šmilauer uvádí v popisu tvoření syntetických tvarů II. a III. stupně adjektiv na *-cí*, že tato adjektiva lze stupňovat přidáním *-n* : *vroucí* – *vroucnější* (srv. Šmilauer 1971, s. 127). V Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002, s. 447) stojí, že adjektiva na *-cí* a subjektivě posesivní adjektiva na *-ův/-in* stupňovat nelze. Mínil se tím, že nelze tvořit příslušné tvary příslušnými prostředky (sufixy *-í*, *-ší*, *-e/-ě-jší* a prefixem *nej-*).

Následující tabulka ukazuje přehled tvarů se sufixem *-cn-ější* tvořených od adjektiv na *-cí/-cný* (převážně deverbativ), užitých v českých korpusech. Lemmatizace jednotlivých tvarů naznačuje značné rozpaky v popisu těchto tvarů (lemma je v některých případech tvar na *-cí*, v jiných tvar na *-cný*, jinde tvar sám).

	?-cí/ ?-cný > -cnější	dotaz/lemma/frekvence
SYN2000	10	.*vroucnější./ vroucný/ 25, .*žádoucnější./ žádoucny/ 23, .*horoucnější./ horoucny/ 7, .*věducnější./ věducny/ 3, .*živoucnější./ živoucny/ 2, .*přejícnější./ přejícny/ 2, .*vidoucnější./ vidoucny/ 1, .*srdcervoucnější./ srdcervoucnější/ 1, .*jsoucnější./ jsoucny/ 1, .*pomíječnější./ pomíječny/ 1

1 Omezení se týkají tvoření tvarů syntetických. Tvary analytického stupňování (stejně jako analytické tvary slovesné) automatické nástroje neanalyzují.

2 Opíráme se o analýzu dat tří korpusů Českého národního korpusu (<http://ucnk.ff.cuni.cz>). K anotacím synchronních korpusů psaného jazyka (SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB) byl použit HA.

SYN2005	13	. *žádoucnější.*/ žádoucný/ 44, . *vroucnější.*/ vroucný/ 30, . *horoucnější.*/ horoucný/ 12, . *nemohoucnější.*/ nemohoucný/ 2, . *matoucnější.*/ nejmatoucnější/ 1, . *živoucnější.*/ živoucný/ 1, (D d)ivoucnější.*/ (D d)ivoucný/ 2, . *vědoucnější.*/ vědoucí/ 1, . *jsoucnější.*/ jsoucný/ 1, . *strhujícnější.*/ strhující/ 1, . *nepřejícnější/ přejícny/ 1, . *zdrcujícnější.*/ jzdrcujícnější/ 1, . *kajícnější.*/ kajícny/ 1
SYN2006PUB	16	. *vroucnější.*/ vroucný/ 41, . *žádoucnější.*/ žádoucný/ 27, . *vědoucnější.*/ vědoucí/ 7, srdcervoucnější.*/ srdcervoucný/ 3, . *horoucnější.*/ horoucný/ 3, . *kajícnější.*/ kajícny/ 3, . *nemohoucnější.*/ nemohoucný/ 2, sebevroucnější.*/ sebevroucný/ 1, . *mohoucnější.*/ mohoucný/ 1, . *zatěžujícnější.*/ nejzatěžujícnější/ 1, . *alarmujícnější.*/ nealarmujícnější/ 1, . *nepřejícnější.*/ přejícny/ 1, . *odstrašujícnější/ jodstrašujícnější/ 1, . *strhujícnější.*/ strhující/ 1, . *znevažujícnější.*/ nejznevažujícnější/ 1, . *sebenepřejícnější.*/ sebenepřejícnější/ 1

V následující tabulce³ je uveden přehled lematizace adjektiv na *-cný* v českých slovnících.

	PSJČ	SSJČ	SSČ
vroucný	+	+	+
žádoucný	+	0	–
horoucný	+	+	0
vědoucný	+	–	–
živoucný	+	+	–
jsoucný	+	+	–
mohoucný	+	–	–
nemohoucný	+	0	–
přejícny	+	0	–
pomíjejícny	+	0	–
kajícny	+	+	–

Ve slovnících nejsou uvedena adjektiva: *vidoucnější, srdcervoucnější, matoucnější, živoucnější, divoucnější, strhujícnější, zdrcujícnější, odstrašujícnější, znevažujícnější, ...* a to ani jako samostatná hesla, ani v heslech pod adjektivy *vidoucí, srdcervoucí, ...* Zřejmě se předpokládá, že u nich nelze pochybovat o aplikaci pravidla o nahrazení sufixu *-c-í* sufixem *cn-ějš-í*.

Podívejme se ještě, jak jsou tvary uváděné slovníky, které lze zcela oprávněně pokládat za poněkud zastaralé, doloženy v synchronních korpusech a na internetu. Následující tabulka uvádí přehled výskytu adjektiv ve tvaru pozitivu na *-cný* ve třech synchronních korpusech. „+“ značí výskyt tvaru na *-cný* v příslušném korpusu, „0“ značí, že se v korpusu vyskytuje pouze

3 „+“ značí, že slovo figuruje jako samostatné heslové slovo v příslušném slovníku, „0“ značí, že slovo je uvedeno jako existující české slovo uvnitř hesla adjektiva na *-cí* nebo slovesa, „–“ značí, že ve slovníku slovo zaznamenáno není (implicitně se předpokládá, že není sporu o tom, jak je odvozeno).

* Heslová adjektiva vědoucný a mohoucný jsou označena křížkem (+).

** Heslové adjektivum živoucný je označeno hvězdičkou (*).

*** U adjektiv živoucný, pomíjejícny je uveden příznak řidč., kníž.

tvar na *-cno*, jež lze v případě tvaru *žádoucno* interpretovat jako jmenný tvar adjektiva na *-cný* (predikativum), „-“ znamená, že v korpusu se tvar nevyskytuje. Za lomítkem se uvádí počet všech tvarů v pozitivu.

	<i>SYN2000</i>	<i>SYN2005</i>	<i>SYN2006PUB</i>	internet
vroucný	+22	+30	+56	+
žádoucny	0	0	0	+
horoucny ^I	+1	+4	+1	+
vědoucny	-	-	-	+
živoucny ^{II}	0	-	-	+
jsoucny	0	0	0	+
mohoucny	+1 ^{III}	0	-	+
nemohoucny	+2 ^{IV}	0	0	+
kajícny	+61	+111	+103	+
(ne)přejícny	+26	+20	+58	+
pomíječícny	+1	-	-	+

Na základě korpusových dokladů i posunů, jež lze sledovat v českých slovnících, lze formulovat pravidlo, které říká, že některá adjektiva (většinou deverbativa) na *-cí* lze stupňovat v případě, že se jedná o přenos významu (> dezaktualizované deverbativní adjektivum s rysem +graduálnost), a to synteticky nahrazením přípony *-c-í* příponou *-cn-ější*. Otázka, na niž je třeba odpovědět, je lemmatizace tvarů na *-cn-ější*, t.j. jejich přiřazení buď lemmatu (tvar nom. sg. mask. živ.) na *-cn-y*, nebo tvaru na *-c-í*, tedy *žvroucný/žvroucí*. Tato otázka zůstává otevřená.⁴ Tvary *horoucí*, *vroucí*, *živoucí*, *žádoucí* nejsou s výjimkou významově diferencované dublety *vroucí/vřící* synchronně pravidelně tvořenými tvary adjektivizovaného přechodníku přítomného (*hořící*, *žijící*, *žádající*). Tato adjektiva jsou synonymy adjektiv od stejného základu (*živoucí/živoucny/živý*, *žádoucí/žádoucny*) i adjektiv podobného významu (*vřelý*). Tvary *jsoucí*, *mhoucí*, *nemhoucí*, *kající*, *přející*, *pomíječící* jsou pravidelně tvořenými tvary adjektivizovaných přechodníků sloves *být*, *moci*, *nemoci*, *kát se*, *přát*, *pomíjet*. Dle slovníků i zkoumaných dokladů jsou adjektiva *jsoucny* a *jsoucí*, *mhoucí* a *mhoucný*, *kající* a *kajícny*, *přející* a *přejícny*, *pomíječící* a *pomíječícny* synonymní. Adjektivum *nemohoucny* je synonymní s adjektivem *bezmocný*, *neschopný*, *slabý*. V případě existence synonymních lemmat je třeba stanovit přesná pravidla pro to, kterému lemmatu dává příslušný popis (ať už slovník nebo automatický morfologický analyzátor) přednost. Podobně je v případě výskytu homonymních lemmat třeba pro automatické

4 Podobný případem je i lemmatizace tvarů II. a III. stupně adjektiv lišících se v I. stupni pouze sufixem *-ní/-ný*, např. *sluneční/slunečný*.

I Většina dokladů z korpusů SYN2000 i SYN2005 jsou z domácí beletrie V publicistice (SYNPUB2006) a v překladové próze (M. Ashley) se vyskytuje pouze kolokace *horoucná modlitba*.

II Doklady na internetu se objevují s nízkou frekvencí. Tvary *živoucny*, *jsoucny*, *mhoucný*, *nemhoucný* se vyskytují v několika málo dokumentech, nicméně figurují i v textech nového data (synchronních). Např. doklad adjektiva *živoucny* (... *Film Ráno v Benátkách nabízí příležitost znovu vstoupit do živoucného a blubce lidského světa* ...) je užit v anotaci filmu z roku 2002. (K problémům spojeným s pojetím rozdílu synchronní/diachronní srv. Večerka, R.: Znepokojivá vágnost některých jazykovědných pojmů. In: Karlík, P. – Pleskalová, J. (eds.): *Život s morfěmy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno 2004, s. 165–178.)

III palivec ... *má pomoc obzvlášť <mohoucná>*, *ty bráníš srdcím poznat rázem, že v čistém štítu Nejsoucna*.

IV orten ... *jsem <nemohoucny> jako umírající včela* ...; lnd93267 ... *Nemohl jsem se na ten <nemohoucny> výkon dívat* ...

morfologické analyzátory formulovat a dodržovat pravidla, podle nichž se rozlišují (srv. níže odd. **Mohou případy adjektiv na -cí v hebrejském superlativu zvýšit počet homonym?**).

U ostatních tvarů (*vidoucnější, srdcervoucnější, matoucnějších, divoucnější, strhujícnější, zdrcujícnější, odstrašujícnější, znevažujícnější, ...*) by mělo být lemma (tvar pozitivu) tvar na -cí (*vidoucí, srdcervoucí, matoucí, divoucí, strhující, zdrcující, odstrašující, znevažující, ...*). Ke tvaru *divoucnější* se vrátíme níže. (Podrobněji k otázkám lemmatizace tvarů na -cnějš- srv. Osolsobě 2009.)

K JEDNOMU TYPU ČESKÝCH ADJEKTIV NA -CÍ

Adjektiva na -cí patří k řadě slovotvorných typů. Zahrnují jak deverbativa – adjektivizované přechodníky přítomné (*kvetoucí*) a adjektiva účelu (*hnací, radící, ...*), tak slova odvozená od jiných slovních druhů, z nichž nejfrekventovanější je adjektivum *domácí*.⁵

Při vyhledávání podkladů pro kompletaci seznamu adjektiv na -cí (viz výše) v korpusech jsme narazili na tvary adjektiv *divoucí, hrůzoucí, krásoucí, letoucí, pravdoucí, smřoucí, tmoucí*, které HA značuje jako AA*, tedy jako adjektiva, která lze stupňovat. Ojedinělým dokladem opravňujícím toto značkování je doklad z korpusu SYN2005 <*Divoucnější a divoucnější*>, *řekla by Alenka za zrcadlem...* (Lidové Noviny). Potvrzuje se to, co bylo řečeno výše stran mezi a možnostmi tvoření tvarů II. a III. stupně od adjektiv na -cí.⁶

HEBREJSKÝ SUPERLATIV V ČEŠTINĚ ?

Figury založené na opakování příbuzných slov označuje stylistika (poetika) termíny **polyptoton** (opakování téhož slova v různých flektivních tvarech: *věky věků*) a **figura etymologica** (spojení *sloveso + objekt* nebo *substantivum + atribut* slov téhož základu: *věky věkoucí*). Struktury N + N(gen. pl.), tedy např. *píseň písní, kniha knih, král králů*, které vyjadřují nejvyšší stupeň vlastnosti, se označují termínem **hebrejský superlativ**. O hebrejském superlativu se mluví i v případě konstrukcí obdobného významu typu N + (A < N). Korpusy dokládají např. výskyt spojení *div divů, hora hor, hrůza hrůz, chvíle chvíl, kniha knih, král králů, ?koniec konců, krása krás, legenda legend, pán pánů, píseň písní, pravda pravd, slovo slov, věky věků, zrada zrad, žena žen* aj. K případům druhého typu je možné řadit konstrukce *div divoucí, hrůza hrůzoucí, pravda pravdoucí, věky věkoucí* atd.

SLOVNÍKY A KORPUSY

V českých výkladových slovnících se jako samostatná heslová slova vyskytuje malý počet adjektiv tvořených od substantiv sufixem -cí, a to v kolokaci s motivujícím substantivem. Kolokace slovo motivující – odvozené slovo motivované lze pokládat za idiomy/frazémy (některé uvádí SČFI, jiné nikoliv, viz níže). Na základě analýzy korpusových dat můžeme konstatovat výskyt dokladů, které slovníky neuvádějí. Na základě přehledu jednotlivých spojení zazname-

5 Na internetu jsme našli doložené tvary *domácejší/1* a *domácejším/1*, dále tvar psaný *domacejsich/1* ve slovensky psaném textu. Tyto doklady, ač ojedinělé, by mohly dát podnět k další revizi pravidel syntetického stupňování adjektiv na -cí. V tomto příspěvku je ponecháváme stranou.

6 V *Mluvnici spisovné češtiny I.* František Trávníček ve výkladu věnovaném dějovým adjektivům na -oucí k adjektivu *živoucí* (od staršího tvaru *živu/žiji*) poznamenává: „Podle těchto adjektiv je tvořeno *divoucí* z *div* : div divoucí, vlastně udivující, velký. A podle něho vzniklo asi (*svět*) *světoucí*.“ (Trávníček 1951, s. 354).

naných ve slovnících a dokladů z korpusů (internetu) a beletrie se pokusíme popsat idiomatické tvoření podle modelu hebrejského superlativu a jeho fungování v češtině.

HEBREJSKÉ SUPERLATIVY V SYNCHRONNÍCH KORPUSECH PSANÝCH I MLUVENÝCH, V KORPUSU DIACHRONNÍM A VE SLOVNÍCÍCH

V následující tabulce uvádíme výskyt sledovaných spojení v korpusech ČNK.

	<i>SYN2000</i>	<i>SYN2005</i>	<i>SYN2006 PUB</i>	<i>bmk</i>	<i>pmk</i>	<i>oral2006</i>	<i>diakorp</i>
<i>bída bídoucí</i>	-	+	-	-	-	-	-
<i>div divoucí</i>	+	+	+	-	-	-	+
<i>hanba hanboucí</i>	+	-	+	-	-	-	-
<i>hlava hlavoucí</i>	+	-	-	-	-	-	-
<i>hrůza hrůzoucí</i>	+	+	+	-	-	-	+
<i>krása krásoucí</i>	+	+	+	-	-	-	-
<i>léta (leta) letoucí</i>	+	+	+	+	+	+	-
<i>modro modroucí</i>	-	+	-	-	-	-	-
<i>do mrtě mrtloucí</i>	+	-	-	-	-	-	-
<i>pravda pravdoucí</i>	+	+	+	+	-	-	-
<i>smrt smrtloucí</i>	+	+	-	-	-	-	-
<i>smůla smůloucí (smoloucí)</i>	-	-	+	-	-	-	-
<i>tma tmoucí</i>	+	+	+	-	-	-	-
<i>do večera večeroucího</i>	-	+	-	-	-	-	-
<i>věky věkoucí</i>	-	+	-	-	-	-	-
<i>zima zimoucí¹</i>	+	-	-	-	-	-	-

Tabulka mapuje přehled sledované struktury ve slovnících.

	<i>PSJČ</i>	<i>SSJČ</i>	<i>SSČ</i>	<i>SČFI</i>
<i>bída bídoucí</i>	+	+	-	-
<i>div divoucí</i>	+	+	+	+
<i>hanba hanboucí</i>	+	+	-	-
<i>hrůza hrůzoucí</i>	+	+	+	+
<i>krása krásoucí</i>	+	+	+	+
<i>křivda křivdoucí</i>	+	+	-	+
<i>léta (leta) letoucí</i>	+	+	+	+
<i>pravda pravdoucí</i>	+	+	-	+
<i>smrt smrtloucí</i>	+	+	+	+
<i>smůla smůloucí (smoloucí)</i>	+	+	-	-
<i>strach strachoucí</i>	+	+	-	-

¹ Adjektivum *zimoucí* stojí samostatně je synonymem adjektiva *mrazivý, chladný* (... v <zimoucí> maštali).

<i>svět světoucí</i>	+	+	-	-
<i>tma tmoucí</i>	+	+	+	+
<i>večer večeroucí</i>	+	+	-	-
<i>věky věkoucí</i>	+	+	-	-
<i>zlato zlatoucí</i>	+	- ^I	-	-

JAK FUNGUJE IDIOMATICKÉ TVOŘENÍ PODLE MODELU HEBREJSKÉHO SUPERLATIVU ?

Korpusy dokládají spojení, která v tištěných slovnících nefigurují. Nově nalezená spojení se vyskytují v beletrii, a to jak domácí (Poláček, Mertl), tak překladové (Faulkner), i v publicistice. Vzhledem k tomu, že výskyty v korpusech mohou svědčit o modelovém idiomatickém tvoření a zároveň je patrné, že se jedná o případy řídké, pokusili jsme se hledat další doklady na internetu.⁷

spojení doložená na internetu	charakteristika zdrojů/autorů
<i>brzda brzdoucí</i>	D
<i>čára čaroucí</i>	D
<i>děs děsoucí</i>	A
<i>den dnoucí</i>	D
<i>(na) dno dnoucí</i>	B
<i>blad bladoucí</i>	C
<i>přes hory horoucí</i>	D
<i>hnus hnusoucí</i>	A
<i>hovno hovnoucí</i>	B
<i>hřích hříchoucí</i>	B
<i>hvězda hvězdoucí</i>	B
<i>(o) chlup chlupoucí</i>	D

7 Moderní definice korpusu uvádějí čtyři základní rysy, které musí korpus v moderním slova smyslu splňovat: 1) strojově čitelná podoba, 2) reprezentativnost zaručená zastoupením vzorků nejrůznějších textů (vyváženost), 3) vymezený a omezený rozsah (reprezentativnost) a 4) standardní anotace (McEnery – Wilson 1996). Pouze při splnění těchto čtyř požadavků je možné podrobovat data získaná z korpusů kvantitativním analýzám a srovnáním. Přesto je teoreticky dokázáno, že jevy zastoupené okrajově, řídce (hapax legomena) se v textech vyskytují se stabilní frekvencí, tj. s nárůstem rozsahu (počtu textů) neklesá počet nově se vyskytнуvších jednotek. Proto se především pro účely lexikografické někdy ustupuje od požadavků vymezeného a omezeného rozsahu korpusu a budují se tzv. monitorovací korpusy, banky textů atd. Podobně lze používat i internet. Na internetu se nám podařilo najít nemalý počet nových dokladů, který ovšem nemusí být úplný. Postupovali jsme intuitivně, tvořili jsme nejrůznější spojení (introspekci jsme jakožto rodilí mluvčí testovali jejich přípustnost) a ověřovali jsme na internetu (vyhledávač Google) jejich výskyt. Z toho plyne, že je možné i pravděpodobné, že jsme řadu spojení opomenuli. Ačkoliv internet používaný jako korpus (zdroj lingvistických observací) nelze pokládat za spolehlivý pramen jakýchkoliv statistických srovnání (viz výše), pokusili jsme se alespoň pracovní sledovat zastoupení jednotlivých spojení z hlediska počtu dokumentů a autorů. Případy, které jsme zachytili na internetu a jejich klasifikaci (A – různé zdroje/ autoři více než 10 dokladů, B – různé zdroje/autoři méně než 10 dokladů, C – jeden zdroj/autor objevující se vícekrát, D – jeden zdroj/autor objevující se jednou) uvádíme v následující tabulce.

I Spojení zlato zlatoucí uvádí jen PSJČ v rámci výkladu adj. zlatoucí synonymního ke zlatavý / zlatistý (označuje expr. příjemně do zlatova zbarvený). V SSSJČ struktura zlato zlatoucí zmíněna není.

<i>chyba chyboucí</i>	A
<i>kráva (kravina) krávoucí</i>	B
<i>křivda křivdoucí</i>	B
<i>láska láskoucí</i>	B
<i>léto letoucí</i>	C
<i>lesy lesoucí</i>	B
<i>lůza lůzoucí</i>	D
<i>měsíce měsícoucí</i>	D
<i>mlha mlhoucí</i>	A
<i>mrcha mrchoucí</i>	B
<i>nic nicoucí</i>	B
<i>nuda nudoucí</i>	A
<i>pěna pěnoucí</i>	D
<i>Praha prahoucí (Malá Strana stranoucí)</i>	B
<i>prase prasoucí</i>	B
<i>piča pičoucí</i>	B
<i>roky rokoucí</i>	A
<i>(v) řiti řiťoucí</i>	B
<i>sen snoucí</i>	B
<i>sláva slávoucí</i>	B
<i>smrad smradoucí</i>	D
<i>sranda srandoucí</i>	B
<i>špína špínoucí</i>	D
<i>tíha tíhoucí</i>	D
<i>vlna vlnoucí</i>	D

Pozn.: Adjektiva hladoucí, snoucí, vlnoucí se objevují i samostatně jako synonyma adjektiv hladovějící, snící, vlnící.

Podívejme se nyní, jak je možné klasifikovat jednotlivé případy po stránce sémantické, a nakolik obohatily doklady nalezené v korpusech a na internetu škálu významů mapovanou sledovanými slovníky.

	slovníky	korpusy navíc	internet navíc
vymezení času	<i>leta letoucí, věky věkoucí, do smrti smrtěoucí,</i>	<i>do večera večeroucího</i>	<i>roky rokoucí, měsíce měsícoucí</i>
vymezení jiné než časové		<i>do mrti mrtěoucí,</i>	<i>o chlup chlupoucí, nic nicoucí, ani ve snu snoucí, přes hory horoucí a lesy lesoucí</i>

přírodní jevy	<i>tma tmoucí,</i>	<i>zima zimoucí,</i>	<i>léto letoucí, mlha mlhoucí, ...</i>
kladné pocity, kladná hodnocení	<i>div divoucí, krása krásoucí, pravda pravdoucí, zlato zlatoucí</i>	<i>hlava hlavoucí, modro modroucí</i>	<i>sláva slávoucí, sen snoucí, láska láskoucí, sranda srandoucí, hvězda hvězdoucí, vlna vlnoucí, ...</i>
záporné pocity, záporná hodnocení	<i>bída bídoucí, hanba hanboucí, hrůza hrůzoucí, křivda křivdoucí, smrt smrtoucí smůla smůloucí, strach strachoucí, tma tmoucí,</i>		<i>hlad hladoucí, křivda křivdoucí, smrad smradoucí, špína špínoucí, hnus hnusoucí, děs děsoucí, strach strachoucí, hanba hanboucí, dno dnoucí, tíha tíhoucí, smůla smůloucí, nuda nudoucí, ...</i>
vztah k místu			<i>Praha prahoucí, Malá Strana stranoucí, Čára čaroucí</i>
vulgarismy, nadávky			<i>kráva krávoucí, piča pičoucí, v řiti řítoucí, lůza lůzoucí, ...</i>

Z uvedeného vyplývá, že příslušný model je živý jednak v oblasti tvoření spojení významově příbuzných se spojeními existujícími (doloženými ve slovnících). Takto lze sledovat synonymní řady (např.: *hrůza hrůzoucí, strach strachoucí, děs děsoucí*, nebo *leta letoucí, roky rokoucí*), nebo tvoření na bázi antonymického vztahu (např.: ... je mu jedno, jestli je *tma* nebo *den dnoucí* ..., *zima zimoucí, léto letoucí*). Nově se objevují vulgarismy a místní jména.

MOHOU PŘÍPADY ADJEKTIV NA *-cí* V HEBREJSKÉM SUPERLATIVU ZVÝŠIT POČET HOMONYM ?

Jedním z největších problémů automatické morfologické analýzy je problém víceznačnosti jazykových jednotek na všech úrovních. Homonymie je ovšem zdrojem inspirace jazykové hry. S tou se lze setkat jak v umění, tak ve spontánních projevech dosvědčujících jazykovou tvořivost jejich autorů. Homonymní jsou tvary *letoucí* a *dnoucí*, doložené ve spojeních s vícerou motivací (od substantiv *léta* – *roky* a *léto* – roční období, od substantiv *den* i *dno*). První případ je bez pochyby příkladem homonymie využívané v jazykové hře typické pro styl autora písně *Léto letoucí* Jiřího Suchého.

Polyfunkční afixy mohou být příčinou dalších homonymií. Sufix *-cí* se vyskytuje jako prostředek tvoření slov patřících k různým slovotvorným typům. Položili jsme si tedy otázku, zda mohou (mohla by) desubstantivní adjektiva na *-cí* figurující ve spojeních idiomatického tvoření podle modelu hebrejského superlativu být homonymní s adjektivy jiných slovotvorných typů (zejména deverbativ z přechodníků přítomných srv. Trávníček 1951, s. 354).

V korpusu *SYN2000* jsme našli adjektivum *zimoucí* ve struktuře *zima zimoucí*, v korpusu *SYN2005* jako samostatné adjektivum (srv. výše). Možnost tvoření samostatných desubstantivních adjektiv sufixem *-oucí* dokládají slovníky. V našem materiálu jsme nenašli strukturu *zlato zlatoucí*, již uvádí PSJČ (srv. výše).

Slovníky PSJČ a SSJČ uvádějí adjektivum *krvoucí* (označení křížkem) ve významu *zakrvácený*. Struktura **krev krvoucí* se v našem materiálu nevyskytuje.

Internet dokládá adjektivum *vlnoucí*, a to jak ve spojení *vlna vlnoucí*, tak ve významu *vlníci* (*Vydáte-li se na sever od Strakoníc silnicí **vlnoucí** se pod vrcholem Ryšovem, brzy spatříte střechy statků a chalup v nedalekých Droužeticích, ...*). Totéž platí i o adjektivu *hladoucí*, jež je užito i ve významu *hladovějící* (*Lidé jsou zde totiž přímo **hladoucí** na každý výděleček, slíbí vám, že vás dovedou kamkoli si budete přát, třebaže tam sami nikdy nebyli ...*). Též adjektivum *horoucí* jsme našli doloženo jedinkrát ve struktuře *hory horoucí* (... *přes hory **horoucí** a lesy lesoucí ...*), zatímco naprosto běžné je samostatně stojící adjektivum *horoucí* diachronně motivačně spojené se slovesem *hořet*. Také adjektivum *snoucí* je doloženo nejen ve sledovaném spojení, ale i jako samostatné adjektivum *snoucí* synonymní s deverbativním adjektivem *snící* (*Bouřlivě **snoucí**, raději nebdíš? Dobré ráno, tráva rostoucí, dobré poledne, řeko tekoucí, dobrý večer, člověče žádoucí, dobrou noc, tvore hynoucí*), přičemž se objevují i metatextové úvahy o přípustnosti takového interpretace (... *a píše se „snící“ a ne „**snoucí**“ ...*).

Deverbativními adjektivy na *-oucí* jsou všechny adjektivizované přechodníky od sloves 1. třídy podle kmene přítomného vzorů *nést* (*nesoucí*), *péct* (*pekoucí*) a *umřít* (*mroucí*) a od sloves 2. třídy podle kmene přítomného vzorů *tisknout* (*tisknoucí*), *minout* (*minoucí*), *začít* (*pnoucí*). Výše uvedená deverbativa (*vlnoucí*, *snoucí*, *hladoucí*, *horoucí*) nejsou tvořena synchronně pravidelně, neboť pravidelně tvořená adjektiva by zněla *vlníci*, *snící*, *hladovějící*, *hořící*. Přesto z kontextů jasně vyplývá, že jde o adjektiva motivovaná slovesy, která jsou homonymní s adjektivy motivovanými substantivy doloženými ve strukturách hebrejského superlativu.

Kandidáty homonym hledaného typu by mohla být např. adjektiva *klamoucí*, *slovoucí*, pokud bychom připustili / našli doklad spojení *?klam klamoucí*, *?slovo slovoucí*. Obě adjektiva jsou doložena jako samostatně stojící deverbativa od sloves *klamat*, *slout*. Obě adjektiva (... *zaregistroval i šedý povlak **klamoucí** jeho zrak ..., ... osada podnes **slovoucí** Krabšice ...*) jsou tvořena pravidelně od tvarů *klamou* a *slovou*, které jsou uváděny vedle tvarů *klamají*, *slují*.

ZÁVĚR

Metoda, již jsme použili při vyhledávání struktur dokládajících jeden typ hebrejského superlativu s výskytem adjektiv na *-cí* vyjadřujících stupeň motivujícího substantiva, je omezující (internet nemá některé rysy korpusu v přísném terminologickém slova smyslu, textové jednotky nejsou opatřeny morfologickými anotacemi, nelze vyhledávat pomocí regulárních výrazů). Přesto se zdá, že shromážděný jazykový materiál je dostatečně rozsáhlý k tomu, abychom se mohli pokusit formulovat alespoň některé obecněji platné závěry.

V centru našeho zájmu stojí idiomatické tvoření podle modelu, syntaktické konstrukce (substantivum + adjektivum derivované od téhož substantiva v roli postponovaného shodného atributu), v níž opakování příbuzných slov (figura etymologica) vyjadřuje stupeň vlastnosti. Konstrukce vyjadřující nejvyšší míru vlastnosti (superlativ) – polyptoton (*píseň písní, kniha knih, král králů*) i figura etymologica (*tma tmoucí*) – bývají označovány termínem hebrejský superlativ. Ukázali jsme, jak se původně zřejmě spíše literární figura jakožto expresivní prostředek (vyjadřování stupně, hodnocení) šíří prostřednictvím idiomatického tvoření v jazyce beletrie (poezie a písňové texty), v jazyce publicistiky i reklamy a především v jazyce textů spontánního charakteru (internetové diskuse, chaty, blogy).

Materiál, který jsme shromáždili, není zajisté vyčerpávající, proto jsme si kladli otázku, zda a jak by bylo možné stanovit meze tvoření podle modelu hebrejského superlativu v češtině. Po formální stránce se zdá, že motivující slova jsou skoro vždy neutvořená (výjimky: *pravda*,

křívda, sranda tvořená sufixem *-da*). Motivující substantiva jsou maskulina, feminina i neutra, ve většině případů skloňovaná podle „tvrdých“ vzorů (*hrad, žena, město*) s výjimkou substantiv *smrt, mrt, řiť (kost)* a *měsíc (stroj)*. Odvozovací základy jsou jednoslabičné (*děs, div, hlad, smrt...*) nebo dvouslabičné (*brůza, léta, věky, večer...*). Jistou roli by snad mohla hrát rytmická stránka spojení (expresivita – údernost).

Podle modelu heberšského superlativu se tvoří nová idiomatická spojení označující vymezení časová (*leta letoucí, věky věkující, do smrti smrtující, do večera večerujícího*) i jiná (*do mrti mrtující, o chlup chlupující*). Další skupinu tvoří spojení označující absolutní stupeň přírodních jevů (*tma tmoucí, zima zimoucí, mlha mlhoucí*) a subjektivních pocitů, jak záporných (*hlad hladoucí, strach strachoucí*), tak kladných (*krása krásoucí*). Ta plynule přechází ve skupinu vulgarismů (*hovno hovnoucí, kráva krávoucí, prase prasoucí...*) subjektivně hodnotících a případů vyjádření kladného, obdivného, či jinak subjektivně zabarveného vztahu k místům označených substantivem, které je odvozujícím základem adjektiva v příslušné struktuře (*Praha prahoucí, Malá Strana stranoucí, Čára čároucí*). Nová spojení jsou často utvořená okazionalně (srv. C, D v tabulce dokladů z internetu). Cílem jejich tvůrců je aktualizace (synonyma k existujícím spojeními). Kromě omezení formálních bychom na základě řečeného mohli formulovat domněnku, že substantiva (odvozovací základy) pojmenovávají substance, jejichž význam (některý z významů) spadá do některého z popsaných okruhů (označení mezi nejen časových, kladných i záporných pocitů, přírodních jevů atd.).

Struktury mohou potenciálně zahrnovat a zahrnují adjektiva homonymní s adjektivy motivovanými jinak. Tato se mohou vyskytovat samostatně (nikoli ve strukturách $N + A < N$) v jiných kontextech (neidiomatických spojeních).

BIBLIOGRAFIE

- Čermák, F.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI). Praha 1983.
- Dokulil, M. – Komárek, M. a kol.: *Mluvnice češtiny I, II*. Praha 1986.
- Filípec, J. a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ). Praha 2005.
- Hajič J.: *Desambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech)*. Praha 2004.
- Havránek, B. a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ). Praha 1989.
- Hladká, Z. – Karlík, P.: Kam s ním? (problém stupňování adjektiv). In: Karlík, P. – Pleskalová, J. (eds.), *Život s morfém. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové* Brno 2004, s. 73–93.
- Hujer, O. – Smetánka, E. – Weingart, M. – Havránek, B. – Šmilauer, V. – Získal, A. (red.): *Průruční slovník jazyka českého* (PSJČ). Praha 1935–1957.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002.
- McEnery, A. – Wilson, A.: *Corpus Linguistics*. Edinburgh 1996.
- McLaughlin, Ra.: *Hebrew Superlative. Third millennium ministries – Q & A Knowledgebase – Old Testament*. <http://www.thirdmill.org/answers>
- Osolobě, K.: *Algoritmický popis české morfologie a strojový slovník češtiny*. Nepublikovaná disert. práce, FF MU, Brno 1996.
- Osolobě, K.: Značkování gramatických kategorií v korpusech ČNK a jejich zachycení v gramatice a ve slovníku. In: Štícha, F. (ed.): *Grammar & Corpora/Gramatika a korpus* 2007. Praha 2008, s. 407–416.

- Osolsobě, K.: Kající a nevěřící – adjektiva na -cí/-cný: slovníky, gramatiky, korpusy. In: Hlaváčková, D. – Horák, A. – Osolsobě, K. – Rychlý, P. (eds.): *40 years of Slavonic Natural Language Processing*. Brno 2009. v tisku.
- Rychlý, P.: *Bonito*. Dostupné na <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>, 15. 5. 2009.
- Sedláček, R.: *Morphematic analyser for Czech*. Nepublikovaná dis. práce FI MU, Brno 2004.
- Sedláček, R.: *Morfologický analyzátor ajka*. Dostupné na <http://nlp.fi.muni.cz/projekty/ajka/>, 15. 5. 2009.
- Sowinski, B.: *Deutsche Stilistik*. Frankfurt am Main 1978 (2. vyd.).
- Stich, A.: Stupňování přídavného jména „vzrušující“, *Naše řeč* 52, 1969, s. 62–64.
- Šmilauer, V.: *Novočeské tvoření slov*. Praha 1972.
- Trávníček, F.: *Mluvnice spisovné češtiny I*. Praha 1951.
- Večerka, R.: Znepokojivá vágnost některých jazykovědných pojmů. In: Karlík, P. – Pleskalová, J. (eds.): *Život s morfěmy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno 2004, s. 165–178.
- Český národní korpus (ČNK). Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný na <http://ucnk.ff.cuni.cz>, 7. 5. 2008.
- Internetový prohlížeč Google, <http://www.google.com/>, 7. 5. 2008.

Klára Osolsobě

Odborné zaměření: zpracování české formální morfologie a slovo tvorby, korpusová lingvistika

Ústav českého jazyka

Filozofická fakulta

Masarykova univerzita, Brno

<osolsobe@phil.muni.cz>

PŘÍLOHA

Literární kritik, publicista a spisovatel Milan Uhde přirovnal kdysi výuku literatury, v níž není místa pro četbu konkrétních literárních děl, k popisu svíčkové na smetaně, z něž se lze dozvědět vše o tom, že se jedná o hovězí maso příslušného druhu a úpravy podávané obvykle se smetanovou omáčkou, knedlíkem a brusinkami, k němuž však není přichystán žádný talíř s kouřícím pokrmem, příbor a ubrousek zvoucí ke skutečné kulinářské rozkoši. Abychom ve svém popisu nikoliv literárního díla, ale pouze jednoho jazykového prostředku nedělali takovou „chybu chybou“, uvádíme následující ukázky, v nichž rozebíraná spojení lze vychutnat v příslušných kontextech a potěšit se z jazykového tvoření, které bylo předmětem našeho popisu. Vybrali jsme záměrně příklady z beletrie (poezie), svědčící o knižní inspiraci příslušného modelu. Druhou skupinou jsou příklady z internetových diskusí, v nichž se model uplatňuje jakožto prostředek expresivní spontánní jazykové tvořivosti.

Bible, Starý zákon (ekumenický překlad): *Tu nastala po celé egyptské zemi tma tmoucí ...* (Ex 10, 22)

František Halas: Ladění (1942). Poučení otcovské: *To nejsou vlnky / to rusalek jsou jména / a to co slyšíš Brnky brnky / je harfa Vltavina / trochu rozladěná Ty ruslaky když mají hlad / hned luna strojí večeri / na stříbře po dvou kačenkách / Ať běží tam kdo nevěří Tma tmoucí tmoucí tma / stříbro pak umývá*

Předjarní: *Těplo všude smýjí. / Slunce zdvihá žezlo. / A proč ptáci křičí? Aby už ven lezlo / semínko a brouci / pro ten hlad hladoucí.*

W+V: Strašlivá píseň o Golemovi

Div divoucí je to totiž věru, / opravdu docela skutečně, / miloval tu svůdnou Evy dceru / velice a taky zbytečně.

<http://www.allmusic.cz/rock/album/havet-vselijaka/>

Jiří Suchý: Léto letoucí (2005): *Je léto, léto letoucí, / po louce brouci proudí, ...*

<http://www.geografie.webzdarma.cz/geokase.htm>

Čára: *Ať jsi z Brna nebo z Prahy, / Advokát, syn pekaře, / přestanem si brát na vrahy – / sejďeme se NA ČÁŘE! / Čára, to je život sám: / Kypící a rušný, / Čára je buď slavomam, / Nebo úděl krušný. /*

Čára **Čára čaroucí** / *Vždy je plná lidu, / nejvíc je zde žádoucí / užít trochu klidu...*

Poznámka: Čára je označení místa častých dostaveníček v centru města Brna, kde ulice Česká ústí, resp. vychází do / z ulic Údolní a Koliště.

http://www.psanci.cz/ext_liter_dila.php?autor=33197

Trojo ročních období [mamaruta]

Nad rámec možností, / pln pouze starostí. / O vodu ze studni, / lít než se rozední.

Na slunci vysázím, / ve stínu rozházím. / Sny snoucí rozválím, / na vleče otálím.

Společně propásli, / najednou užasli. / Omyly zavládly, / a pekle propadli.

<http://www.pismak.cz>

Vcházím do tvýho pokoje, a ty do mýho snu, srdce se mi nějak plaší, když vidím tě, jak na zemi si jen tak ležíš. V ústech mám Sabaru, a v uších mi hučí, nebo je to Miles Davis, který se k týhle story přesně hodí? Stále bdíš, tohle ještě není tvoje hodina... Jen tak na zemi si ležíš,

*a já na očích ti vidím, že budeš na slovo skoupá, and you drive me crazy tím svým: "Ne-bud hloupá!" A v tom cvakne akce High speed chase, a pak už jen ta má vysněná Fantasy... Zvedáš se ke mě, a já k tobě. Unáší nás to na vlnách, pro každého vždy něčím jinou. Tolik něhy, tolik něhy do mého těla jsi vlila, jako krve do žil, a já už se nepídím po tom, jaká ta tvoje **vlna vlnoucí** původně byla. To by byl **hřích hříchoucí**! Fantasy, pod povrchem bublající touha...*

<http://www.sukejlvicka.estranky.cz/clanky/hornicke-pisne/sveceni-tuplau>
*Za onoho času pravil mistr ševcovský učedníkům svým: Jděte do celého světa a hledejte svini černou, která má bílé štětiny. I šli učedníci přes **bory boroucí** a **lesy lesoucí**, ale svini nena-lezli. I rozezřel se mistr ševcovský nad učedníky svými, rozbil fajfku o patník a takto pravil: Amen, amen pravím vám, smradí, jeden z vás mne zradí!*

<http://forum.lide.cz/forum>
*London voní skvěle, Paris taky, takže jsem ji hned vzala v demu. Pouze New York je **smrad smradoucí**...*

<http://www.kachne.cz/vylety.htm>
*Bramboráky byly trochu hnusnější než ve Vizovicích, pivo standard, ale neměli zelené čaj od Nestea – **chyba chyboucí**.*

<http://spartakhulin.wz.cz/index.php?sekce=clanky&pozice=45>
*Je podzim, ba co dím, přímo **zima zimoucí**, přesto se hulínský volejbalový velkostroj točí na plně obrátky.*

<http://www.csfd.cz/film/197717-zeme-krvaveho-slunce-into-the-sun/>
*Pořád tam jen sedí ve tmě a šeptá ještě tišeji než obvykle a jeho akční scény stojí za kulový. Jinak tam pořád běhají nesympatický asiati a fakt je to **nuda nudoucí**.*

<http://af.pcsvet.cz/forum/forum.php?tema=116&order=3&page=2>
*Už to tak vypadá, ale je to **špína špínoucí**, protože v podmínkách je, že se vyplácí honoráře do měsíce od požádání. Vypadá to ale, že podmínky platí jen pro jednu stranu. ...*

<http://reality-show.net/index.php?text=738-dovolena-v-igrane>
*... a pak ji vozil na lehátko – **sranda srandoucí**, dostat se (a udržet se) dva na jedno lehátko.*

<http://www.okoun.cz/boards/mozilla?sessionid=2C1740046D9E7C5CEF6CD230-CCCB88F9?rootId=2175757>
Určitě je chyba v tom? Používám TBP už měsíce měsícoucí a nic takového se mi nestalo..

TRANSLATOLOGIE

ČESKÝ TEXT O DĚJINÁCH VÝTVARNÉHO UMĚNÍ A JEHO PŘEKLAD DO ANGLIČTINY

ZUZANA PAŘÍZKOVÁ

Dějiny umění jako věda se začaly formovat v německy mluvících zemích, proto byla a dodnes zůstává tradičním jazykem diskursního společenství tohoto oboru němčina. Zdá se však, že se ani tento obor nevyhnul silnému vlivu angličtiny, která je dnes na prvním místě v komunikaci diskursních společenství téměř všech vědeckých oborů. Jasná převaha angličtiny se v rámci dějin umění projevuje zejména ve vědecké komunikaci o moderním výtvarném umění, tedy v té oblasti výtvarného umění, jejíž těžiště se po válce přeneslo do Spojených států amerických. Jak však dokládá orientační průzkum založený na tom, jakými jazyky jsou psány abstrakty a články v nejvýznamnějším českém časopise o dějinách umění – Umění – od roku 2003 do roku 2007, angličtina proniká čím dál více i do oblasti statí o umění starším (viz tabulka). Také webové stránky toho časopisu jsou nyní dvoujazyčné, české a anglické, a můžeme zde nalézt abstrakty všech článků vydaných v něm od roku 2007 v češtině i v angličtině.

	středověk		16.–19. století		20. století		ostatní	
	abstrakt	článek	abstrakt	článek	abstrakt	článek	abstrakt	článek
čeština	16	11	21	21	21	24	2	3
angličtina	2	7	10	12	24	16	1	2
němčina	9	9	11	7	2	3	2	–
italština	–	–	1	–	–	–	–	–
francouzština	–	1	–	–	–	1	–	–

Umění : Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 2003–2007

My se nyní zaměříme na to, jaké specifické problémy musí řešit překladatel textů o dějinách umění, má-li být poznání o českém umění adekvátně zprostředkováno světu v angličtině. Začátkem 90. let byla v mezinárodní spolupráci uspořádána významná výstava o českém kubismu. Roku 1991 byl vydán vědecký katalog této výstavy *Český kubismus* (1991), původně v češtině a němčině, který obsahuje množství statí předních historiků umění, již se zabývají touto oblastí výtvarného umění. Texty tohoto katalogu pojednávají o nejrůznějších problémech souvisejících s daným tématem a tvoří tak dohromady soubor nahlízející na dané téma z rozličných úhlů pohledu. Ačkoliv samozřejmě poznání této problematiky od 90. let v určitých směrech pokročilo dále, zůstává toto katalogové dílo stále jedním ze základních zdrojů poznání českého kubismu, a proto bylo v roce 2006 vydáno znovu. Při této příležitosti vznikl i anglický překlad textů, a tak byl vedle českého reprintu vydán katalog i v angličtině. Překlad

do angličtiny zajistilo několik různých autorů, nepodařilo se nám však zjistit, nakolik byli tyto překladatelé v českém a anglickém jazyce znalí a zda šlo o lidi vzdělané v oboru „dějiny umění“. V rámci této studie bylo analyzováno několik statí tohoto katalogu.

Charakteristickou vlastností odborných textů oboru dějin umění je skutečnost, že zde není oborová terminologie natolik ustálená a přesná jako v exaktních vědách, a dále to, že texty o dějinách umění vykazují určité rysy textů esejistických (Stehlíková 2006; Pařízková 2008a, b). To se odráží i v překladu daných textů do angličtiny. Vedle dalších jevů vyplývajících z odlišnosti dvou přirozených jazyků, které necháme v rámci této studie stranou, musí překladatel samozřejmě tyto okolnosti řešit.

Pokud jde o terminologii, nebývá při překladu problém u takových termínů, které jsou poměrně jednoznačně definovány a nesou stálý stylový příznak zachycený v kodifikaci. Jde například o termíny *kubismus* – *cubism*, *symbolismus* – *symbolism*, *tempera* – *tempera*, *arkýř* – *oriell*, *koláž* – *collage* apod., kde bývá překlad jednoznačný. Takových skutečných termínů, víceoborových termínů, ale i slov slabě terminologizovaných je však v názvosloví oboru dějiny umění menšina. Většina termínů, které dlouho a dobře slouží oborové terminologii, nenese stálý stylový příznak¹. Kromě toho se i u termínů, víceoborových termínů a slov slabě terminologizovaných, jejichž stálý stylový příznak je kodifikací v *Slovníku spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1989) zachycen, poměrně často objevuje polysémie, avšak rozdíly mezi jednotlivými lexemi polysémních termínů nebývají ve většině případů velké, což se projevuje i ve výkladu těchto termínů v oborových slovnících, kdy tyto rozdílné významy nebývají ve všech slovnících striktně vymezeny. Synonymie se potom občas objevuje i mezi jinými termíny než mezi dvojicemi termínů cizí a domácí, což bývá však často i důsledkem jisté rozkolísanosti ve výkladu těchto termínů v různých slovnících. Tyto jevy se samozřejmě odrážejí v textech o dějinách umění a pozornost jim musí být věnována při překladu do jiného jazyka. Je totiž přirozené, že tyto významové rozdíly a neostře hranice mezi nimi pojímá terminologie dvou jazyků opět do jisté míry rozdílně a rozdílný je i úzus užívání takových termínů v odborných textech obou jazyků.

Velká rozkolísanost významu se objevuje u termínu *klasicismus*, *neoklasicismus* (*novoklasicismus*) – *Classicism*, *Neo-classicism*. Termín *klasicismus* stojí, stejně jako některé další termíny, např. *civilismus*, *purismus*, *realismus* či *vitalismus*, na rozhraní mezi názvy uměleckých směrů a stylů, slohů, hnutí, proudů a tendencí. Jde o určitou tendenci ve výtvarném umění, která se v jistých obdobích (zejména v 19. st.) projevovala tak silně, že se rozvinula v umělecký styl. Ve *Slovníku pojmů z dějin umění* (SPDU, 1991) je tento termín vymezen jako název určitých „stylových tendencí“, dále je vysvětleno, že „v poslední čtvrti 18. století ovládl pak klasicismus celou Evropu. Již po roce 1750 byl J. J. Winckelman hlavním teoretickým mluvčím klasicistního hnutí, které se jmenovitě v letech 1780–1830 rozvinulo jako novoklasicismus (neoklasicismus)“. V *Malém slovníku výtvarného umění* (MSVU, 1996) a ve *Slovníku epoch, směrů, skupin a manifestů* (1993) je termín vymezen jako polysémní, je definován v obou významech, jako

---

1 Dle orientačního výzkumu provedeného v rámci diplomové práce *Jazyk a styl textů o dějinách umění* (Stehlíková 2006) má přibližně jen 18 % pojmenování pojmů oboru „dějiny umění“ vyskytujících se v jedné monografii věnované českému kubismu stylový příznak registrovaný českým výkladovým slovníkem (*Slovníkem spisovného jazyka českého*, 1989).

„umělecký sloh“ i „tendence“. V SSJČ je *klasicismus* vyložen jen jako „umělecký směr, kt. odvozuje svůj tvarový řád z antického umění a uplatňuje se v různých historických obdobích“.

Termín *novoklasicismus* je potom dle výše uvedené citace ze *SPDU* termínem s užším rozsahem než *klasicismus*, označujícím klasicistní umění mezi léty 1780 a 1830. *MSVU* pojímá *klasicismus* jako umělecký sloh 2. poloviny 18. století a první čtvrtiny 19. století, *neoklasicismus* potom jako různé umělecké tendence 2. poloviny 19. století a 20. století, které na klasicismus navazují. *SSJČ* potom termín *novoklasicismus* definuje jako „směr v umění 20. stol. oživující někt. zásady klasického umění starověkého a klasicismu 19. stol“. Podle *SPDU* tak může být umění určité části 18. a 19. století chápáno ve smyslu „styl“ nazváno jak termínem *klasicismus*, tak úžeji vymezeným termínem *novoklasicismus*, umění druhé poloviny 19. století potom termínem *klasicismus*. Naopak dle *MSVU* lze termínu *neoklasicismus* užít pro jinak vymezené období než pro období označované termínem *novoklasicismus* ve shodě s definicí v *SPDU*. Pojetí v *MSVU* odpovídá i výklad termínů *klasicismus* a *novoklasicismus* v *SSJČ*. Podle těchto dvou slovníků používáme tedy pro styl první poloviny 19. století termín *klasicismus*, termín *novoklasicismus* či *neoklasicismus* potom pro umění st. 20., dle *MSVU* i 2. pol. st. 19.

Pokud jde o anglické terminologické slovníky, *The Thames & Hudson Dictionary of Art Terms* (*THDAT*, 2002) pojímá termín *classical* jako termín označující umění řecké a římské antiky a v obecnějším významu potom jako označení architektury sledující řecký a římský model nebo jako umění vyznačující se vyvážeností mezi citovými a fyzickými aspekty díla a racionální konstrukcí převažující nad konstrukcí intuitivní. Styl založený na řeckých a římských vzorech, který se objevil v roce 1750 jako reakce na přebujelost rokoka a který se plně rozvinul kolem roku 1770, je dle tohoto slovníku nazýván termínem *Neo-Classicism*. Encyklopedický slovník *The Penguin Dictionary of Art nad Artists* (*PDAA*, 1989) upozorňuje na to, že se snaží definovat termíny *classic*, *classicism*, *Neo-classicism* ve shodě s tím, jak se jich užívá v textech o umění, na rozdíl od definic v některých standardních výkladových slovnících. Termínem *Classicism* se dle tohoto slovníku označují umělecké formy odvozené od antických vzorů, které bývají často definovány jako klasické (*classic*). Užívání těchto forem se upevnilo a přeměnilo v dogma v polovině 18. století, ačkoliv byly tyto formy dost rozšířené už dříve. K uplatňování forem klasicismu (*Classicism*) v 18. století však dle tohoto slovníku lépe referuje termín *Neo-classicism*. Pod heslem *Neo-classicism* je dále v témže slovníku definováno umělecké hnutí mající původ v Římě v polovině 18. století, které vzniklo jednak z odporu proti nestřídmosti barokního umění, jednak jako snaha obnovit řecké a římské umění a které se rychle rozšířilo po celém civilizovaném světě. Od všech dřívějších návratů klasicismu se *Neo-Classicism* odlišuje tím, že umělci v dějinách poprvé vědomě napodobovali antiku a věděli přitom, co napodobují, a to jak pokud jde o styl, tak o námět. Výkladový slovník *Oxford English Dictionary* (*OED*, 1995) potom vykládá adjektivum *classic* mimo jiné ve smyslu antického, řeckého a římského, umění. Termín *Classical* má dle stejného slovníku tentýž význam jako adjektivum *classic* a vedle toho i širší význam „mající formy užívané starověkými standardními autory“ nebo „sledující styl klasické antiky“, ale i význam „jsoucí z období 1750–1800“, který do jisté míry odpovídá českému pojetí. Termín *classicism* má mimo jiné význam „sledující klasický („classic“) styl“. Adjektivum *neoclassical* znamená „vztahující se k návratu klasického stylu v umění“. Termín *neoclassicism* potom dle *OED* označuje umělecké hnutí a styl, které mají původ v Římě v polovině 18. století; od tohoto výrazu existuje navíc odvozenina *neoclassicist*. V anglických slovnících se tedy projevuje silnější snaha odlišit termín *Classicism* jako označení určité tendence a výtvarných forem od termínu *Neo-classicism* označujícího potom klasicismus jako styl 19. st.

Pokud jde o nejrůznější deriváty utvořené od stejného základu v češtině, objevují se v daných případech adjektiva *klasicistní*, *klasicistický*, *klasicizující* a příslovce *klasicky*, utvořené od adjektiva *klasický*. České terminologické slovníky se danými deriváty nezabývají, pouze *MSVU* zachycuje jedno ze jmenovaných adjektiv, *klasický*, ve čtyřech významech: vedle toho, že šlo původně o příslušníky nejvyšší majetkové třídy, jde o významy „nejlepší“, „dokonalý, vzorný, nepodléhající dobovým změnám“ a „vztahující se k vrcholnému období uměleckého slohu“. Dle *SSJČ* mají všechna tři prvně jmenovaná adjektiva stejný význam, a to „jsoucí v duchu klasicismu ve smyslu „slohu“ i „tendence“. Výraz *klasický* je dle tohoto slovníku významově nejširší; vedle významu synonymního s termínem „klasicistický“ jsou pro nás relevantní významy vyložené ve smyslu „vytvořený uznávaným umělcem“, „vztahující se k starému Řecku a Římu“ (tedy „antický“) a „dokonalý, vzorný, příznačný“. Kromě významu synonymního s termínem „klasicistický“ se další významy tohoto termínu v podstatě shodují s anglickým termínem *classic*. Ostatní tři deriváty, *klasicistní*, *klasicistický* a *klasicizující*, se potom částečně významově shodují s adjektivem *classical* s tím rozdílem, že lze tohoto anglického adjektiva na rozdíl od jmenovaných adjektiv českých užít i pro označení antického umění a že se pro označení klasicismu ve smyslu slohu užívá v angličtině tradičně *Neo-classical*. Významy jednotlivých derivátů a případné jemnější významové rozdíly mezi nimi by bylo možné ověřit jen rozbořením konkrétních užití.

Z několika příkladů, s nimiž se můžeme setkat v analyzovaných českých textech vědeckého katalogu a v jejich anglickém překladu, je patrná větší ustálenost anglické terminologie oproti českým ekvivalentům. Zatímco se v českých textech užívá převážně termínu *klasicismus* (*klasicistní*, *klasický*, *klasicizující*), ať jde o označení obecné tendence, uměleckého stylu 19. století nebo stylové tendence či směru umění 20. století, v anglickém textu se pro označení obecné tendence užívá zpravidla termínu *Classicism*, zatímco pro označení stylu 19., ale i 20. století termínu *Neo-classicism*. Jelikož však nejsme vždy schopni v konkrétním případě rozeznat, zda se jedná spíše o význam „sloh“ či „tendence“, objevuje se i v rámci překladu určitá rozkolísanost.

1) *poměr kubistické architektury k tradici gotiky, baroka a klasicismu – the relation between Cubist architecture and the tradition of the Gothic, the baroque, and Neo-Classicism* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 202, angl. překlad s. 202)

2) *Na původ klasicistických motivů, které se prolínají s kubistickým tvaroslovím domu U černé matky boží v Praze (1912) a lázeňského domu v Bohdanči (1912–1913), vrhá zajímavé světlo zpráva o Gočárově rozhovoru s bohdanečským učitelem Jaroslavem Marešem. Když se oba muži v lednu 1912 přeli o správné umístění nového lázeňského domu, „naskytla se situace náměstí ve Františkových Lázních“, tedy situace významného souboru klasicistické architektury – The account of Gočár's conversation with Jaroslav Mareš, a teacher from the spa town of the Bohdaneč, throws an interesting light on the origin of the Neo-Classicist motifs that blend with the Cubist style in the House at the Black Madonna in Prague (1912) and the spa building in Bohdaneč (1912–13). In January 1912, when the two men were debating about the proper placement of the new spa building, „the layout of the square in Františkovy lázně [Franzenbad] presented itself;“ that is the layout of an important set of Neo-Classicist buildings ...* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 211, angl. překl. s. 211)

3) *Cestu k symbolům, tvůrčí vůli a představy Gutfreund ztotožňoval s vlastní řečí sochařství. Považoval je, stejně jako klasicistní estetika, za umění nejvyšší – Gutfreund identified the path to*

symbolism, the creative will and ideas with the language of sculpture. Like Neo-Classical aesthetics, he considered it to be the highest art (Vlček, Gutfreundova teorie kubistického sochařství, s. 180, angl. překl. s. 180)

4) *Kubismus zde vznikl v mnohem vážnějším prostředí, byl prostředkem boje a byl úsilím, prací, srovnatelnou s „národním obrozením“ 19. století. Zde nebylo místo na šprýmy, žerty (...) Česká koupání z let 1910–12 jsou takřka bezpohlavní. Kubištův klasicizující Paridův soud (variace podle Rubense!) ... – There was no place in the Czech context for jesting and jokes (...) Kubišta's Neo-Classical painting entitled The judgement of Paris (a variation, surprisingly, on the painting by Peter Paul Rubens) ...* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 331, angl. překlad s. 332)

5) *Jakýkoliv klasicismus totiž odmítal jako průvodce totalitarismu či diktátu. Je snad možné, že Filla v estetice De Stilju viděl nový, elementární klasicismus v abstraktním kabátě ... – since Filla rejected any form of Classicism, considering it an accompaniment of totalitarianism or dictatorship. It is possible that in aesthetic of De Stilj saw a new and elementary Classicism in abstract Garb ...* (Lahoda, Emil Filla, s. 134, angl. překl. s. 134)

6) *Kubišta vytvořil, mimo jiné i využitím zlatého řezu, klasicky vyváženou a ve všech částech homogenní kompozici ... – In the image, using, among other techniques, a section in gold, Kubišta created a composition of Classical equilibrium ...* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 18, angl. překl. s. 18)

Ukázky² 1–3 se jasně vztahují k architektuře klasicismu jakožto stylu, tudíž je termín *klasicismus* vždy ve shodě s výkladem v anglických slovnících a s územ tohoto jazyka překládán termínem *Neo-Classicism*. To, že jde o tento význam termínu, je v ukázce číslo 1 ještě zdůrazněno tím, že je termín klasicismus užít v souřadném spojení s termíny označujícími jiné umělecké slohy, jejichž význam je na rozdíl od významu termínu klasicismus jednoznačnější. Také označení klasicistní se ve třetí ukázce vztahuje ke klasicismu jakožto stylu a je přeloženo termínem *Neo-classicism*. Z ukázky číslo 4 a jejího překladu není však jednoznačně jisté, zda chtěl autor naznačit skutečnost, že se v daném případě jedná o jistou tendenci či formu přibližující se této tendenci, nebo zda chtěl Kubištovo dílo zařadit ke klasicismu jako stylu. Druhá možnost je však velmi nepravděpodobná, protože termínu *klasicismus* se ve významu „sloh“ ve shodě s českými slovníky pro umění 20. století neužívá (zde se už jasně hovoří o *novoklasicismu* či *neoklasicismu*, i když je výklad v *SPDU* v tomto smyslu neúplný). Pokud překladatel použil výraz *Neo-Classicism*, zdůrazňuje to, že Kubištovo dílo patří k novoklasicismu 20. století jako stylu. Zůstává potom otázkou, zda tak na rozdíl od původního textu nezdůraznil překladatel místo toho, že jde o dílo, které vykazuje pouze jisté rysy klasicismu jakožto tendence, spíše jiný aspekt. Obdobně, jako je z ukázek 1 a 2 snadno identifikovatelné, že jde o klasicismus jako styl, je z ukázky 5 patrné, že jde o klasicismus jakožto tendenci; to je zdůrazněno i neurčitým zájmenem „jakýkoliv“. O tendenci půjde potom i v další ukázce; zde je však nutno opět přihlídnout k významu daných adjektiv. V ukázce číslo 6 jde o význam ve smyslu „vyvážený, harmonický“, proto je výraz překládán termínem *classical*, který je v tomto významu definován v *THDAT*.

Překlad reflektuje jednak rozkolísanost vymezení významu termínu *klasicismus* v různých slovnících a v různých jazycích, jednak i vágnost vymezení různých významů jednoho termínu.

2 Všechny ukázky jsou uváděny kurzivou. Ty části, které jsou v původním textu psány kurzivou, jsou v citacích uvedeny antikvou. Podtržení má upozornit na jevy, o nichž je řeč.

Jak je však patrné, tato vágnost není v oborech jako jsou dějiny umění ničím neobvyklým, naopak často umožňuje v jednotlivých případech autorovi zaměřit se na danou problematiku z určité stránky a podle toho použít jeden ze dvou termínů. Samozřejmě se však budou objevovat i osobní preference. Překladatel se s těmito jevy vždy bude muset vyrovnat, proto mohou vznikat různé odchylky od jednoznačného způsobu překládání termínů s přihlédnutím k rozdílnosti úzu v uměleckohistorických textech obou jazyků. Pokud bychom chtěli vždy jednoznačně rozlišit, o jaký význam se bude v konkrétním případě jednat, nemůžeme si navíc vystačit se znalostí terminologie a úzu, ale museli bychom jít hluboko do poznání dějin umění jako vědy, a ani tam by nemusela být situace vždy jednoznačná.

Termínu *Classical* se v anglických textech užívá také k označení antického umění, výraz *ancient* je potom užít pro překlad pouze tehdy, používá-li se v textu výraz *antický* ve smyslu starověký. Termínem *Classicism* je navíc v textech překládáno i antické umění, ačkoliv to není zcela ve shodě s anglickými slovníky, které pro tento význam vyhražují právě jen adjektiva *classic* a *classical*. Pouze tehdy, jde-li o antiku ve smyslu dějinného období, překládá se tento význam neterminologickým *ancient*.

7) *Janák klade do protikladu okruh jižní antické a severské křesťanské architektury* – *Janák saw an opposition between southern Classical architecture and northern Christian architecture* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 205, angl. překlad s. 205)

8) *Bourdellova klasicistní reakce na chápání sochařství Agusta Rodina a jeho autentická recepce antiky* – *Bourdelle's Classical response to interpreting the sculptural work of Auguste Rodin and his authentic adoption of Classicism* (Švestka, Český kubismus – dilemma rodící se středoevropské avantgardy, s. 16, angl. překlad s. 16)

9) *Vyjďeme z Goethovy básně o antickém hrdinovi ...* – *Seen through Goethe's poem about the ancient hero ...* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 332, angl. překl. s. 332)

Obdobná situace jako v případě termínů *klasicismus* a *neoklasicismus* vzniká i u termínu *expresionismus*. Ten bývá v češtině chápán jako tendence (*MSVU, Slovník směrů, epoch, skupin a manifestů*), směr (*MSVU, SSJČ, Slovník epoch směrů skupin manifestů*) či hnutí (*SPDU*). Výrazy *expresivita*, *expresivnost* a *expresivní* se potom vztahují k citovému postoji, čemuž odpovídá výklad v *Slovníku spisovné češtiny* (*SSČ*, 1994, 2003) a *SSJČ*. V angličtině má dle *OED* výraz *Expressionism* významy dva, a to jak „tendence“, tak „styl pozdního 19. a 20. století“. Stejně dva významy, širší ve smyslu „tendence“ projevující se v jakékoliv době i užší vztahující se ke konkrétním představitelům daného směru konce 19. a první poloviny 20. století, uvádí i *PDAA*. Definice v *THDA* je mírně odlišná: za prvé je zde zaznamenáno první užití tohoto termínu referující k umění 19. a 1. pol. 20. st. vymezujícímu se proti impresionismu, tedy k tomu, co je tímto pojmem tradičně označováno ve smyslu „směr“; za druhé se zde uvádí, že se termínu později užívalo k označení jakýchkoliv forem vyrůstajících spíše než přímo z reality z jejího subjektivního vnímání; za třetí je dnes termínu užíváno pro označení jakéhokoli umění vyznačujícího se deformacemi a uplatněním emocionality. Opět zde dochází k situaci, kdy nelze v každém kontextu jednoznačně posoudit, o jaký význam se jedná. Termínem *expresionisms* jsou zde překládány výrazy *expresionismus*, *expresivita*, *expresivnost* i *expresivní* (v ukázce číslo 12 jde však přesněji o opis slovního spojení *expresivní základna* výrazem *Expressionism as the basis* – „expresionismus jako základna“). Český výraz *expresivita* je však kromě překladu termínem *Expressionism* (11) překládán i výrazem *expressivity* (13). Adjektivum *expresionistický* je

překládáno anglickým *Expressionist*, adjektivum *expresionizující*, jehož je v textu užito, ačkoliv není ve slovnících zaznamenáno, je v daném kontextu jasně chápáno ve smyslu „vyznačující se jistými rysy expresionismu; směřující k expresionismu“, čemuž odpovídá anglický překlad *quasi-Expressionist*.

10) *Existenčně nabitá expresivnost munchovského ražení – The Munch-esque existentially charged Expressionism* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 16, angl. překlad s. 16)

11) *Expresivita zdála se být nepřijatelná pro tradiční racionalismus ... – Expressionism seemed to be incompatible with the traditional rationalism ...* (tamtéž)

12) *V diskuzi (...) se zřetelně ukázalo, že expresivní základna pro nový výraz již nedostačuje – It became vividly apparent in the discussion (...) that Expressionism no longer sufficed as the basis for a new creative form* (tamtéž)

13) *... objevují se jeho pravé možnosti v architektonické expresivitě ... – real potentiation surfaced in its architectural expressivity ...* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy (tamtéž, s. 20, angl. překl. s. 20)

14) *... česká kubistická architektura anticipuje německý expresionismus ... – ... Czech Cubist Architecture anticipated German Expressionism ...* (tamtéž)

15) *Josef Čapek tak využil důležitého expresionistického námětu ... – This is Čapek exploiting an important Expressionist theme ...* (Srp, Josef Čapek, s. 164, angl. překl. 164)

16) *... mírně připomínající i Čapkovo expresionizující pojetí zámečku na raném obraze Kinského zahrada ... – ... recalling somewhat his quasi-Expressionist conception of the house in his early Kinský Gardens ...* (tamtéž)

Odlišnosti mezi významem českého termínu a jeho anglického ekvivalentu se objevují i v některých dalších případech, zde už však situace zpravidla nebývá tak komplikovaná. Dle *SPDU* jsou synonymy termíny *námět* a *téma* a v užším smyslu může být ve shodě s výkladem v *SPDU* chápán jako synonymum pojmu *námět* i pojem *motiv*; tuto situaci přesněji vystihuje definice *MSVU*, která pojímá *motiv* jen jako určitou stránkou námětu. Termín *téma* chápe *MSVU* jako „základní myšlenku uměleckého díla“, *námět* jako „hlavní myšlenku obrazu nebo sochy, vyjádřenou obvykle v názvu díla“. V *SSJČ* a *SSČ* je *téma* vykládáno jako základní myšlenka nějakého projevu, zvláště uměleckého nebo odborného, či jako předmět uměleckého díla, *motiv* potom opět v užším smyslu jako nejjednodušší tematický prvek uměleckého díla. *Námět* je potom těmito slovníky pojímán jako látka, předmět, myšlenka i téma, tedy jde o synonymum k termínu *téma*. Oproti tomu anglický slovník *THAD* heslo *theme* vůbec neuvádí, pod heslem *motif* jsou potom zahrnuty významy dva: distinktivní, rozlišitelný rys výtvarného díla a námět výtvarného díla. Anglický slovník *PDAA* potom uvádí ne úplně jednoznačný výklad termínu *motive* (fr. *motif*), definuje jej výrazem „visual theme“ a jako příklad uvádí „the motive of uprised hands“ (motiv zvednutých paží); v tomto smyslu lze zřejmě termínem *motive* označit jakékoliv téma i motiv vizuálně vyjádřený ve výtvarném umění. Dle *OED* znamená *motif* určitý distinktivní rys či dominantní ideu v uměleckém díle, výrazy *theme* a *subject* mohou být dle výkladu ve slovníku chápány jako do jisté míry synonymní. Mezi termíny *téma* a *námět* a *theme* a *subject* je tedy v obou jazycích vztah synonymie, mezi termíny *téma* a *motiv* a *theme* a *motif* je potom dle některých pojetí rovněž vztah synonymie, dle jiných jde spíše o vztah

mezi částí a celkem. V překladu textu se tato skutečnost odráží tak, že jsou všechny tři uvedené termíny zpravidla chápány jako synonymní, překladatel s nimi nakládá poměrně volně.

11) *motiv plavby – the theme of the voyage* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 333, angl. překl. s. 333)

12) *Tanec a tanečnice je další významné téma ... – Dance and dancers are another important motif ...* (tamtéž, s. 333, angl. překl. s. 334)

13) *Opět se dostáváme k motivu stvoření ... – Here again is the motif of creation ...* (tamtéž, s. 335, angl. překl. s. 335)

(14) *biblické náměty – biblical themes* (tamtéž, s. 334, angl. překl. s. 334)

(15) *... soustředění na taková témata ... – ... concentrate on themes ...* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 202, angl. překl. s. 202)

(16) *téma sv. Šebestiána – the subject of Saint Sebastian* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 16, angl. překl. s. 16)

Trochu jiná je situace u termínu *ikonografie*. Ačkoliv se zde definice významu v českých i anglických terminologických slovnících přibližně shodují (jde o nauku, zkoumání či znalosti o námětech výtvarného umění), odlišnosti se objevují v úzu. Jelikož ikonografie rozebírá náměty, jejich typologii a zabývá se poznávacími znaky (atributy), jak uvádí podrobně *SPDU*, dotýká se tak vlastně i symbolů, jejichž význam řeší potom už další věda, ikonologie. V českých textech o kubismu se můžeme setkat s tím, že je termínu ikonografie použito i v přeneseném významu, tedy ne pro označení vědy, ale souboru určitých tradičních námětů, znaků a symbolů, jimiž se ikonografie zabývá. Tomuto pojetí odpovídá i výklad v *SSJČ*: „způsob zobrazování představ, výjevů i jednotlivých postav, zejm. náboženských a mytologických, a jeho studium“. Anglický překlad se však užívání termínu v tomto významu vyhýbá.

17) *otázka jeho ikonografie (českého kubismu) – set of signs, symbols and subject matter* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 18, angl. překl. s. 18)

18) *Svou vizi formulovali kubisté jak výtvarně, tak zdůrazněním ikonografie – both artistically and through an emphasis on symbols* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 332, angl. překl. s. 332)

19) *Byla jim projekčním plátnem tradičních ikonografických motivů – It formed the cinema screen for their use of traditional motifs* (tamtéž, s. 332, angl. překl. s. 332–333)

20) *ikonografický slovník baroka – set of baroque symbols and themes* (tamtéž, s. 334, angl. překl. s. 334)

Také pro český uměnovědný termín *tvarosloví architektury* užívá překlad buď výrazu *idiom* nebo i *opisu*.

21) *tvarosloví kubistické architektury – the idiom of cubist architecture* (Švácha, Pavel Janák, s. 212, angl. překl. s. 212)

22) *zjednodušené kubistické tvarosloví – the simplified set of forms of Cubism* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 18, angl. překl. s. 19); *nové kubistické tvarosloví – the new set of forms* (tamtéž, s. 19, angl. překl. s. 20)

Zajímavým jevem je rovněž sledování způsobu tvoření samotných termínů v češtině a v angličtině. V dějinách umění se totiž často setkáváme vedle ustálených termínů i s termíny úzce odbornými, individuálními a s termíny vytvořenými „ad hoc“ pro řešení daného úkolu (Hausenblas, 1962). Proto se musí překlad vyrovnávat také s touto situací. Tato pojmenování posilují pojmovost textu stejně jako některá vlastní jména a odvozeniny od nich, citace, parafráze i některá obrazná pojmenování.

Nejpříznačnějším rysem terminologie v oblasti moderního umění je tvoření názvů směrů a tendencí i „směrů“ spojených pouze s osobou jednoho umělce příponou *-ismus* (v angličtině *-ism*). Velmi často jde o tvoření slov od cizích základů a samotná přípona *-ismus* je původu cizího. Slova vytvořených touto příponou se užívá pro označení směrů a tendencí i v jiných oborech. Většina takto vytvořených slov byla do češtiny přejata, skutečnost, že je přípona produktivní pro tvoření nových slov i v českém jazyce, však dokazuje fakt, že touto příponou bývají tvořeny i názvy směrů, které jsou typické jen pro české prostředí (*poetismus* či *artificialismus*), a navíc i příležitostná pojmenování týkající se tvorby některého z umělců nebo specifických tendencí v kubistické malbě Fillův „*picassismus*“ či „*penetrismus*“ (termín, který razil pro pojetí moderního umění B. Kubišta)³. Produktivnost přípony pro tvoření termínů tohoto významu dokazuje také její samostatné užívání v rámci textu jako hyperonyma všech moderních směrů. Takto tvořené termíny mívají obvykle analogickou formu v češtině i v angličtině (ať už vznikly v jakémkoliv prostředí). Pokud však jde o termín příležitostně vytvořený od vlastních jmen, užívaný historiky umění při pojednání o určitém tématu, bývá v angličtině oddělením přípony od slovního základu spojovníkem naznačeno, že nejde o ustálený termín. Také individuální termín *penetrismus* nepřekládá překladatel dané stati do angličtiny (viz dále) analogickým *penetrism*.

23) *Cubism, Futurism, Rayonism, Suprematism, Purism,*

24) Fillův „*picassismus*“ – Filla’s “*Picasso-ism*” (Lahoda, Emil Filla, s. 128, angl. překl. s. 129); pojetí „*picassismu*“ či „*braquismu*“ – “*Picasso-ism*” and “*Braque-ism*” (Lahoda, Kubistické teorie českých malířů, s. 106, angl. překl. s. 106)

25) ... se autor stavěl ironicky k *ismům* ... – ... author’s ironic stance on *isms* ... (tamtéž, s. 106, angl. překl. s. 106), Ale doposud všechny ty *ismy* ... – But up to now these *isms* ... (tamtéž, s. 106, angl. překl. 107)

Časté je rovněž tvoření termínů prefixy *neo-*, *post-*, *proto-*, které je kromě pravopisných odlišností a českých synonymních prefixů v české terminologii paralelně užívaných opět shodné v obou jazycích. Tímto způsobem jsou opět tvořeny a překládány jak ustálené termíny, tak termíny úzce odborné: *Post-Modern period*, *proto-Cubist* (*prekubistický*, *protokubistický*), *proto-Functionalism*, *Florentine proto-Renaissance*, *Neo-Classicism*, *Neo-Plasticism*, *Behren’s Neo-Renaissance* (*behrensovská novorenesance*).

Rovněž rozlišující termíny označující jednotlivá období ve vývoji kubismu bývají tvořeny v obou jazycích analogicky (*analytický kubismus* – *Analytical cubism*, *syntetický kubismus* – *Syntetic Cubism*, *hermetický kubismus* – *Hermetic Cubism*, *aditivní kubismus* – *Additive Cubism*)

3 V monografii Vojtěcha Lahody *Český kubismus* (1996) bylo zaznamenáno i příležitostné pojmenování Čapkův „*branatismus*“, které je tvořeno od domácího základu, což je pro daný sufix ojedinělý případ (Stehlíková 2006).

Pokud jde o jména umělců mající v textu pojmovou hodnotu a odvozeniny od těchto jmen, musí se kromě derivátů typu *picassismus* překladatel vyrovnávat také s adjektivy typu *picassovský*, která jsou v češtině běžná, ale i s příležitostným pojmenováním „*picassista*“, zde překládaným jako „*Picassoite*“. V případě přídavných jmen znamenajících „vlastní určitému umělci, vědci apod.“ či „připomínající jeho dílo“ může překladatel vedle popisu zvolit v angličtině užití saského genitivu jen tehdy, pokud lze použitému adjektivu rozumět ve významu „vlastní určité osobě“, pokud jde o význam „připomínající něčí dílo“, uchyluje se překladatel k popisu.

26) *akceptování picassovské (a zčásti i braquovské) linie kubismu – acceptance of Picasso's (and partly also Braque's) style of cubism* (Lahoda, Emil Filla, s. 128, angl. překl. s. 128); *behrensovská novorenesance – Behren's Neo-Renaissance* (Švácha, Pavel Janák, s. 212, angl. překl. s. 212)

27) *Z křídla pravověrných „picassistů“ – among orthodox „Picassoites“* (Lahoda, Kubistické teorie českých malířů, s. 106, angl. překl. s. 106)

28) *Z pozic „picassovské“ linie – From the perspective of a „Picassoite“* (tamtéž, s. 107, angl. překl. s. 107)

29) *existenčně nabitá expresivnost munchovského ražení – The Munch-esque existentially charged Expressionism* (Švestka, Český kubismus – dilemma rodící se středoevropské avantgardy, s. 16, angl. překl. s. 16), *zcela nepicassovský – utterly unlike the work of Picasso* (Lahoda, Emil Filla, s. 129, angl. překl. s. 129)

S úzce odbornými termíny souvisí i způsob jejich uvedení do textu. Význam úzce odborných termínů vztahujících se k problematice umění v českém prostředí však nebývá v anglické verzi katalogu vysvětlován oproti verzi české podrobněji, překladatel se pro ně snaží pouze najít vhodný ekvivalent. Přitom se však někdy musí projevit i znalost podstaty jevu pojmenovaného českým termínem a znalost umělecké terminologie v jazyce anglickém. Tak je tomu v ukázce 31, kde je termín „lidové baroko“ přeložen souslovím „vernacular baroque“, jehož první část je přejata z terminologického sousloví *vernacular architecture*, definovaného v angličtině jako označení architektury užívající místní materiály, vyhovující lokálním potřebám, většinou neznámého autorství, vykazující referenci k zrovna převládajícím stylům. V ukázce 33 se autor distancuje uvozovkami od užití termínu *národní obrození* v ne zcela terminologickém významu, jde mu spíše jen o zdůraznění určitého rysu charakteristického pro období tímto termínem vymezené; anglický překlad však uvádí do angličtiny přeložený termín bez uvozovek. Individuální termín „*penetrismus*“ (34) utvořený jedním konkrétním umělcem vznikl z cizího slova s významem „pronikání“, proto překladatel raději v nadpisu ponechává pouze slovo, ze kterého byl tento termín utvořen, jinde v textu uvádí tento český termín v jeho původním znění, nepřizpůsobeném tvarem přípony angličtině. Jak autor textu, tak překladatel navíc uvozovkami či typem písma zdůrazňují, že nejde o zavedený termín, na rozdíl od podobně znějících termínů jiných; výjimkou je jen první uvedení termínu v textu českém, neboť je zde z kontextu zřejmé, že jde o teorii jednoho malíře. Uvozovkami je termín vyznačen také v citátu textu samotného tvůrce tohoto individuálního termínu.

30) *Co se v Praze nazývalo „kubismem“ a bylo chápáno jako „moderní umění“, je spíše jakýmsi „geometrizujícím expresionismem“, pro nějž česká uměnověda stvořila název *kuboexpresionismus*. – What in Prague was called „Cubism“ and conceived to be „Modern art“ is more a sort of geometrical Expressionism, for which Czech art historians coined the term „Cubo-Expressionism“.* (Švestka, Český kubismus – dilemma rodící se středoevropské avantgardy, s. 18, angl. překl. s. 18)

31) *Architekt vítá asociace nového stylu s lidovou architekturou českého venkova, zvláště s tzv. lidovým barokem jihočeských statků devatenáctého století.* – *He welcomed the association of the new style with folk architecture of the Czech countryside, in particular the “vernacular Baroque” of the nineteenth-century.* (Švácha, Pavel Janák, s. 218, angl. překl. s. 218)

32) *přechodný styl mezi kubismem a „národním slohem“ – transitional style, between Cubism and “national style”* (Švácha, Pavel Janák, s. 218, angl. překl. s. 218); *vzniká tak „národní sloh“, „rondokubismus“ neboli „sloh Legiobanky“.* – *developed into the “national style”, “Rondo-Cubism” the “style of the Bank of the Czecho-Slovak Legions”* (tamtéž s. 218, angl. překl. s. 219)

33) *Kubismus zde vznikl v mnohem vážnějším prostředí, byl prostředkem boje a byl úsilím, prací srovnatelnou s „národním obrozením“ 19. století.* – *Czech cubism evolved in a much more serious environment. It was a channel of struggle, striving and labour, comparable to National Revival of the nineteenth century* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 331, angl. překl. s. 331–332)

34) *Silokřivky v tomto obraze mohou být chápány jako zvláštní vektory (...) ve smyslu Kubišovy teorie penetrismu. / Penetrismus Bohumila Kubišy / S termínem „penetrismus“ se můžeme setkat ve stati Bohumila Kubišy Nutnost kritiky z roku 1913. Píše se zde: „Nejvíce trpěla kritikou moderní hnutí, jež mají svou vývojovou nutnost (...) jsou to hnutí, jež mají nejvíce různých názorů jako expresionismus, kubismus ap. a jež by se z vnitřního hlediska mohla označit společným názvem „Penetrismus“.* (...) *Kubišův „penetrismus“ ... – The lines of force in this painting can be interpreted as special vectors (...) in the sense of Kubiš’s penetrism. / Kubiš’s Theory of Penetration / The term penetrismus first appeared in an essay entitled „The necessity of Criticism“, from 1913, in which he wrote: “Modern movements, with their essential progressiveness, have suffered most (...) these are movements with the most varies of views, like Expressionism, Cubism (...) could be referred to under the joint term „penetrismus“.* (...) *Kubiš’s penetrismus ...* (Lahoda, Kubistické teorie českých malířů, s. 111, angl. překl. s. 112)

Pokud jde o polaritní dvojici individuálních termínů „*haptický*“ – „*optický*“ historika umění Riegla (původně v němčině „*haptisch*“ – „*optisch*“), které jsou však v českých textech do jisté míry ustáleny, objevuje se v případě termínu „*haptický*“ vedle odpovídajícího překladu výrazem „*haptic*“ utvořeným od stejného základu jako v jiných jazycích i překlad jiným anglickým synonymem, „*tactile*“. Pro tuto skutečnost se však nelze jednoznačně dopátrat důvodu (může jím být vedle nezkušenosti překladatele třeba i skutečnost, že se v anglickém prostředí s těmito individuálními termíny tak často nesetkáváme jako v prostředí středoevropském, že může být výraz „*tactile*“ pro čtenáře anglického textu srozumitelnější, či samozřejmě to, že překlad individuálních termínů prostě ustálený není).

35) *Vychází z Rieglovy polarity haptického a optického – is based on Riegl’s distinction between the haptic and the optic principle* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 205, angl. překl. s. 206)

36) *Porozumět úsilí Rieglovy uměleckohistorické teorie, snažící se vyložit optické podoby ve výtvarném umění jako duchovně vyšší než haptické – to uphold optical forms of depiction ... spiritually superior than tactile ones* (Vlček, Gutfreundova teorie kubistického sochařství, s. 180, angl. překl. s. 180)

Významnou složkou textů o dějinách umění je i obraznost a aktualizace, často vykazují tyto texty i rysy esejistického stylu. Mezi konstituující rysy esejistického stylu řadí čeští jazykovědci

tradičně napětí mezi rysy stylu odborného a stylu uměleckého, mezi zaměřením na obsah sdělení a aktualizací, mezi aktualizací a automatizací, mezi subjektivizací (individualizací) a objektivizací a mezi pojmovostí a estetickým. Cílem eseje je potom vyvolat intelektuálně-estetický zážitek percepcce. V eseji vstupuje do hry individualita autora. Terminologická stránka textu bývá často oslabena, na druhou stranu se však namísto vžitých a ustálených termínů uplatňují pojmenovací prvky, které mají „zastřenou funkci terminologickou a posilují de facto složku pojmovou“ (Jedlička, 1973, s. 172). Jde například o neologismy, okazionalismy a pojmenování obrazná. Ta slouží často nejen účelům estetickým, ale přispívají i k přesnějšímu, výstižnějšímu pojmenování skutečnosti, a tím právě podporují pojmovou stránku.

Hranice, kdy slouží tato obrazná a příležitostná pojmenování posílení pojmovosti textu a kdy jde čistě o snahu o estetické působení na čtenáře, je zde plynulá. V každém případě musí však překladatel nalézt pro tato pojmenování odpovídající prostředky, a to nejen lexikální, ale i slohotvorné a syntaktické.

37) *krystalizace tvaru – crystallization of shape* (Lahoda, Emil Filla, s. 126, angl. překl. s. 127)

38) *totální destrukce – total destruction* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 330, angl. překl. s. 330); *destrukce figury – destruction of figure* (tamtéž)

39) *zkubizované fragmenty – cubistically rendered fragments* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 334, angl. překl. s. 335); *fragmentární vlny dlouhého vlasu – broken waves of long hair* (Lahoda, Emil Filla, s. 131, angl. překl. s. 131)

40) *loutkovitost Derainova Koupání – marionette-like quality of Derain's Bathers* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 330, angl. překl. s. 330), *magie loutkovitosti – magic of puppetry* (tamtéž, s. 330, angl. překl. s. 331); *loutkovitý – puppet-like* (tamtéž, s. 330, angl. překl. s. 330); *těžkopád- ných loutkových figurín – awkward puppet figures* (tamtéž, s. 331, angl. překl. s. 332)

41) *ženu-kytaru – woman-guitar* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 330, angl. překl. s. 331); *figura-strunný nástroj – figure-as-stringed-instrument* (tamtéž)

42) *tendence po zmechanizování figur do zmrazeného životně nepřirozeného gesta – tendency to give figures a mechanical form and freeze them in an unnatural gesture* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 330, angl. překl. s. 330)

43) *jeho téma je ne-tématem: znázorněním objektu. Obrazem je obraz. – his subject is non subject: the representation of object. The painting is a painting.* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 18, angl. překl. s. 18)

Četným jevem sloužícím posílení estetické funkce je i užívání frazémů a pojmenování v přeneseném významu, jejichž přenesený význam je již lexikalizován, avšak mluvčí jej stále pocituje. Při překladu takových pojmenování a frazémů se opět musí projevit zdatnost překladatele; je samozřejmé, že je lze v textu přeložit někdy méně, jindy více doslovně ve shodě s územ v daných jazycích.

44) *propuknutí kubistické horečky – outbreak of Cubist fever* (Švestka, Český kubismus – dilema rodící se středoevropské avantgardy, s. 19, angl. překl. s. 20)

45) *Jsmě téměř v pokušení říci – One is almost tempted to say* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 202, angl. překl. s. 202)

46) *vytáhnout domácí kulturu z uměleckého bahna – to pull Czech culture out of artistic and ethical turpitude* (Lahoda, Emil Filla, s. 128, angl. překl. s. 129)

47) *otázku bytí a nebytí – questions of existential importance* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 330, angl. překl. s. 330)

48) *Několik střípků z mozaiky Gočárových kubistických názorů – A few fragments to the mosaic of Gočár's views* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 211, angl. překl. s. 211)

49) *V magnetickém poli emancipačně národních snah – within the magnetic field of efforts towards national self-determination* (Švestka, Český kubismus – dilemma rodící se středoevropské avantgardy, s. 20, angl. překl. s. 21)

Převážně estetické funkci slouží některé pasáže, v nichž autor užívá např. antiteze, přirovnání či perifráze. Také zde nalézá překladatel lexikální i syntaktické prostředky odpovídající angličtině a neochuzuje tak text vedle jeho odborné stránky ani o jeho působení estetické

50) *Cítíme-li potřebu najít pro nějaký náš uměleckohistorický úsudek (...) oporu v bohatém rezervuáru kubistických teorií, mnohdy v něm (...) opravdu najdeme, mnohdy (...) však s touto oporou najdeme i její pravý opak – It is easy to find material that supports one's art-historical interpretation of Cubist architecture in the rich reservoir of Cubist architecture. It is also easy to find material that contradicts one's interpretation.* (Švácha, Kubistické teorie architektury, s. 202, angl. překl. s. 202)

51) *... motiv přivlastňování nebo osvojování: tím, že se Filla zmocnil Picassovy metody, přivlastnil si ji. Jako by on, rodák z malé vsi na Moravě, chtěl dokázat slavnému Katalánci, že to umí také a na stejné úrovni. Je to jakási forma napodobivé antiteze v moderním umění: Picassa ovládnou s pomocí jeho výtvarných prostředků, jeho vlastními zbraněmi. – ... an important notion was appropriation or mastery: by appropriating Picasso's methods Filla mastered them and made them his own. It were as though this native of a small Moravian village wanted to show the famous Catalan that he was just as capable and just as good. It was a sort of imitative contrast in modern art, as if to say, "I can master Picasso using his artistic tools, using his own weapons".* (Lahoda, Emil Filla, s. 128, angl. překl. s. 129)

Užívání obraznosti je v textech o dějinách umění také důsledkem toho, že jde o poznání vizuální skutečnosti. Pokud historik umění popisuje vizuální působení uměleckého díla na vnímatele, bez obraznosti se neobejde. Jelikož však interpretací uměleckého díla existuje nekonečně mnoho, žádná z nich není úplná a o žádné nemůžeme říct, zda je nesprávná či správná, a jelikož je vizuální působení díla na vnímatele vždy značně individuální a subjektivní, je i charakter poznávání v uměnovědných oborech do jisté míry subjektivní. Proto se v těchto textech projevuje jistá snaha autora naznačovat neurčitými zájmeny to, že jeho obrazně vyjádřená interpretace nemůže být úplná, přesná, vyčerpávající a obecně platná a že jde spíše o dojem, jakým dílo na vzdělaného vnímatele působí. Při překladu do angličtiny bývají tato zájmena překládána výrazy „a sort of“ či „a kind of“. Zajímavé však je, že se objevují i případy, kdy se některý z těchto výrazů objevuje buď jen v originálním českém textu nebo jen v jeho anglickém překladu. Může se tak snad projevat i individuální vnímání daného jevu historikem umění či překladatelem, možná i podvědomé.

52) *Jde o „básnické“ zátíší, jakési tiché místo na stole – The painting is a “poetic” still life, a sort of quiet spot on the table* (Lahoda, Emill Filla, s. 131, angl. překl. 133)

53) *„akčnost“ sochařovi práce, kterou považuje za blízkou „práci“ tanečníka, je snad jakousi snahou vymanit se ze síly osudu – “action” quality of the sculpture, which is considered to resemble the “work” of dancer, is perhaps a kind of attempt to extricate himself from the forces of fate* (Lahoda, Stvoření nové figury, s. 334, angl. překl. s. 334)

54) *Charakter jakýchsi mechanických předmětných objektů – charakter of mechanical Ø material object* (tamtéž, s. 330, angl. překl. s. 331)

55) *Snad mu evokovala tanec skulptury – may have evoked an image of a kind of “dance” of sculpture* (tamtéž, s. 334)

Příklad odborného textu je záležitostí natolik širokou, že ji není možné postihnout ve všech jejích stránkách v rámci jedné studie. Cílem tohoto příspěvku bylo spíše poukázat na některé specifické rysy českých textů o dějinách umění a na to, že se tyto jevy musí nezbytně odrážet v překladu do angličtiny. Pokud se tak například někde objevuje rozkolísanost ve významu termínů, bude se tato rozkolísanost odrážet jednak jistými odlišnostmi ve vymezení významu analogických termínů v cizím jazyce, jednak i nejednoznačným překládáním těchto termínů v rámci textu. Překladatel také musí hledat odpovídající prostředky pro překlad úzce odborných a individuálních termínů, ale i příležitostných pojmenování, obrazných pojmenování a dalších jevů sloužících nejen posílení pojmovosti, ale často i estetizující funkci. Překlad textů o dějinách umění do angličtiny tak může zpětně doložit rysy, které byly vymezeny jako charakteristické pro texty o dějinách umění (Stehlíková 2006; Pařízková 2008 a, b).

ANALYZOVANÉ TEXTY

Švestka, J. – Vlček, T.: *Český kubismus: 1909–1925: malířství, sochařství, architektura, design*. Praha 2006.

Švestka, J. – Vlček, T.: *Czech Cubism: 1909–1925: art, architecture, design*. Praha 2006.

Švestka, J. – Vlček, T.: *Český kubismus: 1909–1925 : malířství, sochařství, umělecké řemeslo, architektura, Kunstverein für Rheinlande und Westfalen, 28. září – 20. listopadu 1991, Národní galerie v Praze, 20. prosince 1991 – 1. listopadu 1992, Moravská galerie v Brně, 10. září – 1. listopadu. Stuttgart 1991. (reprint)*

Lahoda, V.: *Emil Filla. 126–135, angl. překl. R. Cassling, 126–135.*

Lahoda, V.: *Kubistické teorie českých malířů. (Cubist Theories of Czech Painters.) s. 106–115, angl. překl. R. Cassling, s. 106–115.*

Lahoda, V.: *Stvoření nové figury. (The Creation of a New Figure in Art.) s. 330 – 335, angl. překl. R. Cassling, s. 330–335.*

Švácha, R.: *Pavel Janák. s. 212–219, angl. překl. K. Hayes, s. 212–219.*

Švácha, R.: *Kubistické teorie architektury. (Cubist Theories of Architecture.) s. 202 – 211, angl. překl. K. Hayes, s. 202–211.*

Švestka, J.: *Český kubismus – dilemma rodící se středoevropské avantgardy. (Czech Cubism: The Dilemma of the Nascent Central-European Avant-garde.) s. 16–21, angl. překl. R. Cassling, s. 16–21.*

Srp, K.: *Josef Čapek. s. 158–165, angl. překl. D. Short, s. 158–165.*

Vlček, T.: *Gutfreundova teorie kubistického sochařství. (Gutfreund's Theory of Cubist Sculpture.)* s. 180–185, angl. překl. A. Dean, s. 180–185.

LITERATURA:

- Blažíček, O. J – Kropáček, J.: *Slovník pojmů z dějin umění.: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého řemesla.* Praha 1991.
- Hausenblas, K.: Ke specifickým rysům odborné terminologie. In: *Problémy marxistické jazykovědy.* Praha 1962, s. 248–262.
- Jedlička, A.: K vymezení a charakterizace esejistického stylu. In: Barnet, V. (ed.): *Studia Slavica Pragensia: akademiku Bohuslavu Havránkovi k osmdesátinám.* Praha 1973, s. 167–178.
- Lahoda, V.: *Český kubismus.* Praha 1996.
- Lucie-Smith, E.: *The Thames & Hudson Dictionary of Art Terms.* London 2003.
- Murray, P. – Murray, L.: *The Penguin Dictionary of Art and Artists.* London 1989.
- Pařízková, Z.: Odborný text o dějinách umění a terminologie. *Linguistica on-line.* Added: August 25th 2008a. Dostupné na World Wide Web: <http://www.phil.muni.cz/linguistica> (v tisku).
- Pařízková, Z.: Odborné a esejistické prvky v českých textech o kubismu. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada jazykovědná A 56 – Linguistica Brunensia.* Brno 2008b. s. 171–184.
- Pavelka, J. – Pospíšil, I.: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů.* Brno 1993.
- Pearsall, J. – Trumble, B.: *The Oxford English Reference Dictionary.* Oxford 1995.
- Trojan, R. – Mráz, B.: *Malý slovník výtvarného umění.* Praha 1990.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha 1994, 2003.
- Slovník spisovného jazyka českého.* Praha 1989.
- Stehlíková, Z.: *Jazyk a styl textů o dějinách umění.* Nepublikovaná magisterská diplomová práce, FF MU, Brno 2006.

Zuzana Pařízková

Odborné zaměření: stylistika, zejména jazyk a styl textů o dějinách umění

Ústav českého jazyka

Filozofická fakulta

Masarykova univerzita, Brno

<zuzanaparizkova@email.cz>

KE DVĚMA ANGLICKÝM PROSTOROVÝM ADJEKTIVŮM V JEJICH ABSTRAKTNÍM UŽITÍ

MICHAELA MARTINKOVÁ

Jak pojmenovat v angličtině aktéry Erbenovy pohádky *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*, zejména pak druhého z nich? Na stránkách Panelu Filmových projektů 2003 čteme *The Tall Man, the Wide Man, and the Sharp-Eyed Man*.¹ *Wide* se objevuje i na stránkách Brown University, tam jde nicméně o překlad názvu slavného cimrmanovského re-maku, tedy „Pohádky, která u dětí propadla“, a v té překladatelé kreativně naložili zejména s prvním členem trojice: *The Long, the Wide, and the Shortsighted*.² V Loutkaři 2003 ale už čteme o Erbenově *Tall, Broad and Quick-Sighted*.³

Jak je již patrné, tématem této studie jsou dvě anglická adjektiva užívaná pro jeden z rozměrů, kde čeština má výraz jediný. Protože výrazy popisující maximální vertikální rozměr, tedy *high* a *tall*, už byly v lingvistické literatuře zpracovány (Dirven a Taylor 1988), zaměřila jsem se na zbývající pár synonym, tedy na adjektiva pro takzvanou sekundární horizontální dimenzi, *wide* a *broad*. V tomto článku se věnuji kolokacím s jednou skupinou abstraktních substantiv. Pokusím se vysvětlit distribuci obou adjektiv s využitím konceptu „boundary“, známého z kognitivní lingvistiky. Tento koncept jsem ostatně již dříve aplikovala při analýze distribuce obou adjektiv v kolokacích s konkrétními substantivy.⁴ Tehdy i nyní jsem vycházela z kolokací abstrahovaných ze dvou korpusů americké angličtiny (Brown a Frown) a dvou korpusů britské angličtiny (LOB a FLOB). Frekvenci kolokací jsem později ověřovala ve větším, stomilionovém Britském národním korpusu (BNC). Celkové výsledky své analýzy shrnuji v tabulce 1.1 a 1.2:

Tabulka 1.1

kolokace s konkrétními substantivy		Brown	Frown	LOB	FLOB	celkem
<i>wide</i>	čistý rozměr (prostá dimenze)	17	10	13	16	56
	dimenze inherentně kvantifikovaná a význam rozlohy	49	39	55	45	188
<i>broad</i>	čistý rozměr (prostá dimenze)	0	0	2	0	2
	dimenze inherentně kvantifikovaná a význam rozlohy	31	14	18	27	90

---

1 Panel Filmových projektů 2003, http://www.filmcenter.cz/news/panel_03.pdf, 12. května 2006.

2 Brown University, <http://www.language.brown.edu/czh/Aud/Dlouhy/dlotitl.html>, 12. května 2006.

3 Loutkař, http://www.divadlo.cz/loutkar/english/arch2003_6.htm, 12. května 2006.

4 Martinková, M.: Spatial Concepts in Wide and Broad. In: *Theory and Practice in English Studies*. Volume 3. Brno 2005.

Tabulka 1.2

kolokace s abstraktními substantivy	Brown	Frown	LOB	FLOB	celkem
<i>wide</i>	44	41	63	60	208
<i>broad</i>	56	54	19	25	154

Při analýze se ve velmi obecné rovině potvrdilo intuitivní tvrzení, že *broad* je frekventovanější se substantivy abstraktními než konkrétními. Tuto informaci slovníky ale explicitně neuvádějí, pouze ve čtvrté edici slovníku *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (OALD) v „poznámce o užití“ slova *dimension* („dimenze“, „rozměr“) čteme, že „*broad* je formálnější než *wide*.“ Významy, které uvádějí výkladové slovníky jako první, jsou totiž vždy konkrétní prostorové, a to u obou adjektiv. Z analýzy korpusových dat přitom vyplynulo, že *broad* není časté v užití čistě rozměrovém. Ve zjišťovacích otázkách po *How...* (česky bychom asi řekli *Kolik má/měří něco na šířku?*) se *broad* nevyskytlo vůbec a v takzvaných „measure phrases“ jen dvakrát (*lace about four fingers broad* (LOB E01), *a great stone window 20 ft high and 8 ft broad* (LOB A11)). Je ovšem třeba zdůraznit, že čistě rozměrové užití prostorových adjektiv bylo v analyzovaných korpusech celkově méně časté než jejich užití ve významu polárně orientovaném, čili jistou normu překračujícím (dimenze inherentně kvantifikovaná). Je to patrně proto, že potřeba podávat přesné rozměry nevystává zase tak často.

Ve významech s příznakem polarity je už počet výskytů *broad* vyšší, v některých konkrétních případech se poměr počtu výskytů *broad*: *wide* blíží poměru jedna ku dvěma, což je poměr výskytu *broad*: *wide* v BNC obecně (*streets* BNC 17:45; objevily se též 104 případy lexikalizovaného *Broad Street*; *avenues* BNC 10:15, *rivers* BNC 11:28, *valleys* BNC 11:24). V některých kolokacích je počet výskytů *broad* a *wide* vyrovnáný, či *broad* převládá, jako v případě substantiva *highway* (4:1), a to i v BNC (4:2). Jednalo se také o objekty, například opasky (*belts* BNC 23:21), či křídla (*wings* BNC 11:1). Tvrzení autorů OALD, totiž že *broad* je „často užito především v literárním jazyce pro popis krajiny“,⁵ tedy neplatí bezvýhradně.

Na základě analýzy kolokací s konkrétními podstatnými jmény jsem tehdy navrhla, že *wide* a *broad* se liší v pohledu na svět kolem.⁶ Entity v extralingvistické realitě mají své strany a ty je možno vidět jako jejich „boundary“. V češtině se pro tento důležitý koncept nabízí termín „ohraničení“, či konkrétněji „hranice“, a tento druhý zmíněný budu používat. Vědomí hranic je jedna z nejpřímějších a možná i nejranějších zkušeností, jakou s okolním světem máme. Je proto přirozené, že hranice pronikly do struktury jazyka.⁷ Má hypotéza byla formulována

5 „Broad is more formal than wide and is often used, especially in literary language, to describe features of the landscape.“

6 Otázka pohledu na extralingvistickou realitu není v jazykovědě v žádném případě nová, nejnověji se objevuje v kognitivní lingvistice. Ronald Langacker tvrdí, že význam obecně je třeba hledat v „cognitive processing“, nikoliv v objektivní realitě. Langacker říká, že „výrazy popisující jednu objektivně existující situaci mohou mít různé významy podle toho, jak je daná situace KONSTRUOVÁNA (Even expressions describing an objective situation may differ in meaning depending on how situation is CONSTRUED)“ (Langacker, R. Nouns and Verbs. *Language*, 63, 1987, s. 56). Langacker dále mluví o „imagery“, tedy „naši nepopíratelné schopnosti konstruovat jednu kognitivní oblast různými způsoby (our undeniable capacity to construe a cognitive domain in alternate ways...)“ (tamtéž).

7 George Lakoff „boundary“ zmiňuje například ve své knize o kategorizaci *Women, Fire, and Dangerous Things* (London 1987, s. 272), konkrétně je to pro něj jeden ze tří strukturálních elementů takzvaného „schématu nádoby“ („container schema“), stejně jako „Vnitřek“ („Interior“) a „Vnější“ („Exterior“). Jsou tu zajímavé interlingvistické dopady, protože to, zda je entita konceptualizována jako nádoba, a možná obecněji jako ohraničená entita, může vést k různému užití předložek i se substantivy pro velice konkrétní koncepty (*in* the playground – *na* hřišti).

následovně: s *wide* vidíme entitu označovanou kolokujícím substantivem jako entitu ohraničenou, s *broad* nikoliv. Pokud hranice objektivně existují, což je případ konkrétních konceptů, *broad* je ignoruje. Kdykoliv jsou hranice entity neproniknutelné a tudíž výrazně limitující, použijeme *wide*. Pokud jsou opomíjeny, což může znamenat i jejich překročení, dáme přednost *broad*. *Wide* se tak jeví jako statické, *broad* jako dynamické. *Wide* znamená v rozmezí určitých limit, *broad* znamená za tyto hranice. Zatímco *wide* je přesné, *broad* je mlhavé a vágní. Navrhla jsem, že další krok už znamená říct, že vidět věci i s jejich hranicemi znamená vidět je v jejich celistvosti, a to většinou znamená vidět je zvenku. Odtud pravděpodobně jistá objektivní perspektiva, kterou evokuje *wide*, nikoliv *broad*.

Tato hypotéza vysvětluje, proč *broad* není časté v čistě rozměrovém užití. Vágnost, kterou *broad* evokuje, je pro tyto přesnost vyžadující kontexty nevhodná. Hypotéza také osvětluje, proč se *broad* užívá častěji se jmény abstraktními než s konkrétními. Abstraktní koncepty se mnohem hůře vymezují a jsou vágnější než koncepty konkrétní. Je ovšem třeba dodat, že toto platí pouze ve velmi obecné rovině. I *wide* se totiž s abstraktními jmény pojí často, v absolutních číslech dokonce častěji než *broad*. Je to přirozené, protože hranice hrají důležitou roli i pro některé abstraktní koncepty. Co víc, některé abstraktní koncepty umožňují pohledy oba a substantivum pak kolokuje s *broad* i s *wide*. Vůbec nejčastějším kolokátem adjektiva *wide* je abstraktní substantivum, a to substantivum *range*. V BNC se kolokace *wide range* vyskytuje v počtu 2 743, což pokrývá 27,3 % z celkového počtu adjektivního *wide* v BNC (10 060) a spolu s kolokací se substantivem *variety* (dalších 896 případů) 36 % veškerého výskytu *wide* v BNC. Mám za to, že právě tento případ – i jemu podobné – dokáže má hypotéza vysvětlit, i když její aplikace je v tomto případě mnohem obtížnější.

Z analýzy konkrétních jmen vyplynulo, že *broad* není časté v kolokacích se jmény pro otvory či obecněji pro duté/nevyplněné entity, tedy se substantivy jako *gap*, *hollow*, *hole*, což se týká i místností a chodeb (*room*, *lounge*, *corridor*) a jejich vstupních otvorů (*gate*, *doorway*). Jedná se o entity charakterizované tím, co autoři *Webster's New Dictionary of Synonyms* nazývají „distance between limits“, tedy entity dané především svým ohraničením. Toto ohraničení v běžných případech přirozeně ignorovat nelze a *broad* tudíž nemůže být použito. Mám ovšem za to, že v argumentaci je možno jít ještě dál.

Ronald Langacker mluví o „ohraničování“, jeho slovy „bounding“ (Langacker, R.: Nouns and Verbs. *Language*, 63, 1987, s. 57). Pro Leonarda Talmyho je „stav ohraničenosti“ (v originále „state of boundedness“) jedna kategorie v rámci jednoho z takzvaných „schematických“ („schematic“), „koncept strukturujících systémů“ („concept structuring systems“), konkrétně „konfigurační struktury“ („configurational structure“). Z jejich dvou členů, totiž „ohraničenosti“ („boundedness“) a „neohraničenosti“ („unboundedness“), pak vyplývá („is entailed by“) „boundary“: „Je-li kvantita chápána jako neohraničená, je pojmána jako nekonečně pokračující, není tu žádného omezení jako nutné, inherentně dané vlastnosti. Je-li kvantita chápána jako ohraničená, je vnímána jako vymezená a jednotlivá entita. (When a quantity is understood as unbounded, it is conceived as continuing on indefinitely with no necessary characteristic of finiteness intrinsic to it. When a quantity is understood as bounded, it is conceived to be demarcated as an individuated unit entity.)“ (Talmy, L.: *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1. Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA, 2000, s. 50). U Talmyho, ale ostatně i u Langackera, dále čteme, že „při aplikaci na substantiva ‚stav ohraničenosti‘ zhruba koresponduje s tradičním lingvistickým rozlišováním mezi ‚nepočítatelným‘ a ‚počítatelným‘ a při aplikaci na slovesa s rozlišováním mezi ‚imperfektivním‘ a ‚perfektivním‘. (In application to nouns, ‚state of boundedness‘ largely corresponds to the traditional linguistic distinction between ‚mass‘ and ‚count‘, and in application to verbs it can correspond to the distinction between ‚imperfective‘ and ‚perfective‘“ (tamtéž). Slovy Ronalda Langackera, „a COUNT NOUN designates a region that is bounded within the scope of predication in its primary domain. A MASS NOUN designates a region that is NOT specifically bounded within the scope of predication in its primary domain“ (Langacker, c. d., s. 63).

Také anglický výraz pro ‚rozdíl‘, tedy *difference*, byl totiž v analyzovaných korpusech pouze *wide* (dvakrát) a *wide* v této kolokaci převyšovalo *broad* i v BNC (7:29). Vyvozují, že i rozdíly jsou chápány skrze prostor. To nakonec potvrzuje i fakt, že předložky pojící se s adjektivem *different* jsou nejčastěji prostorové předložky, ať už je to *from* (76,9 % Brown, 86,4 % LOB) nebo v britské angličtině i *to* (9,1 % LOB) (Kennedy 1998, s. 195).⁸ Rozdíly jsou tak abstraktním protějškem vzdáleností, mezer, či ještě konkrétněji propastí. Tomu ostatně napovídá i slovníkové heslo pro *gap* v dalším z oxfordských slovníků, *The New Oxford Dictionary of English* (New Oxford): „nevyplněný prostor nebo interval, přerušená kontinuita.“⁹ „Rozdíl [...] mezi dvěma pohledy či situacemi“ je pak uveden jako jedno z užití tohoto slova: „a difference [...] between two views or situations: *the media were bridging the gap between government and people*.“ Pro kolokaci *generation gap* se navíc v českém překladu kromě *generačního problému*, *otázky* či silněji *propasti* nabízí právě *generační rozdíl*. Je přitom zajímavé, že při modifikaci čeština dává přednost jinému prostorovému adjektivu, když zdůrazňuje rozměr hloubky: *hluboký rozdíl* je v Českém národním korpusu v různých pádech třináctkrát, *široký rozdíl* tam nenajdeme. I v angličtině ale adjektivum *deep* může být použito (v BNC pět výskytů).

Stejně tak i mnohá další substantiva, která významově ‚rozdíl‘ obsahují, kolokují mnohem častěji s *wide* než s *broad*: *variety* (0:41), *variations* (0:6), *fluctuations* (0:2), v BNC též *diversity* (1:26) a *divergence* (0:6). Substantivum *disagreement* (1:5), nominalizace slovesa znamenajícího ‚mít či vyjádřit jiný názor‘ („have or express a different opinion“ (New Oxford)) bylo v menších korpusech jen *wide*.¹⁰

- (1) ... *behind the provisions of the Act lie at least two issues of principle on which there is wide disagreement and little scope for compromise* (FLOB J50).

V New Oxford je pomocí slova *different* definován i už dříve zmíněný *range*, tedy ‚oblast kolísání mezi horní a dolní mezí na určité stupnici‘ („the area of variation between upper and lower limits on a particular scale“), s konkrétnějším podvýznamem ‚množina různých věcí stejného obecného typu‘ („set of different things of the same general type“), a tak nepřekvapuje, že kolokace s *wide* dominují. *Broad range* se nicméně také našel, v BNC ale podstatně méně často (159:2743). Distribuce ve čtyřech menších korpusech, jak je uvedeno v tabulce 2.0, pak ukazovala na rozdíly mezi britskou a americkou angličtinou:¹¹

8 V obou variantách angličtiny najdeme samozřejmě ještě minoritní *than* (23,1 % Brown, 4,5 % LOB (Kennedy, G.: *An Introduction to Corpus Linguistics*. London/New York 1998, s. 195.))

9 Gap: „an unfilled space or interval, a break in continuity: *there are many gaps in our understanding of what happened*“ (New Oxford).

10 České ekvivalenty reflektují kolokace se slovem *rozdíl*, tedy kolokují s adjektivem *hluboký*, nikoliv *široký*. *Široký* nicméně převládá s pozitivními protějšky těchto výrazů, protože u těch už o rozměr hloubky nejde:

	neshody	shoda	nesouhlas	souhlas
hluboký	3	1 (hlubší)	8	0
široký	0	12	0	5

Je přitom zajímavé, že v angličtině se zase *agreement* chová jinak v tom, že preferuje *broad* před *wide* (BNC 53:8), a tento fakt určitě stojí za detailnější analýzu.

11 To, že korpusy jsou dvě různé varianty angličtiny (britská a americká) ze dvou různých časových období (60. a 90. léta), se nepodařilo zhodnotit. Na to, abych potvrdila svůj postřeh, že s určitými substantivy je *broad* běžnější v americké angličtině než v britské angličtině (ve významu rozlohy a právě v kolokacích se substantivem *range*), by bylo potřeba mnohem více dat a především dostupný americký protipól k BNC.

Tabulka 2.0

	Brown	Frown	LOB	FLOB
<i>wide range</i>	5	12	18	34
<i>broad range</i>	5	5	0	3

Podobně podstatné jméno *array*, substantivem *range* v New Oxford dokonce definované („an impressive display or range of a particular type of thing“), bylo v analyzovaných korpusech jen *wide* (čtyři výskyty), například ve *wide array of manufactured goods* (Frown F02). V BNC se *broad* a *wide* s tímto substantivem objevily v počtu tři a šestnáct. Některá další jména, která synonymické slovníky (*The Oxford Thesaurus In A-Z Form* či *Webster's New Dictionary of Synonyms*) uvádějí spolu s *range* v téže řadě, vykazují ale v BNC konkurenci mezi oběma adjektivy. To je případ anglického substantiva *scale* (7:28), v češtině *stupnice*, které dokonce kolokovalo v analyzovaných korpusech jenom s *broad*:

- (2) *a dramatic, broad scale party rally in Los Angeles next December that would enlist top-drawer Democrats from all over the country* (Brown B11)

Také ve spojení se substantivem *line* si *broad* a *wide* konkurují (BNC 4:4, menší korpusy 3:2):

- (3a) *Hershey Foods Corporation produces a broad line of chocolate confectionery, pasta and other food products* (Frown H27).
 (3b) *In the Industrial Products Division, the company manufactures and markets a wide line of precision gaging and inspection equipment, machinists' tools – including micrometers, Vernier calipers, and accessories* (Brown H 26).

V některých dalších kolokacích však již *broad* převládá, například ve spojení se slovem *spectrum* (BNC 86:75). Osm případů přitom pokrývají *broad-spectrum antibiotics*, tedy *širokospektrá antibiotika*. Mám za to, že řady i spektra lze vidět nejen jako přesně vymezené, ohraňované entity, ale především jako otevřené množiny různých věcí téhož obecného typu, takže obě adjektiva jsou v tomto spojení možná. Co se širokospektrých antibiotik týče, s určitou mírou zjednodušení a nadsázky tato otevřenost znamená víru, že zaberou. Podobně jsou konkurenčním prostředím pro *wide* a *broad* i další substantiva pro dosah, opět uváděná spolu s *range* ve stejné synonymické řadě. Slovo *span* (primárně *rozpětí*) se v BNC objevilo s *broad* a *wide* v počtu sedm a osmnáct, v analyzovaných korpusech bylo jen jednou s *wide*:

- (4a) *It reworks precisely elements from the scherzo – strong dynamics and sudden dynamic change, wide registral span – but more powerfully. The extreme range of the fortissimo Neapolitan is cut off by a shocking measure's silence, then the V or E minor comes in softly* (Frown J64).
 (4b) *Only around 20% of the French paintings and drawings seen in New York will be used for the London exhibition. [...] The broad date span, 1700 – 1880 will be used to emphasise the continuity of development, with little or no emphasis on labels such as “Neo-classicism” or “Realism”* (BNC CKV 574).

Jiný výraz pro dosah, substantivum *scope*, kolokovalo s *broad* a *wide* v poměru 12:22, v menších korpusech v počtu jeden a dva. Případy s *wide* se přitom blížily čistě rozměrovému užití, jako například ve větě (5a):

- (5a) ... *satisfactory and dependable procedures for establishing the 'just' wage; and, if we can, how wide is the scope of their application?* (LOB J45)

Případ s *broad* se zase týkal práce, která byla popsána jako ambiciózní, tedy v jistém slova smyslu též hranice překračující:

- (5b) ... *ambitious work. Its scope is as broad as the question: What does it mean to live in a modern society?* (Brown J63)

Ve *Webster's New Dictionary of Synonyms* navíc čteme, že *scope* je rozsah působnosti nad „oblastí aktivity, oblastí předem určenou a vymezenou, ale také oblastí svobodné volby v rámci těchto stanovených mezí“.¹² Je možné, že *broad* klade do popředí právě tuto svobodnou volbu. Ale ani ony krajní meze nemusí být definitivní. Samotné slovo *limits* se totiž objevuje s *broad* častěji než s *wide*, a to jak v menších korpusech (2:1), tak v BNC (13:5). A zatímco ve dvou případech *wide limits* z pěti nalezených v BNC byly tyto meze stanoveny, například ve větě (6a), ve spojení s *broad* nikdy nebyly. Nabízí se tak spekulace, že hranice, které nejsou vymezeny úzce, jsou už pouze zhruba stanovené, vlastně ani ne tak přísně vyžadované a tudíž často překračované (6b, 6c):

- (6a) ... *if we restrict gene values to single figures, that is if we allow them to range from -9 to +9. So, within these wide limits, we are theoretically allowing mutation, at a stroke, in a single generation, to change any combination of the nine genes* (BNC J52 1389).
 (6b) *States were free to enact, within broad though (perhaps) determinate limits, their own rules as to the application of foreign law by their courts ...* (Brown J42).
 (6c) *There is, as always, a balance. Parents can overdo the restraints, setting narrow 'Victorian' limits rather than sensibly broad ones* (BNC B10 339).

Připomínám, že podle *Oxford English Dictionary* bylo jedno z historicky prvních užití adverbia *abroad* (1377) ve významu „out of one's house or abode; out of doors; out in the open air“, tedy šlo opět o jisté překračování hranic. A jeden z českých ekvivalentů je hranicemi a jejich překračováním přímo morfologicky motivován: *zabraníči*.

V závěru se musím vrátit k Erbenově pohádce a jejím aktérům. Z uvedeného je zřejmé, že pro Širokého navrhuji *Broad*. Vždyť překonávání hranic má v popisu práce, nakonec stejně jako jeho kolega *Dlouhý* (*Tall*). A to doslova: „Jmenuju se Dlouhý a umím se natahovat.... Jmenuju se Široký a umím se rozšiřovat...“ (Erben 1976, s. 9).

Příspěvek byl v tomto znění přednesen na Setkání mladých lingvistů 2006.

LITERATURA

- Bierwisch, M.: Some Semantic Universals of German Adjectivals. *Foundations of Language*, 3, 1967, s. 1–36.
 Clark, H.: Space, Time, Semantics, and the Child. In: Moore, T. E. (ed.): *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York, London, Academic Press 1973, s. 27–63.

¹² „Scope is applicable to an area of activity, an area predetermined and limited, but an area of free choice within the set limits.“

- Dirven, R. – Taylor, J.: The Conceptualisation of Vertical Space in English: The Case of *Tall*. In: Rudzka-Ostyn, B. (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia 1988, s. 379–402.
- Erben, K. J.: *Pohádky*. Praha 1976.
- Fillmore, Ch.: *Lectures on Deixis*. Stanford 1997.
- Kennedy, G.: *An Introduction to Corpus Linguistics*. London – New York 1998.
- Lakoff, G.: *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago – London, 1987.
- Langacker, R.: Nouns and Verbs. *Language*, 63, 1987, s. 53–94.
- Talmy, L.: *Toward a Cognitive Semantics. Vol.1. Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA, 2000.
- Vandeloise, C.: Length, Width, and Potential Passing. In: Moore, T. E. (ed): *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York – London 1988, s. 403–428.
- Vaňková, I. et al: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha 2005.

KORPUSY

- Brown University Standard Corpus of Present-Day American English (Brown)
- Lancaster-Oslo/Bergen Corpus (LOB)
- Freiburg-Brown Corpus (Frown)
- Freiburg-LOB Corpus (FLOB)
- Britský národní korpus (BNC World Edition 2000. SARA version 0.98)

SLOVNÍKY

- Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge University Press 1995.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 4th ed. Oxford University Press 1989.
- Collins COBUILD English Language Dictionary*. William Collins & Co. 1987.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Bloomsbury Publishing Plc. 2002.
- Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. Oxford University Press 2004.
- The New Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press 1998.
- Oxford English Dictionary*, <http://dictionary.oed.com>, 12. května 2006.
- Webster's New Dictionary of Synonyms*. G. & C. Merriam Co. 1978.
- The Oxford Thesaurus In A-Z Form*. Clarendon Press 1997.

Michaela Martinková

Odborné zaměření: lexikální sémantika, korpusová lingvistika, vývoj anglického jazyka

Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
<michaela.martinkova@upol.cz>

STŘEDOEVROPSKÁ KUCHYNĚ JAKO ZRCADLO KONTAKTŮ INTERKULTURNÍCH

TAMÁS TÖLGYESI

Tradičně se rozlišuje trojí hlavní vztah mezi jazykovými systémy: genetický, typologický a areální. Historickosrovnávací jazykověda srovnává jazyky geneticky příbuzné z aspektu diachronního, zatímco kontrastivní neboli konfrontační jazykověda porovnává jazyky (geneticky příbuzné i nepříbuzné) z hlediska synchronního. „Studium jazykových kontaktů vytváří [...] osobitý směr jazykovědného bádání, který označujeme kontakto-lingvistika: zkoumá okolnosti, povahu a následky vzájemného kontaktu mezi dvěma nebo více jazykovými systémy, studuje všechny jazykové kontakty, bez ohledu na funkční platnost zúčastněných jazykových systémů, a poznává tak jazyk (jazykový systém) v jeho vývoji“ (op. cit. Vašek 1996-97, s. 16). Mezijazykové kontakty vznikají především za soužití anebo sousedství národů v určitém areálu. Vzájemné působení kontakto-lingvistiky probíhá v různých jazykových plánech, tj. v plánu fonologickém, morfologickém, syntaktickém a lexikálně-sémantickém (viz k tomu Skalička 1935; Haarmann 1976, s. 97-105) různě, přitom posledně jmenovaný z nich bývá nejflexibilnější. Soužití našich středoevropských národů v rámci Rakousko-Uherské monarchie vedlo k vzájemnému mezijazykovému přejímání slov. Hlavními sémantickými okruhy daných přejímek byla řemesla, vojsko, náboženství a kuchařství (srov. Rippl 1944, s. 11-17). O náboženské a vojenské terminologii v našich jazycích jsem už několikrát referoval na vědeckých konferencích doma v Maďarsku i v zahraničí (Tölgyesi 2007). V tomto příspěvku bych chtěl věnovat pozornost přejatým výrazům z oblasti gastronomie, které se dají rozčlenit do těchto větších skupin: 1) pečivo, moučníky; 2) jídla a výrobky z masa; 3) ovoce, zelenina; 4) nápoje; 5) místnosti a jejich vybavení.

1 PEČIVO, MOUČNÍKY

Maď. *keksz*, č. a slk. *keks* bylo přejato v letech 1870-1920 přes nhn. *Keks* z angl. *cakes*.

Č. *knedlík*, slk. *knedľa* a maď. *knédli* jsou přes raně nhn. *knödel* (dnes *Knödel*) ze střhn. dem. *knödel* od *knode*, *knote* ‚uzel‘. Od přerovské rodiny jsem se dozvěděl, že knedlík měl dřív (ve 30. letech minulého století) skutečně podobu uzlu. Knedlík je národní jídlo v Česku, naproti tomu v Maďarsku nepatří mezi hlavní pokrmy: Maďaři jedí masná jídla především s hranolky nebo brambory.

Rak.-něm. *Langosch* (nhn. *Flammkuchen*), č. a slk. *langoš* je z maď. *lángos* od *láng* ‚plamen‘. *Langoš* se v Maďarsku tradičně jí s česnekovou šťávou nebo se zakysanou smetanou a strouhaným sýrem.

Č. *nudle*, slk. *nudľa* a maď. *nudli* bylo přejato v letech 1770-1820 z nhn. *Nudel*.

Rak.-něm. *Palatschinke*, č. *paláčinka* a slk. *palacinka* pocházejí přes maď. *palacsinta* a rum. *plăcintă* z lat. *placenta* ‚koláč‘ (Zaic 2006, s. 608).

Č. *piškot*, slk. *piškóta* a maď. *piskóta* jsou přes raně nhn. *biscott* (dnes *Biskotte*) a it. *biscotto* z lat. *biscoctus* ‚dvakrát pečený‘.

Č. *preclík*, slk. *praclík* a maď. *perec* jsou ze střhn. *prēzel*, *brēzel* aj. (dnes *Brezel*). Srov. též *brezle* pomn. ‚strouhanka‘ v běžně mluvené češtině u starých mluvčích na Moravě.

Č. *štrúdl*, *štrúdl*, slk. *štrúdl'a* a maď. *† strudli* jsou z rak.-něm. *Strudel*. V českém hovorovém jazyce je *štrúdl* proti slovnímu spojení *jablkový závin* užíváno hojněji. V maďarštině se místo funkčně zastaralého *strudli* říká *almás rétes* ‚jablkový závin‘.

Č. *veka*, slk. *† vekňa*, *† vekľa* a maď. *vegni* ‚podlouhlý chléb‘ jsou z něm. *Wecke(n)*. České slovo je spisovné, zatímco se maďarského výrazu užívá v obecně maďarském substandardu. Slovenská slova jsou archaická.

Č. *zemle*, slk. *zemia* a maď. *zsemle* jsou přes střhn. *semel(e)*, *simel* (dnes rak.-něm. *Semmel*; nhn. *Brötchen*) z lat. *simila* ‚jemná pšeničná mouka‘ (Mollay 1982, s. 570). V češtině je *houska* frekventovanější než *zemle*.

2 JÍDLA A VÝROBKY Z MASA

Maď. *fasírt*, č. a slk. *fašírka* ‚sekaná, karbanátek‘ je z rak.-něm. *Faschiertes* (nhn. *Hackfleisch*).

Něm. *Gulasch*, č. *guláš* a slk. *guláš*, *guláš* bylo přejato v 19. stol. z maď. *gulyás(hús)* ‚gulášové (maso)‘ od *gulya* ‚stádo hovězího dobytka‘. Maďarský guláš je polévka. Českému guláši se nejvíce podobá maďarský pörkölt, který však Maďaři jedí s noky, těstovinami nebo brambory, nikoli s knedlíkem. Segedínský a debrecínský guláš znají pouze ti místní obyvatelé maďarských velkoměst Segedín (maď. *Szeged*) a Debrecín (maď. *Debrecen*), kteří tyto české speciality ochutnali při svých zahraničních pobytech v České republice nebo ještě v někdejším Československu.

Č. *paštika*, slk. *paštéta* a maď. *pástétom* jsou z raně nhn. *pastēte* (dnes *Pastete*).

Maď. *† špek*, č. a slk. *špek* je z raně nhn. *speck*, popř. střhn. *spec* (dnes *Speck*). V běžně mluvené češtině funguje *špek* jako synonymum pro slaninu. *Špek* během historického vývoje zmizelo ze slovní zásoby maďarštiny, ale dodnes se užívá jeho odvozeniny *špékel* ‚špikovat, protahovat špekem (maso)‘.

Č. *šnycl*, slk. *šnicľa* a maď. *snicli* ‚řízek‘ jsou z rak.-něm. (*Wiener*) *Schnitzel*.

Maď. *sonka*, č. a slk. *šunka* bylo přejato v období mezi roky 1620 a 1770 z něm. dial. *schunke* (nhn. *Schinken*).

Původ rak.-něm. *Klobasse*, *Klobassi*, maď. *kolbász*, č. a slk. *klobása* je nejasný (viz Machek 1971, s. 258), jejich etymologická příbuznost je však patrná.

Č. *† virtle*, slk. *† viršľa*, *† viršľa* a maď. *viršli* ‚(vídeňský) párek‘ jsou z rak.-něm. dem. *Würstel*, *Würschtel* od nhn. *Wurst*. Maď. *viršli* je slovo spisovné, které nemá domácí synonymum.

Č. *vuřt*, *buřt*, slk. *vuršta* a maď. *† wurst* jsou z nhn. *Wurst*. Podle německého frazému *Es ist mir Wurst* se v češtině užívá kalku *Je mi to buřt* ‚Mně je to jedno‘.

3 OVOCE, ZELENINA

Č. *celer*, slk. *zeler* a maď. *zeller* jsou přes rak.-něm. *Zeller*. Nhn. *Sellerie* je ze severoitalského *selleri*.

Maď. *káposzta* je ze slk. *kapusta*. Maď. *kelkáposzta* odpovídá č. *kapusta*, zatímco maď. (*fejes*) *káposzta* je ekvivalent pro č. (*hlávkové*) *zelí*.

Č., slk. a maď. *karfiol* je přes rak.-něm. *Karfiol* (nhn. *Bluhmenkohl*) z it. *cavolfiore*. V češtině je *květák* mnohem frekventovanější než *karfiol*, jak to přesvědčivě dokazuje současný počítačový korpus SYN2005.

Něm. *Paprika*, č. a slk. *paprika* je přes maď. *paprika* ze srb. a chor. *pàprika* od *pàpar* ‚pepř‘.

Č. *rybíz*, slk. *říbezle* a maď. *ribizli* jsou z rak.-něm. *Ribisel* (nhn. *Johannisbeere*).

Č. *ryngle*, slk. *ringlota* a maď. *ringló* jsou přes rak.-něm. *Ringlotte*, nhn. *Reneklode*, *Reine-claude* z fr. *reineclaude* od (*prune de*) *reine Claude*, doslova ‚(slíva) královny Claude‘. Toto ovoce bylo pojmenováno na počest manželky francouzského krále Františka I. v 16. stol. (srov. Rejzek 2001, s. 552).

Č. *šnytlik*, *šnytlich*, slk. † *šnitlink* a maď. *snidling* ‚pažitka‘ jsou z rak.-něm. *Schnittling* (nhn. *Schnittlauch*). Maďarského spisovného výrazu *metélobagyma* pro lat. *Allium schoenoprasum* se užívá v botanických příručkách a kuchařkách. V běžně mluveném jazyce se říká převážně *snidling*.

Č. *špenát* (dř. *špinát*), slk. *špenát* a maď. *spenót* jsou z nhn. *Spinat*.

4 NÁPOJE

Maď. *limonádé*, č. a slk. *limonáda* jsou přes nhn. *Limonade* z fr. *limonade*, popř. it. *limonata* (Tölgyesi 2008, s. 604).

Č. *mošt*, slk. *mušt* a maď. *must* bylo přejato v letech 1770–1820 přes bav.-rak. *mošt* (nhn. *Most*) z lat. (*vinum*) *mostum* ‚nové víno‘.

Maď. *pálinka* je ze slk. *pálenka* od *pálit* (srov. také č. *pálenka*).

Maď. *puncs*, č. a slk. *punč* je přes nhn. *Punsch* a angl. *punch* z ind. *pāñč*, což znamená ‚pět‘, protože se tento nápoj připravoval z pěti ingrediencí: araku (případně rumu), citrónové šťávy, cukru, koření a vody (viz Rejzek 2001, s. 519).

Č., slk. a maď. *rum* ‚alkoholický nápoj‘ je přes něm. *Rum* z angl. *rum*. Maďarský ekvivalent pro české homonymum *rum* ‚rumiště‘ je *rom*.

Č. *šnaps*, *šnaps*, slk. *šnaps* a maď. *snapsz* jsou z nhn. *Schnaps*.

Č. † *špric*, slk. † *špricer* a maď. † *spriccer* ‚(vinný) střík‘ jsou z rak.-něm. *Spritzer*.

5 MÍSTNOSTI A JEJICH VYBAVENÍ

Maď. † *kredenc*, č. a slk. *kredenc* je přes něm. *Kredenz* (nhn. *Anrichte*) a it. *credenza* z vlat. *credentia* od lat. *crēdere* ‚věřit‘. Stč. *kredencovati* znamenalo ochutnávku pokrmu nebo nápoje na důkaz, že není otráven, před podáním hostovi (viz Machek 1971, s. 291).

Č. *kuchyně*, *kuchyně* a slk. *kuchyňa* jsou přes sthn. *chubhina* (dnes *Küche*) z lat. *coquina*, *cocina*. Maď. *konyha* bylo vypůjčeno ze slovanských jazyků.

Č. (*h*)*moždír* je přes sthn. *morsaere*, *morser* (dnes *Mörser*) a ahd. *morsāri*, *mortāri* z lat. *mortarium* (Kluge 2002, s. 633). Slk. *mažiar* je z maď. *mozsár*.

Maď. *rost*, č. a slk. *rošt* je ze sthn. *röst* (dnes *Rost*).

Č. a slk. † *šparbert*, † *šporbert*, † *šporbelt* a maď. † *sparbert*, † *sparbelt*, † *spórbert* ap. (srov. Lumtzer – Melich 1900, s. 241) jsou z bav. *šporbert*, popř. rak.-něm. *Sparberd*. V dnešní češtině a slovenštině žijící výraz *šporák* (lid. *šporák*) má tentýž německý etymon jako výše jmenovaná zastaralá slova.

Č. *špajz(ka)*, slk. *špajza*, maď. *spájz* jsou z rak.-něm. *Speis* (nhn. *Speisekammer*).

Č. *štamprle*, slk. *štap(e)rlík* a maď. *stampedli*, sklenička, panák' jsou z bav.-rak. *Stamperl*.

Vídeňský slavista Stefan Michael Newerkla a Josef Jodas, lingvista působící na Univerzitě Palackého v Olomouci, ve svých pracích upozornili na užší lexikální shody mezi češtinou, slovenštinou, maďarštinou a rakouskou němčinou (viz Newerkla 2000, 2002-2003, 2004a, 2004b, s. 79-89; Jodas 1999, 2000). Díky dalšímu zkoumání této problematiky jsem zjistil, že jednu z nejbohatších skupin tzv. *austriacizmů* tvoří kuchyňské výrazy, které ad illustrandum uvádím v následující tabulce.

čeština	slovenština	maďarština	rakouská němčina	horní němčina
<i>celer</i>	<i>zeler</i>	<i>zeller</i>	<i>Zeller</i>	<i>Sellerie</i>
<i>fašírka</i>	<i>fašírka</i>	<i>fasírt</i>	<i>Faschiertes</i>	<i>Hackfleisch</i>
<i>karfiol</i>	<i>karfiol</i>	<i>karfiol</i>	<i>Karfiol</i>	<i>Blumenkohl</i>
<i>klobása</i>	<i>klobása</i>	<i>kolbász</i>	<i>Klobasse, Klobassi</i>	<i>(Dauer)wurst</i>
<i>kredenc</i>	<i>kredenc</i>	† <i>kredenc</i>	<i>Kredenz</i>	<i>Anrichte</i>
<i>langoš</i>	<i>langoš</i>	<i>lángos</i>	<i>Langosch</i>	<i>Flammkuchen</i>
<i>palacinka</i>	<i>palacinka</i>	<i>palacsinta</i>	<i>Palatschinke</i>	<i>Pfannkuchen</i>
<i>rybíz</i>	<i>ríbezle</i>	<i>ribizli</i>	<i>Ribisel</i>	<i>Johannisbeere</i>
<i>ryngle</i>	<i>ringlota</i>	<i>ringló</i>	<i>Ringlotte</i>	<i>Reneklode, Reineclauda</i>
<i>šnytlik, šnytlich</i>	† <i>šnitlink</i>	<i>snidling</i>	<i>Schnittling</i>	<i>Schnittlauch</i>
<i>špajz ap.</i>	<i>špajza</i>	<i>spájz</i>	<i>Speis</i>	<i>Speisekammer</i>
† <i>špric</i>	† <i>špricer</i>	† <i>spriccer</i>	<i>Spritzer</i>	<i>Schorle</i>
<i>štamprle</i>	<i>štap(e)rlík</i>	<i>stampedli</i>	<i>Stamperl</i>	<i>Schnapsglas</i>
<i>štrúdl, štrúdl</i>	<i>štrúdl'a</i>	† <i>strudli</i>	<i>Strudel</i>	<i>Mehlspeise</i>
† <i>virtle</i>	† <i>viršla, † virštl'a</i>	<i>viršli</i>	<i>Würstel, Würschtel</i>	<i>Würstchen</i>
<i>žemle</i>	<i>žeml'a</i>	<i>zsemle</i>	<i>Semmel</i>	<i>Brötchen</i>

Přejímky v našich jazycích mají občas osudy navzájem odlišné, tedy v dnešním jazykovém prostředí nefungují vždy stejně, např. maď. *strudli* je archaické, zatímco č. *štrúdl, štrúdl* je zcela běžné a frekventované. Naproti zastaralému č. *virtle* je maď. *viršli*, párek' slovo každodenního života.

Jazykový konflikt mezi domácími výrazy a s nimi konkurujícími přejatými slovy nevedl vždycky ke zřízení jednoho z obou (nebo více) slov, proto existují vedle sebe dubletní tvary v dnešní češtině – ovšem s různou frekvencí a stylistickou hodnotou – jako např. *houska* vs. *zemle*, *slanina* vs. *špek*, *květák* vs. *karfiol*, *pažitka* vs. *šnytlik ap.*

Naše národy – Češi, Slováci a Maďari – jako členové Evropské unie se nedávno připojily k šengenskému prostoru, zrušily hranice mezi svými státy a tím otevřely možnost pro volnější proudění pracovní síly. Následkem toho můžeme v blízké budoucnosti očekávat opětné zesilování mezičetnických a tedy také mezijazykových kontaktů a další vzájemné přejímání slov v tomto regionu.

ZKRATKY JAZYKŮ A DIALEKTŮ

angl. = anglický; bav. = bavorský; č. = český; fr. = francouzský; chor. = chorvatský; ind. = indický; it. = italský; lat. = latinský; maď. = maďarský; něm. = německý; nhn. = novohornoněmecký; rak. = rakouský; rum. = rumunský; slk. = slovenský; srb. = srbský; sthn. = starohornoněmecký; střhn. = středohornoněmecký; vlat. = vulgárně latinský

JINÉ ZKRATKY A ZNAČKY

aj. = a jiné; ap. = a podobně; dem. = deminutivní; dial. = dialektický; dř. = dříve; lid. = lidový; op. cit. = opus citatum; pomn. = pomnožné podstatné jméno; srov. = srovnej; stol. = století; tj. = to jest; tzv. = takzvaný; vs. = versus; † = archaický

LITERATURA

- Jodas, J.: O paralelách ve slovní zásobě češtiny a rakouské němčiny. In: *Acta Facultatis Philosophicae, Universitas Ostraviensis, Linguistica*, 3, 1999, s. 111–116.
- Jodas, J.: Ještě k paralelám ve slovní zásobě češtiny a rakouské němčiny. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica, Philologica*, 72, 2000, s. 161–165.
- Kluge, F.: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* /Etymologický slovník jazyka německého/. Berlin 2002.
- Lumtzer, V. – Melich, J.: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes* /Německá místní jména a přejímky ve slovní zásobě jazyka maďarského/. Innsbruck 1900.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1971.
- Mollay K.: *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig* /Německo-maďarské jazykové kontakty do konce 16. století/. Nyelvészeti tanulmányok, 23. Budapest 1982.
- Newerkla, S. M.: Sprachliche Konvergenzprozesse in Mitteleuropa /Jazykové konvergenční procesy ve střední Evropě/. In: Pospíšil, I. (ed.): *Crossroads of Cultures: Central Europe /Překrестki kul'tury: Srednjaja Evropa /Křižovatky kultury: Střední Evropa*. Litteraria Humanitas XI. Brno 2002, s. 211–236.
- Newerkla, S. M.: Čeština v monarchii a středoevropský jazykový areál. *Český jazyk a literatura*, 53, 2002–2003, s. 61–69.
- Newerkla, S. M.: Rozmanitost jazyků a kultur v Rakousku-Uhersku a jejich konvergenční tendence. In: Pospíšil, I. – Moser, M. (eds.): *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Brno 2004a, s. 11–42.
- Newerkla, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* /Jazykové kontakty mezi němčinou, češtinou a slovenštinou. Slovník německých přejatých slov v češtině a slovenštině: historický vývoj, výskyt, dosavadní a nové výklady/. Schriften über Sprachen und Texte, 7. Frankfurt am Main 2004b.
- Haarmann, H.: *Aspekte der Arealtypologie* /Aspekty areální typologie/. Tübingen 1976.
- Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Praha 2001.
- Rippl, E.: Wege und Voraussetzungen einer deutsch-tschechischen Lehnwörterkunde /Cesty a předpoklady německo-české nauky o přejatých slovech/. *Slavia*, 18, 1944, s. 1–31.
- Skalička, V.: Zur mitteleuropäischen Phonologie. /K středoevropské fonologii/. *Časopis pro moderní filologii*, 21, 1935, s. 151–154.

- Tölgyesi T.: *Náboženské výrazy řecko-latinského původu přejaté prostřednictvím němčiny do českého, slovenského a maďarského jazyka* (v tisku). Předneseno dne 9. listopadu 2007 na XVII. kolokviu mladých jazykovedců organizovaném Katolickou univerzitou v Ružomberku.
- Tölgyesi T.: *Német katonai terminológia a cseh, a szlovák és a magyar nyelvben* /Německá vojenská terminologie v českém, slovenském a maďarském jazyce/. In: *Tavaszi Szél 2007*. Budapest 2007, s. 175–179. (Autor se svým článkem a přednáškou skončil v celostátní vědecké soutěži maďarských doktorandů v Budapešti na druhém místě. Jeho školitel, prof. Antonín Vašek, byl odborným kuratorem zvlášť oceněn.)
- Tölgyesi T.: K lexikálním germanizmům v češtině z hlediska kontaktní lingvistiky. In: Ondrejovič S. (ed.): *Varia XV*. Bratislava 2008, s. 601–605.
- Tölgyesi T.: *Das Kasussystem im Deutschen und Tschechischen. Eine sprachhistorische Untersuchung* /Pádový systém v němčině a češtině. Studie historicko-jazykovědná/. Saarbrücken 2009.
- Vašek, A.: Kontaktní lingvistika a její perspektivy I–II. *Češtinář*, 7, 1996–1997, č. 1, s. 13–21, č. 2, s. 33–44.
- Zaicz G. (ed.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete* /Etymologický slovník. Původ maďarských slov a afixů/. Budapest 2006.

Tamás Tölgyesi

Odborné zaměření: kontaktní lingvistika se zvláštním zřetelem na jazykové vztahy mezi středoevropskými národy

Ústav slavistiky a středoevropských studií

Filozofická fakulta

Katolická univerzita Petra Pázmánye, Maďarsko

<tolgyi@gmail.com>

KONKURENCE ATRIBUTŮ V ČEŠTINĚ A MAĎARŠTINĚ A JEJICH PŘEKLÁDÁNÍ

MARKÉTA POCHYLOVÁ

---

1 POROVNÁNÍ ATRIBUTU KONGRUENTNÍHO A NEKONGRUENTNÍHO V ČEŠTINĚ A MAĎARŠTINĚ

Na počátku mého příspěvku stojí praktická zkušenost při výuce češtiny jako cizího jazyka na Katolické univerzitě Pétera Pázmánye v Maďarsku. Studenti bohemistiky měli značné problémy s určováním shodného a neshodného přívlastku, jeho překládáním do maďarštiny a určováním významových rozdílů mezi oběma atributy. Výchozím jazykem bude tedy čeština, cílovým maďarština. Položila jsem si několik otázek, jimiž bych se v tomto článku chtěla zabývat.

Mým prvotním předpokladem je fakt, že studenti mají tyto problémy především proto, že maďarština a čeština jsou jazyky typologicky velmi odlišné. Rozhodla jsem se tedy studenty otestovat hned v několika směrech. Jednak jsem zadala cvičení, kde studenti musí převádět shodné atributy na neshodné a naopak. Dalším úkolem je přeložit tyto atributy do maďarštiny a naopak, nakonec mají studenti za úkol zamyslet se, která forma daného vyjádření je frekvencovanější a v jakém kontextu by dané spojení použili.

Již na počátku testování bylo zřejmé, že atributy shodný i neshodný se mimo jiné liší také sémanticky, co do vyjádření individuálnosti a určitosti. Při testování byly použity příklady z českých a maďarských cvičebnic a učebnic syntaxe.¹

V první části práce bych krátce chtěla srovnat atribut kongruentní a nekongruentní v češtině a maďarštině. Přívlastek v obou jazycích vyjadřuje nejčastěji vlastnost osoby, zvířete a věci pojmenované podstatným jménem. Obvykle bývá vyjádřen tvrdým, měkkým nebo přívlastňovacím přídavným jménem. Shodný přívlastek bývá nejčastěji vyjádřen adjektivem, neshodný přívlastek bývá vyjádřen jinými slovními druhy. Kromě toho může přídavné jméno vyjadřovat i jiné větné členy, např.: může být základem přísudku: **Žák je pilný**. Může být podmětem – **Líný daleko nedojde**, nebo je předmětem – **Sytý hladovému nevěří**. Adjektivum v jiné než přívlastkové funkci mění svou slovnědruhovou povahu, není v primární syntaktické funkci.

V maďarštině jsou zpravidla atributy vyjádřeny buď jako kompozitum, nebo jako slovní spojení, např.: *csomagolópapír* – **balicí papír**; *szép ház* – **hezký dům**. Pokud je přídavné jméno ve své primární syntaktické funkci, tj. atribut, pak je nesklonné. Má jen jedno zakončení pro všechny rody, např.: *szép ház* – **hezký dům**, *szép szoknya* – **hezká sukně**, *szép kocsí* – **hezké auto**. Přídavné jméno jako přívlastek stojí vždy před podstatným jménem. Když tvoříme plurál, opět

---

1 Grepl, M. – Karlík, P.: *Učte se s námi skládat češtinu*. Praha 1992. É. Kiss, K. – Kiefer, F. – Siptár, P.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest 1998.

je maďarský atribut nesklonný, nepřijímá žádný formální znak pro plurál, např.: *jó könyv* – **dobrá kniha** × *jó könyvek* – dobré knihy. Vidíme, že formální znak plurálu **-ek** se přilepuje jenom k podstatnému jménu.

Pokud se adjektivum objeví v predikátové funkci, je součástí přísudku, v tomto případě se vždy shoduje se svým podmětem v čísle a stojí v postpozici za podstatným jménem. Např.: *A lány szép.* – **Dívka je hezká.** Verbum **být** jako součást verbonominálního predikátu se v maďarštině formálně nevyjadřuje, ale při syntaktickém rozboru s ním počítáme a považujeme ho za nulové sloveso, podobně jako v ruštině. V plurálu se přidává formální znak pro plurál jak k subjektu, tak k predikátu, např.: *A lányok szépek.* – **Dívky jsou hezké.**

Český atribut kongruentní se s podstatným jménem shoduje v pádě, čísle i rodě. V určitých případech však může stát také v postpozici, např.: termíny, aktuální členění.

1.1

Shodný přívlastek může být vyjádřen různými slovními druhy – příklady jsou řazeny podle frekvence výskytu, např.: přídavným jménem – **mladý** muž; podstatným jménem – **učitel** Novák. Toto spojení se někdy považuje za tzv. shodný substantivní přívlastek (např. Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba spisovné češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 264 – 266; v *Mluvnici češtiny III.* (Academia, Praha 1987, s. 422 – 424) se však řadí k tzv. adordinačním spojení a považuje se za typ apozice.

Dalším slovním druhem, který může ve větě fungovat jako atribut kongruentní, je číslovka. Po maďarských číslovkách je podstatné jméno i jeho přívlastek vždy v jednotném čísle, např.: **pět chlapců** × *öt fickó*. V češtině naopak užíváme po číslovkách 2–4 plurál, u číslovek pět a výše, jakož u číslovek neurčitých genitivu plurálu, např.: mnoho, málo, **deset** chlapců, **málo** knih. Jedná se o tzv. přívlastek kvantitativní. Shoda je porušena, když je spojení ve větě v pozici 1. nebo 4. pádu, místo nich se užívá genitivu i v pozici podmětu nebo předmětu, např.: **pět chlapců**, pěti chlapců, pěti chlapcům, **pět chlapců**, o pěti chlapcích, s pěti chlapci. Všimněme si především nominativu a akuzativu.

Při deklinování maďarského atributu se skloňovací přípony přilepují přímo k počítanému předmětu. Tučně vyznačené sufixy můžeme připojit ke kterémukoli jinému jménu. Jedině nominativ se vyznačuje nulovým sufixem.

Dvacet pět chlapců

N. *huszon öt fickó*

G. *huszon öt fickóé*

D. *huszon öt fickónak*

A. *huszon öt fickót*

L. *huszon öt fickóról*

I. *huszon öt fickóval*

Atribut nekongruentní v češtině se neshoduje se svým řídícím podstatným jménem, neshodný přívlastek se nejčastěji vyjadřuje podstatným jménem v druhém pádě, např.: výstava **obrazů**, hodina **češtiny**; může být také v pádě přímém nebo předložkovém, např.: pozdrav **rodičům**, přání **k Vánocům**; příslovci – cesta **zpátky**; infinitivem slovesa – touha **cestovat**.

Příklady: 1. výstava **koček**, 2. výstavy **koček**, 3. výstavě **koček**, 4. výstavu **koček**, 6. o výstavě **koček**. Do maďarštiny se tento atribut nekongruentní přeloží jako slovní spojení **macska kiállítás**. Ukažme si nyní další pády:

- N. *macska kiállítás*
 G. *macska kiállítása*
 D. *macska kiállítasnak*
 A. *macska kiállítást*
 L. *macska kiállításról*
 I. *macska kiállítással*

Při překládání atributu nekongruentního vzniká v maďarštině buď slovní spojení, nebo kompozitum. K druhé části slovního spojení nebo k druhému komponentu kompozita se přičleňuje gramatický morfém, který vyjadřuje pád. Jak jsme již zmínili výše, můžeme tyto gramatické morfémy přilepit k jakémukoli slovnímu spojení či ke kompozitu.

2 PŘEVÁDĚNÍ ATRIBUTU NEKONGRUENTNÍHO NA ATRIBUT KONGRUENTNÍ A JEHO PŘEKLÁDÁNÍ

V následující části uvádíme konkrétní příklady překládání atributů.

mléko na pleť – pleťové mléko

Při překládání do maďarštiny se uplatňuje jiná motivace slova – českému výrazu odpovídá maďarské kompozitum – *testápoló* – atribut nekongruentní bychom přeložili jako *tej a bőrre*, vyjádření vzniklé překladem atributu nekongruentního není tak často užívané, opět se potvrzuje typologická odlišnost maďarštiny v preferenci slovotvorného postupu skládání. Slovní spojení *tej a bőrre* bychom použili jen ve speciálním případě, když mluvíme například o kosmetických účincích kozího mléka, např.: **královna si dopřávala masku z mléka.**

babička z Brna – brněnská babička

nagy Brünnből × brünni nagy

Při konkurenci atributů v maďarštině je důležité hledisko sémantické. Druhé slovní spojení je frekventovanější, může být použito v případě, když chceme zdůraznit, že babička je opravdu z Brna a není z Olomouce. Posesivní sufix *-i* je typickým prostředkem tvoření přídavných jmen přivlastňovacích, např.:

Prága+i – pražský; *Király+i* – královský. Překlad by odpovídal českému atributu kongruentnímu.

tok řeky – říční tok

První slovo **tok** se v maďarštině se slovem voda vůbec nevyskytuje, jen ve spojení s jinými slovy, např.: tok peněz, tok infomací, k atributu kongruentnímu známe jen ekvivalent jednoslovný – *folyam*, to znamená **proud**.

starosti rodičů – rodičovské starosti

Atribut nekongruentní přeložíme jako *szülök gondjai*, atribut kongruentní přeložíme jako *szülői gondok* (použ.), druhé slovní spojení se na rozdíl od prvního v maďarštině používá.

hřbet kočky – kočičí hřbet

macska háta – *macska hát* (použ.)

Při překladu můžeme získat jak slovní spojení *macska hát*, tak kompozitum *macskahát*. Oba vzniklé překlady se liší podle jazykového úzu. *Macska hát* označuje hřbet kočky, kdežto kompozitum *macskahát* se používá pro označení jednoho jogínského (rehabilitačního) cviku. Opět zde vidíme, že výběr mezi slovními spojeními a kompozitem je ovlivněn nejen typologickou odlišností mezi jazyky, ale také jazykovým územím.

3 SÉMANTICKÉ ODSŤÍNY VE VYJÁDRĚNÍ INDIVIDUÁLNOSTI A URČITOSTI

Různé formální prostředky v češtině vyjadřují sémantické odstíny vztahu mezi podstatným jménem a určujícím adjektivem. Nejprve se podíváme, jak se tyto sémantické odstíny projevují ve formální stránce. Stejně tak by nás zajímalo, jestli se i jemná sémantická odlišnosti nějak projeví ve formální stránce u maďarských posesivních adjektiv.

štěkot psa, psův štěkot × psí štěkot

První dvě slovní spojení vyjadřují, že mluvíme o jednom určitém psovi. V maďarštině máme dvě možnosti vyjádření, buď slovním spojením *a/egy kutya ugatása*, nebo kompozitem *a/egy kutyaugatás*. Naproti tomu **psí štěkot** – je štěkot jakéhokoli psa, v maďarštině vyjádříme kompozitem – *kutyaugatás*. Při překladu vidíme, že používanější bude vyjádření kompozitem. Jediným formálním rozlišením v maďarštině je použití určitého členu *a* nebo neurčitého členu *egy*, dalším rozlišovacím znakem je posesivní sufix *-a*.

režisér filmu × filmový režisér

Režisér filmu (*a film rendezője*) / (*filmrendező*) je režisér jednoho konkrétního filmu, bude-li třeba doplnit další informace, např.: Jiří Menzel je režisérem filmu *Postřižiny*. V maďarštině při konkurenci typu tvoření opět vítězí kompozitum. **Filmový režisér** (*filmrendező*) je režisér obecně, označuje povolání. Nevyžaduje další doplnění.

Při překládání jsme zaznamenali mnoho dalších zajímavých příkladů dvojznačnosti, např.: **králova koruna, koruna krále × královská koruna**.

Ve slovních spojeních, kde se přívlastek vztahuje k jednotlivci, např.: **Králova** koruna byla poseta diamanty, se toto slovní spojení užívá – koruna našeho, jednoho krále. Spojení, v nichž je holý přívlastek vyjádřený obecným podstatným jménem v 2. pádě bývají dvojznačná. Přívlastek se může vztahovat buď k jednotlivci, např.: **Koruna krále (Václava)**..., zde se nabízí doplnění osobního jména, ...*byla poseta diamanty*, nebo se vztahuje k celému druhu, např.: **Koruna krále má být poseta diamanty**.

Jednoznačně vyjadřuje vztah k druhu přívlastek vyjádřený vztahovým adjektivem tvořeným od obecných podstatných jmen, např.: **Královská koruna** má být poseta diamanty. **Králova koruna** (*a király koronája*), **koruna krále** (*a király koronája*) × **královská koruna** (*királyi korona*). V maďarštině existuje opět jediné formální rozlišení, a to pomocí členů určitých a neurčitých, případně pomocí posesivního sufixu *-a/-ja*.

vražda vojáka × vojákova vražda

I v tomto případě může docházet k dvojznačností. V prvním spojení to znamená, že někdo zavraždil vojáka, tedy voják je objekt dějem zasazený, v druhém případě voják někoho zavraždil, je konatelem děje. V maďarštině při překladu k této dvojznačnosti nedochází, neboť každé ze dvou slovních spojení je odvozeno z jiného slovesa. **Vražda vojáka** (*a/egy katona meggyilkolása*) × **vojákova vražda** (*a katona gyilkossága*). *Meggyilkolása* je sloveso odvozené od infinitivu *meggyilkolni* – zavraždit, prefix *meg* – vyjadřuje dokonavost slovesa, tedy ukončenou jednorázovou akci. Naproti tomu u druhého slovesa vidíme verbum nedokonavé, *gyilkolni* – vraždit.

Také v češtině můžeme reflektovat tento vidový rozdíl, děj aktuální by odpovídal tomu individuálnímu vyjádření, neaktuální děj by odpovídal tomu obecnějšímu. Tento rozdíl by zasluhoval další zkoumání. V tomto případě jsme viděli, jak důležitou roli při rozlišování významu u maďarských i českých slovních spojení může hrát slovesný vid.

V následujícím odstavci nastíníme, jak vztahová přídavná jména konkurují ve funkci přívlastku podstatným jménům v různých pádech (prostých i předložkových). Konkurence obou prostředků je velmi složitá, protože vztahová adjektiva vyjadřují několik významových vztahů, např.: borůvkové knedlíky/knedlíky s borůvkami, bramborové knedlíky/knedlíky z brambor.

Borůvkové knedlíky (*áfonyás knédli/gombóc*) × **knedlíky s borůvkami** (*knédli/gombóc áfonyávall/áfonyás knédli/gombóc*)

Bramborové knedlíky (*burgonyás knédli/bombóc/burgonyagombóc*) × **knedlíky z brambor** (*burgonyából készült knédli/gombóc*). Jelikož knedlík není pro maďarskou kuchyni vůbec typický, neuděláme chybu, pokud použijeme pro různé druhy knedlíků společný název **gombóc** (kopeček). Znamená jak knedlík kynutý, ovocný, tak i bramborový.

Áfonyás – borůvkový, adjektivum je odvozeno od slova *áfonya*, **-ás** je produktivní slovotvorný sufix, jímž tvoříme od substantiva přídavná jména. Co se týče překladu atributu nekongruentního **knedlíky z brambor** (*burgonyából készült knédli*) toto slovní spojení není příliš používané, doslovně znamená z brambor připravený knedlík, mluvčí ho použije jen pokud chce zdůraznit základní surovinu pro přípravu knedlíku.

Zaměnitelnost obou prostředků je do značné míry omezena také jazykovým územím, jak jsme již ukázali výše. Často používáme obě spojení, např.: **prášek na praní/prací prášek** (*mosópor*), ale nikdy neřekneme **pytel na spaní**, ale vždycky řekneme jen **spací pytel** (*hálózsák*). Na výše uvedených příkladech jsme viděli, že přívlastek má velmi rozmanité formy a různé významy, vyplývá to z toho, že všechny větné členy, které tvoří skladební dvojici se slovesem nebo adjektivem se mění právě v přívlastek, např.: **student čte – četba studenta/studentova četba**.

Studentova četba, četba studenta (*a/egy diák olvasmánya*) – stejný překlad pro oba atributy × **studentská četba** (*diákolvasmány*). Opět jediným formálním znakem odlišujícím konkrétnost a obecnost je v maďarštině určitý a neurčitý člen, dále přítomnost posesivního sufixu **-a**. Přítomnost členu je významným typologickým prvkem, tj. ekvivalence je do jisté míry možná.

ZÁVĚR

V tomto článku jsme ukázali, jak se překládá atribut kongruentní a nekongruentní do maďarštiny, a proč mají maďarští studenti češtiny takový problém s rozlišováním českých atributů. Při překladu z atributu kongruentního v maďarštině vzniká lexikalizované kompozitum, např.: *faház* (dřevěný dům), nejčastěji vzniká kompozitum, někdy slovní spojení.

Při překladu atributu nekongruentního:

1. Atribut kongruentní a nekongruentní se při překladu neliší.
2. Slova se užívá ve speciálním kontextu, potřebujeme další vysvětlovací slova.
3. Neexistuje dvojslovný ekvivalent ani kompozitum k českému slovnímu spojení, např.: *folyam* – např.: tok řeky.

Pokud existuje triáda českých atributů, do maďarštiny překládáme stejně české atributy kongruentní i nekongruentní vyjadřující konkrétnost – např.: **štěkot psa, psův štěkot**, nebo použijeme určitý člen *A/egy* × **psi štěkot** – to, co je obecné, vyjádříme: 1. kompozitem; 2. použijeme posesivní sufix **-i**, např.: *királyi korona* – královská koruna.

Z překladů a příkladů vyplývá, že problémy s určováním a překládáním atributů byly způsobeny jednak typologickými rozdíly mezi češtinou a maďarštinou, jednak jazykovým územím, jenž ovlivňuje především volbu kompozita či slovního spojení.

LITERATURA

- Balázs, Andrea: *Kezdők cseh nyelvkönyve*. Budapest 2003.
Bozděchová, Ivana: *Tvoření slov skládáním*. Praha 1995.
Dokulil, Miloš: *Tvoření slov v češtině 1*. Praha 1962.
Grepl, Miroslav – Karlík, Petr.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
Grepl, Miroslav – Karlík, Petr.: *Učte se s námi skladbě češtiny*. Praha 1992.
Hradský, Ladislav: *Maďarsko – český slovník*. I., II. Academia. Praha 2003.
É. Kiss – Kiefer – Siptár: *Új magyar nyelvtan*. Budapest 1998.
Skalička, Vladimír: *Souborné dílo. I., II, III*. Karolinum. Praha 2004, 2006.
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia. Praha 1994.

Markéta Pochylová

Odborné zaměření: česká lexikologie, čeština jako cizí jazyk

Ústav slavistiky a střední Evropy

Filozofická fakulta

Katolická univerzita Pétera Pázmánye, Maďarsko

<pochylovam@seznam.cz>

JAZYK A IDENTITA V EUROREGIONU NISA

KATEŘINA ČERNÁ

---

1 Úvod

V posledních desetiletích se v jazykovědě etablují interdisciplinární přístupy zabývající se zkoumáním sociální reality (např. konverzační analýza, analýza diskursu). Jazyk je považován za prostředek, který zobrazuje sociální struktury a je zkoumán především jazyk v interakci. V mé studii věnuji pozornost projektu dvojazyčné, dvojnárodnostní výuky v česko-německém pohraničí. Vycházím z etnografického a etnometodologického přístupu, jejichž společným cílem je rekonstruovat sociální skutečnost z perspektivy samotných mluvčích (odtud „ethno-“) (Emerson – Pollner 2007). Sleduji vztah mezi jazykem a identitou.

Jazyk je často považován za konstitutivní prvek národní identity. V současném sociolinguvistickém diskurzu je vztah jazyka a národnosti dekontextualizován a přeměněn na vztah mezi jazykem a občanstvím, čímž je reflektován posun od národní identity k nové nadnárodní evropské identitě (Černá 2006, Franceschini 2006, Raasch 2002). Mnohojazyčnost se stává nutným potenciálem evropské integrace, mnohojazyční jedinci jsou potencionálními nositeli evropské komunikační kompetence a tedy zprostředkovateli evropské plurální identity (Franceschini 2006). Proměna jazykové situace i chápání identity probíhá nejprve v pohraničních oblastech, kde jsou lidé nejčastěji konfrontováni se sousední kulturou a jazykem. V souvislosti s internacionalizací se snižuje význam národních hranic. Peter Hans Nelde (2001) píše o pouze symbolickém významu národních hranic, Rita Francheschini (2006, s. 36) v této souvislosti hovoří o „fuzzy concepts“ a „blurred boundaries“, Albert Raasch (2005, s. 122) vyzdvihuje funkci nově vznikajících přeshraničních regionů a blíže specifikuje kompetence, které musí obyvatelé pohraničních regionů získat, než dospějí k vytvoření nové přeshraniční identity („grenzüberschreitende Identität“).

Geopolitické změny s sebou nesou řadu jazykových konfliktů (Nelde 1997). Sloučením původně samostatných národních regionů v jeden společný euroregion dochází k proměně dvou monolingvních jazykových komunit v jednu komunitu multilingvní (Černá 2006). Nelde (1997, s. 294) v této souvislosti upozorňuje, že „Symmetric multilingualism, in which equal numbers of speakers are invested with equal rights, and in which both language prestige and linguistic identities are congruent, is impossible, since one of the language groups will always be subject to stigmatization and/or discrimination, with conflict the inevitable result.“ Asymetriím v česko-německém pohraničí věnovali pozornost Holly, Nekvapil, Schermová a Tišerová (2003) a jako příčiny pocitů „of superiority or inferiority“ uvádějí rozdílnosti v majetkových poměrech a ekonomii, v jazykových kompetencích, ve stupni vývoje a zločinnosti. V této studii

se zabývám vlivem jazykové a/symetrie na prožívání etnické identity. V zájmu přiblížení dvou etnik je nutné asymetrie institucionálně zpracovávat. Proto jsou podporovány četné projekty přeshraniční spolupráce. Věnuji pozornost projektu přeshraniční dvojjazyčné výuky. Školu chápu jako instituci, kde jsou vyvíjeny a aplikovány nové koncepty, kde jsou produkovány nové jazykové normy a národní identity (srov. Heller 2006, s. 11 a 17). Zaměřuji se na analýzu v rovině „mikro“, protože pouze tak mohu sledovat konkrétní jazykové a sociální praktiky.

2 DATA, CÍLE, METODOLOGIE

Projekt společné dvojjazyčné výuky žáků české a německé základní školy probíhá v oblasti česko-německo-polského Trojzemí od roku 1999 jakožto součást rozvoje přeshraniční spolupráce. Projekt iniciovala Občanská společnost PEZ v Zittau již od roku 1993. Roku 1998 byla uzavřena německá státní škola v Hartau a idea dvojjazyčné výuky byla přijata jako vhodná inovační metoda vedoucí k zachování německé základní školy. Vedení obou škol vypracovalo koncept projektu, ve kterém vyjádřilo svoje stanovisko: „Dabei geht es nicht um kulturelle Anpassung, Kopie oder Vermischung, sondern um nationale Identität, um Stolz und um Akzeptanz und Wissen über ‚die Anderen‘“ (*Neue Konzeption für die Grenzlose deutsch-tschechische Schule Hartau / Hrádek – Freie Grundschule*, 1998). Od roku 1999 se žáci české základní školy v Hrádku nad Nisou a německé soukromé školy v Hartau setkávají jeden den v týdnu, střídavě na české a německé straně, ke společné výuce. Zároveň organizují společné výlety a další volnočasové aktivity.

Ve své analýze vycházím z dat, která jsem pořídila během týdenního školního výletu žáků české a německé čtvrté třídy. Žáci mají za sebou v době výletu čtyřletou výuku partnerského/cizího jazyka (českého či německého). Nahrávala jsem běžnou konverzaci, kterou mezi sebou žáci a učitelé vedli v průběhu společných procházek a her, nebo na společných pokojích. Nahrané texty jsem transkribovala podle konvencí vypracovaných v konverzační analýze (viz příloha na konci studie; Psathas 1995). **Nahrávaná konverzace nebyla výzkumníkem nijak iniciována ani řízena, probíhala spontánně a často jen mezi žáky bez přítomnosti dospělé osoby.** Nejsem tedy omezena na zkoumání identit, které institucionálně produkuje škola, ale mohu sledovat přirozené praktiky žáků (srov. Heller 2006, s. 17). Gumperz prohlašuje „that interpretive analysis of conversational exchanges in key, naturally organized situations can yield significant insights into the communicative processes that underlie categorization, intergroup stereotyping, evaluation of verbal performance ...“ (Gumperz 1988, s. VII).

Takto jsou vymezeny i otázky mé analýzy. Předmětem mého zájmu je vztah mezi jazykem a identitou; **aktualizace etnické identity a jazyková ne/kompetence jako důvod existence etnické distinkce.** Základní otázku lze formulovat do věty: „**Přeshraniční identita, nebo pevně stanovená hranice?**“. Zajímá mě, stává-li se euoroobčanství a přeshraniční identita, proklamaná EU, živou realitou, nebo zůstává-li historicky a ekonomicky podmíněná separace obou národů, tedy je-li aktuální etnická distinkce. Jaké vzájemné postoje k sobě příslušníci obou národností vyjadřují a jaké jazykové chování vykazují? Pozoruji vzájemné vztahy mezi příslušníky nejmladší generace (pojetí identity a vzájemné postoje), protože předznamenávají vztahy generace nastupující. Učitele přitom vnímám jako lokální autority, které zásadním způsobem ovlivňují své žáky v procesu socializace a jako experty, kteří manažují jazykové praktiky svých žáků.

Při analýze využívám metod etnografie komunikace a členské kategorizační analýzy, integrací obou přístupů lze dosáhnout větší metodologické senzibility (Emerson – Pollner 2007). Obě metody se zabývají zkoumáním přirozené interakce. Při interpretacích vycházím z érické („insider“) perspektivy. Školský diskurz jsem vybrala proto, že „identity is something constructed through institutions“ (Hester – Housley 2002, s. 2). Při pozorování postojů se zaměřuji na hlavní cíl bilingvní výuky dvou sousedících národů v euroregionech, na symetričnost užívání obou jazyků. Symetrická výuka dvou jazyků partnerských etnik v pohraničí (dosažení stejných jazykových kompetencí v partnerských jazycích, jejich rovnoměrného užívání a zajištění jejich rovnocenného statusu) je poměrně specifický, novodobý fenomén (viz Halink – Raasch – Schmitz-Schwamborn – Schwarz 2003, Schröder 1998). V minulém století byla věnována pozornost výukovým programům zaměřujícím se na integraci imigrantů / cizinců do výuky v jejich nové zemi, vznikaly tzv. imersní programy v severní Americe, ve Švýcarsku, potažmo ve Francii, Belgii a Německu aj. (Crawford – Krashen 2007, Ammon – Mattheier – Nelde 1993). Princip symetričnosti výuky je uplatňován v systému duálního jazykového vyučování („dual language education“) vyvinutý v USA (Lindholm-Leary 2001/2002, García 2005). Duální vyučování znamená společné vyučování stejného počtu rodilých a nerodilých mluvčích v obou partnerských jazycích.

3 IDENTITA

První otázkou, kterou si ve svém výzkumu kladu, je otázka lidské identity tak, jak ji prožívají účastníci sledovaného diskurzu. Každý člověk na sebe váže více identit a preferenčně aktualizuje některou z nich podle toho, kterou identitu považuje v dané situaci za relevantní. Např. ve škole se bude mluvčí X označovat za spolužáka, v rodině za syna, ve skupince Italů za Čecha. Sacks (1992) píše o kategorizaci jako o „Member's activities of categorizing Members“ a označení žák, syn, Čech nazývá členskou kategorií. Užitím členské kategorie definuje jednotlivce svoje vlastní místo ve společnosti, jelikož členská kategorie vyjadřuje sociální identitu a vztahy (Sacks 1992). Členská kategorizace nejen odráží, ale i spoluutváří lokální sociální struktury, spolupodílí se na procesu normování sociálních struktur. MCA, původně vypracována za účelem kategorizace osob, byla dále rozpracována také pro nepersonální kategorie (Eglin – Hester 1992, Jayyusi 1984 aj.). V mé studii si povšimnu příznakovosti kategorií osob (př. žák, Čech) i míst (př. doma, Čechy)

Pro každou kategorii jsou charakteristické určité rysy a aktivity (např. dítě je hravé, žák se učí). Říkáme, že ke kategorii se vztahují kategoriální predikáty, což jsou kategoriálně vázané a/nebo kategoriálně konstitutivní rysy a aktivity. Kategoriálně vázaným („category bound“) rysem či aktivitou rozumím predikát, který evokuje nějakou kategorii (identitu), je na určitou kategorii konvenčně vázán (srov. Sacks 1992). Například plačící dítě – aktivita pláče je konvenčně vázána na dítě. Naproti tomu kategoriálně konstitutivní predikát není pouze predikát související s příslušnou kategorií, ale je pro danou kategorii nevyhnutelný (srov. Jayyusi 1984, Eglin – Hester 1992). Konstitutivní predikát příslušnou kategorii konstituuje, což znamená, že je součástí každého člena této kategorie. Tak např. ke kategorii basketbalista se váže aktivita driblování míčem. Protože platí, že každý basketbalista umí driblovat, jde o aktivitu kategoriálně konstitutivní. Pokud totiž někdo neumí driblovat, nemůže být basketbalistou (srov. nutná podmínka v matematické logice). (Stetson 1999, s. 98.) Důležité je také kontextové zapojení určité kategorie, závislost významu výrazu na mimojazykovém kontextu a jeho variování

s tímto kontextem. Např. je signifikantní, kterou skupinu lidí označí mluvčí kategorií „my“ a tedy se s touto skupinou ztotožňuje a kterou skupinu lidí označí kategorií „vy“ nebo „oni“. Používám pragmatického pojmu *deixis* a rozlišuji *deixis* osobní (např. *my* – *vy*), místní (např. *tady* – *tam*), časovou (např. *ted* – *zítra*) popř. *deixis* sociální (př. *tykání* – *vykání*).

V následujících pěti ukázkách budeme sledovat, jaká identita je příznačná pro školní diskurz v Hrádku a Hartavě. První dvě ukázky dokladují kategorizační práci učitelů, následují tři ukázky dokladující typicky užívané kategorie v žákovském diskurzu.

Jedno odpoledne vymysleli učitelé soutěž, jejímž cílem bylo motivovat žáky k užívání partnerského jazyka. Na základě jazykové příslušnosti byla určena dvě družstva: družstvo žáků a učitelů hovořících česky (tj. z hrádecké školy) a žáků a učitelů hovořících německy (tj. z hartavské školy). Každý žák i učitel dostal na počátku soutěže pět kartiček. Žáci měli za úkol klást jakékoli otázky příslušníkům partnerského národa. Pokud tázaná osoba odpověděla na otázku kladně („ano“/ „já“), pak musela odevzdat jednu svoji kartičku tomu, kdo otázku položil. Vítězem soutěže se stalo družstvo, které získalo za daný časový úsek více kartiček. Mluvčí LKa je učitel české národnosti, toho času vyučující na německé základní škole (Hartau). V Ukázce 1 LKa vysvětluje německým žákům pravidla hry.

Ukázka 1

Soutěž Češi vs. Němci

LKa: *OK, die tschechischen kinder haben jetzt alle karten zusammen. das heisst, wenn ihr jemanden ausredt (2) wenn jemand. aus den tschechischen, von den tschechischen kindern habt ihr habt ihr anspruch auf eine karte. ted sem jim to ještě řekl jednou (.) versteht ihr?*

LKa nejprve hovoří německy. Užívá etnický modifikované kategorie *die tschechischen Kinder*, což je kategorie, kterou učitelé ve sledovaných komunikátech běžně užívají. Výraz *die tschechischen Kinder* implikuje existenci výrazu „oni“. Osobní zájmeno „vy“ (*ihr jemanden ausredt*) tedy označuje odlišnou soutěžní skupinku od skupinky označené *die tschechischen Kinder*, skupinu německých dětí, ke kterým právě učitel hovoří. Distinkce „vy“ – „oni“ vypovídá o existenci dvou odlišných skupin, skupiny českých dětí a skupiny německých dětí. LKa se nezahrnul ani k jedné skupině žáků. Následně se LKa obrací k českým dětem a hovoří česky: *ted sem jim to řekl ještě jednou*. Osobní zájmeno *jim* v tomto případě vymezuje skupinku německých dětí jako skupinku „oni“. Poslední věta *versteht ihr?* je adresována skupince německých žáků, označených tentokrát jako skupina „vy“. Učitel LKa užívá deiktické výrazy alternativně podle skupiny, ke které právě hovoří.

LKa svoji promluvu adresuje dvěma skupinkám, které nazývá skupinkou „českých dětí“ a implicitně „německých dětí“. Jelikož zná jazykové kompetence žáků, užívá při vysvětlování dva jazyky. Obrací-li se ke skupince „českých dětí“, hovoří česky, ke skupince „německých dětí“ hovoří německy. Na základě jazykové kompetence jsou vytvořeny dvě skupiny a jsou označeny dvěma odlišnými etnickými kategoriemi. Jazyk je v tomto případě **kategoriálně konstitutivním** rysem každé etnické kategorie.

Rozdělení žáků na „české děti“ a „německé děti“ je typické pro učitelský diskurz. Při spolupráci dvou etnik by bylo vhodné využívat jiné nežli etnické distinkce. Ve sledovaném případě lze doporučit rozdělování a označování žáků běžné pro neetnický diskurz, např. podle příslušnosti ke škole (např. Hrádečáci, Hartaváci), ke třídě („áčáci“, „medvídci“), náhodné rozdělování žáků do hracích skupin (např. rozpočítáváním).

Při vysvětlování pravidel hry v předchozí ukázce se LKa neztotožnil ani s jednou etnickou skupinou, pravděpodobně se více identifikoval se svoji manažující pozicí. V následující ukázce vidíme, že zachování „etnické imunity“ není záměrnou pozicí, kterou by mluvčí LKa důsledně dodržoval. Ukázka 2 je úryvek ze situace, kdy LKa odpověděl na otázku „ano“, ale nechtěl české žákyni dát svoji kartičku s vysvětlením, že německá skupina má odlišná pravidla hry.

Ukázka 2

My Němci máme jiná pravidla hry

UK: *ale asi by měly bejt na to jasný pravidla, nó*

LKa: *já nevím. my máme prostě že se musí odpovědět na otázku. (.) a na otázku prostě (.)*

K: *odpověděl si*

LKa užívá deiktický výraz *my* k označení německé hrací skupiny, tedy se zahrnuje do německé skupiny. Hrací skupiny byly vytvořeny podle jazykové kompetence žáků. Učitel LKa je české národnosti, ale protože plyně hovoří německy, byl zaměstnán jako učitel na německé škole, na výletě působí jako pedagogický dozor německé skupiny žáků a proto nyní hraje s německou hrací skupinou. Nutnou podmínkou pro identifikaci LKa jako člena německé skupiny je vysoká znalost německého jazyka, je tedy konstitutivním rysem jeho identity, vázaným rysem je lokální příslušnost LKa k německé základní škole. Obdobně v následující replice, kde sociální deixe vyjadřuje indexikalitu promluvy. Česká dívka K tyká učiteli LKa. Tykání učitelům je běžnou praktikou v německé škole, čeští žáci však svým učitelům vykaží. K tedy považuje LKa za člena německého společenství, také ona považuje za relevantní kategoriálně vázaný rys umístění pracoviště učitele LKa, nikoli jeho národnost. Ukázka dokladuje **asimilační tendence**, jelikož etnický Čech, učitel LKa, je považován za člena německého společenství. Posun identity od původní české k identitě německé lze vnímat jako důsledek nové jazykové kompetence, kterou LKa v průběhu života získal.

V následujících třech ukázkách se soustředím na produkci kategorií typickou pro žáky. Analyzuji dva úryvky z rozhovorů vedených na smíšených česko-německých pokojích, na nichž bydleli dva čeští a dva němečtí žáci. Ukázka 3 pochází z chlapeckého pokoje. Učitelka LKr okřikuje chlapce D, LKr i D jsou z hartavské školy, oba etničtí Němci.

Ukázka 3

Ne já, to Češi jsou na vině

LKr: *Klid ~D~*

D: *xxxx die tschechen hier meckern, weil sie immer nie die tür zumachen. (.) meckern mal sie an. (.) TÜR ZU ZAVŘETE DVEŘE.*

LKr požaduje, aby se žák D ztišil. Hoch D obviňuje české spolubydlící: *die Tschechen hier meckern* a vysvětluje, že Češi jsou příčinou jeho špatného chování: *weil sie immer nie die Tür zumachen*. Požaduje, aby učitelka napomenula české žáky: *Meckern mal sie an*. V promluvě je opět užita etnická kategorie: *die Tschechen*, k níž je vztažen deiktický výraz *sie* v prvním i čtvrtém pádě (oni, je). Vymezení skupiny „oni – Češi“ implikuje existenci skupiny „my – Němci“. D váže na kategorii Češi aktivitu *immer nie die Tür zumachen*. Povšimněme si také střídání kódů („code switching“) a zvýšení hlasu za účelem dosažení maximálního účinku tedy za účelem splnění rozkazu: **ZAVŘETE DVEŘE**.

Ukázka 3 demonstrovala vytváření dvou oddělených etnických skupin i na smíšených pokojích. Následující ukázka ukazuje co je signifikantním rysem pro rozdělení spolubydlících

do dvou skupin. Ukázka 4 je z chlapeckého smíšeného pokoje, D je etnický Němec ze školy v Hartavě, A a M jsou etničtí Češi ze školy v Hrádku.

Ukázka 4

Já být Čechem, já ne být Němec

D: *leckt mich am arsch* ((podrážděným hlasem)) xxxxxxxxxxxx

A: *was ist das? (.) noch einmal.* ((smích))

M: *ještě jednou (.) já být čechem, ne být němec (.) ja bydlet na haradechově. já bydlet v hrádek. ich wohne in hrádek.*

V první replice sledujeme forsírování německého chlapce D (termín forsírování vysvětlují Kallmeyer and Schmitt 1996). Tato promluva je formulována v němčině. Čeští spolubydlíci A a M nedosahují takové jazykové kompetence, aby promluvě mluvčího D rozuměli. Český žák A přepíná do němčiny, aby požádal o vysvětlení obsahu věty a zopakování: *Was ist das? Noch einmal.* Následně žádá zopakování český hoch M: *Ještě jednou* a vysvětluje svoji neznalost němčiny etnickou příslušností: *Já být Čechem, ne být Němec.* Tím zároveň vymezuje dvě skupinky žáků, Češi – Němci, na základě jejich jazykové kompetence. Také v této ukázce je jazyk konstitutivním rysem příslušné etnické kategorie. Zároveň je na etnickou kategorii Čech vázána místní kategorie Hrádek: *Já bydlet v Hrádek. Ich wohne in Hrádek.* Opět si povšimneme střídání kódů za účelem dosažení porozumění. Český mluvčí M ve své promluvě částečně akomoduje: hovoří pomaleji a v infinitivních konstrukcích, přizpůsobuje název města.

V předcházejících ukázkách jsem sledovala, jaké osobní kategorie jsou relevantní pro sledovaný školní diskurz. Preferenční užívání etnických kategorií cílilo k rozlišení dvou etnických skupin. Následující ukázka vychází z distinkce založené na užívání kategorií místa. Pro lepší porozumění je vhodné vysvětlit geografické souvislosti. Město, ve kterém leží německá škola, nazývají Němci Hartau a Češi Hartava. Město, ve kterém leží česká škola, nazývají Češi Hrádek a Němci Grottau. Mezi oběma městy je vzdálenost necelého 1 km. Pokud nejste „domácím obyvatelem“, disponujete jinou „common sense geography“ a můžete narazit na podobné obtíže jako cizí učitel UK. V Ukázce 5 hovoří UK s českými dětmi při společné procházce.

Ukázka 5

Tak nemůžem bejt v jedný zemi

1 UK: *hrádek. (.) a ~A~ vadí že německé hartau nazývám hrádek*

2 *paní učitelko my tam pojedeme autobusem*

3 X: *no to mně taký*

4 N: *mně taký*

5 UK: *aha?*

6 L: *paní učitelko*

7 UK: *a proč?*

8 I: *no vadí nam to protože (voni)?*

9 N: *protože češi a němcií*

10 UK: *achi*

11 N: *prostě to je něco*

12 K: *protože každej mluví jiným jazykem tak nemůžem bejt v jedný zemi*

13 UK: *aha.*

V první replice učitelka UK zmiňuje problém důsledného užívání kategorie místa: *~A~ vadí že německé Hartau nazývám Hrádek.* Také ostatní děti vyjadřují nutnost rozlišovat český Hrá-

dek a německé Hartau (řádek 3, 4, 8). Mluvčí UK by ráda zjistila, proč je pro žáky tak nutné oddělovat obě místa geograficky *a proč?* (replika 7). Česká dívka I potvrzuje nutnost geografického oddělení obou měst a vysvětluje ji existencí dvou oddělených skupin „my a „oni“: *no vadí nam to protože voni* (replika 8). Neříká explicitně, kdo je zahrnut do skupiny „my“ a kdo do skupiny „oni“, ale ostatní účastníci rozhovoru to automaticky chápou. V následující replice (replika 9) jsou obě skupiny explicitně pojmenovány dvěma odlišnými etnickými kategoriemi: *Češi a Němci*. Místní kategorie Hrádek a Hartau jsou tedy predikáty vázané na etnické kategorie Češi a Němci. Zatím ale nebyl uveden důvod, proč jsou obě etnické skupiny rozlišovány. Repliky 8, 9 a 11 jsou přerušené v místě, kde má být uveden distinktivní rys obou etnik. Nevy-slovení důvodu dělení obou etnik spolu s výrokem *vadí nám to* (replika 8) a *achi* (replika 10) naznačují jakýsi problém mezi oběma národy, který všichni dobře znají, ale nikdo jej nechce otevřeně vyjádřit. Mluvčí K uzavírá předchozí vyhýbavé odpovědi diplomatickou formulací *Protože každý mluví jiným jazykem* (replika 12). K se odvolává na jazyk jako konstitutivní prvek etnické identity a důvod pro geografické rozlišení dvou zemí: *tak nemůžeme být v jedné zemi*. Tento argument je akceptován jako postačující, otázka považována za zodpovězenou *aha* a rozhovor ukončen. V této ukázce se opět jako primární dělení jeví etnická distinkce, jazyk vystupuje v roli kategoriálně konstitutivního predikátu etnických kategorií a kategorie místa v roli predikátu vázaného.

V této kapitole je transparentní souvislost mezi kategorizační prací, utváření místní sociální organizace a procesem standardizace. Etnická polarizace je zřejmá z kategorizační práce učitelů i žáků, z používání osobních i místních kategorií. V ukázkách je explicitně vyjadřována **existence dvou výlučných skupin**: „we-group / here a they-group / there“ (viz Goffman 1983). Při označení těchto skupin mluvčí preferenčně užívají etnickou distinkci oproti věku, společenské vrstvě, rodu či jiné odlišnosti. Zatímco pro žákovský diskurz je charakteristické užití jednoduchých etnických kategorií *Čech a Němec*, učitelé jakožto lokální autority se snaží neutralizovat etnickou distinkci užíváním etnicky modifikovaných kategorií *české děti, německé děti*. Ve sledovaném diskurzu je konstituován standardní relační pár **Čech – Němec**. Dvě etnické skupiny jsou vymezeny na základě své jazykové kompetence a geografické příslušnosti. **Jazyková kompetence** je přitom **kategoriálně konstitutivním rysem** a místní příslušnost vázaným rysem příslušné etnické kategorie. Podobně konstatuje také Jiří Nekvapil (2000, s. 37), že „on the territory of the Czech Republic the relation between ethnic category and language is category-constitutive“. Ukázky 1 a 2 demonstrovaly posun v chápání etnické identity LKa jako důsledek jeho vysoké jazykové kompetence v partnerském jazyce.

4 POSTOJE: JAZYKOVÉ KOMPETENCE A ETNICKÉ KATEGORIE

Kategorizační práce „in situ“ prokázala existenci dvou disjunktních etnických skupin spolupracujících na jednom projektu. Tyto skupiny jsou konstituovány na základě své jazykové kompetence a vázány na místní příslušnost. V Ukázce 5 byl naznačen jakýsi problém mezi oběma skupinami, ale mluvčí jej nechtěli explicitně vyjádřit. Abych ozřejmila důvod etnické distinkce, věnuji pozornost vzájemným postojům, jak je vyjadřují účastníci sledovaného diskurzu.

Následující dvě ukázky představují dva typické názory, které vyjadřují příslušníci střední generace Čechů na německé obyvatelstvo. Oba názory vyslovil mluvčí UP ve své reflexi o čes-

ko-německých vztazích. V Ukázce 6 srovnává vztah Francouzů a Němců ve Švýcarsku se vztahem Čechů a Němců.

Ukázka 6

My máme k sobě tak daleko

UP: ..... *k sobě mají, daleko míň antipatií než my a němci. my a němci máme k sobě tak daleko už, (.) já to řeknu kolik sedm set osm set let? dlouhodobě .....*

V Ukázce 7 popisuje mluvčí UP užívání partnerských jazyků v situaci, kdy němečtí občané nakupují v českých obchodech.

Ukázka 7

Oni nemluví česky

UK: *no a to potom voni trošku mluví česky nebo ty prodavači německy?*

UP: *něme- prodavači německy přizpůsobují se, my se přizpůsobujeme jim. a to mě zlobí, ... ať se naučí česky dyž chce se mnou mluvit. ....*

V Ukázkách 6 a 7 vyjadřuje mluvčí existenci dvou separovaných etnických skupin: „we-group“ označující skupinu Čechů a „they group“ označující skupinu Němců. UP poukazuje na problematičnost vztahu obou etnických skupin (*antipatie*) jako na dlouhodobý fenomén: *sedm set osm set let? dlouhodobě*. V Ukázce 7 UP popisuje, že když německý občan nakupuje v českém obchodě, hovoří na něj český prodavač německy. UP explicitně poukazuje na vyšší míru akomodace českého obyvatelstva ve vzájemné interetnické komunikaci: *my se přizpůsobujeme jim* a zmiňuje problém nekompetence německého obyvatelstva v českém jazyce: *ať se naučí česky*. Asymetrie v kompetenci a užití partnerských jazyků jsou mluvčím hodnoceny negativně: *a to mě zlobí*. Je tedy evidentní, že do vztahů mezi českým a německým etnikem se negativně promítá jazyková nekompetence Němců v českém jazyce.

V následující ukázce jsou demonstrovány typické názory českých žáků vyplývající z jejich zkušenosti s užíváním partnerských jazyků v interetnické komunikaci. Ukázka 8 byla nahraná při společné procházce českých a německých dětí, pouze UK je dospělá osoba.

Ukázka 8

Česky, ani nápad! A to je právě že blbý.

1 K: *jenže, naši řeč: neumí, vůbec ji nezvládaj. (3) kdežto my, my jejich řeč musíme zvládat úplně perfekt. my tam musíme mluvit německy, a voni tam musej mluvit německy. ČESky ani nápad.*

.....

2 UK: *no ale já sem myslela že dyž děláte ve skupině takže voni prostě taky musí mluvit česky*

3 K: *ne, voni na nás mluvěj německy*

4 UK: *hm*

5 K: *a to je právě že blbý*

6 I: *a my na ně musíme taky mluvit německy*

V této ukázce jsou opět vymezeny dvě etnické skupiny: „we-group“ představuje skupinu českých žáků z české školy a „they-group“ skupinu německých žáků z německé školy (repliky 1, 3, 6). Deiktické výrazy *naši* a *jejich* poukazují na jazyk jako na konstitutivní rys obou etnických skupin: *naši řeč, jejich řeč* (replika 1). K oběma etnickým skupinám jsou také vztaheny konkrétní řečové aktivity: *naši řeč neumí, vůbec ji nezvládaj, my jejich řeč musíme zvládat* (replika 1), *voni na nás mluvěj německy* (replika 3) *my musíme mluvit německy* (replika 1 a 6). Aktivita znát a užívat německý jazyk je připisována oběma etnickým skupinám, německé skupině jako dobrovolná aktivita, české skupině jako aktivita povinná, jak vyjadřuje modalita užitých sloves:

my musíme (replika 1 a 6). Asymetrie v jazykových kompetencích a v užívání jazyka je vyjádřena v replice 1, stvrzena v replice 3 a negativně hodnocena v replice 5: *And that is just silly*. Nižší status českého jazyka je explicitně vyjádřen v replice 1: *Czech not at all*. V Ukázce 8 je opět prokázán negativní vliv jazykové asymetrie na vztahy mezi oběma etnickými skupinami.

Čeští žáci i učitelé **negativně hodnotí asymetrii v jazykové kompetenci** obou etnických skupin a **vyšší míru přizpůsobivosti českého etnika**: *a to je právě že blbý* (Ukázka 8), *a to mě zlobí* (Ukázka 7). Neznalost a nepoužívání českého jazyka ze strany Němců se jeví jako problém mezi oběma etnickými skupinami (viz také Černá 2009). Obdobnou situaci zmiňuje Albert Raasch (2002, s. 16), který se zabýval jazykovou situací v Euroregionu Sár-Lor-Lux a konstatoval, že „individual bilingualism is found on the French side but not (or very little) on the German side.“ Gass a Varonis (1991) označují jazykovou neaktivitu za zásadní problém v interetnické komunikaci. Nelde (1997, s. 290) navíc upozorňuje na konfliktnost vztahů dvou národů v případě, že akomodují mluvčí, jejichž jazyk požívá nižšího statusu. Podle studie Eurobarometer (srov. *Europeans and languages: EB 63.4, 2005*) je němčina druhým nejužívanějším jazykem v rámci EU, zatímco čeština je pouze jedním ze dvaceti tří jazyků. Je evidentní, že jazyková nekompetentnost v partnerském jazyce vede k jazykové asymetrii v interetnické komunikaci, což posiluje etnickou diversifikaci zainteresovaných komunit.

V případě vyšší jazykové kompetence obou skupin bychom očekávali symetričtější jazykovou situaci a lepší vztahy mezi oběma etniky. Takovým příkladem může být pokoj dvou českých chlapců L, T a dvou německých chlapců D, M. Německý chlapec D rozumí lépe česky, než je u německých mluvčích obvyklé, protože jeho otec je Čech. D neumí dobře vytvářet celé české věty, ale užívá češtinu častěji než ostatní německé děti. Povšimněme si relevance užívání etnických kategorií mezi žáky na tomto smíšeném pokoji.

Ukázka 9

L: *neumíš ~D~, (.) ~D~ kuk mal*

Ukázka 10

M: *~T~ e <<Nemecko Netherlands>> null null*,

T: *>>jo<<*

Z Ukázky 9 je zřejmé, že na tomto pokoji žáci obou etnik spolupracují. Čech L vysvětluje Němci D, jakým způsobem se hraje diablo, přičemž v hovoru užívá obou partnerských jazyků. Žáka D přitom označuje jeho vlastním jménem: *~D~*. Také Němec M označuje v Ukázce 10 svého českého spolubydlícího vlastním jménem: *~T~*. Informuje ho o výsledcích fotbalu. Povšimněme si, že při označování fotbalových týmů zachovává etnickou neutralitu, když říká *Nemecko Netherlands*, nikoli *my* s Nizozemím. Etnická distinkce, typická pro ostatní žáky, není v těchto ukázkách aktualizována.

Ukázka 11

D: *budeme tady něco dělat?*

L: *e puč si tady to, puč si tady to*

Z osobní deixe je zřejmé, že německý hoch D zahrnuje sebe i českého žáka L do stejné skupiny: „we-group“. Výjimečně není aktualizována etnická výlučnost, nejsou vytvořeny dvě etnicky odlišné skupiny: „we-group“ vs. „they-group“.

Analýzou ukázek byl prokázán negativní vliv jazykové asymetrie (kompetence i užití obou partnerských jazyků) na vzájemné vztahy dvou interagujících etnik. Etničtí Češi, jak dospělí (Ukázka 6 a 7), tak žáci (Ukázka 8), negativně hodnotí nekompetentnost německého etnika

v partnerském / českém jazyce. V předchozí kapitole jsem prokázala, že jazyk je konstitutivní prvek etnické identity. Oprávněně se můžeme domnívat, že nekompetence v partnerském jazyce je jednou z hlavních příčin etnického rozlišování a že pokud by obě partnerská etnika vykazovala vysokou znalost partnerského jazyka a vytvořila symetrickou jazykovou situaci, oslabil by se etnická distinkce. Toto tvrzení dokladují Ukázky 9, 10 a 11. Oslabení etnické sebekategorizace v důsledku kompetence v partnerském jazyce sledujeme také v Ukázkách 1 a 2. Winford (2003, s. 14) k této situaci dodává, že v multikulturních společenstvích se postupem času specifikuje užívání jazykových kódů v určitých komunikačních doménách a funkcích, čímž vznikne diglosní či polyglosní situace (viz také Černá 2009).

Cílem dvojazyčných výukových programů v pohraničních euroregionech je přiblížení dvou sousedních národů (Raasch 2002, Franceschini 2006). V této studii jsme sledovali silnou etnickou distinkci a identifikovali jednu z jejích hlavních příčin – jazykovou asymetrii, nekompetentnost v partnerském jazyce. Na závěr připojím přání jedné německé maminky, jak je vyjádřila v dokumentárním filmu *Setkání-Begrenzte Begegnungen*. Film natočili studenti kulturní antropologie J. Prochnow – S. Buschmann (2004).

Ukázka 12

...němý...to by se našim dětem vlastně nemělo přihodit..

německá maminka: *und die motivation für das tschechische war einfach ganz (.) intuitiv die wir sind halt (.) sind mal kinder traditionellen grenzen und tschechisch üben wenn wir wandern gehen oder aktivitäten machen dann sind wir einfach. (hoche) sprachlos ne? und das sollte unseren kindern eigentlich nicht passieren. es ist einfach wichtig, das die das können, ne?*

ZÁVĚREM

V tomto příspěvku jsem věnovala pozornost dynamickému vztahu jazyka a identity, jak je reflektován v běžné komunikaci. Objasnila jsem příčinnou závislost mezi kategorizační prací a jazykovou kompetencí (a užíváním jazyka) v interetnické interakci. Na původní otázku „Přeshraniční identita, nebo pevně stanovená hranice?“ je možno odpovědět, že ve sledovaném diskurzu je evidentní existující etnická distinkce obou kooperujících skupin. Jazyk se přitom jeví být konstitutivním rysem etnické identity. Změna jazykové kompetence zapříčiňuje posun v užívání osobních / etnických kategorií. Povšimli jsme si např. asimilační tendence, posun v chápání vlastní identity, jako důsledek dvojazyčnosti českého učitele LKa (Ukázky 1 a 2). Dále jsme sledovali vzájemné postoje obou etnik. Negativně je hodnocena především jazyková asymetrie – nedostatečná jazyková kompetence příslušníků partnerského národa. Je opodstatněné se domnívat, že vytvořením symetričtější jazykové situace dojde ke snížení etnické distinkce. Zaznamenali jsme výjimečný případ, kdy žáci na smíšeném pokoji vytvořili symetričtější jazykovou situaci a neaktualizovali etnickou distinkci (Ukázky 9–11). Obecně lze konstatovat, že změna kategoriálně konstitutivního predikátu (zvýšení jazykové kompetence) zapříčiní změnu v členské kategorizaci (vymizení etnické distinkce).

Na základě této studie lze vyvozovat některá doporučení pro obdobné bilingvní projekty v pohraničních oblastech. Pro zajištění partnerské kooperace etnických skupin je zásadní snažit se dosáhnout co nejvyšších jazykových kompetencí v partnerských jazycích a vytvořit symetrickou jazykovou situaci spočívající v rovnocenném statusu obou partnerských jazyků. V případě popisovaného diskurzu je nutné posílit jazykové kompetence v českém jazyce u německých partnerů, jak učitelů, tak žáků. Symetrické užívání obou partnerských jazyků je před-

pokladem dobrého vztahu dvou sousedních národů. Závěrem lze konstatovat, že překonání jazykových bariér podněcuje překonání národnostních bariér.

LITERATURA

- Ammon, U. – Mattheier K. J. – Nelde, P. H.: *Sociolinguistica: International Yearbook of European Sociolinguistics, 7: Multilingual Concepts in the Schools of Europe*. Tübingen 1993.
- Černá, K.: Czech-German Relationship and Identity in the Cross-Border Region. In: Stevenson, P. – Carl, J. (eds.): *Language, Discourse and Identity in Central Europe*. Hampshire 2009.
- Černá, K.: České jazykové společenství z perspektivy EU. In: Magál, S. – Mistrik, M. (eds.): *Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume, Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 4. a 5. apríla 2006*. Trnava 2006, s.150–153.
- Crawford – Krashen (2007) *English Language Learners in American Classrooms: 101 Questions, 101 Answers*. New York: Scholastic.
- Eglin, P. – Hester, S.: Category, predicate and task: the pragmatics of practical action. *Semiotica* 88, 1992, s. 243–68.
- Emerson, R. M. – Pollner, M.: Ethnomethodology and Ethnography. In: Atkinson, P. – Coffey, A. – Delamont, S. – Lofland, J. a Lofland L. (eds): *Handbook of Ethnography*. London 2007, s. 118–135.
- European Commission: *Europeans and Languages: Eurobarometer 63.4*, 2005. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf, 8. září 2008.
- Franceschini R.: Mehrsprachigkeit: das Lernpotential von Grenzregionen. In: Abel, A. – Stuesser, M. – Putz, M. (eds) *Mehrsprachigkeit in Europa*. Bozen 2006, s. 33–41.
- Gass, S. – Varonis, E.: **Miscommunication in nonnative speaker discourse**. In: Coupland, N. – Giles, H. – Weimann, J. (eds): *Miscommunication and Problematic Talk*. Newbury Park 1991, s. 121–145.
- García, E.: *Teaching and learning in two languages: Bilingualism and schooling in the United States*. New York/London 2005.
- Gumperz, J. J. (ed): *Language and social identity*. Cambridge 1988.
- Halink, R. – Raasch, A. – Schmitz-Schwamborn, G. – Schwarz, U. (eds): *Neighbouring languages in border regions / La langue du voisin en région frontalière*. Strasbourg 2003. CD-ROM.
- Heller, M.: *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*. London 2006.
- Hester, S. – Housley, W. (eds): *Language, Interaction and National Identity*. Aldershot 2002.
- Holly, W. – Nekvapil, J. – Scherm, I. – Tišerová, P.: Unequal neighbours: coping with asymmetries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (5), 2003, s. 819–834.
- Jayyusi, L.: *Categorisation and the Moral Order*. London 1984.
- Kallmeyer, W. – Schmitt, R.: Forcieren oder: Die verschärfte Gangart. In: Kallmeyer (ed.): *Gesprächsrhetorik*. Tübingen 1996, s. 19–118.
- Lindholm-Leary, K. J.: *Dual Language Education*. Clevedon, England 2001/2002.
- Nelde, P. H.: *Neue Mehrsprachigkeit: Perspektiven für eine europäische Sprachpolitik*. Hagen 2001: EuroCom. <http://www.fernuni-hagen.de/sprachen/kongress/Abstracts/NeldeDE.pdf>, 25. srpna 2008.

- Nelde, P. H.: Language conflict. In: Coulmas, F. (ed): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford 1997, s. 285–300.
- Nekvapil, J.: On non-self evident relationships between language and ethnicity: How Germans do not speak German, and Czechs do not speak Czech. *Multilingua*, 19 (1–2), 2000, s. 37–53.
- Psathas, G.: *Conversation Analysis. The Study of Talk-in-Interaction*. London 1995.
- PEZ Schulträgerverein e.V.: *Neue Konzeption für die Grenzlose deutsch-tschechische Schule Hartau / Hrádek – Freie Grundschule*. Hartau 1998. <http://www.schkola.de>, 18. srpna 2008.
- Raasch, A.: Grenzkompetenz – ein Weg nach Europa. In: Denk, R. (ed): *Nach Europa unterwegs*. Herbolzheim 2005, s. 119–129.
- Raasch, A.: *Europe, Frontiers and Languages*. Strasbourg 2002.
- Sacks, H. *Lectures on conversation*. Jefferson, G. (ed.) 2 vols Oxford 1992.
- Schröder, H. – Bahr, A.: Fremdsprachenlernen in einer deutsch-polnischen Grenzregion. In: Raasch, A. (ed): *Grenzenlos – durch Sprachen*. Dossier „Beispiele guter Praxis“. Zum Kongreß „Die Sprachen unserer Nachbarn – unsere Sprachen“. Wien, Saarbrücken 1998, s. 46–52.
- Stetson, J.: Victim, Offender and Withness in the Emplotment of News Stories. In: Jalbert, P. L. (ed.): *Media Studies: Ethnomethodological Approaches*. Lanham – New York – Oxford 1999, s. 77–110.
- Winford, D.: *An introduction to contact linguistics*. Oxford 2003.

PŘÍLOHA: TRANSKRIPČNÍ KONVENCE

(.)	krátká pauza
(3s)	pauza v sekundách
:	nápadné prodloužení předcházející samohlásky
xxxx	nesrozumitelné slovo
xxxxxxxxxx	nesrozumitelná pasáž
~F~	první písmeno vlastního jména (z důvodů vynechání vlastních jmen)
(ale)	předpokládáný, ne dobře srozumitelný výraz
((smích))	komentář autora přepisu nahrávky
=	okamžitě započetí následující repliky, bez obvyklé pauzy
/	náhlé přerušení slova nebo konstrukce
-	vynechaná část slova z důvodu předčasného ukončení výroku
<u>podtržené</u>	překrývání se mluvčích, současně řečené úseky replik (tzv. overlap)
MAX	hlasitější výslovnost
desítka	tišíší výslovnost
<<já nevím>>	pomalejší tempo promluvy
>>nevím<<	rychlejší tempo promluvy
?	stoupavá intonace
.	klesavá intonace
,	téměř neklesavá intonace naznačující další průběh repliky
*	výrazně stoupavá intonace
...	vynechané místo v transkriptu

Kateřina Černá

Odborné zaměření: konverzační analýza, analýza diskurzu, jazyková politika, jazyk a identita v bilingvním školství, diskurzní praktiky politiků, blended learningové jazykové kurzy

Ústav lingvistiky a ugrofinistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Karlova v Praze

<katka.cerna@email.cz>

JAZYKOVÝ MANAGEMENT

DIE SPRACHPOLITIK EINES DEUTSCHEN INDUSTRIEBETRIEBS IN DER TSCHECHISCHEN REPUBLIK UND IHRE VERWIRKLICHUNG

OLIVER ENGELHARDT

EINFÜHRUNG

Mit dieser empirischen Studie möchte ich einen Beitrag zur Soziolinguistik, speziell zum Thema Mehrsprachigkeit leisten. Obgleich in der Forschung der letzten Jahre gelegentlich auch Wirtschaftsbetriebe untersucht wurden besteht hier doch allgemein und besonders in der Tschechischen Republik noch viel Forschungsbedarf.

Sprachpolitik wird im Allgemeinen (siehe etwa wikipedia deutsch und englisch) als eine Aktivität von Staaten und ihrer Verwaltungsorgane beschrieben. Die Akteure versuchen dabei mit politischen und juristischen Mitteln (Gesetzen, Anordnungen, etc.) den Status verschiedener Sprachen in ihrem jeweiligen Territorium festzulegen. Sprachpolitik wurde in der Fachliteratur zumeist als Sprachplanung verstanden und mit Theorien der Sprachplanung beschrieben. Ich möchte in diesem Beitrag den Begriff Sprachpolitik auch für Aktivitäten in multinationalen Wirtschaftsbetrieben benutzen. Das Management eines großen Unternehmens bedient sich ähnlicher Maßnahmen wie staatliche Stellen. Eine wesentliche Frage dabei ist, wie Sprachpolitik in Wirtschaftsbetrieben funktioniert, wie sie proklamiert wird und wie sie sich dann auf die Kommunikation in konkreten Situationen auswirkt. Theoretisch will ich Sprachpolitik dabei mit Begriffen der Sprachmanagement-Theorie fassen. Diese ermöglicht es, Sprachprobleme sowohl auf der Ebene der Sprachpolitik (Makro) also auch auf der Ebene der konkreten Interaktion (Mikro) zu besprechen. Dieses Zusammenspiel zweier unterschiedlicher Ebenen soll anhand der Daten eines deutschen Industriebetriebs in der Tschechischen Republik gezeigt werden.

Zunächst will ich kurz vorstellen, mit welchen Methoden ich arbeite und um welche empirischen Daten es geht. Anschließend soll kurz die Theorie des Sprachmanagements vorgestellt werden, um diese dann in der konkreten Analyse auf die empirischen Daten anzuwenden.

METHODEN UND DATEN

Die vorliegende Studie stützt sich auf qualitative Daten und Untersuchungsmethoden. Ich verzichte daher auf Statistiken und werte vor allem Texte aus, die bei direkter Beobachtung gewonnen wurden. Die Beobachtung fand statt in einem Betrieb am Rand von Prag, der zu einem großen deutschen Konzern gehört. Der Prager Betrieb selbst ist mit mehr als Tausend Beschäftigten selbst eine große Firma. Es handelt sich um einen Produktionsbetrieb im Bereich Maschinenbau. Nur ein kleiner Teil der Mitarbeiter ist in den ökonomischen und administrativen Abteilungen beschäftigt. Zu ihnen gehören aus Deutschland entsandte Fachleute

sowie zwei bis drei Übersetzer. Ihre Aufgabe ist sowohl das Dolmetschen bei Besprechungen und anderen Gelegenheiten als auch das Übersetzen schriftlicher Texte zwischen verschiedenen Sprachen, vor allem zwischen dem Deutschen und dem Tschechischen. Ich habe den Betrieb im Jahr 2007 mehrmals besucht und mit einer Reihe von Mitarbeitern gesprochen. Da ich mich dabei zur Anonymität verpflichtet habe, sind auch in diesem Beitrag die Namen von Personen und des Betriebs unkenntlich gemacht. Im Weiteren werde ich Personen mit Buchstaben (Č, D, I, R, S) und den Betrieb als Firma X bezeichnen.

Bei den Besuchen bei der Firma X konnte ich acht Interviews mit einer Länge von jeweils ca. 50 Minuten führen. Für die Analyse und die Präsentation wurden die Interviews aufgenommen und transkribiert. Genauso bin ich bei der Beobachtung einer Projektbesprechung, bei der verschiedene Sprachen verwendet wurden, vorgegangen. Als weitere Referenzpunkte dienen Daten aus der Beobachtung (Notizen) vor Ort sowie verschiedene schriftliche Materialien.

SPRACHMANAGEMENT UND SPRACHPOLITIK

Die Sprachmanagementtheorie (*teorie jazykového managementu, Language Management Theory*) wurde in den wesentlichen Elementen von Jiří V. Neustupný und Björn H. Jernudd entwickelt und etwa in Jernudd – Neustupný (1987) vorgestellt. Dieser Ansatz geht von Sprachproblemen in der konkreten Interaktion aus. Sein Kern ist ein vierstufiger¹ Prozess, der von einer Abweichung von der Norm ausgelöst wird. Diese Normabweichung kann sowohl ein grammatikalischer Fehler sein, als auch die Nichterfüllung einer kommunikativen Erwartung. Die vier Phasen des Managementprozesses sind dann:

1. die Beachtung (*povšimnutí, noting*) der Normabweichung
2. die Bewertung (*hodnocení, evaluation*) dieser bemerkten Normabweichung
3. die Planung einer Korrektur bzw. Reaktion (*akční plán, adjustment design*)
4. die Realisierung dieses Plans (*realizace, implementation*)

Mit der vierten Phase ist der Sprachmanagementprozess abgeschlossen. Die Realisierung einer Korrektur kann aber wiederum einen neuen Sprachmanagementprozess auslösen. Andererseits muss nicht jeder Sprachmanagementprozess abgeschlossen werden. So kann es sein, dass eine Normabweichung bemerkt und bewertet wird, dann aber nicht weiter verfolgt wird.

Die Sprachmanagementtheorie unterscheidet einfaches und organisiertes Management. Eigenschaften des organisierten Sprachmanagements sind nach Nekvapil (2008), dass der Prozess des Managements auf mehrere Situationen verteilt ist und mehrere Personen oder Institutionen an ihm teilnehmen, sowie die Tatsache, dass theoretische Kommunikation über das Sprachmanagement stattfindet. Die Ebene der direkten Interaktion, also des einfachen Sprachmanagements umrahmt den Prozess des organisierten Sprachmanagements: Sprachprobleme in der direkten Kommunikation sind es, die von einer höheren Stelle bemerkt werden (Phase 1 des org. Sprachmanagements) und der Prozess des organisierten Sprachmanage-

---

1 So beschrieben etwa bei Jernudd, B. H. – Neustupný, J. V.: Language planning: For whom? In: Laforge, L. (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec 1987, s. 69–84. Der Managementprozess beginnt also mit der Beachtung (noting). In anderen Beschreibungen, etwa bei Neustupný (Neustupný, J. V.: Sociolinguistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38, 2002, s. 429–424) werden fünf Phasen genannt, da bereits das Abweichen von der Norm (deviation) als eine Phase genant wird.

ments ist erst dann abgeschlossen, wenn die Realisierung einer Korrektur auch auf der Ebene der direkten Interaktion angekommen ist.

Die Sprachpolitik eines multinationalen Unternehmens ist organisiertes Sprachmanagement. Meine Untersuchung stellt ein Beispiel einer sprachpolitischen Maßnahme vor und ich versuche, die Rückwirkung auf eine konkrete Interaktionssituation zu zeigen.

Bisherige Forschungen über deutsche Firmen in der Tschechischen Republik, wie Nekula – Nekvapil – Šichová (2005), nennen als sprachpolitische Maßnahme die Einführung einer Firmensprache. Dieser Studie zufolge haben die meisten großen Firmen, deren Muttergesellschaft in Deutschland, Österreich oder der Schweiz ihren Sitz hat, auch in ihren tschechischen Werken die Firmensprache Deutsch. Die Deklaration einer Firmensprache lässt jedoch zumeist offen, wie die Kommunikation in den verschiedenen Bereichen der Firma tatsächlich erfolgt. Eine andere sprachpolitische Maßnahme ist die demonstrative Verwendung zweier Sprachen nebeneinander (etwa Deutsch und Tschechisch) in allen offiziellen Verlautbarungen.

Meine eigene Untersuchung ergab, dass die Firma X keine offizielle Firmensprache hat. Es wird in ihr vor allem tschechisch und deutsch gesprochen und geschrieben. In manchen Fällen wird Englisch verwendet und je nach Projekt, also abhängig von Partnern, Kunden und Zulieferern, können weitere Sprachen eine wichtige Rolle spielen. Zeitweise war so das Spanische in der Firma X sehr gefragt. Wie funktioniert also die Sprachpolitik in der Firma X?

ÄNDERUNG IN DER SPRACHPOLITIK

In der Firma X kam es einige Monate bevor ich die Feldstudie durchführte, zu einem Wechsel auf der Stelle des kaufmännischen Geschäftsführers des Unternehmens². Diese Position hatte bislang ein von der Muttergesellschaft entsandter deutscher Manager inne. Neuer Geschäftsführer wurde nun ein Tscheche, Herr W. Bei einer der ersten Treffen mit den Mitarbeitern des Betriebs äußerte er sich zur künftigen sprachlichen Gestaltung von Sitzungen und Besprechungen. Mehrere meiner Interviewpartner haben ungefragt und unabhängig voneinander von diesem Ereignis erzählt. Die Firmendolmetscherin, Frau R, erzählt von diesem Ereignis folgendermaßen:

DOL (13:45–15:08)³

- 01 R: naja ich weiß nicht idealerweise sollte es
 02 eigentlich so sein, .hhh dass jeder seine
 03 Muttersprache spricht, (.) das ist (.) nicht
 04 nur meine Meinung, (..) sondern auch die
 05 Meinung des neuen Geschäftsführers Herr W,
 06
 07 I: mhm

2 In der Struktur der Firma X stehen an der Spitze des Betriebs, auf der selben Ebene in der Hierarchie, zwei Geschäftsführer. Bei dem genannten Wechsel auf der Position des kaufmännischen Geschäftsführers blieb die Position des technischen Geschäftsführers unverändert von einem Deutschen besetzt.

3 Die Zahlenangaben in Klammern bei den Transkripten nennen den Zeitabschnitt innerhalb des Interviews mit dieser Person, der im Transskript wiedergegeben ist. Hinweise zu den im Transskript verwendeten Symbolen siehe Ende des Artikels.

08
09 R: er hat das nämlich (...) äh auf einer (.)
10 auf einem Management-meeting explizit gesagt,
11 (...) ich muss aber hinzufügen dass Herr W
12 selbst (..) .hhh nein (.) nein \\jetzt hob
13 ich an Schmarrn erzählt.// (.) Das war meine
14 Meinung. Vergessen sie das mit Herrn W.
15
16 I: [(ja gut)]
17 R: [.hhh denn] ich denke (.) ähm selbst wenn
18 einer die Fremdsprache sehr gut beherrscht, (.)
19 ich meine ,n der Mundsch= Muttersprache
20 drückt man sich immer am [besten] aus
21 I: [ja]
22
23 R: am klarsten. Ich glaub darüber müssn wir
24 nicht diskutieren, .hhh das was ich meinte ich
25 hab das jetzt [verwechselt], sorry, (..)
26 I: [hmhm]
27
28 R: Herr W (.) hat damals gemeint ähm: (.)
29 dass sich (..) die Sprache in der eine (.)
30 Durchsprache geführt wird immer nach der
31 Mehrheit richten sollte. Des heißt wenn: (..)
32 überwiegend Tschechen an ,ner Durchsprache
33 teilnehmen sollte nur Tschechisch gesprochen
34 werden, und der Dolmetscher .hhh äh übersetzt
35 dann für die die kein Tschechisch verstehen.
36
37 I: hm
38
39 R: und [umgekehrt]
40 I: [okay.] okay (.) mhm,
41
42 R: ähm: (.) wobei (..) mich hat überrascht er
43 hat das damals richtig angeordnet, (1,5s)
44 u:nd ja (.) ich hab nicht irgendwie (.) ,ch
45 ich konnte nicht feststellen dass man sich
46 daran hält.

In ihrer ersten Replik (Zeilen 01–05) sagt Frau R, dass sie es für normal hält, dass jeder in seiner Muttersprache spricht und offensichtlich fühlt sie sich in dieser Position unterstützt vom neuen Geschäftsführer, Herrn W, der dies angeblich *explizit* (Zeile 10) gesagt hat. Dann stockt sie aber (Zeile 12), kommt etwas durcheinander und entschuldigt sich dafür (Zeile 25).

Die Wort *Management-Meeting* gehört zum firmeninternen Jargon.⁴ Es bezeichnet ein Treffen mehrerer und verschiedener Mitarbeiter mit der Firmenleitung. Solche Treffen finden zu besonderen Anlässen statt und ermöglichen eine Kommunikation, die die gewöhnlichen hierarchischen Zwischenstufen (Abteilungsleiter etc.) überspringt. Der Geschäftsführer spricht also direkt zu Mitarbeitern aus verschiedenen Bereichen und Positionen. Eine in solchem Rahmen abgegebene Erklärung verstehe ich als sprachpolitischen Akt.

In Zeile 28 setzt Frau R in ihrer Erzählung neu an, und erklärt, was ihrer Erinnerung zufolge Herr W damals wirklich gesagt hat, nämlich dass Besprechungen in der Sprache der Mehrheit der Teilnehmer abgehalten werden sollen. Der Dolmetscher solle dann jeweils in die Sprache der Minderheit übersetzen. Mit dem Begriff *Durchsprache*, der hier verwendet wird und der ebenfalls zum Firmenjargon gehört, sind regelmäßige technische Besprechungen gemeint. Bei einer *Durchsprache* oder auch *Projektdurchsprache* werden Informationen zum Stand und Fortgang eines Auftrags zusammengetragen und die weiteren Arbeitsschritte festgelegt.

In Zeile 43 erinnert sich Frau R, dass Herr W die neue Sprachenregelung für technische Besprechungen „richtig angeordnet“ hat. Dieser Eindruck ist wahrscheinlich durch die Formulierung entstanden, die Herr W bei dem Management-Meeting verwendet hat. Eine offizielle Anordnung von großer Reichweite (betroffen wären ja alle Mitarbeiter, die regelmäßig an Projektdurchsprachen teilnehmen), würde vermutlich auf dem offiziellen Dienstweg über die Abteilungsleiter und wohl auch schriftlich erfolgen. Die Aktivität von Herr W ist demnach eher eine Erklärung oder Bekundung (vor der firmeninternen Öffentlichkeit) gewesen, als eine Anordnung.

Im Lichte dieser Feststellung innerhalb der Narration von Frau R wird deutlich, dass Erzählungen grundsätzlich nicht direkt ein Ereignis in der Vergangenheit wiedergeben. Die Narration bringt vielmehr zum Ausdruck, wie sich der Erzähler oder die Erzählerin an ein Ereignis erinnern. Die Erinnerung ist jedoch selektiv und enthält (nachträgliche) Interpretationen. Außerdem ist die Erinnerung an das persönliche Erleben gekoppelt, das ebenfalls von Person zu Person unterschiedlich ist. Alle drei Prozesse, das Erleben, das Erinnern und das Erzählen sind beeinflusst von der Identität der Person und gleichzeitig formen sie die (narrative) Identität der Person.⁵ Im Falle von Frau R bedeutet dies, dass sie die Aussagen des Geschäftsführers zu innerbetrieblichen Sprachenregelungen eben als Dolmetscherin wahrnimmt, erinnert und erzählt. So betrachtet ist auch nicht zu entscheiden, ob die Bemerkung über das Dolmetschen in den Zeilen 31–35 des Ausschnitts DOL noch zu der Bemühung gehören, die Aussagen des Geschäftsführers wiederzugeben, oder ob Frau R hier bereits eine eigene Interpretation vornimmt. Auch andere Mitarbeiter haben im Interview mit mir von der sprachpolitischen Erklärung von Herrn W erzählt. Auch sie haben dieses Ereignis als Ankündigung einer grundsätzlichen Änderung der Sprachenregelung in Erinnerung.

Zweifellos ist die Erklärung des Geschäftsführers zur Änderung einer Sprachenregelung Teil eines Sprachmanagementprozesses. Zum organisierten Sprachmanagement gehört Kommunikation bzw. ein Diskurs über das Sprachmanagement. Dieser Diskurs fand bei dem von

4 Firmenjargon ist mir bei den Untersuchungen vor Ort sowohl im Deutschen als auch im Tschechischen aufgefallen. Zumeist handelt es sich um Begriffe, die bestimmte regelmäßig wiederkehrende Abläufe, Bauteile oder Abschnitte im Konstruktionsprozess bezeichnen.

5 Zum Thema Narration vgl. Trzebiński, J.: *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk 2002; und speziell zum Thema narrative Identität vgl. Lucius-Hoene, G. – Deppermann, A.: *Rekonstruktion narrativer Identität. Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*. Wiesbaden 2004.

Frau R erzählten Management-Meeting statt und findet auch im Interview mit mir, dem externen Forscher statt. Eingeordnet in den vierstufigen Managementprozess ist die sprachpolitische Bekundung von Herrn W ein Teil der dritten Phase, in der Änderungen entworfen werden (*akční plán, adjustment design*). Vorausgegangen sind die Phasen der Beachtung (mehrere Sprachen bei Projektbesprechungen) und der Bewertung (es gibt Probleme). Die Realisierung des Änderungsplans (Phase 4) steht noch aus. Frau R sagt im Interview (DOL, Zeile 45–46), dass sie noch keine Änderung in der Praxis feststellen konnte. Wie sieht also die Durchführung einer Projektbesprechung in der Praxis aus?

UMSETZUNG EINER SPRACHPOLITISCHER MASSNAHME

Ich hatte die Gelegenheit, eine technische Besprechung in der Firma X zu beobachten. Es nahmen zwölf Personen an ihr teil, ein Dolmetscher war jedoch nicht anwesend. Gesprochen wurde tschechisch, deutsch und slowakisch. Gelegentlich liefen Hintergrundgespräche parallel zur (Haupt-) Besprechung. Im Hintergrund wurde gelegentlich auch gedolmetscht. Diese Hintergrundkommunikation ist im Transskript nicht erfasst bzw. ausgelassen. Zweck der Beratung ist, den Fortgang eines größeren Maschinenbauprojektes festzustellen. Referenzpunkt ist dabei ein vorgegebener Zeitplan, der im Verlauf der Besprechung verändert werden kann. Teilnehmer sind Mitarbeiter, die für die Montage einzelner Bauteile, für die rechtzeitige Anlieferung dieser Bauteile, für das Lager usw. verantwortlich sind.

Im folgenden Transskriptausschnitt POR sprechen

- D1 und D2 – aus Deutschland für eine gewisse Zeit entsandte Spezialisten
- S – ein slowakischer Disponent, der „Dušan“ genannt wird
- Č0 – ein junger tschechischer Mitarbeiter, der als einziger im Raum steht.
- Č1 und Č2 – weitere tschechische Mitarbeiter
- ? – nicht identifizierte Teilnehmer

In der Firma X werden mehrere Stücke derselben Maschine hergestellt. Die einzelnen Stücke sind daher nummeriert. So sind die Nummern in den Zeilen 01-02, 25, 26, und 64 des Transkripts zu verstehen.

POR (20:14–23:53)⁶

- 01 Č0: černý dveře, (.) jsou dodány do padesát
02 trojky, (...) takže ty nejsou jako k= (.)
03 nevedeme jako kritický;
04
05 Č1: není to v ideálním stavu ale,
06
07 Č0: není no. (...) já bych ukážeme si (to určitě)
08 ještě. (laminátový) poklopy,
09
10 Č2: hm
11
12 Č0: ty jsou dodány do

---

6 Die Zahlenangaben in Klammern bei den Transkripten nennen den Zeitabschnitt innerhalb der Aufnahme, der im Transskript wiedergegeben ist. Hinweise zu den im Transskript verwendeten Symbolen siehe Ende des Artikels.

13
14 {38 Sekunden ausgelassen}
15
16 Č0: izolační panely Dušane, samý (šest sedmičky),
17
18 D1: wieso fehlen Dachklappen?
19
20 S?: (Dachhauben)
21
22 D1: äh: Dachhauben? (.) von Quantos, sind das
23 (die da)?
24
25 S: bis zum siebenundvierziger fehlt ( ) (..)
26 siebenundvierziger sind die (wo) ( ) gehabt
27 hat, und da hat schon die (Legierung) und zwar
28 eh hat [( )]
29 D1: [habt ihr] die nicht rausgeschickt? nach
30 meinen Informationen (hat die)=
31
32 S: (nein (.) kommende Woche)
33
34 (...)
35
36 D2: und die Gummis werden dann hier geklebt
37
38 ? : na? die werden=
39
40 S: ja und die Gummis werden hier geklebt (wir
41 haben) ( ) (die Gummis) ( )
42
43 (...)
44
45 Č0: Dušane můžem dostat informaci (i i) i k těm
46 izolacím?
47
48 (.)
49
50 D1: (.) auch alle weiteren Gummis werden hier
51 geklebt. (..) (für die weiteren Dachklappen)
52
53 Č1: wo, bei uns?
54
55 D1: ja oder? [(.) ist] das abgesprochen.
56 S?: [nein]
57
58 D1: [(nur für) das eine Problem.]
59 S: [( ) nein nein ( )] abgesprochen

60 ist, dass
 61
 62 {1:08 Minuten ausgelassen}
 63
 64 D1: also achtundvierzig und neunundvierzig wird
 65 noch hier geklebt.
 66
 67 S: ja. [( )] Optionen [( )]
 68 Č1?: [( )] [( )]
 69 D1: [gut]
 70
 71 Č0: Dušane jak to vypadá s těma izolacema teda,
 72 (..) izolační panely
 73
 74 S: no (..) ffffhhh ( ) (..) tam je (nejaké to
 75 evidovaná ta: ( ) dodávka, (..) ja len dúfam
 76 teda že príde lebo, (..) za prvé nemám ešte ten
 77 Lieferschein (zoznam) ( ) vôbec neviem či ta
 78 príde, (..) i ( ) sedmička už teraz (úplne
 79 totálne) a, (..) dúfam že tam vôbec bude ako ja ti
 80 Neviem povedať presne. ja viem že má prísť ( )
 81 dodávka. (..) (celkom isto). ale (čo) prídu nemá=
 82 nevie nikto. (3s)
 83
 84 Č0: to tam môžeme napsat.

Zu Beginn des Transskriptausschnitts POR (Zeilen 01–16) ist etwas von einer Struktur der Besprechung zu erkennen. Ich ergänze hier zugleich Informationen aus der nicht im Transkript enthaltenen Beobachtung:

Der Mitarbeiter Č0 ruft nacheinander Bauteile des Gesamtprojekts auf (*černý dveře, poklopy, izolační panely*). Er steht an der Stirnseite des Raums an einer Tafel.

Die anderen Mitarbeiter sitzen an zwei Tischen im Raum und haben die Möglichkeit, auf den Aufruf der Bauteile zu reagieren. Gelegentlich (etwa Zeile 16) ruft Č0 direkt eine Person auf, von der eine wichtige Information erwartet wird. Manchmal gibt es keine Meldung und Č0 ruft gleich das nächste Bauteil auf. So gibt es etwa in den Zeilen 01–07 keine neuen Informationen, nur einen Kommentar von Č9. Č0 geht in Zeile 08 gleich zum nächsten Bauteil über.

Gelegentlich gibt es Nachfragen und Diskussionen. In manchen Fällen wird als Ergebnis eine Änderung oder Präzisierung im Projekt vorgenommen, etwa ein Termin verschoben oder Zuständigkeiten geklärt. Č0 macht dann Vermerke auf der Tafel (in Zeile 84 angedeutet).

Das Bauteil *izolační panely* wird von Č0 insgesamt dreimal aufgerufen (Zeilen 16, 45–46, 71–72). Erst beim dritten Aufruf, erfolgt eine Reaktion. Vorher, in Zeile 18 unterbricht D1 den Ablauf, indem er auf deutsch eine Frage einwirft. Das angesprochene Bauteil (*Dachhauben*, D1 sagt jedoch zweimal *Dachklappen*) war bereits früher (vor dem Ausschnitt POR) auf tschechisch besprochen worden. Der slowakische Disponent S geht (bis Zeile 32) auf die Frage von D1 ein. Nach einer Pause stellt auch D2 eine Frage, die von S beantwortet wird.

Vermutlich hängt das neue Gesprächsthema (*Gummis*) sachlich mit dem vorangegangenen Bauteil zusammen. Nach einer neuen Pause folgt der zweite Versuch, das Gespräch auf das Thema *izolační panely* zu bringen. Auch er bleibt erfolglos, weil D1 noch eine Ergänzung zum Thema *Gummis* einbringt. Dies bringt ein Gespräch in Gang, an dem sich auch Č2 beteiligt und dass erst nach mehr als einer Minute (der größte Teil ist im Transskript ausgelassen) mit dem Wort *gut* in Zeile 69 endet. Schließlich ruft Č0 zum dritten Mal *izolační panely* auf und nun reagiert S auf slowakisch (Zeilen 74–82), so dass schließlich Č0 das Thema abschließt (Zeile 84).

Es ist nicht leicht, im Ausschnitt POR eine detaillierte Konversationsanalyse durchzuführen. Auffällig ist das raue Kommunikationsklima ohne Rücksicht auf Höflichkeiten. Einzelne Sprecher fallen sich gegenseitig ins Wort oder sprechen gleichzeitig. Bei der Korrektur in den Zeilen 18–22 wird die direkteste und nach Theorien der Konversationsanalyse am wenigsten präferierte Variante der fremd-initiierten und -durchgeführten Korrektur gewählt.⁷ Zu dieser Atmosphäre passt auch das unvorbereitete Wechseln der Sprache. Der größere Teil der Gespräche wird auf Deutsch geführt, wobei mehrere Mitarbeiter (S, Č1) aktiv eine Fremdsprache benutzen. Andere Teilnehmer der Besprechung (D1, D2, Č0) verhalten sich komplett einsprachig. Sie sind es, die jeweils den Wechsel der Sprache auslösen.

Vergleichen wir nun diese sprachliche Organisation der Projektbesprechung mit der sprachpolitischen **Erklärung des Geschäftsführers, wie sie im Interview mit der Dolmetscherin beschrieben wurde**. Die Regelung lautete, dass eine Besprechung in der Sprache der Mehrheit der Teilnehmer durchgeführt werden soll. Demnach müsste die hier analysierten Besprechung in Tschechisch abgehalten werden. Tatsächlich wird jedoch mehr deutsch gesprochen. Dennoch gibt es Gründe anzunehmen, dass in der Besprechung POR versucht wird, die deklarierte Sprachpolitik zu realisieren. Eine Schlüsselrolle nimmt hier nämlich der Mitarbeiter Č0 ein. Seine Rolle ist es, die einzelnen Bauteile aufzurufen, bekannte Informationen zu nennen und ggf. weitere Informationen zu verlangen. Damit gibt er dem Ablauf der Besprechung eine Struktur, die ausschließlich auf Tschechisch erfolgt. Im Rahmen dieser Struktur jedoch sind Diskussionen oder Informationen zu einzelnen Teilen auch auf Deutsch oder Slowakisch möglich.

Aus nicht im Transskript enthaltenen Informationen weiß ich, dass Č0 die deutsche Sprache beherrscht. Im Gegensatz zu seinem slowakischen und manchen seiner tschechischen Kollegen wechselt er in der Besprechung die Sprachen aber nicht. Der Grund dafür ist vermutlich in seiner strukturgebenden Rolle zu suchen, in der er sich die offiziell deklarierte Sprachpolitik besonders bewusst macht. Wenn wir dieses Bewusstsein und Verhalten von Č0 in der Beratung POR als Einfluss der offiziellen Sprachpolitik werten, können wir sagen, dass in der Firma X das organisierte Sprachmanagement bereits in der Realisierungsphase ist.

Allgemein gesagt ist offensichtlich auf der Ebene der konkreten Interaktion bereits durch das Bewusstsein der Teilnehmer für bestimmte Elemente einer sprachlichen Organisation ein Einfluss der offiziellen Sprachpolitik möglich.

⁷ Ethnomethodologische Konversationsanalyse ist sehr übersichtlich in Nekvapil (Nekvapil, J.: Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Čestínář*, 10, 1999/2000, s. 80–87) beschrieben. Vgl. bes. die Stichworte *opravné sekvence* und *preferenční organizace*.

LITERATUR

- Jernudd, B. H. – Neustupný, J. V.: Language planning: For whom? In: Laforge, L. (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec 1987, s. 69–84.
- Lucius-Hoene, G. – Deppermann, A.: *Rekonstruktion narrativer Identität. Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*. Wiesbaden 2004.
- Nekula, M. – Nekvapil, J. – Šichová, K.: *Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik* (forst Arbeitspapier 31). München 2005.
- Nekvapil, J.: Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 10, 1999/2000, s. 80–87.
- Nekvapil, J. – Nekula, M.: On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 7, 2006, s. 307–327.
- Nekvapil, J.: Toward a General Theory of Language Management. *Paper for Sociolinguistics Symposium 17*, Amsterdam 2008.
- Neustupný, J. V.: Sociolinguistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38, 2002, s. 429–424.
- Neustupný, J. V. – Nekvapil, J.: Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 4, 2003, s. 181–366.
- Trzebiński, J.: *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk 2002.

INTERNET

- Wikipedia, <http://de.wikipedia.org/wiki/Sprachpolitik>, 29. 7. 2008.
- Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Language_policy, 29. 7. 2008.

HINWEISE ZUR TRANSKRIPTION

Die Zeilen sind nummeriert, wobei aus Gründen der Übersichtlichkeit beim Sprecherwechsel eine Zeile freigelassen wird.

I:	Repliken des Interviewers
R: Č0: D1: S:	Repliken der Gesprächsteilnehmer
?	steigender Tonhöhenverlauf
,	leicht steigender Tonhöhenverlauf
;	leicht fallender Tonhöhenverlauf
.	fallender Tonhöhenverlauf
u: n:	in die Länge gezogene Laute
(.) (..) (...) (3s)	kurze, mittlere, längere Pause
=	Abbruch mitten im Wort
.hhh	hörbares Einatmen
( )	unverständliche Passage
(to určitě)	unsichere Interpretation
[ ]	Überlappungen und Simultansprechen
[ ]	
((lacht))	para/außersprachliche Handlung

\\eise gesprochene Passage//
{Kommentar zur Bearbeitung des Transkripts}

Oliver Engelhardt

Odborné zaměření: sociolingvistika, výzkum v mnohonárodních podnicích, jazyková diverzita/vícejazyčnost, teorie jazykového managementu, fonetika

Ústav lingvistiky a ugrofinistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Karlova v Praze

<oliver.engelhardt@gmx.de>

JAKÉ ÚROVNĚ KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE POTŘEBUJE DOSÁHNOUT ŽADATEL O TRVALÝ POBYT?

KATEŘINA VLASÁKOVÁ

---

0 ÚVOD

V současné době významně dokreslují a modifikují jazykovou situaci (nejen) v Evropě tzv. migranti. S migrací úzce souvisí integrace, tj. „proces postupného začleňování migrantů do struktur a vazeb společnosti domácího obyvatelstva.“¹ Jedná se o komplexní jev, který má své podmínky, ale také důvody a důsledky politické, právní, ekonomické, sociální, kulturní, psychologické, náboženské a v neposlední řadě jazykové.

Migrace představuje trvalý rys evropské společnosti: z 474 milionů obyvatel Evropské unie, Evropského hospodářského prostoru a Švýcarska se jich 42 milionů narodilo mimo evropský stát, ve kterém žijí.² Není tedy divu, že státy EU se snaží propagovat „selektivní migraci“ (viz např. již název britského dokumentu *Selective Admission* s podtitulem *Making migration work for Britain*), která přináší mnohé změny v legislativě jednotlivých států.

Některé oblasti migrace, např. povolení k pobytu či migrace za účelem práce, nejsou regulovány zákony EU, a tak mnoho integračních opatření, mezi něž patří např. zkoušky z jazyka (popř. i znalost historie státu, kultury atd.), které jsou předmětem i našeho příspěvku, spadají do kompetencí jednotlivých států. Často se z nich však bohužel stávají pro potenciální migranty spíše integrační překážky než pomůcky.

Jazykové požadavky se mohou týkat jak jazykové výuky (např. navštěvování jazykového kurzu o určitém počtu hodin, tyto kurzy mohou být zčásti nebo zcela hrazené státem), tak ověření dosaženého stupně komunikační kompetence (k termínu komunikační kompetence viz níže). Rozdíly lze také najít v tom, zda se od žadatele vyžaduje osvojení jisté komunikační kompetence (a případně dalších znalostí např. reálií) až na území daného státu, nebo ještě mimo něj (to je případ např. Nizozemí).

Považujeme za vhodné zdůraznit, že pokud žadatel nesplní požadované podmínky, může mu být odepřen pobyt či občanství – skutečnost, zda tedy uspěje či neuspěje u (jazykové) zkoušky, může mít často důsledky přímo životní.

---

1 Citováno z *Terminologického slovníku* Ministerstva vnitra ČR, <http://web.mvcr.cz/archiv2008/azyj/slovník.html>, ver. 17. 5. 2009.

2 Viz *Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration*, s. 25. V roce 2005 tak podíl obyvatel narozených mimo zemi, ve které žijí, představoval v rámci EU 8,3 %. Nejvíce cizinců žije v Německu (10,1 mil.), Francii (6,4 mil.) a Spojeném království (5,8 mil.).

1 SITUACE V ČR

Česká republika je jedním ze států střední a východní Evropy s kladnou hodnotou migrace. K 31. 12. 2007 Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie MV ČR evidovalo v České republice 392 087 cizinců, z toho 158 018 cizinců s trvalým pobytem, 234 069 cizinců s některým z typů dlouhodobých pobytů nad 90 dnů.³

V České republice se integrace cizinců a s ní související jazykové požadavky diskutují právě nyní,⁴ v souvislosti s novelou zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky. Dle této novely se bude od 1. 1. 2009 vyžadovat prokázání znalosti českého jazyka jako nezbytná součást žádosti o vydání povolení k trvalému pobytu.

Na návrhu Systému výuky českého jazyka a zkoušek pro cizince jako jedné z podmínek pro udělení trvalého pobytu (dále Systém) spolupracovalo Ministerstvo školství, mládeže tělovýchovy, Ministerstvo vnitra a Ministerstvo práce a sociálních věcí a mělo se jednat v první řadě o pro-integrační opatření.

2 K POJETÍ KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE

Zde pracujeme s termínem komunikační kompetence, ačkoliv Společný evropský referenční rámec (dále SERR) pracuje s termíny komunikativní jazyková kompetence, kterou chápe jako propojení kompetence lingvistické (tj. lexikální, gramatické, sémantické, fonologické, ortografické a ortoepické), pragmalingvistické (tj. diskurzivní, funkční a kompetence výstavby textu) a sociolingvistické. S pojmem komunikační kompetence tedy zde pracujeme jako se souborem znalostí a zkušeností jednotlivce, které se týkají prostředků, pravidel, norem a zvyklostí komunikace,⁵ přičemž se můžeme setkat, byť méně často, i s termíny jazyková či pragmatická kompetence.

3 STUPEŇ POŽADOVANÉ DOSAŽENÉ KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE V ČR

V prvním návrhu Systému v r. 2007 se předpokládala úroveň znalostí češtiny u žadatele o trvalý pobyt na úrovni A2 podle Společného evropského referenčního rámce. V návrhu z počátku r. 2008 však již byla úroveň snížena na A1, tedy nejnižší generativní úroveň ovládnutí cizího jazyka.

Argumentem pro snížení úrovně byla především nižší finanční i časová náročnost pro žadatele (dle návrhu Systému se předpokládá kurz o cca 140 hodinách) i pro stání pokladnu a snaha neznevýhodnit žádnou skupinu migrantů, zřejmě i proto, že žadatelům o trvalý pobyt nebude stát hradit ani přispívat na jazykové vzdělávání, jako je tomu v mnohých okolních státech (např. ve Francii, Dánsku). O tom, že se nebude jednat o několik desítek jedinců, svědčí následující čísla: v roce 2009 bude splňovat jen v Praze podmínky pro udělení trvalého pobytu až 13 500 cizinců, v celé republice to má být dle MŠMT v roce 2008 27 774 cizinců a v roce 2009 o 1 755 osob více.

3 Údaj podle Českého statistického úřadu, viz http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu, staženo 8. 5. 2008.

4 Příspěvek byl přednesen 12. 5. 2008 a některé informace z kapitoly 1 mohou tedy podléhat změnám.

5 Srov. Kořenský, J. et al.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1987, s. 29–43, Hádková, M.: Je Společný evropský referenční rámec ohlasem J. A. Komenského? In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc 2003, s. 111.

Otázkou však zůstává, zda je úroveň A1 úrovní dostačující pro začlenění se do české společnosti, a to dostačují jak z pohledu české společnosti, tak z pohledu cizince, tj. bude-li s to se tento nesamostatný uživatel českého jazyka začlenit do české společnosti a vést v ní důstojný život. (Dodejme, že žadatelé o trvalý pobyt v ČR nebudou muset absolvovat žádný „kulturní“ test, v němž bývají otázky zeměpisné, politické, literární, právní, týkající se dané společnosti atd., jako je tomu např. ve Velké Británii.)

Porovnáme-li např. popis toho, co uživatel jazyka na dané úrovni dokáže na úrovni A1 a na úrovni A2, pomocí tabulky pro sebehodnocení v SERR (str. 26) a vezmeme-li v úvahu, s jakými typy komunikátů se bude žadatel o trvalý pobyt na našem území setkávat, jeví se zřejmě adekvátní úroveň vyšší, tj. A2.⁶

		A1	A2
Porozumění	Poslech	Rozumím známým slovům a zcela základním frázím týkajícím se mé osoby, mé rodiny a bezprostředního konkrétního okolí; pokud lidé hovoří pomalu a zřetelně.	Rozumím frázím a nejběžnější slovní zásobě vztahující se k oblastem, které se m bezprostředně týkají (např. základní informace o mně a mé rodině, o nakupování, místopisu, zaměstnání). Dokážu pochopit smysl krátkých jasných, jednoduchých zpráv a hlášení.
	Čtení	Rozumím známým jménům, slovům a velmi jednoduchým větám, například na vývěskách, plakátech nebo v katalogích.	Umím číst krátké jednoduché texty . Umím vyhledat konkrétní předvídatelné informace v jednoduchých každodenních materiálech, např. v inzerátech , prospektech, jídelních lístcích a jízdních řádech . Rozumím krátkým jednoduchým osobním dopisům.
Mluvení	Ústní interakce	Umím se jednoduchým způsobem domluvit, je-li můj partner ochoten zopakovat pomaleji svou výpověď nebo ji přeformulovat a pomoci mi formulovat, co se snažím říci. Umím klást jednoduché otázky a na podobné otázky odpovídat, pokud se týkají mých základních potřeb nebo jde-li o věci, jež jsou mi důvěrně známe.	Umím komunikovat v jednoduchých běžných situacích vyžadujících jednoduchou přímou výměnu informací o známých tématech a činnostech. Zvládnou velmi krátkou společenskou konverzaci , i když obvykle nerozumím natolik, abych konverzaci sám/sama dokázal(a) udržet.

6 SERR, s. 26. Vlastní zvýraznění upozorňuje na situace, ve kterých se uživatel jazyka žádající o trvalý pobyt v ČR pravděpodobně vyskytne a které mu mohou pomoci vést důstojný život v ČR.

Mluvení	Samo- statný ústní projev	Umím jednoduchými frázemi a větami popsat místo, kde žiji, a lidi, které znám.	Umím použít řadu frází a vět, abych jednoduchým způsobem popsal(a) vlastní rodinu a další lidi, životní podmínky, dosažené vzdělání a své současné nebo předchozí zaměstnání.
Psaní	Písemný projev	Umím napsat stručný jednodu- chý text na pohlednici, například pozdrav z dovolené. Umím vyplnit formuláře obsahující osobní údaje, například své jméno, národnost a adresu při přihlašování v hotelu.	Umím napsat krátké jednoduché poznámky a zprávy týkající se mých základních potřeb. Umím napsat velmi jednoduchý osobní dopis, například poděkování.

Rozsah všeobecných znalostí jazyka (lingvistická kompetence) je na úrovni A1 popsán v SERR (str. 112) takto: „Má pouze základní rozsah jednoduchých výrazů týkajících se osobních dat a potřeb konkrétní povahy.“ Na úrovni A2 příslušný deskriptor tamtéž uvádí: „Má základní jazykový repertoár, který mu/jí umožňuje, aby se **vyjadřoval(a) v rámci každodenních předvídatelných situací**, ačkoliv bude muset ve většině případů zjednodušit obsah sdělení a hledat slova.“ (Až potud A2+.) „Ovládá užívání krátkých každodenních výrazů, pomocí nichž **vyjadřuje jednoduché potřeby konkrétní povahy: osobní data, denní režim, potřeby a požadavky, požádání o informace.** Umí používat základní typy vět a komunikovat o sobě a jiných lidech, o tom, co dělají, o místech, o vlastnictví atd. pomocí pamětně osvojených frází, skupin několika slov a formulací. Má omezený repertoár krátkých pamětně osvojených frází, které se týkají předvídatelných základních jazykových situací; v neobvyklých situacích dochází k častým selháním v jazykové komunikaci a nedorozumění.“ Vlastní zvýraznění opět odkazuje na typy textů a komunikační situace, ve kterých potřebuje žadatel o trvalý pobyt (a následně cizinec s trvalým pobytem v ČR) být komunikačně úspěšný. Ty ovšem odpovídají úrovni A2 podle SERR, nikoliv A1.

Otázkou tedy zůstává, z čeho vycházel při stanovování úrovně teoretický konstrukt. Jistě i z požadavků praktických – délka kurzu nutného k dosažení požadované úrovně, finanční náklady (a to nejen státní, ale i žadatelovy) by neměly žádné žadatele diskriminovat. Přesto je ale potřeba vycházet také z reálné situace, z možných komunikačních situací, ve kterých se bude cizinec žádající o trvalý pobyt v ČR, případně ten, jemuž byl již trvalý pobyt přiznán, ocitat. Přitom je třeba mít na paměti, že zkouška byla myšlena v první řadě jako pomoc žadatelům, podpora jejich jazykového vzdělávání a integrace do české společnosti.

Další vysvětlení, proč byla zvolena úroveň A1, nabízí možnost, že při stanovování úrovně se vycházelo spíše než ze Společného evropského referenčního rámce z referenčního popisu pro češtinu *Čeština jako cizí jazyk – Úroveň A1*, která byla pojata široce a pružně dle studentových (individuálních) potřeb.⁷

7 Viz např. příspěvek M. Hádkové přednesený na Asociaci učitelů češtiny jako cizího jazyka 19. 4. 2008.

4 PODMÍNKY PRO ZÍSKÁNÍ POVOLENÍ K TRVALÉMU POBYTU V JINÝCH ZEMÍCH EU

Jazykové požadavky a/nebo znalost reálií (spíše než dosažení jisté úrovně sociokulturní kompetence) se vyžaduje i v některých státech, a to nejen Evropské unie. Např. občané tzv. třetích států (tj. nečlenských) musejí v některých zemích při žádosti o pobyt splnit různé požadavky: v Rakousku a Německu prokázat „základní znalost německého jazyka“⁸, v Dánsku podepsat smlouvu o integraci pro nově příchozí (Integration contract for newcomers), ve které se zavazují navštěvovat kurzy dánštiny, v Nizozemí musejí žadatelé od 16 do 65 let absolvovat ještě v zahraničí test (jde o ústní zkoušku z jazyka a otázky vztahující se k nizozemské společnosti).

Co se týče jazykových požadavků některých států EU v případě žadatelů z tzv. třetích zemích o trvalý pobyt, studie *Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration* nepřirazuje testy k úrovním podle SERR, ale z popisu či jiných materiálů lze mnohé vyvodit. Vedle států, které nemají na tyto žadatele žádné jazykové požadavky (např. Bulharsko, Maďarsko či Itálie), existují státy, kde se ovládnutí komunikační kompetence na různých stupních ověřuje. Jde např. o Rakousko („osvojení schopnosti číst a psát“ a „osvojení znalosti německého jazyka“, úroveň A2 podle SERR), Dánsko či Litvu (u obou posledně jmenovaných nutnost složit zkoušku z příslušného jazyka), tzv. „základní znalost jazyka“ vyžaduje Estonsko, Lotyšsko (závisí ovšem na typu povolení) a Portugalsko (zde se jedná o Test for permanent residence visa na úrovni A1 podle SERR), „přiměřenou“ znalost jazyka požaduje Řecko, (v případě Irska jde o „přijatelnou“ znalost irštiny nebo angličtiny) a „uspokojivou“ znalost jazyka pak Německo (ekvivalentní úrovni B1 podle SERR), Rumunsko. Francie vyžaduje pro desetileté povolení k pobytu a získání občanství zkoušku na úrovni A1.1 (po absolvování výuky v rozsahu 200–500 hodin!).

Živá debata v současné době probíhá v souvislosti s jazykovými požadavky pro získání občanství a „pobytu na dobu neurčitou“ (indefinite leave to remain) ve Velké Británii. Žadatelé jsou rozděleni podle profese a znalostí (Tier 1 – Tier 5) a úroveň znalostí angličtiny závisí právě na jejich zařazení (úroveň C1 nebo 6,5 IELTS a výše pro Tier 1, ale např. úroveň A1 pro chotě). Jazykové znalosti musejí prokázat žadatelé ve věku od 18 do 65 let.

Dodejme, že většina zemí vytváří zvláštní (jazykový) test pro migrační účely – to je případ např. Portugalska, ale též zemí mimo EU, kupř. Ruska.

Jazykovými požadavky nutnými pro získání občanství se v tomto příspěvku nezabýváme a odkazujeme na článek *Top 10 Migration Issues of 2007*, který se objevil na <http://www.migrationinformation.org> a věnuje se mj. jazykovým požadavkům pro získání občanství v Austrálii, která se do značné míry inspirovala požadavky v Evropě (jmenovitě ve Spojeném království, Nizozemí a Německu), a Spojených státech amerických.

Nezajímavý není ani výzkum, který proběhl v několika evropských zemích a v USA. Respondenti se měli vyjádřit, zda souhlasí s názorem, že by noví migranti měli pro získání občanství absolvovat jazykový test. S tímto tvrzením vyjádřilo souhlas 80 % Američanů, 83 % Britů, 61 % Francouzů, 61 % Italů, 50 % Španělů a 86 % Němců.⁹

8 „...basic knowledge of the German language...“, *Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration*, Brussels 2008, s. 473. Dostupná na <http://www.europarl.europa.eu>, 8. 5. 2008.

9 *Citizenship Test Backed in Six Countries*. http://www.angus-reid.com/polls/view/citizenship_test_backed_in_six_countries, 8. 5. 2008.

5 ZÁVĚREM

Závěrem bychom chtěli podotknout, že novelu zákona o pobytu cizinců na území České republiky ovlivnilo jistě více faktorů najednou, především současné trendy v evropské integrační a migrační politice a trendy v jazykovém vzdělávání a testování. Vzhledem k povaze zkoušky by však měly mít dle našeho názoru hlavní váhu následující skutečnosti: 1) komu zkouška slouží, 2) k čemu zkouška slouží. Především tyto cíle, tedy cíle podpořit jazykové vzdělávání a usnadnit plnohodnotnou integraci cizinců do české společnosti, by měly být prioritou při stanovování požadované úrovně dosažené komunikační kompetence.

LITERATURA A ZDROJE

- Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration.* (2008).
Staženo z <http://www.europarl.europa.eu>, dne 8. 5. 2008.
- Council of Europe, <http://www.coe.int>, 9. 5. 2008.
- Hádková, M.: Je Společný evropský referenční rámec ohlasem J. A. Komenského? In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc 2003, s. 111–116.
- Home Office, <http://www.homeoffice.gov.uk>, 9. 5. 2008.
- Migračné informačné centrum, <http://mic.iom.sk/lang-sk/obciansstvo/16-ziskanie-obciansstva-udelenim/31-podmienky-pre-udelenie-obciansstva-sr.html>, 9. 5. 2008.
- Citizenship and Immigration for Canada, <http://www.cic.gc.ca/english/citizenship/cit-test.asp>, 8. 5. 2008.
- Application for Estonian citizenship, http://www.mig.ee/index.php/mg/eng/estonian_citizenship/application_for_estonian_citizenship, 8. 5. 2008.
- Migration Information Source, <http://www.migrationinformation.org>, 8. 5. 2008.
- The Finnish National Board of Education, <http://www.oph.fi/english/page.asp?path=447,574,51431>, 8. 5. 2008.
- Jelínková, M.: *K návrhu systému výuky českého jazyka a zkoušek pro cizince jako jedné z podmínek pro udělení trvalého pobytu*. Dostupné na <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2081308>, 8. 5. 2008.
- Kořenský, J.: K procesuálnímu modelování řečové činnosti. *Slovo a slovesnost*, 1987, roč. 48, č. 3, s. 177–189.
- Papp, S.: *The language requirements of the UK test for citizenship, settlement: Is it a valid test?* Předneseno na 3. mezinárodní konferenci ALTE v Cambridge, 11. dubna 2008.
- Pascoal, J.: *Portuguese language examination ciple – deple – dipole – daple – duple: background and present developments of a tool for language policy*. Předneseno na 3. mezinárodní konferenci ALTE v Cambridge, 11. dubna 2008.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky: Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. Olomouc 2002.
- The Linguistic Integration of Adult Migrants. International Seminar. 26–27 September 2005.* Vydává Council of Europe, dostupné na www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Migrants_Sevres2005_linguistic_integration_EN.pdf, 8. 5. 2008.

Kateřina Vlasáková

Odborné zaměření: čeština jako cizí jazyk, jazykové testování

Výzkumné a testovací centrum

Ústav jazykové a odborné přípravy

Univerzita Karlova v Praze

<katerina.vlasakova@ujop.cuni.cz>

KOMPENZAČNÍ STRATEGIE ZAHRANIČNÍCH MEDIKŮ PŘI KOMUNIKACI S PACIENTEM

KLÁRA HUŠKOVÁ

V tomto příspěvku se věnuji kompenzačním strategiím, které by si měli osvojit zahraniční medicí, kteří komunikují s českým pacientem. Představím několik základních kompenzačních frází, které bezpodmínečně potřebují, a také uvádím některá ze cvičení, kterých je možno při výuce kompenzačních strategií využít.

1 KOMPENZAČNÍ STRATEGIE

K tomu, aby mluvčí dovedl úspěšně komunikovat mateřským nebo cizím jazykem, si potřebuje osvojit různé druhy jazykových kompetencí. Vedle lingvistických kompetencí, které zahrnují lexikální, gramatickou, sémantickou, fonologickou, ortografickou a ortoepickou kompetenci, potřebuje uživatel jazyka také kompetence sociolingvistické a pragmatické.¹ Aby tyto kompetence účinně fungovaly v praxi, musí uživatel zapojit určité strategie. Jednou z nich je strategie kompenzační, kterou bychom mohli definovat jako schopnost, jak „obcházet a překonávat obtíže při komunikaci, (...) nalézat náhradní řešení jen těmi jazykovými prostředky, které jsou aktivně osvojeny“.² Je to tedy způsob, jak vést úspěšnou komunikaci, přestože jsou uživatelské prostředky omezeny (ať už po jakékoli stránce). My se zde zaměříme na konkrétní typ komunikace studenta (medika) s pacientem.

2 VÝUKA ČEŠTINY NA LÉKAŘSKÝCH FAKULTÁCH

Na lékařských fakultách se čeština jako cizí jazyk vyučuje v anglickém studijním programu (zahraniční studenti absolvují veškeré odborné předměty v angličtině). Cílem výuky češtiny je příprava studentů ke komunikaci s pacientem při praktických předmětech v nemocnici. Student musí být schopen vést anamnestický dialog a používat verbální pokyny při fyzickém vyšetření pacienta.

Vzhledem k tomu, že má výuka češtiny velmi malou hodinovou dotaci (např. v Hradci Králové to je 141 hod. za 4 semestry), je nutné omezit výuku obecného jazyka na nezbytné minimum a zaměřit se hlavně na odborný jazyk.³ Zároveň je třeba zdůraznit, že komunikace

---

1 Srov. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky*, 2006, s. 110–111.

2 Žofková, H.: Úloha kompenzačních strategií při utváření multilingvální kompetence ve výuce cizího jazyka. In: *Multidisciplinární aspekty utváření komunikativní kompetence při výuce cizích jazyků*, Praha 2002, s. 104–105.

3 O specifické podobě výuky češtiny na lékařských fakultách podrobněji viz Hušková, K. – Šlemarová, Ž.: Vybrané problémy při výuce češtiny na lékařské fakultě. In: *Písemné zkoušky z cizího jazyka a společný evropský referenční rámec*. Praha – Ratibor 2007.

s pacientem není jen doplňkovou aktivitou odborných předmětů, ale její stěžejní částí. Na studenta je kladena velká zodpovědnost při vedení dialogu s pacientem – musí být schopen pokládat přesné otázky a bezpečně porozumět pacientovým odpovědím, aby mohl v dialogu pokračovat a získat informace, které jsou pro pacienta životně důležité. Nemůže se tedy spokojit s přibližnou vlastní formulací, ani s pouhým odhadem obsahu pacientovy odpovědi.

Co se týče produkce, je student vybaven množstvím otázek a pokynů, které se musel naučit z paměti a které by měl být schopen na základě osvojené slovní zásoby obměňovat. Při percepci pacientovy promluvy je sice také vybaven určitým penzem možných odpovědí, to ale nemůže být nikdy plně dostačující. Zde pak přichází ke slovu potřeba kompenzačních strategií, kterými může student tento deficit překonat, nebo alespoň zmenšit.

3 KOMPENZAČNÍ STRATEGIE PODLE ÚROVNĚ A1 v APLIKACI NA POTŘEBY LF

Na základě úrovně A1 podle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky jsou zde uvedeny nyní hlavní oblasti, v nichž se kompenzační strategie při komunikaci studenta s pacientem uplatňuje.⁴ Student se v komunikaci s pacientem dostává pouze do role produktora a receptora mluveného jazyka, tedy mluvčího a posluchače.

- 1) představení se a osvětlení komunikačních možností:

Jsem cizinec/cizinka a umím česky jen trochu.

Mluvte, prosím, spisovně.

Mluvte, prosím, pomalu a nahlas.

- 2) signalizace nepochopení, zastavení mluvčího při řeči:

Promiňte, teď jsem nerozuměl/a.

Moment (prosím), nerozuměl/a jsem vám.

Nevím, co to znamená.

Co to znamená?

- 3) žádost o zopakování, synonymní vyjádření nebo přeformulování:

Můžete to (prosím) říct ještě jednou?

Můžete to (prosím) zopakovat?

Můžete to říct jinak?

Můžete (mi) to vysvětlit?

Můžete (mi) to napsat?

- 4) ujištění se, zda posluchač rozuměl:

Rozumíte mi? Rozuměl/a jste mi?

Myslíte tím ... ?

- 5) doplnění další informace:

Můžete to říct konkrétněji?

Můžete říct nějaký příklad?

- 6) omluva za vlastní chybu a její oprava:

Promiňte, řekl jsem to špatně.

Ne, promiňte, chtěl jsem říct ...

---

4 Hádková, M. – Líněk, J. – Vlasáková, K.: *Čeština jako cizí jazyk – úroveň A1*. Praha 2005, s. 81–83, 85–89.

7) omluva za nevhodný výraz:

Promiňte, jestli jsem vás urazil/a.

8) náhrada za vhodnou instrukci při vyšetření:

Udělejte tento pohyb.

Udělejte tohle.

Pojďte se mnou.

9) využití nonverbální komunikace ze strany pacienta:

Můžete mi ukázat, kde (vás) to bolí?

Bolí vás to tady?

Můžete mi ukázat, kam se to šíří?

Na rozdíl od jiných komunikačních situací by se student při rozhovoru s pacientem neměl spoléhat na využití cizího jazyka. (*Mluvíte anglicky? Jak se řekne česky ... ?*)

4 PŘÍKLADY CVIČENÍ

Uvedu zde některá cvičení, která mohou být využita při nácviu komunikačních strategií.

1) Studenti opisují některé odborné pojmy, aby si uvědomili způsob, jakým lze kompenzovat deficit ve slovní zásobě:

glukometr =

rovnátka =

tonometr =

stetoskop =

2) Studenti odhadují podle poslechu, o jakém vyšetření nebo léčbě pacient hovoří:

Dostal jsem na hrudník pod tričko takové drátky a musel jsem nejdřív jezdit na kole. Potom jsem šel domů, ale pořád jsem měl ty drátky na sobě. Druhý den mi to v nemocnici sundali.

Musel jsem dýchat do takové trubice a zvedal se tam takový válec. Musel jsem dýchat hodně zhluboka.

Nejdřív mi dali takový drátek do nosu, to trochu štípalo. A za chvíli mi tam takovou velkou stříkačkou stříkali teplou vodu. Musel jsem pak tu vodu vysmrkat, aby bylo vidět, jestli mám ještě tu hnisavou rýmu.

3) Studenti samostatně řeší deficitní situaci:

1) Neslyšíte pacienta dobře, protože mluví potichu. →

2) Nerozumíte pacientovi, protože mluví moc rychle. →

3) Nerozumíte několika slovům. →

4) Nevíte, jak říct pacientovi instrukci při vyšetření. →

5) Slyšíte důležité slovo, ale nevíte, co znamená. →

5 ZÁVĚR

Jak jsem již uvedla, k úspěšné komunikaci bezpodmínečně patří volba vhodných komunikačních prostředků s ohledem na situaci, partnera komunikace a také jazykovou úroveň mluvčího. V této dílčí studii byla představena jedna specifická oblast – komunikaci studenta

medicíny s pacientem. Závažnost komunikační situace a zároveň nízká úroveň znalosti cizího jazyka u mluvčího vyžaduje bezpodmínečné použití základních kompenzačních technik.

LITERATURA

Hádková, M. – Línek, J. – Vlasáková, K.: *Čeština jako cizí jazyk – úroveň A1*. Praha 2005.

Hušková, K. – Šlemarová, Ž.: Vybrané problémy při výuce češtiny na lékařské fakultě. In: *Písemné zkoušky z cizího jazyka a společný evropský referenční rámec*. Praha – Ratiboř 2007, s. 79–90.

Společný evropský referenční rámec pro jazyky, Olomouc 2006.

Žofková, H.: Úloha kompenzačních strategií při utváření multilingvální kompetence ve výuce cizího jazyka. In: *Multidisciplinární aspekty utváření komunikativní kompetence při výuce cizích jazyků*, Praha 2002, s. 101–110.

Klára Hušková

Odborné zaměření: výuka latinské lékařské terminologie, výuka češtiny jako cizího jazyka – se zaměřením na komunikaci lékaře s pacientem

Ústav jazyků

Lékařská fakulta v Hradci Králové

Univerzita Karlova v Praze

<huskovak@lfhk.cuni.cz>

MÉDIA

DER GEBRAUCH DER MUNDART UND STANDARDSPRACHE IM SCHWEIZER FERNSEHEN

LUCIE OŠLEJŠKOVÁ

---

1 EINLEITUNG

In der deutschsprachigen Schweiz findet sich die Situation der Diglossie, die durch ein gebrauchsbasierendes Nebeneinander von verschiedenen Dialekten (Schweizerdeutsch) und Standardsprache gekennzeichnet ist. Da sich die Wahl der Sprachvarietät sozusagen nach dem Medium richtet, hat sich für diese der Terminus „modale“ oder „mediale Diglossie“ etabliert. Dies lautet: was gesprochen wird, ist in der Mundart, was geschrieben, in der Standardsprache. Daher ist in der mündlichen Kommunikation die Mundart dominierend, während für das Schriftliche die Standardsprache vorbehalten ist.

Als gesprochene Sprache hat sich die Mundart in der Deutschschweiz starke Position erworben u.a. aus dem Grunde der negativen Spracheinstellung der Deutschschweizer zur gesprochenen Standardsprache. Allmählich verbreitet sich die Mundart unabhängig von der sozialen Schicht und Status in alle öffentlichen Domänen, insbesondere dann in elektronische Medien.

2 FERGUSONS DIGLOSSIE-MODELL

Diglossie wurde erst nach dem Zweiten Weltkrieg wissenschaftlich definiert und zwar auf dem Gebiet der neu entstandenen linguistischen Disziplin Soziolinguistik. Grundlegend war die Veröffentlichung von Fergusons Abhandlung in der Zeitschrift „Word“ im Jahre 1959. Charles Ferguson untersucht hier typische Situationen der Diglossie, wobei er nicht nur den schon erwähnten Sprachgemeinschaften des Neugriechischen und Arabischen seine Aufmerksamkeit widmet, sondern auch der Sprachsituation der deutschsprachigen Schweiz. Ferguson geht von der Tatsache aus, dass beide Varietäten einer Sprache, die genetisch verwandt sein müssen, unterschiedlich geschätzt werden, und so differenziert er zwischen der sgn. *high variety* (H) und der *low variety* (L). Während die höher geschätzte, kodifizierte Varietät (H) für die geschriebene Sprache vorbehalten ist und damit in der offiziellen und formalen Kommunikation verwendet wird, ist unter (L) die gesprochene und somit nicht kodifizierte Varietät gemeint, die die Domäne des alltäglichen inoffiziellen Gesprächs bedeckt (vgl. Ammon 1995, S. 284f.).

Ferner betrachtet Ferguson die Problematik des Spracherwerbs der beiden Varietäten. Primär ist die L-Varietät, die spontan wie eine Muttersprache erlernt wird; der Spracherwerb der H-Varietät geschieht jedoch erst später im institutionalisierten Schulunterricht.

Neben den soziolinguistischen Problemen analysiert Ferguson auch systemlinguistische Faktoren der Diglossie; z. B. während die Substantiv- und Verbalflexion der „hohen Varietät“ über reiche Anzahl der grammatischen Kategorien verfügt, ist das System der grammatischen Formen in der „niedereren Varietät“ einigermaßen reduziert. Peripher beschäftigte sich Ferguson ebenso mit der phonetischen und lexikalischen Seite der Varietäten (vgl. Dovalil 2002, S. 29).

Ferguson kommt mithin mit einer Definition, die in den nachfolgenden Jahrzehnten allerdings immer wieder modifiziert und vervollkommen wurde,¹ galt jedoch fortwährend als Basis für weitere soziolinguistische Forschungen.

3 DIE BESONDERHEIT DER SCHWEIZERDEUTSCHEN DIGLOSSIE

Obwohl die Deutschschweiz zumeist als typisches Beispiel des Diglossie-Modells vorgestellt wird, sollte auf dieser Stelle darauf deutlich aufmerksam machen, dass die sprachliche Situation in der deutschsprachigen Schweiz dem Diglossie-Modell nicht gänzlich entspricht. Viele Linguisten betrachten nämlich die alemannischen Dialekte als Fremdsprachen und somit die Deutschschweiz als bilingual, wobei sie vor allem mit der starken phonetischen, morphologischen und lexikalischen Unterschiedlichkeit des Standarddeutschen von den einzelnen Mundarten argumentieren.

Für die Anhänger des Diglossie-Konzepts sind jedoch die schweizerdeutschen Dialekte die einzelnen Varietäten des Deutschen und daher keine Fremdsprachen. Diese Stellungnahme vertritt u. A. Ulrich Ammon, der die wichtigsten Besonderheiten des Schweizerdeutschen folgendermaßen zusammenfasst (vgl. Ammon 1995, S. 286f.):

1. Zwischen dem Dialekt und der Standardsprache gibt es eine größere linguistische Distanz.
2. Die verschiedenen Dialekte weisen eine relativ große Ähnlichkeit auf.
3. Es gibt eine verhältnismäßig strenge Abscheidung von Dialekt und Standardsprache.
4. Die zwei Varietäten unterscheiden sich in ihrer Funktion nach ihrem Gebrauch in den einzelnen Domänen.
5. Allgemein wird die dialektale Varietät in allen Sozialschichten verwendet.
6. Der Dialekt wird auch in einigen öffentlichen Domänen gebraucht. In den alltäglichen Gesprächssituationen tritt der Dialekt auf.
7. Die Unterschiede zwischen den einzelnen Dialekten bleiben fortwährend erhalten, obwohl sie unbedeutend sind. Es gibt kein einheitliches gesamtstaatliches Schweizerdeutsch. Dialekt wird in Gesprächen auf willkürliche Themen gebraucht, auch im Fall wissenschaftlicher Themen, wenn es sich um ein nichtoffizielles Gespräch handelt.²
8. Der Dialekt spielt die Rolle des Nationalsymbols, der nationalen Identität.
9. Die H-Varietät wird mit der Vorstellung der Fremdsprachlichkeit verbunden.

Im Unterschied zu Ammon sind bei Ferguson fast alle Merkmale nur vorläufig erwähnt (vgl. Ferguson 1959, S. 336ff.), wobei die Merkmale 2. und 6. gänzlich fehlen. Eben das letztere Merkmal wird von den Diglossie-Gegnern als besonders problematisch betrachtet. So

---

1 Eine Erweiterung des Diglossiebegriffs brachte u. A. Joshua Aaron Fishman, Heinrich Kloss und Harald Haarmann und Muriel Saville-Troike. Dazu vgl. Dovalil 2002, Dittmar 1997, Haas 1988 u. A.

2 Dies demonstriert den Reichtum des Wortschatzes und dessen ständige Modernisierung.

fällt z. B. für Roland Ris solche Situation, wo es kein hierarchisches Verhältnis zwischen der Hochsprache und den Dialekten gibt, nicht mehr unter den Diglossiebegriff. In der Praxis bedeutet es, dass der Dialekt auch in solchen Situationen verwendet wird, in denen in anderen deutschsprachigen Ländern das Hochdeutsche gebraucht wird (vgl. Ris 1990, S. 40ff.). Ebenso kommt Iwar Werlen nach einigen Untersuchungen des Gebrauchs von Standardsprache und Schweizerdeutsch zu der Konsequenz, das Diglossie-Konzept sei für die Deutschschweiz nicht angemessen (vgl. Werlen 1988, S. 22ff.).

Ich finde die Bilinguismus-Konzeption für die deutschsprachige Schweiz als unangemessen, weil einerseits die schweizerdeutschen Dialekte mangelnd standardisiert sind und andererseits ihr sprachsystematischer (linguistischer) Abstand einigermaßen unzureichend ist. Demzufolge neige ich zu Ammons Auffassung und betrachte die deutschsprachige Schweiz in meiner Arbeit als diglossische Sprachgemeinschaft, die gewisse Besonderheiten aufweist, vorerst das außergewöhnliche Vorkommen der „niederen Varietät“ in ständig mehr Sprachsituationen.

4 DIGLOSSIE IN DEN ELEKTRONISCHEN MEDIEN

Die Verwendung dieser und jener Sprachform im Fernsehen und Radio unterliegt keinen fixen Regeln, obwohl seit den 80er Jahren die allgemeinen Richtlinien für den Gebrauch des Hochdeutschen und Schweizerdeutschen festgelegt sind. So übernehmen Fernseh- und Radioleiter die Wahl der Sprachform, wobei sie folgende Faktoren in Betracht ziehen sollten: Sprechsituation (monologisch, dialogisch); Art der Sendung (Nachrichten, Magazin u.a.); Absicht der Sendung (Appell, persönliche Stellungnahme u.a.); Verständigungsmöglichkeiten des Publikums (Bildung, soziales Umfeld, Alter); Umfeld einer Sendung, Vorbereitungs- und Produktionsbedingungen (live, Aufzeichnung u.a.); sprachliches Können von Autoren und Mitwirkenden und Wirtschaftlichkeit (Programmaustausch und -verkauf) (vgl. Ramseier 1988, S. 35). Die genannten Regelungen haben vielmehr den Charakter der Empfehlungen und deshalb werden sie auch unterschiedlich ausgelegt. In dieser Hinsicht sind die überregionalen Sender von den lokalen zu unterscheiden; die Lokalsender³ verwenden die Mundart auch in solchen Situationen, wo die staatlichen Sender zur Hochsprache greifen wie z. B. bei den Nachrichtensendungen.

Wie schon angemerkt wurde, treffen eben die Programmleiter die Entscheidung, was in der Mundart und was in der Standardsprache gesendet wird. Grundsätzlich entspricht ihre Wahl dem Prinzip der „medialen Diglossie“. Daher spricht man z. B. bei einer Debatte die Mundart, beim Vorlesen aus einem gedruckten Text verwendet man dagegen die Hochsprache. Das führt selbstverständlich dazu, dass die Mundart in den elektronischen Medien immer wieder bevorzugt wird.

5 EMPIRISCHE UNTERSUCHUNG

Das Ziel meiner Untersuchung war der Vergleich der einzelnen Fernsehsendungen und die Feststellung der prozentuellen Relation zwischen dem Dialekt und der Standardsprache.

Als Untersuchungsmaterial diente mir ein Textkorpus von 184 Fernsehsendungen und 61 Werbespots, die von 23. 3. 2007 bis 10. 7. 2007 im Schweizer Fernsehen auf den Kanälen:

3 Wie z. B. *Tele Bärn*, *Tele Züri*.

SF 1, *SF zwei*, *SF info* ausgestrahlt worden waren.⁴ Die meisten Sendungen wurden direkt im Fernseher in der entsprechenden Sendezeit nachgeschaut. Falls aus irgendwelchen Gründen nicht möglich war, die betreffende Sendung bzw. einen Teil der Sendung zu schauen, wurde diese (dieser Teil) mit Hilfe von Adobe Flash Player-Recorder auf der offiziellen Webseite⁵ des SF unter dem Link *SF videos* durchgesehen.

Einigermaßen problematisch schien anfangs die Klassifizierung der erworbenen Textexemplare zu sein. Es bot sich die Möglichkeit die Fernsehsendungen gleich nach Textsorten zu klassifizieren wie es z. B. Ramseier (1988) in seiner Forschung vollzieht. Ramseier unterscheidet 20 Textsorten nach dem Kriterium der Hauptfunktion, die er dann weiter unter verschiedenen Kriterien in einzelne Texttypen und Textsequenzen klassifiziert. Das Ziel Ramseiers umfangreicher Forschung ist Beschreibung des Mundart-Standard-Verhältnisses und zwar nicht nur unter dem Aspekt des Sprachformgebrauchs, sondern auch unter dem des Sprach- und Sprechstils.⁶ Weiter versucht diese Arbeit die sich anbietenden sprachpolitischen Fragen zu beantworten: z. B. die Frage, ob die Vernachlässigung der gesprochenen Standardsprache in den elektronischen Medien zur Provinzialisierung führt oder auch, ob der Verzicht auf die Standardsprache die schriftstandardsprachliche Kommunikation gefährden könnte (vgl. Ramseier 1988, S. 18f.).

Im Gegensatz zu Ramseiers Untersuchung galt mein Hauptinteresse in der vorliegenden Arbeit dem wachsenden Dialektgebrauch im Fernsehen. Es ging mir zunächst darum, festzustellen, inwieweit der Dialekt heutzutage im Schweizer Fernsehen verbreitet ist; in welchen Sendegefäßen dominiert und warum; für welche Fernsehsendungen die Standardsprache vorbehalten geblieben ist; in welchen Fernsehsendungen beide Varietäten zur Erscheinung kommen. Aus diesen Gründen wurde die Textexemplare-Klassifizierung folgendermaßen vereinfacht: die einzelnen Textexemplare wurden zuerst in 4 Hauptgruppen unter dem Aspekt deren Hauptfunktion unterteilt (Informationssendungen; unterhaltende Sendungen; Kindersendungen und Werbungen). Nachher wurde jede Hauptgruppe in einzelne Textsorten weiter segmentiert und der Einsatz der Mundart und der Standardsprache untersucht. Sendungen, die in Deutschland, USA und/oder in anderen Ländern gedreht worden waren, wurden aus der Forschung ausgeschlossen, weil diese logischerweise in die Hochsprache übertragen werden bzw. mit den deutschen oder französischen Subtiteln ausgestrahlt werden. Diejenigen Sendungen, die in der Koproduktion entstanden sind, wurden berücksichtigt.

6 ANALYSEERGEBNISSE

Im Nachfolgenden präsentiere ich die Analyseergebnisse in Form von Kommentaren zum Varietätengebrauch in den jeweiligen Textsorten und -typen. Aus ökonomischen Gründen wurde hier auf tabellarische Auflistungen und graphische Abbildungen verzichtet.

---

4 *SF 1* bietet große Zahl von Informations-, Unterhaltungs-, Bildungs- und Kultursendungen. *SF 2* sendet vor allem Sport, Serien, Spielfilme und moderierte Formate und findet ihr Publikum bei der Jugend. *SF info*, früher *SF i* und *SF replay* genannt, fungiert als Wiederholungsprogramm der informativen Sendungen. Einige Sendungen von *SF 1* und *SF 2* werden zu anderen Sendezeiten auch auf *3sat* ausgestrahlt.

5 <http://www.sf.tv/>

6 Er zieht z.B. folgende Faktoren in Betracht: Ziel, Zeit, Ort, Redegegenstand, Rezipient.

6.1 INFORMATIVE SENDUNGEN

In der Kategorie Information habe ich 40 verschiedene Fernsehsendungen untersucht. Von jedem Titel wurden 1 – 9 Sendungen in die Forschung einbezogen und so kamen insgesamt 109 informative Fernsehsendungen zusammen, bei denen die Sprachform in folgenden Situationen betrachtet wurde: Moderation, Off-Texte⁷ und Originaltöne⁸.

6.1.1 Magazine

Insgesamt wurden 16 Magazine betrachtet. In ca. zwei Dritteln der Magazinsendungen sind die Off-Texte auf Hochdeutsch, Moderation und Originaltöne mundartlich, wobei O-Töne, in denen schweizerische Nichtmuttersprachler auftreten, in der Standardsprache geführt (im Fall der Deutschen und Österreichern) oder ins Hochdeutsche simultan übersetzt werden. Dies ist besonders im täglichen, von SF so selbst benannten „People-Magazin“ *glanz & gloria* zu beobachten, das über bekannte schweizerische und ausländische Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens berichtet.

Formal und thematisch entspricht *glanz & gloria* der *Rundschau*⁹, ist aber im Gegensatz zur *Rundschau* mundartlich moderiert. Der Grund dafür liegt möglicherweise in der Funktion dieses Magazins, die mehr unterhaltend als informativ ist, obwohl das Informative von SF selbst mehr betont wird.

Da die Off-Texte in den Magazinen sehr selten vorkommen, entscheidet vom mundartlichen oder standardsprachlichen „Gesicht“ der Sendung Moderation und O-Töne. Die Magazine lassen sich somit in „mundartdominierte“ (= Moderation in der Mundart, O-Töne überwiegend mundartlich) und „standardsprachlich dominierte“ (= Moderation in der Standardsprache, O-Töne überwiegend auf Hochdeutsch) aufteilen. Die mundartdominierte Formate haben dreimal höhere Frequenz.

6.1.2 Nachrichten

Im Ganzen wurden in die Forschung 7 verschiedene Nachrichtensendungen (mit Wiederholungen insgesamt 28 Sendungen) miteinbezogen, die sich in Bereiche aktuelle Nachrichten, Sportnachrichten und Wetterberichte aufteilen lassen.

Zu den aktuellen Nachrichten gehören *Tageschau*, die alltäglich in vier Ausgaben vorkommt, die Sendung *10vor10*, die montags bis freitags abends auf *SF 1* ausgestrahlt wird und regionale Nachrichten *Schweiz aktuell*. Für *Tageschau* und *10vor10* ist die Standardsprache vorbehalten, obwohl die Originaltöne immer öfter auf Mundart verlaufen. *Schweiz aktuell* berichtet daneben ausschließlich über regionale Ereignisse und wird daher im Dialekt gehalten.

Den nationalen sowie internationalen Sportereignissen wird neben den bestimmten Sportsequenzen in *Tageschau* und *10vor10* die tagesaktuelle Sendung *Sport aktuell* gewidmet. *Sport aktuell* ist mundartlich moderiert, die Off-Texte sind in der Standardsprache. Davon abzugrenzen ist die unregelmäßige Sendung *Sport-live*, die Direktübertragungen von Sportveranstaltungen und Begleitprogrammen, abhängig vom Kalender der einheimischen und auslän-

7 Off-Text bzw. Off-Kommentar bedeutet, dass die Stimme eines Protagonisten oder eines Sprechers zu hören ist, ohne dass man die Person im Bild sieht (vgl. Schanze 2002).

8 O-Ton (Originalton) ist unveränderte Tonaufzeichnung, die bei Vor-Ort-Terminen bzw. Dreharbeiten direkt mit aufgenommen wird (z. B. für Radiobeiträge oder Dokumentarfilme). Im Hörfunk oder Fernsehen handelt es sich um kurze Sequenzen aus einem Interview oder einem Ausschnitt aus einer Rede (vgl. ebd.).

9 Berichtet über aktuelle politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Themen.

dischen Sportevents, entweder in der Standardsprache oder in der Mundart liefert, wobei sich aus den Textbeispielen keine Regelmäßigkeiten feststellen lassen, d.h. ausländische Sportereignisse werden manchmal standardsprachlich, manchmal mundartlich kommentiert; dasselbe gilt für die einheimischen Sportevents.

Wetterberichte werden auf *SF* unter dem Label *SF Meteo* durchgeführt. Bis 2005 wurden von vier *Meteo*-Ausgaben¹⁰ drei in der Mundart moderiert und eine (um 19:55) in der Standardsprache. Im Dezember 2005 hat jedoch die *Meteo*-Redaktion die Entscheidung getroffen, auch die letzte standardsprachliche *Meteo*-Sendung auf Mundart umzustellen. Zurzeit sollte also *Meteo* lauter im Dialekt moderiert werden. Allerdings habe ich am 2. Juli 2007 auf *SF info*¹¹ um 16 Uhr ein standardsprachliches *Meteo* registriert. Deshalb habe ich die *Meteo*-Redaktion per E-mail kontaktiert mit der Anfrage, wie es mit der Sprachform in *Meteo* eigentlich ist. Am 5. Juli habe ich folgende Antwort erhalten: „Die Mittagssendung um 12.55, die Abendsendung um 18.10 und *Meteo* nach *10v10* um 22.20 Uhr sind in Schweizerdeutsch moderiert. Die Hauptsendung um 19.50 Uhr ist in Hochdeutsch.“¹² Auf die andere Nachfrage – seit wann ist es so – ist jedoch folgende Entgegnung gekommen: „Die Hauptausgabe von *SF Meteo* um 19.50 Uhr wird seit dem 5. Dezember 2005 in Mundart moderiert, zuvor wurde sie Hochdeutsch präsentiert.“¹³ Die dritte Anfrage, warum *Meteo* am 2. Juli Hochdeutsch moderiert wurde, wurde leider nicht mehr beantwortet. Deswegen habe ich alle vier *Meteo*-Ausgaben noch eine Woche beobachtet¹⁴, die Standardvarietät habe ich allerdings nicht mehr registriert.

Zusammenfassend kann man sagen, für Wetterberichte und Sportnachrichten bzw. Sportereignisse ist die Mundart vorbehalten, während in 75 % täglicher Nachrichten die Standardsprache dominierend ist.

6.1.3 Diskussionen

Der Textsorte Diskussion habe ich insgesamt 6 Sendungen zugeordnet. In drei von ihnen (*Arena*, *NZZ-Standpunkte*, *SonntagsBlick*) werden politische Themen diskutiert, eine Diskussion (*Literaturclub*) ist der Literatur gewidmet und in zwei Sendungen (*Club* und *Vis-à-vis*¹⁵) werden verschiedene aktuelle Themen zur Debatte gestellt.

Für *Club*, *Arena* und *SonntagsBlick* ist die Mundart vorbehalten, wobei in den Fällen, in denen die Diskussionsgäste oder Gäste im Publikum schweizerische Nichtmuttersprachler sind, die ganze Sendung in der Standardsprache durchgeführt werden sollte. Die übrigen drei Sendungen verlaufen in der Hochsprache. Die Relation zwischen der Mundart und der Standardsprache in Diskussionen scheint daher ausgewogen zu sein.

Eine Sonderstellung nimmt das sonntägliche dreistündige Format *Sternstunden* ein, das Diskussionen, Dokumentarfilme u. Ä. umfasst und sich in Bereiche Religion, Kunst und Philosophie aufteilt. Die einzelnen Themenbereiche bilden drei selbständige je eine Stunde dauernde Sendungen.

Da der Inhalt der *Sternstunden* vorzugsweise international geprägt ist, galt mein Interesse den Sendungen, in denen schweizerische Muttersprachler zum Wort kommen. Laut Op-

---

10 Um 12:57, 18:10, 19:55, 22:15 Uhr.

11 Es handelte sich um die Wiederholung der *Meteo*-Ausgabe um 12:57.

12 Zitiert aus dem E-Mail vom 5. Juli 2007.

13 Zitiert aus dem E-Mail vom 6. Juli 2007.

14 Diese Sendungen wurden nicht in die Statistik einbezogen.

15 Aus dem Französischen lässt sich wörtlich als *Gegenüber* übersetzen.

penheim (2005) ist für die *Sternstunden* Standardsprache vorbehalten. Dies trifft nicht völlig zu. In der *Sternstunde Religion* vom 8. 7. 2007 habe ich im Dokumentarfilm über Zisterzienserinnen-Kloster Wurnsbach am Zürichsee mundartliche O-Töne angemerkt und in der *Sternstunde Kunst* vom 13. 5. 2007 drückt sich die Schweizer Fotoreporterin Lisa Meyerlist ebenfalls im Dialekt aus. Andererseits sind in *Sternstunden* O-Töne zu beobachten, die simultan vom Dialekt ins Hochdeutsche übertragen werden (z. B. in der *Sternstunde Kunst* vom 8. 7. 2007).

6.1.4 Dokumentationen und Reportagen

Aus dem untersuchten Textkorpus sind summarisch 23 (ohne *Sternstunden*) Dokumentationen und Reportagen zusammengekommen. Dabei handelte es sich um fünf verschiedene Dokumentationen, vier Reportagen und die Sendung *SF Wissen mySchool*, die beide Textsortentypen umschließt.

In ca. 60 % der untersuchten Dokumentationen (*Start up, Reporter, DOK*) scheint der Gebrauch des Dialekts und der Hochsprache ausgewogen zu sein. Zählt man *Sternstunden* hinzu, in denen bis auf vereinzelte O-Töne nur Hochdeutsch vorkommt, kann man stark dominante Stellung der Standardsprache in den Dokumentationen konstatieren.

In Reportagen-Sendungen ist (mit Berücksichtigung der Sendungen *mySchool* sowie kurzer Reportagen, die innerhalb anderer Sendungen auftreten) die Mundart stark ausgebreitet; der Gebrauch der Standardsprache beschränkt sich in wenigen Fällen auf Off-Text-Kommentare bzw. wird als Mittel zur Übersetzung fremdsprachiger O-Töne benutzt.

Die Analyse der Informationssendungen hat gezeigt, dass in alle informativen Textsorten die Mundart mehr oder weniger durchdringt. Die führende Position nehmen Magazine, Sportnachrichten und Wettervorhersagen ein. Tagesaktuelle Nachrichten bewahren sich vorläufig standardsprachliches Profil, es lässt sich aber eine gewisse Tendenz des allmählichen Dialekt-Durchdringens an mundartlichen O-Tönen und häufigem *Codeswitching* (Varietätenwechsel) erkennen. Reportagen weisen ziemlich hohe Frequenz der Mundart, während sich in Dokumentationen die Mundart lediglich auf vereinzelte O-Töne beschränkt.

6.2 UNTERHALTENDE SENDUNGEN

Bei der Analyse der unterhaltenden Formate habe ich davon ausgegangen, dass diese Sendungen infolge ihrer Funktion grundsätzlich mundartlich profiliert seien und ich habe eher nach denjenigen Situationen gesucht, in denen die Standardsprache erhalten geblieben ist.

Alles im allen wurden in die Untersuchung 46 eigenproduzierte sowie in Koproduktion entstandene unterhaltende Sendungen miteinbezogen. Dabei handelte es sich um Spielfilme und Fernsehreihen, Quiz- und Spielsendungen und verschiedene Musiksendungen und Talkshows.

Die Analyse hat nahezu hundertprozentiges Vorkommen der Mundart in den unterhaltenen Sendungen gezeigt. Standardsprache habe ich nur in denjenigen Situationen angemerkt, in denen aus einem Text vorgelesen wird, in vereinzelten Off-Texten und in der Sendung *Musikantenstadt*, in der halb in Schweizerdeutsch, halb in der Standardsprache gesungen wurde.

6.3 KINDERSENDUNGEN

Das Kinderprogramm des Schweizer Fernsehens läuft seit Januar 2007 unter einem neuem Label *SF tubii* auf *SF zwei* und umfasst Quizze und Spiele, zahlreiche Zeichentrick- und Trickfilmserien verschiedener Programmanbieter sowie auch ausbildende Programme *Trash up* und *Top Job* eigener Produktion.

Erforscht wurden 27 verschiedene Kindersendungen, es handelte sich um alle Kindersendungen in der gegebenen Zeit. Es waren vorwiegend Trickfilmserien, die sich jeden Tag bzw. jeden Wochenendtag wiederholen und daher wurde die Betrachtung eines Textexemplars von jeder Serie genügend. Es wurden auch Auslandsproduktionen in der Forschung berücksichtigt, weil mich die Proportion zwischen eigen- und auslandsproduzierten Kindersendungen interessierte, denn den Kindern wird gerade durch diese Trickfilmserien die Hochsprache beigebracht. Erworbene Textexemplare lassen sich in vier Klassen unterteilen:

- 1) Trickfilmserien und Filmserien der Auslandsproduktion im Hochdeutschen
- 2) Trickfilmserien für die kleinsten Kinder (4-6 Jahre als), die ins Schweizerdeutsche synchronisiert werden sowie eigenproduzierte Trickfilmserien. Die Dialektvarietät ist häufig an dem ins Schweizerdeutsche übersetzten Titel erkennbar (z.B. *De chli rot Traktor; Bob de Boumaa*).
- 3) Eigenproduzierte Spiele *Gameshow* und *SMS Galaxy* in der Mundart.
- 4) Ausbildende Sendungen *Tob Job*, *Trash up*; ebenfalls im Dialekt.

Die Standardsprache hat in den Kindersendungen beträchtliches Übergewicht (ca. 67 %), was sich dadurch erklären lässt, dass sich überwiegend um fremdproduzierte Formate handelt.

6.4 WERBUNGEN

Anschließend habe ich mich mit dem Verhältnis zwischen der Standardsprache und dem Dialekt in den Werbespots befasst. 61 Werbespots wurden nach Christen (1985) in Bereiche Lebensmittel; Körperpflege; Reinigungs- und Waschmittel; Wohn- und Haushaltsbedarf; Freizeit und Sport; alkoholfreie Getränke; Banken, Versicherung; Warenhäuser subklassifiziert. Dazu habe ich noch die Gruppe Organisationen und Unternehmen ergänzt. Primäres Interesse galt hier der Proportion zwischen Mundart und Hochsprache in den einzelnen Themenbereichen. Darum wurden die erworbenen Spots als sprachliche Einheiten beobachtet; außersprachliche Faktoren und einzelne Teile der Spots wurden weniger berücksichtigt.

Meine Resultate sind mit denen von Helen Christen vergleichbar. Ähnlich wie bei Christen nehmen führende Stellung die Bereiche Lebensmittel und Körperpflege ein. Keine Mundart habe ich in Themenbereichen Wohn- und Haushaltsbedarf, Freizeit und Sport, alkoholfreie Getränke und Banken und Versicherung. In den übrigen Themengruppen (Reinigungs- und Waschmittel; Warenhäuser; Organisation und Unternehmen) kommt der Dialekt zwischen 1,64 und 3,28 % vor. Weniger als 2 % bilden Werbungen im Englischen und diejenige, in denen nicht gesprochen wird.

7 ZUSAMMENFASSUNG

Auf der Basis der durchgeführten Analyse von 184 Fernsehsendungen und 61 Werbespots, die während ca. vier Monaten im Schweizer Fernsehen ausgestrahlt worden waren, lassen sich folgende Tendenzen konstatieren:

In den unterhaltenden Sendungen ist der Mundartgebrauch beinahe 100 %; informative Sendungen weisen 60 – 70 % der Mundart auf (falls ich davon ausgehe, dass in den informativen Formaten die Off-Texte seltener vorkommen); in den Kindersendungen kommt die Mundart infolge der unzureichenden Eigenproduktion nur in ca. 35 % vor.

In den informativen Formaten nimmt die Mundart in den Textsorten Magazin und Reportage die dominante Stellung ein.

Tagesaktuelle Nachrichten bewahren mit Ausnahme der sich thematisch an der Schweiz orientierten Nachrichtensendung Schweiz aktuell standardsprachliches Profil. Sportnachrichten und Wetterberichte sind dagegen durchaus im Dialekt.

Für Off-Texte, bei denen Vorlesen von einem Manuskript vorauszusetzen ist, ist bis auf kleine Ausnahmen (einige Reportagen) die Standardsprache vorbehalten. In Originaltöne dringt stark die Mundart durch. Der Sprachformgebrauch in Moderationen orientiert sich mehr oder weniger an bestimmten Textsorten; allgemein lässt sich aber das Übergewicht der Mundart in den Moderationen feststellen.

Unterhaltende moderierte Sendungen verlaufen im Schweizerdeutschen auch im Fall der Fremdproduktion.

In Werbespots dominiert die Standardsprache; in Bezug auf die einzelnen Themenbereiche ist die dialektale Varietät besonders in der Kategorie Lebensmittel und Körperpflege zu registrieren.

Allgemein hat die Mundart im Schweizer Fernsehen eine führende Stellung. Die rein dialektale Form kommt in ca. 38 % aller erforschten Sendungen vor; in ungefähr 20 % der Fernsehsendungen überwiegt die mundartliche Sprachform.

LITERATUR

- Ammon, U.: *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin – New York 1995.
- Auer, P. Konversationelle Standard/Dialekt-Kontinua (Code-shifting). *Deutsche Sprache* 14, 1986, S. 97–124.
- Barblan, P. – Koller, A.: *Dialekt in der (Deutsch)Schweiz – Zwischen lokaler Identität und nationaler Kohäsion (Le dialecte Suisse (alémanique) entre identité locale et cohésion nationale)*. Menziken 2005. (=Forum Helveticum 15)
- Christen, H.: *Der Gebrauch von Mundart und Hochsprache in der Fernsehwerbung*. Freiburg 1985. (= Germanistica Friburgensia 8)
- Christen, H.: « Tour de Suisse » der Deutschschweizer Dialekte. In: Barblan, P. – Koller, A.: *Dialekt in der (Deutsch)Schweiz – Zwischen lokaler Identität und nationaler Kohäsion (Le dialecte Suisse (alémanique) entre identité locale et cohésion nationale)*. Menziken 2005, S. 21–25. (= Forum Helveticum 15)
- Dovalil, V.: Diglosie a jazykové společenství německy mluvícího Švýcarska. *Časopis pro moderní filologii* 1/84, 2002, S. 27–38.
- Dürmüller, U.: *Mehrsprachigkeit im Wandel. Von der viersprachigen zur vielsprachigen Schweiz*. Zürich 1996.
- Dürscheid, C. – Businger, M. (Hrsg.): *Schweizer Standarddeutsch*. Tübingen 2006.
- Faas, T.: Mehrsprachigkeit in der europäischen Praxis. *Sprachspiegel* 47, 1991, S. 140–146.
- Ferguson, C.: Diglossia. *Word* 15, 1959, S. 325–340.

- Haas, W.: Die deutschsprachige Schweiz. In: Schläpfer, R. (Hrsg.): *Die viersprachige Schweiz*. Zürich – Köln 1982, S. 71–160.
- Haas, W.: Sprachgeschichtliche Grundlagen. In: Schläpfer, R. (Hrsg.): *Die viersprachige Schweiz*. Zürich – Köln: 1982, S. 23–69.
- Haas, W.: Schweiz. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. (Hrsg.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zu Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. 2. Band. Berlin – New York 1988, S. 1365–1383.
- Hamers, J. – Blanc, M.: *Bilinguality and Bilingualismus*. Cambridge 2000.
- Kloss, H.: Über Diglossie. *Deutsche Sprache* 4/76. Berlin 1977, S. 313–323.
- Kremnitz, G.: *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte*. Wien 1990.
- Lambeck, K.: *Kritische Anmerkungen zur Bilingualismusforschung*. Tübingen 1984.
- Oppenheim, R.: Radio und Fernsehen und die schweizerische Sprachkultur. In: Vouga, J. – Hodel, M. (Hrsg.): *La Suisse face à ses langues / Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen*. Aarau – Frankfurt a. M. – Salzburg 1990. (= Neue Helvetische Gesellschaft, Jahrbuch 1990/91)
- Oppenheim, R.: Mundart und elektronische Medien. In: Barblan, P. – Koller, A.: *Dialekt in der (Deutsch)Schweiz – Zwischen lokaler Identität und nationaler Kohäsion (Le dialecte Suisse (alémanique) entre identité locale et cohésion nationale)*. Menziken 2005, S. 104–111. (=Forum Helveticum 15)
- Rash, F.: *Die deutsche Sprache in der Schweiz. Mehrsprachigkeit, Diglossie und Veränderung*. Bern 2002.
- Ramseier, M.: *Mundart und Standardsprache im Radio der deutschen und rätoromanischen Schweiz. Sprachgebrauch, Sprach- und Sprechstil im Vergleich*. Aarau – Frankfurt a. M. – Salzburg 1988. (= Reihe Sprachlandschaft 6)
- Ris, R.: Diglossie und Bilinguismus in der deutschen Schweiz: Verirrung oder Chance? In: Vouga, J. – Hodel, M. (Hrsg.): *Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen*. Aarau – Frankfurt a. M. – Salzburg 1990, S. 40–49.
- Schanze, H. (Hrsg.): *Metzler Lexikon Medientheorie und Medienwissenschaft. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart – Wien 2002.
- Schläpfer, R.: Standardsprache und Mundarten in der deutschen Schweiz. In: Stickel, G. (Hrsg.): *Deutsche Gegenwartssprache*. Berlin – New York 1990, S. 192–199.
- Sonderegger, S.: Die Entwicklung des Verhältnisses von Standardsprache und Mundarten in der deutschen Schweiz. In: Besch, W. – Reichmann, O. – Sonderegger, S. (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung*. Berlin – New York 1985, S. 1873–1938. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.2.)
- Spáčilová, L.: *Švýcarská jazyková varianta ve výuce němčiny. Cizí jazyky*, 1–2, 1994/1995, S. 13–18.
- Vouga, J. – Hodel, E.: *Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen/La Suisse face à ses langues*. Aarau 1990.

Lucie Ošlejšková

Odborné zaměření: švýcarská dialektologie

Katedra germanistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

< lucie.oslejskova@centrum.cz >

STYLISTICKÁ VARIANTNOST V SITUACI JAZYKOVÉHO KONTAKTU: ŠPANĚLŠTINA A GUARANÍ

LENKA ZAJÍCOVÁ

Tento příspěvek je věnován některým současným projevům jazykového kontaktu mezi guaraní a španělštinou v Paraguayi. Kontakt, jehož výsledkem je současné paraguayské guaraní (*avañe'ẽ*) a paraguayská varianta španělštiny, započal roku 1537, odkdy se datuje trvalé španělské osídlení na území guaraníjských kmenů v oblasti Río de la Plata. První kmen, s nímž Španělé navázali trvalé kontakty, byli Kariové (*cario*), jejichž jazyk se stal základem pro budoucí paraguayské guaraní. Významnou etapou na cestě k modernímu guaraní bylo tzv. „klasické“, „jezuitské“ či „misionářské“ guaraní, tedy guaraníjský interdialekt, kterým se hovořilo na rozsáhlém území jezuitských misí (tzv. redukci), existujících mezi lety 1609 až 1768, které se v době svého vrcholu rozkládaly na ploše asi 450 000 km² na území dnešní jižní Paraguaye, severovýchodní Argentiny, jižní Brazílie a Uruguaye, kde žily i další guaraníjské kmeny (např. v oblasti Tape a Guairá). Tato jazyková varieta byla navíc rozšířena a pozměněna tak, aby mohla sloužit komunikaci v této specifické společnosti a jako taková byla zachycena zejména v monumentálních dílech jezuitských jazykovědců, Antonia Ruize de Montoya (1639, 1640) či jeho pokračovatele Paula Restiva (1722, 1724) (srov. Melià 2003). Po vyhnání jezuitů ze všech španělských držav mezi lety 1767–1768 došlo k postupnému míšení obyvatelstva z misí se zbytkem koloniální společnosti a obě jazykové variety splynuly v jednu.

Guaraní je v Paraguayi dodnes většinovým jazykem, který podle posledního sčítání ovládá 86 procent obyvatelstva (ve srovnání se 70 procenty, kteří ovládají španělštinu), a je také jazykem, který ke každodenní komunikaci používá 60 procent domácností (španělštinu 35 procent). Z uvedených dat vyplývá, že velké procento obyvatelstva je bilingvní (konkrétně 58 procent) (DGEEC 2004, s. 123.263), což samozřejmě velmi napomáhá vzájemnému ovlivňování mezi oběma jazyky a nejrůznějším jevům, které jsou v situacích rozšířeného bilingvismu obvyklé, jako např. přepínání kódů. Dalším důležitým faktorem je skutečnost, že ačkoli je guaraní indiánský jazyk, jeho mluvčí nejsou indiáni, nýbrž většinová paraguayská společnost. Velký význam má také fakt, že guaraní je od roku 1992 spolu se španělštinou úředním jazykem a že od roku 1994, kdy vešla v platnost nová školská reforma, bylo zavedeno do škol na všech stupních a celý systém vzdělávání je bilingvní.

Když se podíváme na různé typy textů, ve kterých je možné nalézt zároveň španělské i guaraníjské prvky, vidíme, že mezi nimi jsou určité rozdíly, pokud jde o stupeň, typ a funkci míšení; že ve stejném typu textů můžeme nalézt jisté podobnosti; a že tyto rozdíly by bylo možné vysvětlit jako rozdíly stylu. Různé funkční styly se v tomto případě však vytvářejí na základě prostředků ne jednoho, ale dvou jazyků.

Cílem tohoto příspěvku tedy je představit a srovnat různé typy textů, ve kterých je možné vysledovat různé strategie při používání prvků druhého jazyka. Ačkoli neusiluji o vyčerpávající analýzu a ani nepojednám o všech typech diskurzů, ve kterých oba jazyky koexistují, myslím si, že daný výběr je pro představení problematiky dostatečný.

Než přistoupím k vlastní analýze, považuji za užitečné oba jazyky stručně představit z typologického hlediska. Španělština jakožto románský jazyk patří mezi flektivní jazyky spíše analytického typu, s nepříliš velkým počtem fonémů (24), kde samohlásky (5) jsou k souhláskám (19) v poměru 1:4 a kombinují se v otevřených i zavřených slabikách; obvyklým slovtvorným procesem je derivace (pomocí prefixů i sufixů), pro vyjádření syntaktických vztahů slouží zejména prepozice a konjunkce. Proti tomu je guaraní jazyk převážně aglutinační a polysyntetický (včetně inkorporace), kde sufixy a prefixy mají zejména gramatické funkce a pro vyjádření syntaktických vztahů jsou nejobvyklejším prostředkem subordinační sufixy (postpozice) a juxtaopozice. Pro fonologickou stránku je charakteristický výrazný vokalismus a nazálnost: z 30 fonémů je 12 samohlásek (6 nazálních a 6 orálních) a 18 souhlásek (7 nazál), tedy v poměru 2:3.

1 PSANÝ JAZYK, PUBLICISTICKÝ STYL, NEUTRÁLNÍ (CELOSTÁTNÍ DENÍKY, SPISOVNÁ ŠPANĚLŠTINA)

Prvním příkladem je novinový text z celostátního deníku *ABC Color*:

El fiscal general del Estado, Oscar Latorre Cañete, congela la denuncia del procurador Juan Carlos Barreiro Perrota contra la Corte Suprema, que registró a su nombre un avión *mau* y se apoderó de otra aeronave, incautados a narcotraficantes. (*ABC Color*, 3. 11. 2002, <http://www.abc.com.py>)

[Nejvyšší státní zástupce, Oscar Latorre Cañete, zmrazil žalobu prokurátora Juana Carlose Barreiry Perroty na Nejvyšší soud, který na sebe nechal zaregistrovat *krazené* letadlo a zmocnil se dalšího letounu, zabaveného překupníkem drog.]

Jazykem, ve kterém se publikují všechny celostátní deníky (vedle *ABC Color* je to například *Última Hora* a *La Nación*), je spisovná španělština – dosud neexistuje jediný deník v guaraní. V těchto textech se objevuje minimum prvků z paraguayské španělštiny či guaraní; pokud se objevují, jsou expresivně zabarvené, jako například slovo *mau* ‚krazený, ilegální‘ (z portugalského *mau* ‚špatný‘), jehož trajektorie jakožto výpůjčky není jednoznačná: buď přešel do paraguayské španělštiny přes guaraní s uvedenou změnou významu, nebo přešel do obou jazyků zároveň. Cesta přes španělštinu do guaraní se jeví jako nejméně pravděpodobná.

Guaraní má v těchto textech jasný příznak neformálnosti – vyjma takzvané „školní stránky“, kde se obvykle jednou týdně tisknou didaktické materiály do hodin guaraní –, proto se objevuje pouze v méně formálních sekcích, např. věnovaných humoru. Kupř. v celostátním deníku *Última Hora* je na poslední stránce sekce zvaná „Última Hora *itepe*“ kde *-ite* je superlativní sufix v guaraní (vyjadřující spíše autenticitu daného jevu či vlastnosti než jeho vysokou míru a primárně se pojící se substantivy) a *-pe* postpozice lokálu, tedy ‚V autentické Ú.H.‘; na této stránce se objevují oddíly „*Ñe'enga*“, ‚úsluví, rčení‘ v guaraní, „*Versomi*“ ‚veršík‘, kde *-mi* je diminutivní sufix v guaraní. Guaraní se také využívá pro dokreslení venkovského či chudinského prostředí, jako například když fotku chudé ženy z venkova připravující oběd doprovází po-

piska „Olla’i“, „hrneček“, kde ’i je diminutivní sufix v guaraní (*Última Hora*, 7. 10. 2007, <http://www.ultimahora.com>).

Někdy je guaraní přítomno v přímých citátech autentických promluv, které jsou součástí článků, a v takových případech je vždy doprovázeno překladem do španělštiny.

2 PSANÝ JAZYK, PUBLICISTICKÝ STYL, HOVOROVÝ (BULVÁRNÍ TISK, ŠPANĚLŠTINA S GUARANÍ)

Druhý příklad je napsán v jazykové „varietě“, kterou by Paraguayci označili za španělštinu „jopara“, tedy „míchanou“ španělštinu, s příměsí guaraní. Jedná se variantu, používanou obvykle mluvčími, kteří mají španělštinu jako rodný jazyk, a je to hovorový styl založený na španělštině, „okořeněný“ výrazy v guaraní. V psané podobě – která však není identická s mluveným jazykem – se objevuje v takových textech, které se snaží mluvený jazyk napodobovat. Je to typický styl bulvárního tisku, který se tak snaží oslovit co největší množství čtenářů. Několik paraguayských periodik tento styl využívá, mezi těmi nejrozšířenějšími jsou deníky *Diario Popular* a *Crónica* a týdeník *Esto!*.

Milico que torturó a Nati *osyryry* a Tacumbú

...Ayer en la radio, la doña negó rotundamente el hecho de querer ir a retirar *mbaretépe* a la niña antes que el *guyryry* se arme y *he’i* que nunca le pegó a la criatura, pero que el milico siempre le garroteaba *voi* y nunca hizo nada. (*Diario Popular*, 14. 6. 2003, s. 4; kurzívou jsou vyznačeny výrazy v guaraní)

[Voják, který týral Nati, *mazal* do Tacumbú

...Včera v rádiu dotyčná dáma rozhodně popřela, že by chtěla *násilím* dívku odvést, dříve než se strhne *povyk*, a *řekla*, že nikdy dítě nebila, ale že voják ji *tedy* vždycky mlátil, a nikdy nic neudělal.]

Tento styl obsahuje přibližně 5 procent guaranijského lexikálního materiálu (ve zkoumaném korpusu o rozsahu 1850 lexikálních jednotek, z které je výše uvedená ukázka) a tyto výrazy mají v drtivé většině expresivní a apelovou, pragmatickou funkci. V celém korpusu jsme našli jen jeden případ, kdy slovo mělo primárně denotační funkci, a sice v sousloví *cuchillo yvapara* ‚kudla‘, kde *yvapara* odkazuje na zvláštní typ podomácku vyrobeného nože, používaného obvykle při rvačkách k zabítí protivníka. Guaranijská slovesa jsou v určitém tvaru s příslušným osobním prefixem v guaraní: *o-syryry* ‚běží, teče‘, *he’i* ‚říká‘, jinde v korpusu například *o-mombe’u* ‚vypráví‘. V textu se vyskytují jak plnovýznamová slova (*guyryry* ‚povyk‘, *mbaretépe* ‚násilím‘), která slouží jako stylově příznaková varianta španělského ekvivalentu, tak – a to ve značné míře – částice s pragmatickými funkcemi (diskurzivní částice), jako např. *voi* (potvrzující částice, „afirmativ“), dále např. *ra’e* (částice označující překvapivost informace, „mirativ“) či *ndaje* (částice označující, že se jedná o předávanou informaci, „narrativní evidenciál“). V korpusu se také v hojné míře vyskytují tzv. vrácené výpůjčky, tedy hispanismy, které na své cestě přes guaraní obvykle změnilý význam, někdy i tvar: *virumí* ‚penízky‘ – *viru* guar. ‚peníze‘, ze španělského *viruta* ‚špona‘. Dalším rysem jsou některé guaranijské sufixy, které nahrazují španělské ekvivalentní sufixy: diminutivní *-’i* a *-mi*, superlativní *-ite*: *plata en efectivoite* ‚prachy fakt v hotovosti, na dřevo‘; a perfektivní *-kue*: *candidato kue* ‚bývalý kandidát, ex-kandidát‘. Objevuje se zde také španělské hovorové či dialektální lexikum: *milico* ‚voják‘, *la doña* ‚dáma‘,

garrotear ‚mlátit‘, *ñato* ‚mladík‘. V textu se nevyskytuje žádná guaranijská báze se španělskými afixy či koncovkami, pro což existují typologické důvody: zdá se, že transfer flektivní morfologie do aglutinačního jazyka je vysoce nepravděpodobný, ne-li nemožný.¹

3 PSANÝ JAZYK, PUBLICISTICKÝ STYL, NEUTRÁLNÍ (INTERNETOVÁ PŘÍLOHA DENÍKU V GUARANÍ)

Ačkoli je guaraní úředním jazykem, dosud se v psaných médiích vyskytuje jen zřídka, jak už bylo zmíněno výše. Jedinou výjimkou je sekce zvaná „Marandú“ deníku *ABC Color*, která od 6. září 2000 předkládá každý den shrnutí hlavních zpráv v guaraní – ale pouze v internetové verzi deníku. Je psána jazykem, který se snaží být neutrální a spisovný, ale ne puristický, proto obsahuje velké množství španělských výpůjček. Sekce jako taková nemá funkci informativní, ale spíše politickou a kultivační: na jednu stranu chce učinit zadost postavení guaraní jako úředního jazyka, na druhou stranu přispět k formování jeho spisovné normy. Z důvodu dlouhodobé diglosie neexistuje v Paraguayi člověk, který by dokázal číst v guaraní a nedokázal o to lépe číst ve španělštině, zatímco existuje množství lidí, kteří čtou pouze španělsky, případně neumějí číst vůbec.

Tento styl je pokusem o spisovné, nepuristické guaraní a v poslední době se objevil také v některých školních učebnicích, publikovaných Ministerstvem školství a kultury, které v posledních letech zaujalo méně puristický postoj k podobě spisovného jazyka. Ač obecně platí, že méně puristické jazykové postoje přinášejí v jazykovém plánování více pozitivních výsledků než postoje extrémně puristické, vzhledem k radikální odlišnosti guaraní jakožto neindoevropského jazyka se to nezdá tak jednoznačné. Množství neadaptovaných (neintegrováných) hispanismů a internacionalismů indoevropského původu výrazně mění, ba narušuje fonologickou i morfosyntaktickou strukturu jazyka.

Sesión Congreso-pe ofrakasa, ojeiporavo ramo'ã vicepresidente de la República ha péicha ojehechakuaa, tesape'a oiñánte elecciones generales abril 2003-pe oikotáva hina. (ABC Color, 3. 11. 2002; kurzívou jsou vyznačeny výrazy ve španělštině)

[Poté, co *ztroskotalo zasedání kongresu*, které mělo zvolit nového *viceprezidenta*, je zřejmé, že jediné, o co skutečně jde, jsou *všeobecné volby* v dubnu 2003.]

V celém textu z uvedeného vydání o rozsahu 751 lexikálních jednotek jsem našla přibližně 33 procent španělského lexikálního materiálu. Pokud by se započítala i všechna vlastní jména (názvy osob, institucí apod.), která posilují hispanizační stránku textu, tvořil by materiál španělského původu plnou polovinu. Výpůjčky mají čistě referenční funkci a snaží se zaplnit mezery v guaranijském lexiku z oblasti státní správy, ekonomie, politiky apod. Mnohé nejsou integrovány ani po fonologické, ani po morfologické stránce a pokud jde o pravopis, je tu velká nejednotnost.

Výrazným rysem je množství španělských slovesnýchází s guaranijskými afixy nejrůznějšího typu – viděli jsme, že transfer opačným směrem, tedy přenos španělské morfologie na guaranijské slovesné báze, možný nebyl. Mezi guaranijskými afixy kombinovanými se španělskými bázemi lze v korpusu nalézt např.:

1 Pro podrobnější analýzu tohoto stylu viz Zajícová 2009.

1. prefixy vyjadřující osobu, konkrétně *o-* (3. os. sg. i pl.): *o-frakasa* ‚ztroskotat‘ (šp. *fracasar*);
2. nominalizační subordinací sufix *-va*: *o-faltá-va* ‚který chybí‘ (šp. *faltar*);
3. zvrtný prefix *-je-*: *o-je-apoja haguā* ‚aby se podpořili‘ (šp. *apoyar*), *haguā* je účelová post-pozice;
4. modální sufixy, např. chtění *-se*: *o-justifika-sé-vo* ‚když chce ospravedlnit‘ (šp. *justificar*);
5. časové sufixy, např. výše uvedený sufix pro souběžný děj *-vo*, sufix futura *-ta*: *o-kanselá-t.a* ‚zruší‘ (šp. *cancelar*)

Dalším velmi frekventovaným druhem výpůjček jsou substantiva a nominální syntagmata, z nichž některá odpovídají španělské syntaxi a jsou přejata jako celek: *vicepresidente de la República* ‚viceprezident republiky‘; jiná sledují guaranijskou syntax: *rekambio piesa* < šp. *pieza de recambio* ‚náhradní díl‘ (determinující substantivum v guaraní předchází determinovanému, zatímco ve španělštině následuje po předložce). Z puristických neologismů se zde objevují jen ty nejznámější: *ysypo ñe'ẽ* ‚telefon‘ (doslova *liána-řeč*), *ta'angambyry* ‚televize‘ (kalk *obraz-daleko*).

Jak již bylo uvedeno, text kolísá snad ve všech plánech: v plánu ortografickém při adaptaci hispanismů, které někdy adaptovány jsou, jindy jen částečně a jindy vůbec ne. V jednom odstavci je např. možno nalézt jak *contrabando*, tak *kontrabandista*, tak i *kontravandista*. V plánu morfologickém je to např. při vyjadřování množného čísla (což je kategorie, která není v guaraní obligatorní, zatímco španělština má obligatorní koncovku množného čísla *-s/-es*), kde jsme u substantivních výpůjček našli až pět variant:

1. množné číslo není vyjádřeno vůbec: *interna* (< *internas*) ‚primárky‘;
2. guaranijský determinant v plurálu: *ko'ã organismo* ‚tyto instituce‘;
3. guaranijská částice (sufix) plurálu: *oviedista-kuéra* ‚oviedisté‘;
4. španělská koncovka: *oviedistas* ‚oviedisté‘;
5. redundance (španělská koncovka a guaranijský sufix): *iconversaciones-kuérape* ‚v jejich rozhovorech‘.

Kolísání v syntaktickém plánu již bylo zmíněno výše v souvislosti se strukturou nominálních syntagmat, v jejichž případě někdy dochází k míšení španělské a guaranijské struktury, takže syntagmata neodpovídají ani jedné: *umi inspector Grupo de Operaciones Aduaneras* ‚inspektoři z G.O.A.‘.

Kolísání se objevuje i v lexikální rovině, např. v používání puristických neologismů: *ysypo ñe'ẽ* vs. *pinchazo telefónico* ‚napíchnutí telefonu‘.

Velmi výrazným rysem ve srovnání s mluveným guaraní je naprostá absence španělských funkčních slov, zejména spojek a určitého členu *la*, které jsou mluvčími vnímány jako silně příznakové (neformální) a které jsou v hovorovém guaraní běžné, jak uvidíme dále.

4. PSANÝ JAZYK, „PURISTICKÝ“ STYL (TZV. „GUARANIETE“)

Guaraní se nachází v procesu standardizace a na této cestě naráží na mnohé překážky. Jednou z nich je, že ač bylo prohlášeno úředním jazykem a zavedeno do škol, má ze strany státních institucí minimální podporu. Všechny komunikační situace, ve kterých by se spisovné guaraní mohlo rozvíjet, jsou v podstatě obsazeny španělštinou. Také neexistuje žádná instituce, která

by jazykovou normu pomáhala ustálit, což je v prostředí diglosie zásadní nedostatek. Jedním z pokusů o spisovné guaraní je jeho puristická varianta, která dostala v průběhu doby různé přídomek: guaraní „vědecké“, „akademické“, „školní“ nebo „guaranieta“, tedy „autentické guaraní“. V této variantě je napsána část školních učebnic, také v ní tvoří početná skupina brusičů guaraní. Následující příklady pocházejí z učebnice guaranijského jazyka pro 9. třídu a z měsíčníku *Ára*, vydávaného v guaraní:

Peteĩ ñe'ẽrapogui ikatu ñanobẽ ambue ñe'ẽ. Umi ñe'ẽ osẽva peteĩ ñe'ẽrapogui, ojehero ñe'ẽ anáma. (Genes/Mansfeld 2001, s. 44)

[Z jednoho kořene je možné vytvořit více slov. Slova, která pocházejí z jednoho kořene, se nazývají „příbuzná slova“.]

Heta arandu oike ñane apytu'ũme, jajapysaka ha ñahendu ramo ñande rapichápe. Agã katu ñamoñe'ẽ vove kuatiañe'ẽ betavéntema oike ñandẽve arandupy. (*Ára*, č. 1, 2006, s. 2)

[Do naší mysli vchází mnoho moudrosti, když dáváme pozor a posloucháme jiné lidi. Když však čteme knihy, naše kultura ještě roste.]

Jedním ze základních rysů je samozřejmě úplná (nebo téměř úplná) absence hispanismů. Pokud se nějaké objevují, jedná se o plně integrované výpůjčky z první etapy kontaktu mezi španělštinou a guaraní, jako např. *ovecha* < šp. *oveja* ‚ovce‘, *kavaju* < šp. *caballo* ‚kůň‘ apod. Tyto výpůjčky byly většinou zachyceny již v prvních slovnících guaraní v 17. století (Montoya 1639, 1640). Všechny pozdější výpůjčky, které již nebyly adaptovány na guaranijskou fonologii a morfologii (tzv. bilingvní výpůjčky proti tzv. historickým výpůjčkám, Muysken 2006), jsou nahrazovány neologismy, které jsou sice vytvořeny z guaranijských kořenů a respektují fonologii jazyka, ale obvykle se jedná o kalky, které jen kopírují španělské či řeckolatinské vzory. Závažnějším problémem však je, že v tomto terminologickém obohacování nepanuje žádná jednotna, jednotliví autoři slovníků se příliš nerespektují a každý se snaží přijít s originálním řešením.² To samozřejmě v situaci, kdy neexistuje instituce, která by se snažila prosadit jednotnou spisovnou normu, a kdy tato nejednotnost proniká i do výuky na základních školách, příliš pověsti o funkčnosti moderního guaraní nepřispívá, což ve svém důsledku napomáhá utvrdit postavení španělštiny jakožto jediného funkčního spisovného jazyka, a tedy pokračování diglosie.

Vzhledem k této nejednotnosti bývají v učebnicích neologismy často doprovázeny překladem do španělštiny, a je samozřejmě otázkou, zda se nejedná o poněkud kontraproduktivní metodu a zda by se v rámci úsilí o vymanění guaraní z podřízeného postavení vůči španělštině nemělo dávat přednost definicím ve stejném jazyce (jak na to upozornil Zimmermann 2002, s. 193). Například výše uvedené texty byly doprovázeny překladem termínů *ñe'ẽ anáma* ‚příbuzná slova‘ (doslova ‚rodina slov‘) v prvním případě, a *apytu'ũ* ‚mozek‘, *agã katu* ‚ale‘, *moñe'ẽ* ‚číst‘ y *kuatiañe'ẽ* ‚kniha‘ v druhém případě.

Ačkoli tyto texty neobsahují lexikální hispanismy, a tím méně výpůjčky funkčních slov, jejich syntaktická struktura se velmi blíží španělštině, ať už to je proto, že sledují španělské vzory – často se jedná o překlady již existujících textů ze španělštiny –, nebo proto, že odpovídají univerzáliím psaného jazyka. Je zřejmé, že vlivy na úrovni struktury jazyka jsou pro

2 Například ve čtyřech různých slovnících se nám podařilo najít osm různých neologismů pro tak jednoznačný pojem, jakým je „telefon“.

běžného mluvčího ty nejobtížněji rozpoznatelné, proto se puristé zaměřují na lexikální stránku a strukturální změny bez problémů akceptují. Pokud jde o lexikum, viděli jsme, že plnovýznamové výpůjčky jsou pro mluvčího ve vztahu k normě spisovného jazyka přijatelnější než funkční slova, která jsou silně příznaková.

5 MLUVENÝ JAZYK (ROZHOVOR V GUARANÍ „JOPARA“)

V předešlých příkladech jsme viděli, jak se jazykový kontakt projevuje v psaném jazyce, ale je to samozřejmě především mluvený jazyk, kde jsou vzájemné vlivy nejrozsáhlejší. Následující citáty jsou vybrány z odpovědí respondentů, kteří se účastnili výzkumu pro *Guaranijsko-románský jazykový atlas*. Byly tedy vysloveny v relativně formální situaci o relativně formálním tématu – v tomto případě se jedná o názory na výuku guaraní ve školách. Rozhovory byly vedeny ve spisovném guaraní ze strany tazatele, ale respondenti často přepínali kódy, jak mezi větami, tak uvnitř vět. Jedná se tedy o směs guaraní a španělštiny, kde pokud jde o poměr lexikálního materiálu, oba jazyky si jsou v podstatě rovnocenné, zatímco pokud jde o strukturu, převažuje guaraní. Jde o tzv. guaraní „jopara“, smíšené guaraní:

Oĩ porã *la* oñemboẽ guaraníme, *pero que sea más castellano, porque* jaha *la* fakultäre ha ndaikatúi jajespresa upéa *káusa*. (ALGR-S 2002, sv. 1, s. 25; kurzívou jsou vyznačeny výrazy ve španělštině)

[Je dobře, že se učí guaraní, *ale ať je víc španělštiny, protože* pak jdeme na *fakultu* a nemůžeme se *kvůli* tomu *vyjádřit*.]

Ha chéve ndachegustái, *porque* otraumaparei *la* mitáme. *Porque* hasy iskrivi ha hasy ilee avei. (ALGR-S 2002, sv. 1, s. 26; kurzívou jsou vyznačeny výrazy ve španělštině)

[A mně se *nelíbí, protože* děti zbytečně *traumatizuje*. *Protože* je těžké ho *psát* a také je těžké ho *číst*.]

Jisté rysy jsou shodné s psaným „nepuristickým“ guaraní, jako například španělské báze s guaranijskými afixy: *nda-che-gustá-i* „nelíbí se mi“ (šp. *gustar*), *o-trauma-pa-rei* „zbytečně traumatizuje“ (šp. *trauma*), *i-skrivi* „jeho psaní“ (šp. *escribir*), *i-lee* „jeho čtení“ (šp. *leer*), nebo španělská substantiva s guaranijskými postpozicemi: *la fakultäre* „na fakultu“ (šp. *facultad*).

Jiné prvky se však v psaném guaraní „jopara“ neobjevují. Mezi nimi nejvýraznější jsou španělská funkční slova, zejména spojky (*pero* „ale“, *porque* „protože“) a španělský určitý člen *la* (ve španělštině singulár femenina), který však v guaraní plní zcela jinou funkci – pokud jde o rod a číslo, je zcela neutrální, a obvykle označuje téma věty, případně ten větný člen, který mluvčí považuje za nejdůležitější (tzv. evaluátor) (Thun 2006, s. 405–410).

Výrazným rysem je právě přepínání kódů, které se objevuje i v relativně formálních situacích, jako například v projevech politiků při volební kampani či v promluvách televizních a rozhlasových moderátorů a hlasatelů, kde je prostředkem, kterým se mluvčí snaží přiblížit k „prostému“ posluchači a který má nastolit přátelskou atmosféru, případně ukázat jazykové schopnosti mluvčího.

6 ZÁVĚR

Představené příklady ukazují, že v paraguayském jazykovém prostředí existují styly, které využívají různou míru a typ míšení obou jazyků, tedy že existuje stylistická variantnost na

základě výběru prostředků z obou jazyků. Formální styly jsou identifikovány s nejčistšími formami jazyků (spisovná španělština, „puristické“ guaraní), protože existuje výrazné puristické cítění, obvyklé v bilingvních situacích, neboť bilingvismus mluvčím usnadňuje identifikaci výpůjček (Jakobson 1932, s. 97). Je však rozdíl v tom, jak jsou prvky druhého jazyka v každém z obou jazyků vnímány. Ve španělštině je jakákoli příměs guaraní rysem neformálnosti, hovorovosti, nespisovnosti. V guaraní jsou španělská plnovýznamová slova do jisté míry akceptovatelná jako součást formálního stylu (minimálně ne-puristy), funkční slova jsou však silně příznaková a vyskytují se pouze v mluveném jazyce (konkrétně se to týká např. španělských spojek a členu). Španělské báze s guaranijskými afixy se objevují jak ve španělském, tak guaranijském textu, jak v psaném, tak mluveném jazyce, naopak to však možné není: neexistuje jediný případ guaranijské báze se španělskými koncovkami či afixy v žádném z těchto textů, což má typologické důvody: koncovky flektivních syntetických jazyků nemohou být přeneseny do jazyka aglutinačního. Na druhou stranu, ve srovnání s vypůjčenými funkčními slovy, která jsou silně příznaková a mluvčími jako taková snadno identifikovatelná, vypůjčené gramatické struktury jsou pro většinu z nich nerozeznatelné.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu KJB901380702 „Jazykový kontakt španělštiny, guaraní a češtiny v Paraguayi“, podporovaného GA AV ČR.

LITERATURA

ALGR–S. Viz Thun, H. aj.

DGEEC. Viz Paraguay.

Genes, I. – Mansfeld, M. E.: *Ayvu 9º*. Asunción 2001.

Jakobson, R.: O dnešním brusičství českém. In: Havránek, B. – Weingart, M.: *Spisovná čeština a jazyková kultura: Pražský lingvistický kroužek*. Praha 1932, s. 85–122.

Melià, B.: *La lengua Guaraní en el Paraguay colonial*. Asunción 2003.

Montoya, A. Ruiz de: *Tesoro de la lengua guaraní*. Madrid 1639.

Montoya, A. Ruiz de: *Arte, y vocabulario de la lengua guaraní*. Madrid 1640.

Montoya, A. Ruiz de – Restivo, P.: *Vocabulario de la lengua guaraní compuesto Por el Padre Antonio Ruiz de la Compañía de Jesús, Revisto, y Augmentado Por otro Religioso de la misma Compañía*. S. María la Mayor 1722.

Montoya, A. Ruiz de – Restivo, P.: *Arte de la lengua guaraní por el P. Antonio Ruiz de Montoya de la Compañía de Jesús, Con los Escolios, Anotaciones y Apendices del P. Paulo Restivo de la misma Compañía*. S. María la Mayor 1724.

Muysken, P.: Media Lengua and Cochabamba Quechua: mirror images. Příspěvek na 52º Congreso Internacional de Americanistas, Universidad de Sevilla, 17.–21. 6. 2006.

Paraguay, Secretaría Técnica de Planificación, Dirección General de Estadística, Encuestas y Censos: *Paraguay: Resultados Finales Censo Nacional de Población y Viviendas: Año 2002 – Total País*. Fernando de la Mora 2004 (též <http://www.dgeec.gov.py>).

Thun, H.: “A dos mil la uva, a mil la limón”: Historia, función y extensión de los artículos definidos del castellano en el guaraní jesuítico y paraguay. In: Dietrich, W. – Symeonidis, H.: *Guaraní y “Mawetí-Tupí-Guaraní”: Estudios históricos y descriptivos sobre una familia lingüística de América del Sur*. Münster 2006, s. 357–414.

Thun, H. aj.: *Atlas lingüístico guaraní-románico: Sociología*. Sv. 1, *Comentarios*. Kiel 2002.

Zajícová, L.: Differences in incorporation of Spanish elements in Guarani texts and Guarani elements in Spanish texts in Paraguayan newspapers. In: Chamoreau, C. – Lastra, Y. – Estrada Fernández, Z.: *Typological Profiles and Language Contact*. Amsterdam/Philadelphia 2009 (v tisku).

Zimmermann, K.: La amenaza de la lengua guaraní, planificación lingüística y purismo en Paraguay. *Thule: Rivista italiana di studi americanistici*, č. 12/13, 2002, s. 175–205.

Lenka Zajícová

Odborné zaměření: španělská lingvistika, jazykový kontakt, sociolingvistika

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<lenka.zajicova@upol.cz>

KE KOMUNIKACI V REALITY SHOW

LUCIE BARBAPOSTOLOSOVÁ

---

0 ÚVOD

Oblast masmediální komunikace je v dnešní hektické, dynamické a moderními technologiemi nabitě době prakticky nekonečnou studnicí zkoumatelných témat. Tato studie se zabývá náhledem do mechanismů naplňování některých základních složek komunikačního vzorce, možné jednosměrnosti komunikace a také problematikou komunikačních rovin ve speciálním typu televizního formátu – v takzvané reality-tv, nově již prakticky pravidelně označované jako reality show.

1 CO JE VLASTNĚ REALITY SHOW?

Jedná se o žánr patřící svou podstatou z hlediska žurnalistické teorie do oblasti dokumentu, ale svým recipientům nabízí také jistou porci zábavy. Důvodem, proč řada diváků pravidelně sleduje obecně řečeno masmediální produkci, je právě možnost pobavit se a zapomenout na stereotyp či problémy. Už jen proto „making a rigid distinction between entertainment (‘it’s only entertainment’) and the serious stuff that ‘really matters’ would be a mistake. We need to take fun seriously (...).“¹ Nejdříve pojďme dementovat, že všechny tzv. reality show jsou si rovné. Nejsou. Pořad typu VyVolení, kde jsou soutěžící po průměrnou dobu tří měsíců uzavřeni v domě na relativně neznámém místě a prakticky bez kontaktu s vnějším světem, se za žádných okolností nedá seriozně komparovat kupříkladu s kuchařskými sériemi Brita Jamieho Olivera nebo s žánrem reality-talkshow (jak se běžně děje).

1.1 KE ČLENĚNÍ ŽÁNRU

Pro náš účel (a i pro další zkoumání spřízněných autorů) proto ve svých kontinuálních pracích navrhuje trojstupňové členění žánru – RSa, RSb, RSc.

a) **RSa**, reality show v pravém slova smyslu, tzv. izolační

Jedná se o typ, v jehož rámci jsou účastníci uzavřeni na štábu určeném místě. V podstatě tak ztrácejí možnost kontaktu s vnějším světem. Takovouto lokací může být například (skrytými i viditelnými kamerami vybavený) obytný dům se speciálním režimem (nelze vyjít ani vejít bez souhlasu štábu, existuje přísný domovní řád, za jehož porušování následuje ve-

---

1 „Vytvoření rigidní distinkce mezi zábavou (je to jen zábava) a seriozním materiálem, na kterém ‚opravdu záleží‘ by byla chyba. Musíme brát zábavu vážně (...).“ Překlad L. B. Viz Croteau, D. – Hoynes, W.: *Active Audiences and the Construction of Meaning*. In: Croteau, D. – Hoynes, W.: *Media/Society*. Thousand Oaks/London/New Delhi 2003, s. 294.

řejný postih, potraviny a jiné produkty/služby jsou účastníkům dodávány zvenčí...), relativně neobydlený ostrov nebo jeho část a podobně. První lokace je typická pro RS typu VyVolení (Prima), Big Brother (Nova)² a umožňuje delší trvání celé soutěže, průměrně po dobu tří měsíců. Stupeň realismu je zde zvýšen možností sledovat dění v domě kdykoliv prostřednictvím internetového přístupu. Druhá varianta odkazuje např. k RS Trosečník (Prima) (originální název: Survivor), jejíž doba bývá oproti „vilovým“ show nepoměrně kratší. Tzv. trosečníci žijí pod dohledem štábu v krizových podmínkách. Rysem kategorie a) je záměrné snímání nejenom krásných a idylických momentů, ale i situací konfliktních, komunikačního taktizování (lhaní, taktika vyřazování spoluhráčů), sebeodhalování... Důležitou součástí je (realizovaná) možnost přímého televizního přenosu a interaktivního zapojení diváků.

b) RSb, přechodné útvary

Do této kategorie řadíme typy RS, které sice splňují část kritérií kategorie a), jiná však postrádají. Zejména jde o možnost sledování aktuálního dění na internetu či realizování přímého televizního přenosu. Ačkoli RS jako Výměna manželek (Nova) nebo Jste to, co jíte (Prima) nabízejí pohled do soukromí svých účastníků, jsou vždy významně poznamenány provedeným střihem. Doba jejich trvání je sice v praxi zhruba týdenní, ale ve vysílacím čase dostávají prostor v řádu hodin (zpravidla maximálně 1,5 hodiny), zatímco u RSa³ se sestřih nejdůležitějších událostí k odvysílání v hlavním programu sestavuje denně. Účastníci jednotlivých dílů RSb se také zřídka objevují v dílech dalších (pouze výjimečně). Do přechodného pásma je dle našeho názoru možno též řadit část filmové tvorby na dokumentární bázi, například tzv. časosběrné dokumenty (snímky Marcela, René a Katka režisérky Heleny Třeštíkové, tematicky pojímané Real life z produkce MTV...), snímky typu Ženy pro měny režisérky Eriky Hníkové či kontroverzní Český sen autorů Filipa Remundy a Víta Klusáka.

c) RSc, pomezí útvary

Jestliže jsme výše postulovali, že kupříkladu určité filmy s dokumentaristickým podkladem mohou spadat do kategorie b), musíme někam zařadit i další žánry s prvky RS. Jde o tzv. reality talkshow (v Česku prakticky neexistuje, v zahraničí ji reprezentují talkshow moderátorů Jerryho Springera, Oprah Winfreyové, Britt Hagedornové...). Momentálně existující talkshow na obrazovkách českých televizí (Uvolněte se, prosím Jana Krause, Pustit žilou Veroniky Žilkové a další) do tohoto ranku spíše nespádají, neboť v jejich případě jde z velké míry o tzv. celebrity talkshow, životní příběh anonymní osoby je zdrojem zájmu moderátora (autorského týmu) jen marginálně. Dále naopak jde v případě pomezí útvary RS o některé soutěžní (talentové) pořady (Česko hledá SuperStar, Xfactor, StarDance, DanceLife with Jennifer Lopez...), jejichž prostřednictvím pozorujeme vývoj hlavních aktérů, ale do jejich života nahlížíme jen povrchně. Do kategorie c) patří právem i lifestyleové seriály spojené s osobou výrazného prezentéra, jehož život se do konceptu promítá (kuchařské show Jamieho Olivera, Nigelly Lawsonové...), ale ve vztahu k vybranému tématu je až sekundární.

2 VYVOLENÍ

VyVolení jsou, jak již bylo předznačeno, reality show kategorie A. Malá sociálně intencionálně výrazněji stratifikovaná skupina (výsledek castingového úsilí specialistů i hlasování di-

2 Podobně se realizuje mnoho tzv. dating shows, kde vítěz/ka „vyhrává“ vysněného partnera, kupř. Joe Millionaire, Flavor of Love apod.

3 Užívání zkratk RSa, RSb a RSc je od tohoto místa dále víceméně pravidelné.

váků) je po delší časový úsek izolována v domě vybaveném viditelnou i skrytou snímací a jinou technikou a realizuje v něm každodenní i netypické úkony a situace. Formát RS VyVolení byl vyvinut podle maďarského vzoru VALÓ VILÁG. Funguje i na Slovensku (v komerční TV JOJ); v Česku prozatím poslední odvysílaná třetí série měla podtitul Noví hrdinové a informačně-komerční centrálu na internetových stránkách www.vyvoleni.centrum.cz. V současnosti je tato nedostupná a nejvíce informací na dané téma lze získat z www.vyvoleni3.com.

2.1 ROVINY KOMUNIKACE VE VYVOLENÝCH

Obecně bývají (shrňme-li teze Lamserovy, DeVitovy a McQuailovy, viz seznam použité literatury) roviny komunikace členěny na intrapersonální, interpersonální, skupinovou, meziskupinovou, institucionální a masmediální/veřejnou/celospolečenskou. V masmediálních sděleních typu RS ale pozorujeme zajímavý rys; roviny komunikace jsou zde smíšené, přičemž všemu nadřazená a všudypřítomná je rovina masmediální. Jejím prostřednictvím můžeme pozorovat nejenom komunikaci interpersonální, skupinovou, meziskupinovou (při rozčlenění celku soutěžících na koherentnější části), ale i institucionální (například s policistou v případě doručení soudní obsílky do Vily) a dokonce intrapersonální (v případě, že účastníci hovoří sami k sobě, uvažují nahlas...). V posledním jmenovaném bodě je nutno dodat, že každý VyVolený⁴ si je vědom přítomnosti kamer a jeho intrakomunikace může být pouhou intencionální exhibicí vůči divákovi či štábu. Zavádíme proto v tomto kontextu slovní spojení komunikace *pseudointrapersonální*.

2.2 K ÚČASTNÍKŮM A SMĚRŮM KOMUNIKACE

Účastníci K, takzvaní komunikanti, jsou jednou z bazálních složek tradičního komunikačního vzorce. Komunikování v reality show má ale mnohem více vrstev než běžná interakce. Vidíme v ní mimo jiné tyto směry (signalizované šipkou) a participanty:

a) účastník ↔ účastník

Kontakt účastníků ve specifickém prostředí RSa, kterou jsme výše charakterizovali lexémem *izolační*, je naprosto nevyhnutelný. Participanté jsou po celou dobu vystaveni velkému psychickému i fyzickému tlaku, jejich reakce mohou vykazovat (a často vykazují) rysy komunikace pod stresem. Používá-li autorka Hana Vykopalová termín (*proces*) *komunikace vysoké intenzity* pro akty spojené se soudním líčením, kde je nutná naprostá soustředěnost na to, co a jak komunikanti sdělují, dovolíme si ho vypůjčit i pro tuto nestandardní komunikační situaci. I zde totiž vysílatelé a příjemci musejí často uvažovat nad tím, jakým způsobem se s kým, o čem, o kom, kde, jak dlouho, jak nahlas, jak upřímně (...) baví. Komunikace je na tomto stupni samozřejmě obousměrná, na podnět navazuje reakce, byť by jí bylo mlčení nebo odchod příjemce sdělení z blízkosti emitora. I tyto reakce mají, jak víme, velkou (a relevantní) výpovědní hodnotu.

Vrátíme-li se k rovinám, na úrovni účastník – účastník pozorujeme komunikační akce (podřízené masmedialitě/veřejnosti) pseudointrapersonální, interpersonální, skupinové (komunikace v rámci separované sociální jednotky), meziskupinové (v případě rozčlenění malé skupiny na konkurenční podskupiny). V době, kdy se skupina tříští, dostává velký prostor hierarchizace rolí, neboť každá jednotka potřebuje (názorového) vůdce. Například v první řadě existovaly základní skupiny dvě, jedna „pod vedením“ konečného vítěze, kuchaře Vlada Dobrovodského,

4 Ačkoli genderově možná nekorektně, rozhodli jsme se v textu používat maskulinní formy VyVolený, která zde označuje jak mužské účastníky, tak ženské účastnice.

a opoziční v čele s vysoce autoritativním DJem Petrem Zvěřinou. Ostatní komunikanti museli projít procesem zvaným identifikace a přiřadili se k názorově spřízněnější skupině. Existují i tací, kteří se nezačlení do žádného ze vzniklých subsystémů. Reprezentují jev zvaný alienace a komunikačně i sociálně se ocitají v komplikovaném postavení. Ve VyVolených 1 se takto vyčlenila expresivní performerka Regina Holásková.

Osobní „bolístky“ nebo nedořešená témata se v RSa dají otevřít i ve fázi tzv. reunion, tedy ve fázi opětovného setkání. Reunion je typickým prvkem RSa, který dostává prostor poměrně těsně před finálovým večerem, případně v jeho průběhu nebo je mu věnován speciální díl těsně po něm. V principu se sejdou všichni aktivní zúčastnění dané reality show (hráči) na jednom místě a pod částečným moderátorovým vedením diskutují na předem velmi průhledná témata (Kdo si myslíte, že vyhraje? Proč? Proč jeho konkurenti ne?) probírají se též krizové nebo vrcholné momenty jednotlivců či show jako celku a podobně. Reunion může gradovat do vyhlášení vítězů, avšak pokud k němu dochází až po finálovém večeru, poskytuje to zpravidla prostor k intenzivnější konfrontaci zúčastněných a dovysvětlení. Tato součást RSa je dosti vyhlášeným a diskutovaným komponentem především v Americe, kde reality show jako Flavor of Love nebo I Love New York nabízejí divákům už ve svém průběhu kontroverzní materiál, ale reunion jej korunuje. Ukázky nefunkčně vulgárního, hysterického až agresivního komunikování (bohužel často ženského) ve fázi reunion může každý zájemce jednoduše nalézt například na serveru YouTube.⁵ Zatímco v českém prostředí má reunion ráz spíše přátelsky diskusní, v iberoamerickém kontextu se jedná až o primárně ofenzivní konfrontaci, často končící verbálním či fyzickým násilím.

b) účastník ↔ divák

Ačkoli jsou participant RSa uzavřeni za speciálního režimu, mohou komunikovat s vnějším světem. Jedním ze způsobů je přímé oslovení diváka přes snímáči kameru (ať už v přímém přenosu či v záznamu). Může jít o oslovení konkrétní osoby (rodinného příslušníka, autora SMS...) nebo člena masy. Autorem SMS jsme minili diváka, který využívá možnosti jednoho z komponentů VyVolených, tzv. Noční show. Konkrétně jde o psaní SMS zpráv, vzkazů pro aktuálně soutěžící VyVolené. Ti některé z nich obdrží vytištěné a často si je nahlas (i v přímém přenosu) předčítají, reagují na ně. Divácká obec se zde stává součástí dialogických struktur, přičemž diváky můžeme rozdělit na známé (rodinné příslušníky, přátele, které vidí kandidát na vyřazení v průběhu tzv. Duelu v publiku...) a neznámé (další členové shromážděného publika, většina pisatelů SMS). Vzhledem k četnosti vysílání RSa také dochází k naplňování tzv. požitků parasociality,⁶ tedy k vybudování parasociálního kontaktu/vztahu mezi divákem a osobou z televizní obrazovky. Povaha izolační reality show způsobuje parasociální vazby iniciované též ze strany účastníků.

c) účastník ↔ moderátor

Tato obousměrná komunikační akce je jednou ze základních součástí celého konceptu. Participant spolu hovoří buď prostřednictvím technického média (televizní obrazovka, zvuková instalace v domě) nebo tváří v tvář (ve studiu). První setkání s osobností moderátora se odehrává v časoprostoru tzv. Volby, kde je zatím potenciální kandidát vystaven různě složitým a podrobným dotazům. Jednoznačně komunikačně nejintenzivnější a nejnáročnější je přitom

5 Doporučeníhodné je v tomto kontextu shlédnutí bezmála jedenáctiminutového sestihu z různých RS na adrese <http://www.youtube.com/watch?v=aDhyte6UbBY> pod heslem I Love New York Reunion – Deleted Clips. Cit. 30. června 2009.

6 Korda, J.: *Úvod do studia televize*. Olomouc 2005, s. 37.

tzv. bleskový výslech – rychlý sled zhruba tří otázek, který má prokázat schopnost okamžité reakce a také odhalit asociativní řetězce daného kandidáta. Další komunikační akty popisovaného typu už lze charakterizovat jako interview. Obsah komunikace, zvolený jazykový kód či neverbální komponenty (aktuální oděv, upravenost, paralingvistické prostředky...) se liší dle příležitosti. Jinak hovoří účastník s moderátorem Noční show (dovolující i otevírání mnoha tabuových témat), jinak s moderátorem Výzvy (komponentu, který vyžaduje hlavně rozebírání pocitů, strategií, plánů v boji o výhru) a podobně. Některé obsahové prvky komunikace jsou přitom ritualizované, konstantní. K takovým patří i oslovení účastníků při zprostředkovaném vstupu moderátora do Vily prostřednictvím televizní obrazovky: „Ahoj VyVolení!“

d) účastník ↔ štáb

Se štábem nepřichází soutěžící do fyzického kontaktu často. Výjimku občasné tvoří zdravotní podpora (zdravotník je přítomen neustále v areálu Vily). Štáb má tedy dimenzi praktickou (zdraví, služby, donáška potravin, cigaret), ale i psychologicky podpůrnou. Součástí Vily je audiovizuální technikou vybavená tzv. Zpovědnice, kde bývá po celý den a noc k dispozici tzv. zpovědník. Soutěžící mu (a s ním celému národu) mohou prozrazovat tajemství, svěřovat se s problémy, plánovat tajné akce na své spoluhráče, odhalovat vlastní taktiku apod. Nutno podotknout, že ne každý zpovědník prošel vzděláním psychologického či psychiatrického zaměření. Zpovědnice je také místo využívané k soukromým rozhovorům moderátora a „vypalcovaného“ nebo „vyzvaného“ kandidáta na vyřazení. Vzniká tak možnost pohovořit právě o volbě strategie, obavách či podobných tématech bez nežádoucí účasti okolí. Komunikace ve směru od štábu k účastníkům se také děje prostřednictvím „pošty“, která je do speciální schránky umístěné v interiéru vily vhazována v případě potřeby a vždy ohlášena zvukovým signálem (vyhlášení tematické soutěže, upozornění na porušování domovního řádu) nebo využíváním možnosti uplatnění informačních konzerv (tematické nahrávky z minulých řad VyVolených) k podpoření žádaného psychosociálního naladění soutěžících. Z tohoto bodu vyplývá, že i ve zdánlivě spontánním mediálním sdělení nacházíme rysy „laboratorní“ manipulace ze strany režie.

e) účastník ↔ technický prostředek/člověk

V návaznosti na nestandardní podmínky spojené s komunikační situací v RSa se u účastníků čas od času objeví potřeba hovořit s kýmkoli mimo izolovanou soutěžní skupinu. Za těchto okolností dochází ke sdělování ve směru k technickým prostředkům, v našem případě k viditelné snímací technice, a to ve zjevné naději, že za jejím ovládacím mechanismem sedí lidský pozorovatel. Otázkou zůstává, zda a kdy tomu tak je, protože většina kamer je vybavena automatickým detektorem pohybu a jejich zaměřování je výsledkem záznamu čidla. Vidíme však i situace, kdy jeden či více VyVolených komunikují ve směru ke kameře, dožadují se odpovědi a tu nakonec dostanou, kupř. pohybem stroje, který imituje souhlasné pokývání, nebo naopak zavrtění hlavou. Právě za těchto podmínek se naplňuje obousměrnost komunikačního aktu. Dodejme také, že minimálně jedna kamera je štábem předem určena jako spojnice mezi oběma stranami, takže je využívána k různým organizačním sdělením ze strany tzv. bosse (vedoucího skupiny v dané chvíli), oznámení rozhodnutí skupiny na dané téma a podobně.

f) účastník → symbol

V bodě f) poukazujeme na typ komunikace, která se běžněji vyvíjí v prostředích jako vězeňská cela, nemocniční izolace a podobných, kde si jednotlivec „povídá“ s předmětným objektem. Tento má symbolickou povahu, zastupuje například osobu blízkou nebo vyvolává reminiscence na známé lokace. Typickým příkladem je plyšové zvířátko (které dle pravidel Vily nesmí

mít statut hračky) nebo fotografie. V tomto případě je obousměrnost komunikace nenaplněná (a nenaplnitelná), a to ze samé povahy předmětných objektů. Maximálně je možno uvažovat o zařazení do kategorie tzv. fiktivního dialogu a vymezit tak popsané komunikační události oproti dialogům reálným.

g) moderátor ↔ moderátor

I moderátoři mezi sebou komunikují, a to nejen ve fázi přípravy vysílání, ale i v jeho průběhu. Například moderátor Denní rekapitulace se může živě přepojit do studia Noční show, moderátorka Duelu se spojuje s tím, kdo doprovází VyVolené kandidáty do vyřazovacího kola koridorem vily a podobně. Povaha tohoto typu rozhovoru je dialogická a obousměrná ze své podstaty. V třetí edici VyVolených se také objevil světově raritní rozhovor dvou moderátorů, jeden z nich byl ve studiu (Libor Bouček), ale plnil povinnosti druhého, v tomto případě „tváře RS VyVolení“, Terezy Pergnerové. Ta se jich nemohla zhostit kvůli nutnosti nepředpokládané krátkodobé hospitalizace. Jako nejvhodnější prostředek k osvětlení nestandardní situace (která by mohla v případě podezření, že Pergnerová ze show odchází, zapříčinit i pokles sledovanosti) bylo zvoleno telefonické interview dvou moderátorských osobností v přímém přenosu.

h) moderátor ↔ divák

Komunikace moderátora s divákem je asymetrická, proporcčně nevyrovnaná, přičemž lze říci, že moderátor je konstanta, zatímco divák (ať už je součástí publika ve studiu nebo masy u televizních obrazovek) reprezentuje proměnné. Průvodce televizní show je s recipienty v kontaktu přímém (rozhovor s přáteli či rodinou kandidáta ve vysílacím studiu...), zprostředkovaném (telefonické komunikáty, zejména na půdě Noční show...) nebo nepřímém (moderátor motivuje k hlasování, příjemce sdělení na něj reaguje odesláním SMS, která se projeví na preferenční tabuli jako součást celkového počtu, a to s jistou časovou prodlevou). U kontaktu přímého nebo zprostředkovaného, jakož i při komunikaci s jednotlivými VyVolenými by měl být moderátor nestranný a měl by být vždy schopen reformulovat otázku (ba dokonce odpověď), která je recipientovi kladena ve stresové situaci. Moderátoři mívají také svoje ritualizované verbální i neverbální prostředky. Snad nejznámějším nonverbálním komponentem show je gesto Terezy Pergnerové pro zahájení a ukončení diváckého hlasování (dvakrát ke kameře přiblížené V vytvořené z ukazovátka a prostředníčku jedné ruky).

ch) divák ↔ štáb

Tento typ komunikačního spojení se realizoval na internetu (v rámci diskusních fór, jejichž témata byla zadávána právě štábem), ale také v průběhu vysílání samotného prostřednictvím identifikačních a informačních panelů. Na identifikačním panelu (pruhu) vidíme, který programový prvek je právě aktuální (Duel, Volba...), informační panel zase sděluje, jak lze hlasovat pro nové kandidáty, jaká pravidla Vily hráči porušují a jaký bude za to postih, jak se mluví jmenní, jaký byl čas, kdy se odehrával ten či onen komunikační akt, jaký je kontext dané komunikační situace a podobně. Také diváci, kteří SMSkami či emaily zasílají návrhy na různé soutěže pro kandidáty na výhru anebo se jinak zapojují do tvůrčího procesu, dostávají prostor jednak na internetu, jednak v prostoru informačních panelů.

i) divák ↔ divák

Ať už jako pisatel zanícených internetových příspěvků, které na sebe navzájem navazují a řetězí se, nebo jako tvůrce sms či přímý příbuzný ovlivňující ve studiovém interview ostatní potenciálně hlasující, má i divák možnost komunikovat s ostatními diváky. Konkrétní příklady jsou dohledatelné v internetových diskusích, ale jsou též k dispozici na půdě Noční show nebo zkrátka všude, kde se audiálně či audiovizuálně setkáváme s blízkými soutěžícími. Ti mají ne-

zřídka potřebu ovlivňovat (nebo jsou moderátorem přímo vyzváni k tomu aby ovlivňovali) tok diváckých hlasů/sympatií. Nicméně v Noční show na informačních panelech jsou náplně tohoto komunikačního toku nejviditelnější, respektive nejprůhlednější a s rodinnými příslušníky účastníků nesouvisejí. Objevují se nejenom SMS vzkazy pro VyVolené (následně selektované pro tzv. SMS DENÍK distribuovaný občasně do Vily), ale také pro spoludiváky. Například ve večer vypadnutí soutěžícího boxera Dana ze hry po Duelu s živnostníkem Milanem (pozdějším vítězem):

22. září 2007, *STUDIO (Noční show)*

Dan je přítomen, probíhá interview a živá přepojování do Vily a pod tím na obrazovce na informačním panelu kolují například tyto vzkazy:

TO JE VIDET, ZE MA DAN I Q HOUPACIHO KONE ZE OBVINUJE IVANU
ZA TO SI MUZE JEDINE SAM JAK SE CHOVAL ILCA PA *** DAN I Q AU-
TOMATICKY PRACKY! (VYPNUTY) KONECNE TAHNUL! *** HURA NEJ-
VETSI KRIVAK JE VENKU A TU BLBOU VERONIKU POSLETE ZA NIM ***

Reciprocita, ba dokonce cirkularita je na této úrovni omezena, ať už technickými nebo finančními možnostmi, popřípadě neochotou k další komunikaci s převážně anonymním pisatelem (reagujícím na jistou SMS či diskusní příspěvek) a jejímu ukončení. Přesto zde není nutná odpověď verbální, reakce na podnět se v tomto případě může projevit i v samotném hlasování.

Představené kategorie a) až i) by měly reprezentovat relativně kompletní soubor možných směrů a participací v procesu komunikace v rámci RS VyVolení. Každá z nich je po dodání replik a okolnostních konfigurací prostorem pro individuální diváckou interpretaci, která je ovlivněna například proměnnými kulturními, časoprostorovými a dalšími. Podle některých autorů přitom existuje něco jako předem „preferovaná interpretace“⁷ (ze strany vysílatele sdělení), nicméně mediální texty jsou ze své podstaty polysémní a otevřené.

3 ZÁVĚR

Zkoumání mediálních textů je komplexní a složitý badatelský úkol. Pravdou ale zůstává, že tyto typy textů, které mívají velmi brzy po realizaci podobu tzv. informační konzervy (jsou archivovány na přehrávatelných nosičích, v našem případě audiovizuálních), rychle zastarávají. Jsou vázány na diskurz, v jehož rámci vznikly. Naším diskurzním podkladem byla reality show VyVolení. Reality show jakožto žánr či formát jsme patřičně vymezili definicí, počítající s možností prvoplánového výkladu termínu a nadužíváním v nerelevantních souvislostech. Roviny komunikace chápeme ve VyVolených jako smíšené, všemu nadřazujeme rovinu celospolečenskou (jinde též veřejnou či masmediální), na jejímž podkladu pozorujeme i komunikaci interpersonální, skupinovou, meziskupinovou, institucionální, ba dokonce intrapersonální. Tu jsme, vzhledem ke specifickým okolnostem, přejmenovali na pseudointrapersonální. Při sestavování komunikačních vzorců, které mapují účastníky a směry komunikace v reality show VyVolení, jsme došli k celkem deseti kategoriím (a–i), většina z nich vykazuje rysy obousměrného toku informací. Věříme, že klasifikace, ke kterým jsme dospěli, budou popudem k úvahám a zkoumáním dalších spřízněných badatelů na interdisciplinární úrovni.

⁷ Termín *preferred* nebo *encoded reading* nalezneme například ve výše citované publikaci Croteaua a Hoynese, kupř. na s. 289.

LITERATURA

- A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh 2004.
- Blakemore, D.: *Understanding Utterances*. Oxford – Cambridge 1993.
- Blažek, B.: *Venkov, města, média*. Praha 1998.
- Croteau, D. – Hoynes, W.: *Media/Society*. Thousand Oaks – London – New Delhi 2003.
- Čmejrková, S. – Hoffmannová, J.: *Jazyk, média, politika*. Praha 2003.
- De Vito, J. A.: *Základy mezilidské komunikace*. Praha 2001.
- Hirschová, M.: *Pragmatika v češtině*. Olomouc 2006.
- Hirschová, M.: Sociální deixe a komunikační situace. In: *Linguistica Brunensia*, s. 167–183. Brno 2006.
- Jiráček, J. – Köpplová, B.: *Média a společnost*. Praha 2003.
- Kořenský, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1987.
- Korda, J.: *Úvod do studia televize*. Olomouc 2005.
- Lamser, V.: *Komunikace a společnost*. Praha 1969.
- McLuhan, M.: *Člověk, média a elektronická kultura*. Brno 2000.
- McQuail, D.: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha 2002.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J. – Schneiderová, E.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany 1992.
- Vybíral, Z.: *Psychologie lidské komunikace*. Praha 2000.
- Vykopalová, H.: *Komunikace jako součást profese*. Zlín 2005.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Projekt Vyvolení on-line*, <http://bleskove.centrum.cz/vyvoleni>, 14. 6. 2007.⁸
- Wikipedie, heslo „Reality show“*, http://cs.wikipedia.org/wiki/Reality_show, 14. 6. 2007.
- Panáček v reality show*, <http://reality-show.panacek.com>, 1. 5. 2009.
- Vyvolení3.com – Vše o reality show!*, <http://www.vyvoleni3.com>, 1. 5. 2009.
- <http://www.youtube.com/watch?v=QyDoleJLZ8Q&feature=related> pod heslem *Greatest Moments in Reunion Shows*, 8. 9. 2008.⁹

Lucie Barbapostolová

Odborné zaměření: sociolingvistika, pragmalingvistika, média, čeština jako cizí jazyk

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<praesidium@email.cz>

---

⁸ Projekt již není přístupný online, 1. 5. 2009. – Pozn. red.

⁹ Video bylo k 4. 5. 2009 z důvodu porušení smluvních podmínek odstraněno. – Pozn. red.

SÉMIOTIKA

ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK - MALOVÁNÍ DO VZDUCHU?

IKONICHNOST V ČESKÉM ZNAKOVÉM JAZYCE

LUCIE ŠŮCHOVÁ

Již od počátků zkoumání různých národních znakových jazyků jsou lingvisté (a nejen oni) zaujati skutečností, že ve znakových jazycích v mnoha případech forma znaku¹ (tvar ruky, pohyb apod.) určitým způsobem „kopíruje“ tvary, pohyby, umístění, činnosti apod. ze světa, který nás obklopuje. To, jak takové znaky vypadají, souvisí s tím, co zastupují. Člověku, který neovládá znakový jazyk a který pozoruje komunikaci neslyšících lidí, se proto může znakový jazyk zdát jako malování do vzduchu či pantomimické ztvárnění skutečnosti – význam některých znaků znakového jazyka z jejich formy totiž snadno odhadne či odvodí.² Příkladem takového znaku může být znak českého znakového jazyka DŮM (obr. 1) – při artikulaci znaku je „nakreslen“ tvar domu prototypického pro kultury střední a západní Evropy – pohyb rukou naznačuje tvar střechy a stěn domu. Tento znak českého znakového jazyka bychom označili za ikonický, neboť forma znaku je vizuálně motivovaná zastupovaným objektem.

Obr. 1 DŮM

-
- 1 V sémiotice je znak definován jako něco (forma), co zastupuje (reprezentuje) něco jiného na základě společné dohody účastníků komunikace. Znak může být různé povahy, může to být předmět, zvuk, činnost apod. Komplexní a strukturované systémy znaků tvoří jazyk, o jazyce mluvíme jako o systému jazykových znaků (Čermák 2001, s. 22). V případě mluveného jazyka je materiálním nositelem znaku zvuk, v případě znakového jazyka jsou materiálním nositelem tvary, pohyby a pozice rukou, hlavy a horní části trupu.
  - 2 Pravděpodobné odhadnutí významu je vyšší především v situacích, kdy se jedná o izolovaný znak, který není nijak zařazen v kontextu promluvy. Pokud by takový znak byl do kontextu promluvy ve znakovém jazyce zapojen, zřejmě by jej člověk neovládající znakový jazyk v proudu řeči sotva identifikoval. Klima a Bellugiová (1979, s. 10) k tomu poznamenávají: „Bez pomoci tlumočnicka mnohdy (slyšící člověk neovládající znakový jazyk) není schopen odhadnout samotné téma konverzace, natož význam jednotlivých znaků v ní obsažených. V tomto ohledu je to podobné, jako když posloucháme konverzaci v mluveném jazyce, který neznáme.“

IKONICKÉ ZNAKY

V rámci Peirceho klasifikace znaků založené na povaze vztahu označujícího (formy) a označovaného (významu) jsou ikony (ikonické znaky) vymezeny jako „specifický druh znaku, který se vyznačuje podobností označujícího a označovaného, jež tak nejsou plně arbitrární“ (EŠC 2002, s. 176). Za ikonické znaky ve znakových jazycích tedy považujeme ty znaky, které jsou založené na vztahu podobnosti mezi dvěma stranami znaku – označujícím a označovaným, znaky, jejichž forma je vizuálně motivovaná označovanou skutečností, reálným objektem (jeho tvarem, pohybem, umístěním, činností, kterou vykonává apod.). Jejich forma tak úzce souvisí s konkrétní vizuální prostorovou či pohybovou představou o objektu, který je zastupován. Ikonické znaky znakového jazyka však nejsou náhodným a libovolným (vizuálně-motorickým) ztvárněním zastupovaného objektu, jako je tomu např. u pantomimy. Jejich artikulaci (jednotlivé parametry znaku – tvar ruky/rukou, umístění artikulace znaku, pohyb při artikulaci znaku) nelze měnit. I forma ikonických znaků (stejně jako znaků arbitrárních) je konvenční a ustálená.

Ikoničnost bývá vymezována jako protiklad k arbitrarnosti, která je spolu s dvojím členěním považována za podstatný rys přirozeného jazyka. „Viditelnější“ přítomnost ikonického vztahu mezi označujícím a označovaným bývala vhodným důvodem ke zdůraznění jinakosti znakových jazyků a jejich odlišnosti od jazyků mluvených. Znakové jazyky byly kvůli ikoničnosti považované za podřadný a primitivní způsob komunikace, který postrádá jeden rys „skutečného“ jazyka, jeho arbitrarnost. V současné době je již ikoničnost považována za přirozený rys mluvených i znakových jazyků. Uplatňuje se v různých jazykových plánech. Ve znakových jazycích je ikoničnost, podobně jako v jazycích mluvených, nejvýraznější v oblasti slovní (znakové) zásoby.³

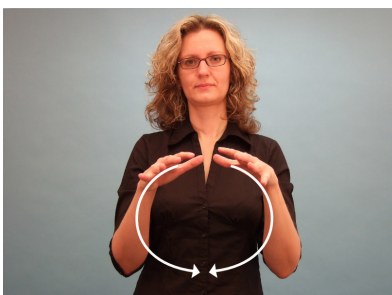
Znakové jazyky produkované v prostoru a vnímané zrakem poskytují přirozeně větší potenciál pro vytváření vizuálně motivovaných vyjádření, neboť člověk vnímá nejvíce informací ze svého okolí vizuálně. (K tomu srov. Fischerová 2000, s. 206.) Na podobném principu, jako je založena vizuální motivovanost ve znakových jazycích, existuje v mluvených jazycích, jazycích založených na zvuku, motivovanost zvuková. V mluvených jazycích bývá ikoničnost nejčastěji vztahována k okrajové části lexika – k onomatopoickým (zvukomalebným) slovům, která zrcadlí to, co slyšíme, a která svou výslovností napodobují reálný zvuk (*sound-for-sound iconicity*). Často se jedná o zvuky „artikulované“ zvířaty, např. *haf haf*, o zvuky předmětů vydávajících zvuky, např. *bim bam*, o slova je popisující, např. *kvákat, chrochtání*, a o objekty, které se s daným zvukem spojují, např. *hafan, kukačka*. V mluvených jazycích založených na zvuku je však přímá nápodoba vnímané mimojazykové skutečnosti omezená. Např. trojrozměrné prostorové vztahy nemohou být užítím jednorozměrného prostředku – zvuku ikonicky reprezentovány.

3 Ne všechny znaky znakových jazyků jsou ikonické. Ve znakových jazycích jsou významně zastoupeny znaky arbitrární, symboly (tj. znaky, které nejsou vizuálně motivované označovanou skutečností), např. znak českého znakového jazyka KAMARÁD, i znaky indexiální (indexy), u nichž existuje mezi označujícím a označovaným vztah souvislosti, např. znak českého znakového jazyka OKO. Boyes-Braemová (1995; čerpáno z Tarciová 2005, s. 129) uvádí, že na základě různých výzkumů je poměr mezi ikonickými a arbitrárními znaky v jednotlivých národních znakových jazycích přibližně 1:3, tj. že 25 % znaků lexika je ikonických a 75 % znaků lexika je arbitrárních. Otázkou zůstává, jak byl ve výzkumech jednotlivých národních znakových jazyků reflektován třetí typ znaků – znaky indexiální (indexy) – zda byly vyloučeny, či zařazeny do některé ze dvou skupin znaků.

TYPY IKONICKÝCH ZNAKŮ

O ikoničnosti, jejích typech, funkci a vlivu na mentální procesy (např. osvojování jazyka, paměť) se ve znakových jazycích diskutuje již třicet let. Již v počátcích lingvistiky znakových jazyků Mandel (1977, s. 65) vydělil dva základní typy ikoničnosti – **ikoničnost virtuální** (*virtual depiction*) a **ikoničnost substitutivní** (*substitutive depiction*).

O virtuální ikoničnosti hovoříme tehdy, kdy artikulátory (např. ruka, prsty) ve znakovacím prostoru „kreslí“ obrys objektu, který je zastupován. Viz např. znaky českého znakového jazyka MÍČ (obr. 2), BRÝLE (obr. 3) a MĚSÍC (na nebi) (obr. 4).

Obr. 2 MÍČ

Obr. 3 BRÝLE

Obr. 4 MĚSÍC (na nebi)

Naproti tomu v případě substitutivní ikoničnosti jsou artikulátory již přímo ve tvaru zobrazeného objektu, nebo jeho části. Viz např. znaky českého znakového jazyka PTÁK (obr. 5), LOŽ (obr. 6) a KNIHA (obr. 7). Významně se tak v tomto typu ikoničnosti uplatňuje věcná souvislost – metonymie (např. zobák /znázorněný palcem a ukazovákem/ zastupuje ptáka). Kromě vizuální mentální představy o zastupovaném objektu zde hraje svou úlohu i pohybová mentální představa o zastupovaném objektu (např. otevírání a zavírání ptačího zobáku).

Obr. 5 PTÁK

Obr. 6 LOĎ

Obr. 7 KNIHA

V některých případech lze pozorovat v jednom znaku oba typy ikoničnosti zároveň. Příkladem je znak českého znakového jazyka JELEN (obr. 8). Tvar ruky se vztyčeným palcem, ukazovákem a prostředníkem reprezentuje rozvětvené paroží jelena (ikoničnost substitutivní) a zároveň krouživý pohyb ruky od spánků hlavy směrem od těla „kreslí“ tvar jeleních parohů (ikoničnost virtuální).

Obr. 8 JELEN

Stranou v Mandelově klasifikaci zůstávají znaky motivované motoricky, činností (*manipulation-based signs*), resp. způsobem manipulace či interakce se zastupovaným objektem, např. znaky českého znakového jazyka KLÍČ (představa držení klíče a odemykání), BANÁN

(představa loupání banánu), ŘÍDIT-AUTO (představa držení volantu a pohybu s ním). V těchto znacích není „zobrazována“ vizuální podoba zastupovaného objektu, jeho tvar, ale jeho fungování. I tento typ reprezentace má ikonický charakter. (Srov. Chiu et al. 2005, s. 361.)

KONVENČNOST V IKONICKÝCH ZNACÍCH

Ačkoliv vizuálně motivované znaky „napodobují“ stejné tvary, pohyby, činnosti aj., nemají ve všech znakových jazycích totožnou formu (liší se užití tvary rukou, místo artikulace i pohyb ruky/rukou). Vyjádření konkrétní vizuální představy souvisí s povahou jazyka, ve které je užito, vychází z jeho pravidel (např. repertoáru fonémů, ve znakových jazycích také podmínky dominance a podmínky symetrie atd., srov. Battison 1978)⁴ a podléhá konvenci a kulturním faktorům, které mohou ovlivnit vnímání ikoničnosti znaku a významovou průhlednost formy.⁵ Nejčastěji uváděným znakem znakového jazyka dokumentujícím skutečnost, že i ikonické znaky jsou konvenční a že neslyšící si „vybírají“ k zobrazení různé rysy pojmenovávaného objektu, je znak STROM.⁶ V dánském (DSL), čínském (CSL), americkém (ASL) a českém znakovém jazyce (ČZJ) má tento znak vždy jinou formu. V dánském znakovém jazyce (viz obr. 9) ruce „kreslí“ představu kulaté koruny a kmene stromu. V čínském znakovém jazyce je ve znaku STROM (viz obr. 10) vyzdvížena šířka kmene stromu a jeho výška. V americkém znakovém jazyce (viz obr. 11) vztyčené předloktí aktivní (dominantní) ruky zastupuje kmen stromu, ruka s otevřenou dlaní a nataženými prsty krouťící se v zápěstí představuje větve stromu pohybující se ve větru a předloktí pasivní (nedominantní) ruky zastupuje zemi, ze které strom vyrůstá. V českém znakovém jazyce (viz obr. 12) vztyčené předloktí pasivní ruky představuje kmen stromu, ruka s otevřenou dlaní a nataženými prsty větve stromu a pohyb dominantní rukou zastupuje činnost – podsekávání stromu. (Klima – Bellugi 1979; čerpáno z Baker-Shenk – Cokely 1980, s. 29). S ohledem na typy ikoničnosti podle Mandela se v dánském a čínském znakovém jazyce jedná o ikoničnost virtuální, v americkém a českém znakovém jazyce jde o ikoničnost substitutivní.

4 Podmínka dominance (*dominance condition*): pokud je místem artikulace znaku pasivní (nedominantní) ruka, pak musí být v bezpříznakovém tvaru (viz znaky českého znakového jazyka STROM, HOTEL). (K bezpříznakovým tvarům ruky v českém znakovém jazyce podrobněji např. Richterová 2006). Podmínka symetrie (*symmetry condition*): pokud se ve dvouručních znacích (znaky, u kterých se na jejich artikulaci podílí obě ruce) pohybují obě ruce, pak musí mít obě stejný tvar ruky a pohybovat se stejným nebo alternativním způsobem (viz znaky českého znakového jazyka POČASÍ, KOČKA). Podmínku symetrie i podmínku dominance jakožto dva typy omezení formy znaků navrhl pro americký znakový jazyka v roce 1978 R. Battison. Další výzkumy však prokázaly, že je možné je aplikovat i na jiné národní znakové jazyky.

5 Povaha jazyka, konvence a kulturní faktory se projevují i v mluvených jazycích. Srov. např. ikonické české *krááá krááá*, anglické *caw, caw* a německé *kwrah, kwrah*.

6 Další příklady dokazující úlohu konvenčnosti v ikonických znacích je možné shlédnout na webové adrese projektu Spread the sign: www.spreadthesign.com, na které jsou prezentovány znaky vybraných národních znakových jazyků. Znakové jazyky jsou stejně jako jazyky mluvené rozrůzněné (teritoriálně, generačně, sociálně i individuálně) a prezentované podoby znaků mohou být odlišné od znaků uváděných v jiných zdrojích.

Vizuální představa stromu

Obr. 9 STROM (DSL)

Obr. 10 STROM (CSL)

Obr. 11 STROM (ASL)

Obr. 12 STROM (ČZJ)

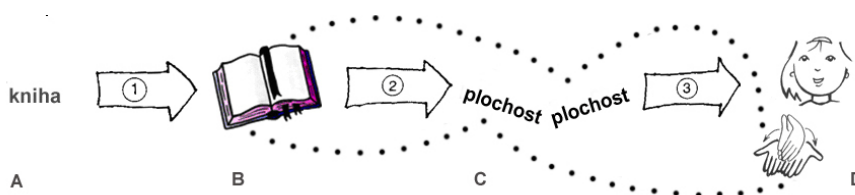
Ne vždy je možné vizuální motivovanost znaku objektivně vysvětlit. Často se stává, že se jedná spíše o jakousi lidovou vizuální motivovanost, kdy se uživatelé snaží nalézt nějakou motivovanost znaku dodatečně. (K lidové etymologii srov. např. Rejzek 2007.) Ta však může být zcela odlišná od té skutečné a původní, popř. znak vůbec nemusí být původně vizuálně motivovaný a motivovanost je k němu „domyšlená“. Příkladem lidové vizuální motivovanosti mohou být čtyři různé verze vysvětlení motivovanosti znaku AMERIKA (obr. 13) přejatého z amerického znakového jazyka, které uvádí Markowicz (2001). Jedno vysvětlení říká, že vzájemně propojené natažené prsty poukazují k pruhům na státní vlajce Spojených států amerických. Druhé vysvětlení této formy znaku odkazuje k reprezentaci plotu z horizontálních latí, třetí výklad odkazuje k podobě tradičního srubu a čtvrtý k zobrazení spojení států do jednotné federace. Všechna tato vysvětlení vzájemně nijak nesouvisí a nelze jednoznačně určit, zda je znak vůbec vizuálně motivovaný.

Obr. 13 AMERIKA (ASL)

PRINCIP „VZNIKU“ IKONICKÉHO ZNAKU

Pro přiblížení procesu „vzniku“ jazykového vizuálně motivovaného vyjádření ve znakovém jazyce Taubová (2001, s. 44) navrhuje **analogický model konstrukce** (*Analogue-Building Model*), který zahrnuje tři fáze. Jsou jimi: (1) výběr představy (*image selection*), (2) schematizace (*schematization*) a (3) kódování (*encoding*). Jednotlivé fáze v procesu vytváření vizuálně motivovaného znaku nejsou od sebe zcela oddělitelné. Na obrázku 14 je tento proces ukázán na znaku českého znakového jazyka KNIHA, který je vizuálně motivovaný představou knihy a jejího otevírání.

Obr. 14 Proces vytváření vizuálně motivovaného znaku KNIHA: (A) původní pojem *kniha*, (B) prototypická vizuální představa knihy, (C) schematizovaná představa do onomaziologických kategorií, (D) vizuálně motivovaný znak KNIHA, (1) výběr představy, (2) schematizace a (3) kódování; tečky znázorňují korespondence mezi B, C a D. (podle Taub 2001, s. 44; příklad byl upraven pro český znakový jazyk)

(1) Prvním krokem v modelu je výběr mentální představy, kterou máme s daným pojmem spojenou. Je vybírána představa „v takové modalitě, kterou jazyk může přímo reprezentovat“ (Taub 2001, s. 45). Ve znakových jazycích je to představa ve vizuálním kanálu – vizuální představa nebo pohybová představa spojená s tělesnou aktivitou. Představa musí být jasná a konkrétní (Wilcox 2000, s. 103). (2) Dalším krokem v modelu je schematizace vybrané mentální představy, tj. přizpůsobení vybrané představy jazykovému systému, fonologickým prostředkům jazyka a jeho onomaziologickým kategoriím. V této fázi jsou vyzdvíženy základní a (pro dané společenství uživatelů) důležité rysy představy, zatímco ostatní rysy (v případě knihy např. její velikost, tloušťka, zdobení vazby) jsou vynechány. (3) Ve třetí, poslední fázi modelu je na základě konvence zvolena forma znaku (reprezentace jednotlivých částí schematizované představy) – konvenční konfigurace artikulátorů – za využití dostupných jazykových prostředků. Dochází k propojení mezi onomaziologickými kategoriemi (v případě knihy: kategorie plochosti u knižních desek) a fonologickou formou (v případě knihy: ruka s otevřenou dlaní a s nataženými prsty u sebe) (Taub 2001, s. 48).

Znakové jazyky mohou mentální (vizuální a pohybovou) představu kódovat do jazykové formy různými způsoby. Pro americký znakový jazyk uvádí Taubová (2001, s. 67–90) devět základních principů tohoto kódování, které vyplývají z vizuálně-motorické povahy a principů fungování znakových jazyků obecně. Jsou to:

Hmotné entity přítomné během znakování jsou reprezentovány samy sebou (tzv. *přímá deixe*) (*direct deixis*), např. znak českého znakového jazyka NOS (obr. 15). V tomto principu kódování se jedná o indexiální znak (*index*), ve kterém je mezi označujícím a označovaným vztah souvislosti.

Obr. 15 NOS

Tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (*shape-for-shape iconicity*), např. znak českého znakového jazyka KNIHA (obr. 16). Tento princip kódování odpovídá Mandelově substitutivní ikoničnosti.

Obr. 16 KNIHA

Pohyb artikulátorů reprezentuje tvar objektu (*path-for-shape iconicity*), např. znak českého znakového jazyka BRÝLE (obr. 17). Tento princip kódování odpovídá Mandelově virtuální ikoničnosti.

Obr. 17 BRÝLE

Pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb objektu (*path-for-path iconicity*), např. znak českého znakového jazyka LOŽ (obr. 18).

Obr. 18 LOĎ

Umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění ve skutečném (topografickém) nebo gramatikalizovaném (syntaktickém) prostoru (*space-for-space iconicity*),⁷ např. znaky českého znakového jazyka DÁVÁM-TI (obr. 19), DÁVÁŠ-MI (obr. 20), OSOBA PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ (obr. 21), OSOBA-ODCHÁZEJÍCÍ-ODE-MĚ (obr. 22).

Obr. 19 DÁVÁM-TI

Obr. 20 DÁVÁŠ-MI

⁷ Znakovací prostor ve znakových jazycích bývá v odborné literatuře (např. Lidell 1990) rozdělován základně na prostor (1) topografický a (2) syntaktický. (1) Topografický prostor se vztahuje ke konkrétnímu skutečnému prostoru a kopíruje prostorové uspořádání reálného světa. Užívá se především při vyjadřování skutečných prostorových vztahů (např. při popisu půdorysu domu, při popisu předmětů, směrů, umístění apod.). Umístění jednotlivých entit kopíruje prostorové vztahy mezi popisovanými entitami reálného světa. (2) Syntaktický prostor je prostorem utvářeným jen v jazyce. Prostor je užíván konvenčně bez ohledu na skutečné prostorové vztahy mezi entitami. Mluvčí/znakující jednotlivé entity ve znakovacím prostoru lokalizuje, aby mohl mezi nimi vyjádřit vzájemný vztah (umístění ve znakovacím prostoru však nevyjadřuje skutečné prostorové vztahy mezi entitami). Umístění může být ve znakovacím prostoru i pevně stanoveno, jako je tomu např. u prostorového uspořádání účastníků komunikace (mluvčí – já, adresát – ty) a osob, jež se komunikace neúčastní (on/ona/ono).

V obou typech prostoru je prostor organizován z perspektivy mluvčího a z jeho prostorové lokalizace.

Obr. 21 OSOBA PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ

Obr. 22 OSOBA-ODCHÁZEJÍCÍ-ODE-MĚ

Rozsah pohybu artikulátorů reprezentuje velikost objektu nebo vzdálenost (*size-for-size iconicity*), např. znaky českého znakového jazyka DALEKO (obr. 23), BLÍZKO (obr. 24).

Obr. 23 DALEKO

Obr. 24 BLÍZKO

Počet artikulátorů (jedna ruka, obě ruce, počet vztyčených prstů) reprezentuje počet/množství objektů (*number-for-number iconicity*), např. znaky českého znakového jazyka OSOBA PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ (obr. 25), 3-OSOBY PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ (obr. 26).

Obr. 25 OSOBA PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ

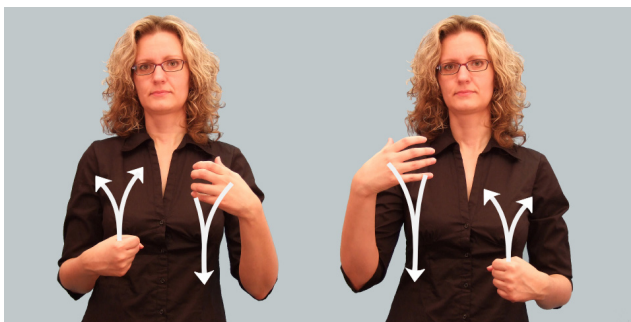
Obr. 26 3-OSOBY PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ

Časové uspořádání znakování reprezentuje časové uspořádání události (*time-for-time iconicity*); tento typ ikoničnosti je shodný s mluvenými jazyky (např. ve vyprávění v mluveném jazyce i ve znakovém jazyce jsou události vylíčeny v pořadí, ve kterém se udály, např. *četl si a usnul*).

Znakování reprezentuje znakování mluvčího/znakujícího, nebo „citované znakování“ („*quoted signing*“) referenta. Citované znakování je často kombinováno s principy střídání rolí (*role shift, referential shift*)⁸. (Podrobněji k jednotlivým principům kódování Taub 2001).

Jednotlivé principy kódování se mohou navzájem kombinovat, např. princip (b) a (c) ve znaku českého znakového jazyka JELEN, princip (b) a (d) ve znaku českého znakového jazyka LOŮ, princip (b), (e) a (g) ve znaku českého znakového jazyka 3-OSOBY PŘICHÁZEJÍCÍ-KE-MNĚ.

Dnes je již nepochybné, že ikoničnost se objevuje v každém jazyce, ať mluveném nebo znakovém. Ve znakovém jazyce je však frekventovanější, jelikož znakový jazyk je vizuálně-motorický, a dovoluje tedy oproti mluveným jazykům v mnohem větší míře „napodobit“ tvary, pohyby, umístění, činnosti aj. vnímané skutečnosti. Trojrozměrný prostor, který znakové jazyky využívají, vede k existenci mnoha podobností mezi různými národními znakovými jazyky, přesto se formy ikonických (vizuálně motivovaných) znaků jednotlivých národních znakových jazyků liší. Navíc vnímání ikoničnosti znaku, jeho vizuální motivovanosti, je ovlivněno tím, kdo znak hodnotí, např. jeho věkem, jeho životními zkušenostmi, kulturou. Jako příklad můžeme uvést znak českého znakového jazyka. MLÉKO (obr. 27), jehož forma „zobrazuje“ proces získávání mléka – ruční dojení. Tento znak má obvykle pro dospělého člověka ikonický charakter, avšak pro malé dítě z města, které zná mléko jen jako nápoj kupovaný v obchodě, vztah podobnosti mezi označujícím a označovaným v tomto znaku není. (Srov. o znacích britského znakového jazyka Deuchar 1984, s. 17; o znacích amerického znakového jazyka Markowicz 2001).

Obr. 27 MLÉKO

Ikoničnost je významným rysem znakových jazyků, avšak nečiní z nich nic podřadného. Vizualně-motorický způsob kódování sdělení není horší než ten, na který jsme zvyklí, audio-orální. S ohledem na zkoumání jazyků různých národů a menšin, na hledání podobností a rozdílů mezi jednotlivými jazyky a porozumění jim mohou být poznatky o ikoničnosti ve znakových jazycích pro lingvisty zajímavé a inspirativní. Je nutné mít však na paměti, že důležitější než ikonická povaha některých jednotlivých znaků ve znakovém jazyce je jeho vnitřní

8 O střídání rolí se nejčastěji hovoří v souvislosti s vyprávěním, líčením nějaké události, v níž vystupuje více než jedna postava, např. v dialogu. (V mluvených jazycích těmito postupům znakových jazyků zhruba odpovídají tzv. typy řeči.) Mluví-vypravěč příběhu na sebe během svého projevu přebírá role jednotlivých postav, o kterých ve svém příběhu mluví, a to specifickým jazykovým (tělesným) chováním.

uspořádaná struktura – ucelený systém jednotek (znaků) a pravidel, jak tyto jednotky navzájem spojovat a schopnost být plnohodnotným komunikačním prostředkem, jako jsou jazyky mluvené.

Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM 0021620825 – Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor.

Děkuji Bc. Radce Novákové za ochotu být figurantkou při vytváření obrazového materiálu k tomuto příspěvku.

LITERATURA

- Baker-Shenk, C. – Cokely, D.: *American Sign Language: a teacher's resource text on grammar and culture*. Silver Spring, 1980.
- Battison, R.: *Lexical borrowing in American Sign Language*. Silver Spring, 1978.
- Boyes-Braem, P. B.: *Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung*. Hamburg, 1995.
- Čermák, F.: *Jazyk a jazykověda*. Praha, 2001.
- Deuchar, M.: *British Sign Language*. London, 1984.
- Fischer, S. D.: More Than Just Handwaving: The Mutual Contributions of Sign Language and Linguistics. In: Emmorey, K. – Lane, H. (eds.): *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima*. Mahwah, New Jersey, 2000, s. 195–213.
- Chiu, Y. H. et al.: Vision- and Manipulation-based Signs in Taiwan Sign Language. *Language and Linguistics*, 6, 2005, 361–380, <http://www.ling.sinica.edu.tw/eip/FILES/journal/2007.4.19.69948976.5324896.pdf>, 8. srpna 2008.
- Klima, E. – Bellugi, U.: *The Signs of Language*. Cambridge, Mass., 1979.
- Lidell, S. K. Four function of a Locus : Reexamining the Structure of Space in ASL. In: Lucas, C. (ed.): *Sign Language Research (Theoretical Issues)*. Washington, D.C., 1990, s. 176–198.
- Mandel, M.: Iconic devices in American Sign Language. In: Friedman, L. A. (ed.): *On the Other Hand : New Perspective on American Sign Language*. New York 1977, s. 57–107.
- Markowicz, H.: *American Sign Language. Fact and Fancy*. Washington, D. C., 2001., <http://facstaff.gallaudet.edu/harry.markowicz/asl/index.html>, 29. prosince 2003.
- Richterová, K.: *Tvary pasivní ruky v českém znakovém jazyce*. Nepublikovaná bakalářská práce, FF UK, Praha 2006.
- Tarcsiová, D.: Ikonicitá a arbitrárnosť v posunkovom jazyku. *Jazykovedný časopis*, 56, 2005, s. 127–132.
- Taub, S. F.: *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge, New York 2001.
- Rejzek, J. Několik poznámek k lidové etymologii. In: Petáková, H. – Opleštilová, H. (eds.): *Europeica – Slavica – Baltica*. Praha 2007, s. 153–158.

ZDROJE OBRÁZKŮ

- Obr. 1   Růžičková, M. *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha, 1997, s. 72.
Obr. 9–11   Baker-Shenk, C. – Cokely, D. *American Sign Language: A teacher's resource text on grammar and culture*. Silver Spring, 1980, s. 39.
Obr. 12   Lachman, A. – Daněk, Z. *Obrázkové karty se znakovou řečí*. Praha, 1996.
Obr. 14   Taub, S. *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge, New York, 2001, s. 44.
                    Růžičková, M. *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha, 1997, s. 113.

Lucie Šůchová

Odborné zaměření: komunikace neslyšících, český znakový jazyk

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta

Univerzita Karlova v Praze

<lucie.suchova@ff.cuni.cz>

NĚKOLIK POZNÁMEK KE KONCEPCI ZNAKU A TEXTU Z HLEDISKA PŘEKladu A KÓDOVÁNÍ

VÍT GVOŽDIAK

V jedné ze svých harvardských přednášek Jorge Luis Borges tvrdil (Borges 2005, s. 55), že problém doslovného překladu je s velkou pravděpodobností spojen s překládáním bible, a to z toho důvodu, že autorem bible je Duch svatý, jehož „literární dílo“ nepřipouští žádné náhody. Ekvivalence jako základní koncept (nejen) v teorii překladu¹ by pak mohla mít svůj původ spíše v teologii než v lingvistice, sémiotice či translatologii.

Problém ekvivalence, a tedy překladu představuje značně široké pole, na jehož výzkumu se podílí celá řada vědních disciplín. Překlad a ekvivalence jsou tématy filozofie.² Ekvivalence stojí v základu zkoumání metafory a metonymie,³ ale také celé řady dalších tzv. přírodních i společenských věd. Ekvivalence je však také jedním z ústředních zájmů sémiotiky, a právě ta se stane úhelným kamenem následujících úvah, jejichž cílem je poukázat především na úzké sepětí „vnějších“ vztahů (znaku a) textu s jejich vztahy „vnitřními“.

1

V historii lze nalézt dvojí přístup k modelování znaku: znak jako implikace a znak jako ekvivalence či interdependence.⁴ Zatímco první přístup je spojen s původním konceptem sémiotiky – tedy tím, co bychom dnes nazvali symptomatologií⁵ –, druhý je znám především díky *Kursu obecné lingvistiky* (dále jen CLG), resp. díky následnému interdisciplinárnímu rozmachu, bez kterého by rozvoj sémiologie nebyl možný.

Znak, tak jak ho předkládá CLG, je jistá mentální jednota, jež je výsledkem hry diferencí v rovině signifiant a signifié. Žádná z obou složek není vůči té druhé pre-existent. Chápe-li znak tímto způsobem, ukazuje se, že klasická strukturalistická sémiologie (v tomto případě zastoupená CLG) je založena na tzv. reprezentačním modelu, který je nutné chápat jako nastolení interdependentního vztahu mezi ne-substanciálními funkcivami znakové funkce. Znak existuje tehdy a pouze tehdy, pokud jsou korelovány jednotky roviny výrazu a jednotky roviny obsahu a jejich vztah je založen na (řečeno s Greimasem) reciproční presupozici.

Problémem, který však CLG neřeší, je text. CLG nejen že nepracuje s koncepcí textu, ale nepracuje ani s koncepcí věty. Oba tyto „nedostatky“ nahrazují až pozdější práce (zejména Mathesiovy, Lévi-Straussovy, Greimasovy, Barthesovy). Koncept textu je tak v této oblasti

---

1 Srov. Chesterman 1989, s. 99.

2 Viz např. Steiner 1998, Benjamin 2000.

3 Viz např. Jakobson 1971, s. 254–259.

4 Srov. Eco 2002, s. 410

5 Srov. Baer 1983

spojen s evropskou tradicí. Na druhou stranu, zámořská sémiotika tento problém řešit de facto nemusela, protože pro Peirce existovaly pouze znaky: znak je jednotlivé slovo, stejně jako celý text. Toto dvojí směřování, které stálo u počátků moderní sémiotiky, lze charakterizovat mimo jiné tak, že Saussure svůj sémiologický projekt zakládal na psychologicko-sociologickém základě, zatímco Peirce chápal sémiotiku spíše jako logiku znakových vztahů,⁶ které jsou psychologii cizí.⁷

Mohli bychom tedy celé pole pracovně rozdělit do dvou podskupin: sémiotika znaku, která je svázána se zámořským uvažováním o znacích, a sémiologie textu, která vyrůstá ze strukturalismu a hermeneutiky. Text v případě sémiologie je z větší části nutné chápat jako hranici, ke které se přibližuje (či ji dosahuje) až sémiologie novější, a to především díky výzkumům na poli literatury, naratologie.

Obrat k textu, který lze pozorovat od šedesátých let minulého století (právě v souvislosti s naratologií a literární sémiotikou) a v dnešní době může ústit v radikální odklon od koncepce znaku – viz např. výmluvný název studie Kalevi Kulla *A sign is not alive – text is*, kde také tvrdí, že „an organism is always a biotext“ (Kull 2002, s. 332) –, velmi dobře ilustruje změnu, kterou sémiotika ve svých moderních dějinách prošla. Tuto textovou orientaci však musí provázet náležitá teoretická reflexe, která nebude principiálně oddělovat fungování a výstavbu textu od vnějších vztahů, především těch intertextových.

2

Použijeme-li formulace ze současné biosémiotiky, můžeme říci, že každý druh disponuje jiným modelujícím systémem, a tedy tvrdit, že „every communication perceived as making a message originating from another *Umwelt* understandable in one's own *Umwelt*, assumes translation“ (Kull – Torop 2003, s. 325). Lotmanovsky řečeno: Pokud by byly tyto *Umwelty* identické, nebylo by co komunikovat.

Na základě rozlišení, které předložil Roman Jakobson (Jakobson 1971, s. 261), můžeme říci, že na nejobecnější rovině existují dva typy překladů: (1) intrasémiotický a (2) intersémiotický. Intrasémiotický překlad je úzce svázán s problémy metajazyka a transformace struktury. Tento přístup otevírá celou řadu otázek, které souvisejí s konceptem centra struktury, její dynamiky a identity prvků v ní.

Podíváme-li se na otázku intersémiotického překladu, a to z hlediska teorie znaku, kterou předložil klasický strukturalismus, máme dvě možnosti, jak na ni odpovědět. (1) Překládáme-li znaky, tzn. slova z jednoho jazyka do druhého, můžeme celý proces chápat jako proces lokalizování korelace funktivu obsahu k příslušnému funktivu výrazu. Celá operace je na první pohled banální: známe znakovou funkci v jednom jazyce a hledáme odpovídající funkci v druhém. Z pohledu jisté interpretace saussurové sémiologie zde zásadní potíží spočívá v tom, že různé jazyky jsou různé diferenční sítě, a tak i znaky jako pozitivní jednotky budou zásadně různé. Tento fakt by však ve svém důsledku znamenal, že překlad není možný právě pro zásadní rozdílnost diferencí a znaků. Žádné dva jazyky nejsou ekvivalentní v tom smyslu, že by byly identické jako diferenční sítě. Přesto překlad možný je, jak dokazuje i CLG známým příkladem mezi anglickým sheep/mutton a francouzským mouton (de Saussure 1996,

6 Srov. Peirce 1933–1966, 1.191. (Na Peircovy texty odkazují běžným způsobem. Nikoli na stranu, nýbrž na svazek a paragraf. V tomto případě jde tedy o první svazek, paragraf 191.)

7 Viz např. Parret 1984; Tejera 1988, s. 1.

s. 143). Je jasné, že mezi jazyky existují jisté shody mezi znaky jako celými jednotkami. Tyto shody budou mít charakter historických výslednic, tedy vzájemných časových afinit, či budou výsledkem vzájemného či jednostranného působení jednotlivých jazyků, tedy prostorových afinit. Vedle skutečnosti, že nacházíme jisté shody na rovině celých znaků, však existuje zároveň i něco, co je společné různým jazykům (nějaké invariantní jádro) na rovině signifié, obsahu. Diferenční síť roviny obsahu by pak napříč jazyky vykazovala jisté shody bez ohledu na jejich arbitrární korelace s jednotkami roviny výrazu. Tedy stejně jako v případě fonologických opozic musí existovat něco společného na rovině obsahu, aby bylo možné říci něco o rozdílu, tzn. aby bylo možné tvrdit, že nějaký text je překladem nějakého jiného textu. Lotmanovskou tezi by tedy bylo vhodné přeformulovat: Nejen kdyby Umwelty byly identické, ale taktéž kdyby Umwelty neměly alespoň něco společné, nebylo by co komunikovat.

(2) Roland Barthes říká, že „u Saussura se znak jeví názorně jako vertikální rozšíření ‚hluboké‘ situace: v jazyce je označované (Sé) v jistém smyslu *za* označujícím (Sa) a můžeme se k němu dostat pouze skrze toto“ (Barthes 1967, s. 92). Toto je druhá možnost – částečně vyplývající z toho, co bylo řečeno v bodě (1) –, kdy se začíná prolínat tradiční strukturalistické chápání znaku jako interdependence se symptomatologickým pojetím implikace. Znak tak není interdependenčním vztahem funkcí, ale implikací výraz > obsah. To, co se tedy při překladu děje, je nalezení obsahu ve výchozím jazyce a v cílovém jazyce zpětná operace vyhledání příslušného výrazu. To znamená, že se dostáváme do stejné situace jako v prvním případě. Jsou-li jazyky různé diferenční sítě, překlad není možný. Pokud jazyky nejsou jako diferenční sítě zcela různé, otázka zní, jakým způsobem tuto shodu chápat.

Jednou z možností, jak tento jev (právě na základě překladu mezi jazyky) popsat, je dvojice Bühlerových termínů *feldfremd* a *feldeigen*.⁸ Např. české slovo *sýr*, německé *die Käse* a anglické *cheese* mají jistý významový/obsahový průnik, který by byl napříč jazyky invariantní, tzn. *feldfremd*, ale každé z těchto slov by pak zároveň bylo souhrnem jistých specifických rysů (*feldeigen*), které jsou dané pouze konkrétnímu jazyku. Např. Jakobson uvádí (Jakobson 1971, s. 261), že anglické *cheese* není zcela ekvivalentní ruskému *сыр*, protože ruské slovo neoznačuje tzv. *cottage cheese*.

Právě taková „*feldfremd* struktura“ by pak představovala univerzálně lidský kognitivní či pojmový základ, který by vytvářel sémantické normy, jakési uzlové body, které by stabilizovaly jazyky v tom smyslu, že by jim poskytovaly ono společné srovnávací jádro jako nutnou podmínku přeložitelnosti, a bylo by je možné chápat jako soubor figur v Hjelmslevově smyslu. V historii můžeme najít množství popisů této *feldfremd* struktury – základní slovní zásoba, centrum atd. Tento koncept je definován na základě „cizosti“ – to, co je centrální, hlavní, je cizí (*fremd*), tzn. jazykově nezávislé. Museli bychom tedy počítat s nějakou třetí rovinou, která je alespoň hypoteticky nezávislá na znakových korelacích, nebo uznat, že jazyková mřížka by v rovině obsahu vykazovala jisté podobnosti napříč jazyky a celý problém by se přesunul k tomu, jak jsou tyto relativně shodné prvky spojovány s rovinou výrazu. Tedy: situace by byla opačná – označující by stálo *za* označovaným.

V tom se jasněji ukazuje ekvivalentnost reprezentačního modelu jako totality, která chápe *langue* jako výhradní artikulační a korelační nástroj nejen na úrovni striktně jazykové, ale také na úrovni vědění jako takového. Znaky jako singularizované formy jsou vždy záležitostí

8 Srov. Körner 1984, s. 93.

mentální spojnice s jistým kulturním základem a mají povahu implikace či interdependence/ekvivalence.

3

Roman Jakobson tvrdil (Jakobson 1971, s. 666), že existují tři roviny předávání zpráv, které je možné zkoumat: (1) studium komunikace verbálních zpráv = lingvistika, (2) studium komunikace zpráv = sémiotika a (3) studium komunikace = sociální antropologie a ekonomie. Překlad, tak jak byl popsán z hlediska saussurovské sémiologie, by odpovídal pouze první rovině (komunikace verbálních zpráv) a nutně by se setkával s naznačenými problémy. Tato první rovina je však nutně integrována do rovin dalších, bez nichž se idea překladu zdá být nemožná.

Pro strukturalistickou teorii překladu by tedy bylo nutné zavést ještě nějaké jiné „langue“, které by zmíněný nedostatek odstranilo. Problémem je však to, že klasický strukturalismus implicitně (či později explicitně) chápe jazyk jako primární modelující systém, jehož jednotky jsou součástí onoho absolutního reprezentačního modelu. Není tedy možné přikládat formální mřížku na „něco jiného“. Neexistuje žádná další pojmová materie, jež by se mohla stát předmětem artikulace. Strukturalní sémiologie se cele vyčerpává reprezentací. Proto i s postupným přechodem k teoriím textu musí nutně docházet i k úpravám teorie signifikace. CLG předložil model, který byl relativně vhodným prostředkem k popisu virtuálních znaků, ale takřka vůbec se nehodil pro popis aktuálních textů.⁹ V tomto smyslu je pravdou, že znaky jsou vnucenou, umělou abstrakcí, zatímco to, s čím se primárně setkáváme, jsou texty. Problémem tak není znak-slovo „sýr“, ale text „(Chci/Dejte mi, prosím,/Nemám rád/Mám rád/Zapomněl jsem koupit ...) Sýr!“. Zatímco v prvním případě nám strukturalní sémiologie nabízí analytický nástroj pro dekompozici. Na rovině obsahu můžeme určit několik invariantních sémů a tyto nám dovolují odlišit *sýr* např. od *tvárohu*. V druhém případě nám sémický rozklad nenabízí takřka nic, protože se omezuje pouze na obsahovou (jazykovou) strukturu znaku.

4

Uvažujeme-li tedy o jazyku jako souboru rovin, z nichž nižší rovina je jistým způsobem integrována do roviny vyšší, můžeme se ptát, na které z rovin máme o překladu uvažovat. Jakobson odpovídá: „Most frequently [...] translation from one language into another substitutes messages in one language not for separate code-units but for entire messages in some other language.“ (Jakobson 1971, s. 261–262) Překlad by tak byl záležitostí parole a celá debata o ekvivalenci mezi jazyky jako znakovými systémy by postrádala smysl. Jenže nemožnost zcela odloučit langue a parole či kód a zprávu nás vrací zpět k otázce, která z rovin langue má být pro hledání ekvivalencí určující. CLG implicitně sugeruje, že bychom měli uvažovat o překladu na úrovni slova. To se však zdá nemožné z důvodů uvedených v části 2. Odpověď by tedy – dle logiky strukturalní sémiologie – měla být, že na té nejvyšší. Pokud nelze překládat fonémy ani slova, lze hledat korespondence na úrovni syntagmat, vět či textu? Která tzv. rovina je nejvyšší? Každá z těchto rovin má znakovou povahu, a tak můžeme dojít k tomu, že např. český jazyk může být chápán jako hyper-znak, a uvažovat tak jistou strukturu jazyků, která by odpovídala strukturalnímu kódu a jejíž „distinktivní rysy“ by představovaly tzv. lingvistické univerzálie

9 Srov. Johnson 1982, s. 34.

(např. Skaličková jazyková typologie je vlastně uplatňováním fonologické metodologie při klasifikaci těchto hyperznaků na morfologickém základě, ale samozřejmě známe i jiné, např. bezpříznakové pořadí větných členů).

Budeme-li tedy pokračovat v generalizaci, můžeme dojít k jednotce, která bude představovat jazyk jako takový. Ten by však mohl být součástí dalšího strukturálního kódu, a měl tak být vymežitelný diferenčně, a tedy v jistém smyslu podobný jinému znaku takového typu/tzn. přeložitelný do jiného znakového systému. Co je však systémem „těchto“ systémů, kódem těchto sub-kódů? Zde se dostáváme k jistému vertikálnímu regresi ne nepodobnému tomu horizontálnímu, který popsal v rámci své kritiky ikonicity Arthur Bierman (Bierman 1963) a který (jednoduše řečeno) stojí na tezi, že cokoli může být podobné čemukoli jinému (tedy je mezi nimi do jisté míry ekvivalentní vztah), a tedy cokoli může být znakem čehokoli, tedy v tomto případě: cokoli může být překladem čehokoli jiného.

Jednou z možností, jak se s tímto problémem vyrovnat, je teorie kódů, která předpokládá, že každá zpráva, resp. text je podložen nějakým větším či menším počtem kódů. To se na první pohled neliší od pojetí kódů a sub-kódů v rámci lingvistické teorie (např. té Jakobsonovy), ale zásadní rozdíl spočívá v tom, že teorie kódů nepracuje pouze s langue, nýbrž s celým repertoárem diferenčních struktur, které pokrývají všechny roviny výměny zpráv (viz 3). Kódování je pak vždy otázkou nikoli interdependence/ekvivalence či implikace, ale nejrůznějších inferenčních operací v širokém slova smyslu.

Proces kódování můžeme chápat dvojím způsobem: (1) buď se jedná o výběr, nebo (2) o korelaci. V prvním případě bude kód mít velmi blízko k saussurovskému langue. Druhý způsob je založen na tom, že korelujeme prvky z jistých před-připravených sad, které mají svým způsobem charakter jednotlivých dimenzí semiosis, tak jak je předložil Charles Morris.

Současná teorie kódů¹⁰ pracuje s rozlišením strukturálního a procesuálního kódu. Zatímco strukturální kódy jsou jednotlivé systémy ve smyslu klasického strukturalismu (např. fonologický systém nějakého jazyka), prvky jsou určeny na základě vztahu k ostatním prvkům, tzn. jsou to diferenční struktury. Procesuální kód (či kódy) ustavují hierarchii prvků vybraných z kódů strukturálních tak, aby vytvořily komplexní komunikát, text. (Přirozený) Jazyk není jediným kódem/systémem, který usouvztahuje sub-kódy/diferenční struktury.

Tento přístup chce říci, že tvorba textů není pouze otázkou výběru, či korelace, ale aktu syntézy několika souborů prvků a jejich hierarchie. Pierre Guiraud (Guiraud 1978) předložil následující typologii kódů: logické kódy, sociální kódy, přirozený jazyk a estetické kódy. Pro verbální zprávy bude zcela zásadní kód přirozeného, který bude možné dále dělit na sub-kódy, které by mohly mít povahu jednotlivých rovin, tak jak byly vypracovány v strukturalistickém rovinovém modelu. Tím se však neřeší problém popisu textu, a tedy v důsledku i jisté teorie překladu, resp. neřeší se tím skutečnost, že zůstáváme pouze v rámci langue, jednoho jediného kódu – verbálního.

Podíváme-li se na teorii kódů z hlediska překladu, zjistíme, že už nejde o ustavování jednoznačných vztahů, ekvivalencí mezi (dvěma) verbálními kódy, jejichž usouvztahnění je z hlediska klasické sémiologie značně problematické, ale nejprve (1) o rozpoznání hierarchie (strukturálních) kódů, jež podkládají danou zprávu, (2) evidence ekvivalentních či implikativních vztahů mezi strukturálními kódy, tzn. relativní usouvztahnění prvků v rámci diferenčních struktur, a (3) takto nově ustavený výběr prvků znovu „složit“ pomocí procesuálního kódu

---

10 Srov. Johansen – Larsen 2002

(procesuálních kódů), který však už vůči tomu původnímu nemusí být ekvivalentní v principu pořádání, musí být ekvivalentní pouze s ohledem na výsledek, nikoli na proces. Tato „pragmatizace“ (srov. 5) je jedním z charakteristických rysů onoho (srov. 1) obratu k textu, který lze v sémiotice a lingvistice dvacátého století pozorovat.

Eugen Nida v rámci své teorie překladu rozlišoval (Nida 1964, s. 159) dva typy ekvivalence: formální (ekvivalence zpráv z hlediska formy a obsahu) a dynamickou (ekvivalence vztahů mezi zprávou a příjemcem ve výchozím i cílovém jazyce). Právě ona formální ekvivalence by odpovídala přístupu klasické sémiologie, kdežto kombinace obou by byla ideálním výsledkem teorie kódů, která rozlišuje mezi strukturálním a procesuálním kódem.

Budeme-li hledat nějakou styčnou plochu mezi americkou sémiotikou a evropskou sémiologií, můžeme ji najít právě skrze koncept kódu, resp. principu, jenž Charles Peirce nazval interpretant. Kódy jsou z jistého úhlu pohledu součástí interpretantu textu, představují soubor jistých zvyků jak daný text interpretovat. Vykazují sice kulturní pravidelnosti (tzv. final interpretant svým způsobem ukončuje proces semiosis tím, že ustavuje zvyk, kterým má být daný znak/text interpretován)¹¹, a proto jsou analyzovatelné teorií kódů, ale nejsou normativní.

Teorie kódů jasně ukazuje, že sice existuje rozdíl mezi kódováním a překládáním, ale při bližším pohledu je patrná jejich neodlučitelnost. Rozdíl pak spočívá spíše v metodologickém přístupu a cílech, které jsou stanoveny. Distinkce korespondence (jako kontrastivní vztah mezi jazykovými strukturami, který je záležitostí saussurovského langue) – ekvivalence (jako hierarchizace promluv, která je otázkou saussurovského parole), kterou předložil v rámci své „vědy o překladu“ Werner Koller (Koller 1979, s. 183–185), tak v důsledku pouze segmentuje pole působnosti interpretantu či kódů. Korespondence a ekvivalence se v tomto smyslu stávají synonymem Peircova klíčového konceptu.

Teorie kódů tak vlastně ruší výlučnost reprezentačního modelu, ruší výlučnost langue jako jediného systému, který podkládá text. V tomto pojetí se velmi úzce přiblížily termíny interpretace a překlad, zároveň se zde však také „skrývají“ jemnější distinkce, které Umberto Eco (Eco 1986, s. 46–86) chápal jako rozdíl mezi slovníkem a encyklopedií. Právě koncept interpretantu a teorie kódů se stává spojnicí mezi původně značně rozdílnými proudy zámořského a evropského uvažování o znacích.

5

Když Herman Parret (Parret 1984) srovnává zámořskou a kontinentální (evropskou) sémiotiku, základní rozdíly spatřuje v jiných kontextech, v nichž uvažování o znacích vzniká, a v jiném přístupu k typologii znakových vztahů. To, co je jim dle Parreta společné, je pragmatická orientace (srov. 4), kterou můžeme v obou směrech evidovat (v tom evropském s jistým časovým „zpožděním“). K těmto charakteristikám je – dle mého názoru – možné přidat ještě zájem o mezi-znakové, resp. inter-textové vztahy, které mají svůj středobod v teorii překladu a konceptu ekvivalence.

Překlad není otázkou singularizovaných forem, znaků, nýbrž forem složených, textů. Mluví-li lingvistika o překladu, mluví většinou o jediném kódu, jazykovém. Lze to chápat jako důsledek strukturalistické tradice, která langue chápala jako absolutní, univerzální systém.

Ukazuje se, že při popisu znaku/textu se můžeme vydat dvěma směry: (1) exteriorizace, tzn. zabývat se otázkou překladu, nebo (2) interiorizace, tzn. zabývat se otázkou kódů, jež daný text

11 Srov. Peirce 1931–1966, 5.487.

podkládají, tedy něčím, co vyrůstá z tradic evropských strukturalismů, ale není s nimi totožné. Koncept interpretantu je pak jednou ze styčných ploch, která umožňuje nahlížet problematiku znakových vztahů s širšího hlediska, které v sobě jaksí integruje druhé dva body, o kterých mluvil Parret.

Kódování je tak otázkou vnitřní uspořádanosti textů, zatímco překlad je vždy vnějším vztahem, který má však svůj zárodek v totalitě textu, tedy uvnitř. Jinak řečeno: kódy nabývají své důležitosti pouze tehdy, jsou-li interpretovány, tzn. překládány.

V dnešní době oscilujeme mezi tím, že chápeme text překládaný a text přeložený jako ekvivalentní, a tím, že vnímáme překlad jako implikaci mezi antecedentním textem překládaným a konsekventním textem přeloženým. Tyto – na první pohled protikladné – přístupy mají svůj důvod právě v úhlu pohledu, který je zvolen, a nejsou nepodobné oné kruhovitosti, již Kenny (Kenny 1997, s. 77) vidí mezi ekvivalencí a překladem.

Americká sémiotika a evropská sémiologie se střetávají v koncepci textu jako složené formy, kterou je možné interpretovat/překládat. Znaky (roz)poznáváme (ve strukturálním kódu), zatímco texty interpretujeme/překládáme (skrze procesuální kódy). Řečeno parafrází jednoho slavného výroku definujícího sémiotiku: Texty mohou lhát, protože mohou být přeloženy. Znaky mohou být pouze špatně strukturně lokalizovány.

LITERATURA

- Baer, E.: A Semiotic History of Symptomatology. In: Eschbach, A. – Trabant, J.: *History of Semiotics*. Amsterdam 1983, s. 41–66.
- Barthes, R.: Základy sémiologie. In: *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*. Praha 1967, s. 59–132.
- Benjamin, W.: The Task of the Translator. In: Venuti, L. (ed.): *The Translation Studies Reader*. London – New York 2000, s. 15–25
- Bierman, A. K.: That There Are No Iconic Signs. *Philosophy and phenomenological research*, 23, 1963, s. 243–249.
- Borges, J. L.: *Ars poetica*. Praha 2005.
- Eco, U.: *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington 1986.
- Eco, U.: Znaky, ryby a knoflíky. Poznámky k sémiotice, filozofii a humanitním vědám. In: *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha 2002, s. 392–433.
- Guiraud, P.: *Semiology*. London – Henley – Boston 1978.
- Chesterman, A. (ed.): *Readings in Translation Theory*. Helsinki 1989.
- Jakobson, R.: *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague – Paris 1971.
- Johansen, J. D. – Larsen, S. E.: *Signs in Use. An Introduction to Semiotics*. London 2002.
- Johnson, A. L.: Jakobsonian Theory and Literary Semiotics: Toward a Generative Typology of the Text. *New Literary History*, 14, 1982, s. 33–61.
- Kenny, D.: Equivalence. In: Baker, M. (ed.): *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York 1997, s. 77–80.
- Koller, W.: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg – Wiesbaden 1979.
- Körner, K. Karl Bühlers Sprachtheorie und Ferdinand de Saussures *Cours*. In: Eschbach, A. (ed.): *Bühler-Studien. Band 2*. Frankfurt am Main 1984, s. 89–115.
- Kull, K.: A sign is not alive – text is. *Sign System Studies*, 30, 2002, s. 327–336.

-
- Kull, K. – Torop, P.: Biotranslation: Translation between *Umwelten*. In: Petrilli, S. (ed.): *Translation translation*. Amsterdam 2003, s. 315–328.
- Nida, E.: *Towards a Science of Translating*. Leiden 1964.
- Parret, H.: Peirce and Hjeltmølle: The Two Semiotics. *Language Sciences*, 2, 1984, s. 217–227.
- Peirce, Ch. S.: *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge 1931–1966.
- de Saussure, F.: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha 1996.
- Steiner, G.: *After Babel: Aspects of Language and Translation*. London – Oxford 1998.
- Tejera, V.: *Semiotics from Peirce to Barthes*. Leiden – New York – København – Köln 1988.

Vít Gvoždiak

Odborné zaměření: sémiotika, obecná lingvistika

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

<v.gvozdiak@gmail.com>

CHARAKTERISTIKA NÁBOŽENSKÉ PROMLUVY

DAVID HRON

Panuje shoda v určitém předsudečném vnímání jistých zástupců různých vědeckých diskurzů, kteří jen neradi připouští ke svému předmětu studia „cizince“ z jiných oborů. Nicméně právě tato transdisciplinární setkávání mají za následek prohlubování poznání o dílčích objektech, společnosti a člověku. Z této pozice je každý jednotlivý badatel odsouzen tupit ostří svého předsudku a připouštět ke svému exkluzivnímu odbornému závěru i neméně odborně validní hlas odjinud. V tomto smyslu přistupuji ke svému referátu i já, teolog české reformované církve znalý religionistické metody, mezi vás. Primární podnět k tomu zavadlo seznámení se s článkem Marcely Grygerkové a Michaely Lašťovičkové *Kněží jako nositelé spisovnosti?* (2004), ve kterém autorky ve své honbě za spisovností a nespisovností vnější formy slova dospěly k odvážnému teologickému závěru: kněží, kteří se snaží svým posluchačům přiblížit tematicky, ale též prostřednictvím jazyka (změnou suprasegmentálních prostředků, přivlastněním si idiolektu, neformálností...), „zesvětšují“ svůj projev (s. 235). To, co například Naděžda Kvítková¹ nazývá intertextualitou v duchovních promluvách, je v podání Grygerkové a Lašťovičkové imanentní sekularizací, vymizením kvality posvátného a v rámci samotného liturgického úkonu i důkazem nepřítomnosti živého božího slova.

Mým prvním poznatekem je potřeba se vymezit mylné představě, která spatřuje jen v tajemném a esoterním jazyku ten prvek posvátna, který dělá „náboženství náboženstvím“. Ve společenství, které se během rituálu setkává se *zcela jinou* (Ganz andere) realitou, než je ta každodenní světská, je dotyk s tajemnem primární. Jazyk tohoto společenství nehraje vždy úlohu přímého zprostředkovatele posvátných významů, jež se dostávají do centra dění. Chceme-li uchopit zvěstnou hodnotu náboženské promluvy, jak je tomu např. v rovině lingvistické, je pro nás forma promluvy parciální.

Jinými slovy položená otázka zní, jak by se lingvista vyrovnal s dlouhým záznamem nesrozumitelného a mnohdy jen na emocích spontánně vyřčeného náboženského svědectví?

Lingvista tak stojí před svízelnou situací v posledních třiceti pěti letech, kdy je reflektováno globální oživení evangelikálních a letničních hnutí,² která upozaďují věroučné „co“ výpovědi a staví na její fonologické struktuře (glossolalie).

---

1 Ta v intertextualitě shledává tzv. afirmativní navazování, které má za účel prohloubení pohledu k určitému dílčímu tématu. Méně často může navozovat i polemiku – Kvítková 2005, s. 240.

2 K tomuto tématu blíže v: Berger, P. L.: Sekularismus na ústupu. *Proglas*, 5–6, 1997, s. 7–13; Berger, P. L.: Čtyři tváře globální kultury. *Proglas*, 1, 1998, s. 16–20; Kepel, G.: *Boží pomsta*. Brno 1996; Lyon, D.: *Ježíš v Disneylandu*. Praha 2002.

To, že náboženské zjevení a samotný akt víry je rozumově neuchopitelnou záležitostí, neznamená, že by reaktualizace takové kolektivně sdílené účasti měla postrádat jakýkoli projev racionálně formulovaného svědectví. Pasivita věřícího na náboženském obřadu je nemyslitelná, protože on je věřícím něčeho konkrétního, co v rámci života společenství sdílí a svým životem dokládá. Věřící je aktivním již z principu aktu víry, který ze své přirozenosti není statickou veličinou. Pasivní účast na náboženském obřadu, naslouchání tajemnému (posvátnému!?) jazyku je příznačná magickým úkonům – počínaje obřadným předříkáváním Knih mrtvých, které doprovázelo mrtvého zásvětními zkouškami, odříkání božích jmen či atributů anebo laictvu nesrozumitelná transsubstanciační formule, která je vázána na úřad. Tradiční vždy neznamená posvátné. Má-li být náboženství živé, má-li mu být rozuměno a má-li uskutečňovat všem přítomným samozřejmé (náboženské) dění, musí umět pronést své slovo, své svědectví, živě. Slovu má být rozuměno. Teologicky řečeno: lidé, kteří rozumí, slyší a přicházejí za voláním živé církve, sdílí též společenství s živým Kristem, který praví: „*Kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam já jsem vprostřed nich.*“ (Mt 18,20) Teologicky je zřejmé, že posvátnost či neposvátnost promluvy nespočívá na její formální struktuře ani na použitých jazykových prostředcích.

Jde-li v náboženství o nepostihnutelný prvek nadpřirozeného, „nekonečného“, je z pozice „konečného omezeného“ vědění člověka jen velmi obtížné popsat více než jen pozorovatelný výčet komponentionalit. Slovy francouzského sociologa Emila Poulata (1986, s. 400) „samo o sobě není náboženství empiricky pozorovatelná skutečnost. Všechno, co můžeme uchopit, jsou výrazy a nositelé: gesto, slovo, text, stavba, instituce, shromáždění, obřad, víra, místo, čas, osoba, skupina – cokoliv co toto může určit, ale není to to zásadní.“ Pakliže je z kontextu složeného a nerozložitelného náboženství vytažen jeden jeho segment, stává se předmětem doličným, který na náboženství pouze odkazuje. Každý z pokusů o vnější uchopení určitého náboženského jevu, jakým je v tomto případě promluva, nepracuje primárně s tím, co etabloje náboženství jako náboženství. Pracuje s prvkem, který je v kontextu své aktualizace jako náboženský postihnutelný. Mimo samotnou událost je schopen odkazovat k dokonanému dění, stále konzervuje kontext náboženské promluvy, ale není-li samotným badatelem kontext náboženství sdílený, je nábožensky mrtvý. Jinými slovy, ten, kdo není účastný (případně věřící) na promluvě konkrétního náboženského společenství, neparticipuje ani na kontextu náboženství.

V moderní době jsme svědky nových společenských procesů. Rozčlenění společnosti do dílčích sfér, tzv. sociální diferenciacie, a rozvržení kompetencí vyměňuje i na profesionálních duchovních specifický svéráz jejich promluvy, která ale důsledkem sekularizace jazykových významů ve společnosti ztratila samozřejmost transcendence. Po duchovních se chce „nová“ autorita. Jestliže má autorita církve důvod soteriologický v rámci spásné dějinného božího plánu, v podmínkách sekularizované společnosti je její existenční důvod vnímán spíše v rámci sociálních funkcionalit. Zkrátka církev dělá práci, již někdo dělat musí. Jazyk náboženství má vymezeny své vlastní performance, během nichž jednotlivci ocení jeho spolehlivost. Tato ocenění jsou ale fixována na ty jednotlivé události organizovaného náboženství.

Zdroj kazatelovy autority nemůže být opřen o vnější úřady, neboť ty jsou z tohoto pohledu institucionálními jednotkami bez přesahu. Proto i tradičně náboženský kód frazeologického kontextu výpovědi není v důsledku univerzálně přijatelný. Jazyk teologů je věrohodný jen pro teology. Duchovní prokazuje autoritu zejména prostřednictvím aktu promluvy. Autorita se stává individuální záležitostí duchovního, který v liturgickém kontextu hovoří sekularizova-

ným jazykem. A aby dodal tomuto všednímu a každodenně užívanému jazyku náboženskou významovou rovinu, musí paradoxně rozbít představu církevně situovaného kontextu jeho farnosti coby sociálně funkční jednotky, kterou každá osobnost v roli konzumenta tak jako poštu, školu, notáře, bar, úřad práce nebo nevěstinec podle vnímaných potřeb navštěvuje. Náboženská promluva v sekularizované společnosti musí být pronesena v sekulárním tónu (ačkoli je to v kontextu náboženské promluvy neuskutečnitelnou snahou), aby hovořila mimo hranice kostelů, aby byla univerzální – skutečně náboženská.³

Častým prostředkem k narušení distance mezi vnímaným sakrálním a sekulárním je metafora. Metafora disponuje symboly, které jsou oproti znaku vícevýznamové. Když Ježíš užívá podobenství, vyvolává ve svých posluchačích rozdílné představy, které se ne vždy dotýkají samotného náboženského přesahu.⁴ Vyvolávají různá pochopení, ale díky své univerzální povaze nevystupují vůči posluchačům s takovou autoritou jako mýtus – aspoň z teologického hlediska. Podobenství umenšuje vnímanou propast mezi posvátným a profánním.

Pakliže rozumíme jazykové realizaci jako nosiči významu od mluvčího k posluchačům, je v případě náboženství jeden velice důležitý aspekt. Hermeneutické rozumnění vždy odkazuje k rekonstrukci formulované intence mluvčího. Interpretace původního záměru vždy svádí k víceznačnosti. Zjevení bezprostředně je ze své podstaty jednoznačnou událostí, která nepřipouští další otázky (ačkoli následně může být zdrojem velkého zmatku). Z toho vyplývá, že u Boha samozřejmě žádné dvojznačnosti není. Intence implikuje uskutečnění, jak uvidíme v případě prorocké promluvy. Ale člověk ze své přirozenosti právě této jednoznačnosti, uchopení významu řeči, není schopen. Toto se například odráží i v představě vyhnání z ráje, které mělo příčinu v reinterpretaci Božího nařízení. Posluchač není schopen rozumět intenci mluvčího, člověk nerozumí zjevení. Věřící člověk o zjevení ví, ale není schopen činit více než žasnout a nesrozumitelně zvatlat. Právě v tom je základ veškerého koktání o Bohu, které ve své racionálně nejkultivovanější podobě vystupuje jako teologie. Ani teologie ale nesmí podlehnout svodům rozumu a svého vlastního exkluzivismu, aby neuzavřela šíři a univerzalitu toho, co ji bylo odhaleno. I teologie setrvává ve stavu kultivovaného koktání o Bohu, který se nám nechal poznat prostřednictvím svého zjevení. Popatření na neuchopitelnost náboženského odkazu prostřednictvím jazyka je tou největší lidskou slabostí a uvrhá věřícího člověka do stavu znejistění, v němž si uvědomuje, „že neví, jak své setkání s Božím Ty sdělit“. Sdělitelnost této zkušenosti by pak vedla k objektivizaci, jíž by člověk podlomil povahu Boha jako subjektu. Takový zpředmětněný Bůh by pak nebyl Bůh oslovující, byl by to Bůh kauzalit, Bůh filosofů.

3 Z lingvistického hlediska je tedy zajímavějším tématem to, jak duchovní a laická veřejnost ve svých promluvách odlišují mezi „my“ (pozitivně) a „oni“, ti mimo kostel, církev, křesťanskou komunitu (negativně). Zde musím ocenit práci Martina Havlíka (2005), který podnikl velice nosnou analýzu 27 křesťanských kázání.

4 Toto „nebezpečí“ populárně profanizovaných biblických metafor je teology i nadále vnímáno a často na ně upozorňují. Za příklad nám může být protestantský biblista Erich Zenger (1996, s. 103): „Krásné a vhodné obrazy o Bohu, které jsou nabízeny při liturgických podívaných ve sdělovacích prostředcích a na esoterických psycho-seancích, manýrnícké řečnění o Bohu některých „ranních pobožností“ v rozhlasu a prázdná učenost některých pastýřských listů mají – při veškeré rozdílnosti – jedno společné: Nespojují – i když by na tom mělo záležet – Boha a konkrétní život člověka. Buď svět projasňují natolik, že už přestává být světem, v němž žijeme. Nebo hovoří o Bohu tak krásně, že myšlenka – „tento vznešený Bůh by mohl mít něco společného s naším obtížným světem“ – připomíná téměř urážku Boha. Anebo hovoří o „milém pánu Bohu“ tak plytce, že ve skutečnosti nemusí přicházet, protože už je vlastně všechno dobré nebo už za něho církev „všechno zařídila“.“

Sdělením může být na úrovni kolektivní pouze společenství, které má povahu liturgické promluvy jakožto události. Liturgie⁵ sama poskytuje symbolický kontext, v němž je srozumitelnost zjevení legitimizována. Pro tento symbolický kontext musí být ale liturgie srozumitelná. Prostřednictvím liturgie jsou někdejší činy a výroky (prorocká promluva) reprezentovány a aktualizovány společenstvím společně s jejími přesahy do budoucího (parusie). Jde o kontext symbolické kontinuity. Liturgie nesmí být „jasná“ pouze úzce privilegované vrstvě kněží, proto její projev podléhá potřebě liturgického obnovování. Liturgie svou autoritativní hierarchizací, svým pořádkem, promluvu otevírá i ukončuje. Její promluva končí nikoli pouze frazeologicky (jak tomu může být např. u světského uzavření manželství), ale s přesahem k transcendingujícímu uskutečnění i promluvu završuje aktem (zrodí se svazek manželský z muže a ženy). A zde se ocitá nejdůležitější akcent náboženské promluvy. Náboženská promluva nechá věci proměňovat se.⁶

Přichází-li k nám Bůh prostřednictvím svých poslů, proroků anebo prostřednictvím svého Syna, jde vždy ze sociologického hlediska o charismatickou osobnost. Promluvu, již daná osoba dává najevo boží záměr, nazýváme prorockou. Prorok představuje řeč, s níž se plně identifikuje. Nezastává žádný úřad, ani zpoza žádného úřadu nevystupuje. On sám je řádem, zcela mimo veškerý kontext. Z tohoto pohledu je prorok sám onou promluvou, nevystupuje jako médium. V něm se, podobně jako v Bohu, uskutečňuje promluva v čin. A protože vystupuje osvobozen od kontextu, on coby promluva též implikuje uskutečnění, ustavuje kolem sebe korporativní atmosféru. Lidé, které on jako promluva sdružuje, vnímají jeho zvěst jak v symbolické tak též ve znakové rovině, jak doslovně, tak i metaforicky.⁷ Kontext prorocké promluvy je natolik univerzální, že poskytuje posluchačům široké pole významů, jež si nejsou v kontradikci a jež sdružují posluchače v původní společenství prorokových posluchačů. Společenství, které se v těchto významech promluvy utvrzuje, a tak je stále otevřena brána k nejednoznačnosti, univerzalitě a širokému výkladu. Společenství, které se stále utvrzuje a ospravedlňuje důvod své existence kolem významu prorocké promluvy, se dříve či později bude snažit zredukovat míru nejistoty, která z promluvy vyplývá. Tak se uzavírají kánony, zapisují se ústní tradice a výklady, které od sebe začnou oddělovat symboly od znaků, vícevýznamové pojmy od těch jednoznačných a pomocí méně dynamické a emocemi nepodbarvené terminologie je promluva institucionalizována. „Texty coby alegorické výklady jsou sekulární v tom smyslu, že zaniknou kvůli zbožným snahám o zachycení jejich významu a o uzavření jejich jinak neomezené povahy prorocké náboženské řeči.“⁸ Kontext promluvy se stále diferencuje, prostřednictvím alegorizace metafory se vytváří kontext esotericko-intelektuální namísto původního korporativního.⁹ Charakter náboženské promluvy je tedy dlouhým historickým procesem, který začíná u pro-

5 Pojem sám vychází z řeckého *leit-ourgos*. Tento pojem odkazoval k veřejnému aktu občanské příslušnosti, který sjednocuje svobodného a zodpovědného jedince s řeckým městským státem.

6 „When the acts of intention, representation, and expression are fully joined, preaching gains authenticity and credibility. When such speaking claims to transform the world, through declaration, warning, and command, we have before us a model of religious language as event-ful.“ – Fenn 1982, s. 89; „The secular world, from this perspective, is autistic result of manking speaking only to and for itself.“ – *ibid.*, s. 90.

7 Například Ježíšovu pojmu „Království“ bylo rozuměno literárně ve smyslu nástupnictví Davidova rodu, popřípadě též jako jistý projev opozice proti římské okupaci, ale zároveň mu bylo rozuměno metaforicky, protože odkazoval k Boží suverenitě.

8 Fenn 1982, s. 172.

9 Na příkladu podobenství o milosrdném Samařanovi je původní význam metafory zřejmý. I heretikové mohou být naši bližní, zatímco duchovní být bližními nemusí. Garance statutu bližního není v úřadu, ale v individuální kvalitě osoby. Alegorizace tohoto metaforického obratu dospěla například v osobě sv. Augustina až do mytologického

roctví a prorocké řeči a prostřednictvím metafor a následné alegorizace dospívá k literární interpretaci.¹⁰ Rozum zatlačí obrazotvornost. Důvěryhodnost nastoupí za autoritativnost promluvy.¹¹ Dynamické sdílení významu původní promluvy zastoupí artefaktický vztah.¹² Tento proces znamená vnitřní sekularizaci prorocké řeči uvnitř náboženského společenství.

Výše popsaný proces imanentní sekularizace prorocké řeči je coby teoretický konstrukt modelový. Ačkoli se s ním v dějinách shledáváme, je důsledkem zakořeňování náboženství (případně náboženské instituce) do dané kultury. Není osudem prorocké řeči jako takové, ale spíše výrazem kultury, která hledá výraz pro svou vlastní interpretaci a identitu, a nalézá jej právě v silných (náboženských, všezastřešujících) symbolech. Reflexe náboženské promluvy zpravidla odpovídá vědecky dostupnému vědění. Proto je v důsledku literární interpretace zjevení korespondující s tím, jak komplexně kultura vnímá, popisuje a interpretuje kosmologii. Tím, že se v moderní době začalo silně separovat vědění náboženské od vědeckého, nedošlo k vytlačení jednoho nebo druhého diskurzu. V případě náboženství se naopak začalo poukazovat na původní tvar promluvy – na její univerzalitu, neredukovatelnost, symboličnost. Náboženská promluva přistoupila na svou novou (staronovou) formu.

Sekularizace sama implikuje svou reverzibilitu.

Zesvětštěný projev může být v krátkosti jen dobově znehodnoceným projevem, který usiluje o to ustanovit náboženský kontext. Do jaké míry je či není náboženským, podléhá ohodnocení přítomných posluchačů. Z tohoto hlediska může být sakrálním projevem novoroční slovo národu z úst světské politické moci či výstup oblíbeného komika anebo naopak může být odsouzena za zesvětštěnou uměle květnatá formální zvěst z církevní kazatelny. Především účastníci promluvového aktu vytvářejí náboženský kontext dané promluvy, nikoli pouze její forma a struktura.

Tímto vším, co bylo řečeno, jsem naznačil, jakým směrem se ubírá chápání dichotomie sakrální versus profánní. Není to rozhodně vysilující výklad, zůstává však svou snahou věrný tomu, aby vysvětlil, s čím autor nemůže souhlasit ve výše jmenovaném článku.

Poznámky, které se vyjadřují k „zesvětštění“ náboženského projevu, musí zohledňovat mnohoznačnost svého tvrzení. Jsou-li tyto teze vyneseny v rámci lingvistického výzkumu, musí být blíže specifikováno, co je jimi míněno. Výklady, které se v takovém odborném pojednání nabízejí, mohou mít dalekosáhlý dosah v rámci jiných vědeckých diskurzů. Jiná vědní odvětví

výkladu prvního hříchu. Ztotožňuje poutníka s Adamem, kněze a levitu s ministranty Starého zákona a Samařana s Ježíšem.

10 K nejasnosti literárně-alegorické interpretace, ztrátě náboženských významů v metaforizaci a reorganizaci v pojmech symbolismů v moderní kultuře viz např. Hervieu-Léger 2000, zejm. s. 71.

11 Míra věrohodnosti je samozřejmě záležitostí posluchače, a tak záleží na jeho subjektivitě. Důvěra v tomto kontextu je spíše vložená do formální struktury promluvy, na její světské příznačnosti.

12 Z tohoto pohledu je velmi zajímavá poznámka biblisty Raymonda E. Browna (1998, s. 174) – „Toto zachovávání minulého je z mnoha velmi důležitým postojem, a křesťané by se z něj měli poučit. Katechismy a vyznání víry mají sklon dávat přednost nejvýstižnějším formulacím, jež vznikly na konci dlouhého vývoje, např. že Ježíš je ‚pravý Bůh a pravý člověk‘. Tento příklon k vybroušeným formulacím je pedagogicky pochopitelný, avšak předkládat odpovědi bez snahy přiblížit vývoj a otázky, které k nim vedly, může v leckterém ohledu působit potíže. V naší době budou křesťané muset najít odpovědi na nová dilemata ve věrnosti Božímu zjevení v Kristu; můžeme jim v tom pomoci, když uvidí některé příklady toho, jak jejich předkové ve víře museli bojovat, aby objevili odpovědi, které nyní pokládáme za samozřejmé. Jinak si budou myslet, že všechny odpovědi byly zjeveny Bohem, a divit se, proč nebyla zjevena taková Boží odpověď na současné otázky.“

nemohou mít samozřejmě odepřen přístup k lingvistickým závěrům, zejm. pakliže jich sama ráda pozitivně zhodnotí ve své další práci.¹³

LITERATURA

- Brown, R. E.: *Ježíš v pohledu do Nového zákona*. Havlíčkův Brod 1998.
- Fenn, R.: *Liturgies and Trials. The Secularization of Religious Language*. Oxford 1982.
- Grygerková, M. – Lašovičková, M.: Kněží jako nositelé spisovnosti? (O oficiálních mluvených projevech kněží). *Spisovnost a nespisovnost*. 2004, s. 234–237.
- Havlík, M.: Kategorizační práce v kázáních. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.): *Oratio et ratio*. Praha 2005, s. 99–113.
- Hervieu-Léger, D.: *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick 2000.
- Hoffmann, B.: Kázání v čase „postmoderních“ Zacheů (K rétorice a řečové kultuře Tomáše Halíka). *Oratio et ratio*. Praha 2005, s. 143–152.
- Kvítková, N.: Spisovnost a nespisovnost v současné homiletice. *Spisovnost a nespisovnost*. 177, 2004, s. 230–233.
- Kvítková, N.: Intertextualita v duchovních promluvách. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.): *Oratio et ratio*. Praha 2005, s. 237–241.
- Poulat, E.: Genèse. In: Guillaume, M. (ed.): *L'État des sciences sociales en France*. Paris 1986.
- Zenger, E.: *Na úpatí Sinaje: obrazy o Bohu v prvním zákoně*. Kostelní Vydří 1996.

David Hron

Odborné zaměření: systematická teologie, sociální teologie

Katedra systematické teologie
Husitská teologická fakulta
Univerzita Karlova
<broda@post.cz>

¹³ V tomto smyslu bych rád poukázal na pozitivní přínos určitých lingvistů – viz. Kvítková 2004 či Hoffmann 2005.

LITERATURA

SCHAUKALS LITERARISCHER DANDY IM SPIEGEL DER KONSERVATIVEN REVOLUTION

LIBOR MAREK

Es kann in keinsten Weise das Hauptziel dieser Studie sein, ein derart umfangreiches und komplexes Phänomen – wie jenes des Dandysmus¹ – abzugrenzen und ausführlich zu beschreiben. Die Zielsetzung des Aufsatzes muss notwendigerweise mit berücksichtigen, dass das zu analysierende Terrain einen enormen Umfang aufweist, d.h. eine Vielzahl von Bereichen und wissenschaftlichen Disziplinen einschließt, deren Interessensphäre es zugerechnet werden darf (beispielsweise Soziologie, Kulturwissenschaft, Belletristik etc.), aber auch die Zeitspanne (vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zur Blütezeit im Fin de siècle). Ich versuche deshalb nur eine exemplarische Skizze des literarischen Einsatzes des Dandys zu entwerfen, genauer gesagt: ich konzentriere mich auf den adaptierten und unikaten Dandy Andreas von Balthesser, die Titelgestalt des Antiromans des heute bereits fast unbekannten österreichischen Autors und Bekenners des Modernismus, Richard Schaukal (1874–1942), *Leben und Meinungen des Herrn Andreas von Balthesser, eines Dandy und Dilettanten*, der zum ersten Mal im Jahr 1907² erschien.

Wer ist eigentlich der literarische Dandy? Als Ausgangspunkt kann man jene Definition verwenden, welche Hermann Glaser in der Einleitung zu seinem umfassenden Werk über die deutsche Kulturgeschichte des 20. Jahrhunderts in Anlehnung an eine der Ikonen des Modernismus, Charles Baudelaire, konstruiert hat:

„Der Dandy opponierte mit und in seinem Milieu, der Bohème, gegen die materialistisch geprägte bürgerliche Lebensart. [...] Der Dandysmus, heisst es bei Charles Baudelaire, trete vornehmlich in Übergangszeiten, in denen die Demokratie noch nicht allmächtig und die Aristokratie erst halb erschüttert und heruntergekommen sei, in Erscheinung. »In der Wirnis dieser Epochen können einige deklassierte, angewiderte, müßiggängerische, aber kraftvolle Männer den Plan fassen, eine Art neue Aristokratie zu gründen, die um so schwerer zu zerbrechen sein wird, als sie auf den kostbarsten und unzerstörbarsten Fähigkeiten und auf den himmlischen Gaben, die durch Arbeit und Geld nicht zu erlangen sind, beruht. Der Dandysmus ist die letzte Verwirklichung des Heroismus in Zeiten des Verfalls.«

Der Dandy als der »künstliche« wie künstlerische Mensch, als ästhetischer Spättypus, der in Ablehnung von Realität und Natur, die die »Form« verherrlicht, sein extensives Gefühlsleben auf Leiden einstimmt, dabei einen Kult des autonomen Ich betreibt, löst sich aus dem

---

1 Auch in der gegenwärtigen deutschen Literatur kann man die Figur des Dandys finden. Z.B. Huizinga, K.: *Der letzte Dandy*. München 2003.

2 In dieser Studie arbeite ich mit einer neueren Ausgabe des Buches aus dem Jahr 1986 (siehe das Literaturverzeichnis).

normativen Lebenszusammenhang; er gefällt sich in Egozentrik und Isolierung. Als Komödiant gerät er ständig in die Nähe des grotesken Entsetzens und als Heros relativiert er sich durch Ironie. »Er will nichts verwirklichen; er wünscht nichts als Selbsterhaltung und Schutz vor der fremd und feindlich gewordenen Außenwelt.« (Glaser 2002, S. 12–13).

Die Übergangszeit, die hier Glaser erwähnt hat, ist *Fin de siècle*, die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Und gerade die Jahrhundertwenden werden in der Literatur und Kultur außergewöhnlich empfindlich wahrgenommen – des Öfteren mit einer Reflexion über die Vergangenheit und mit einem Blick in die Zukunft. Manchmal treten irrationale bis groteske Elemente auf, das Interesse am Ästhetentum wächst. Ähnliches kann man vom dekadenten Empfinden behaupten. Ebenfalls die Form dringt in den Vordergrund.

Die Vorherrschaft der Form ist in Schaukals Roman tatsächlich kaum zu übersehen. Das Werk bietet eine Menge von Gattungen (Vortrag, Essay, Feuilleton, Aphorismus, Brief, Ansätze zum autobiographischen Roman usw.). Epische Textstellen sind selten und bescheiden, das Gros des Buches bilden ideologische Traktate. Der Text bleibt insgesamt ein Fragment. Narrativen Charakter hat höchstens die Korrespondenz, die galante Geschichten und Liebesaffären der Damen aus höheren Kreisen enthält. Sehr modernistisch wirkt der Einsatz von zwei Erzählern. Der erste, Andreas, wird nach seinem Tod brüsk durch einen anderen Narrator ersetzt, und zwar durch den Autor, der sich in die Rolle des Herausgebers stilisiert und dessen Leben und Werk interpretiert oder wenigstens kommentiert. Dem Leser liegt also eine Interpretation der Interpretation vor – die Illusion vom Zerfall und Kontinuitätsverlust ist nun vollkommen. Im Kontext der österreichischen Literatur bildet diese narrative Strategie keine Ausnahme, aber in derart radikaler Gestalt taucht sie häufiger erst in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts auf (z.B. bei Thomas Bernhard).

Balthesser befasst sich mit typischen Dandy-Themen. Er trägt den Studenten über die Unsinnigkeit des Kaffeehausliteratentums vor, er spricht von seiner philosophischen Begabung, die sich bereits im Kindesalter bemerkbar gemacht hatte. Vom traditionellen Dandysmus bleibt insbesondere die zur Schau gestellte Arroganz, die Stilisierung und die Equilibristik zwischen der Konformität und dem Individualismus erhalten. In seiner rhetorischen Praxis verwendet Andreas zwei prinzipielle Methoden: die Introspektion und die Kritik. Im Zentrum seines Interesses steht die Gesellschaft und er selbst, wobei er sich zur Norm und gleichzeitig zum Schiedsrichter erhebt. Er beurteilt, indem er verurteilt. Er ist ironisch und in seinen Urteilen gnadenlos. Trotzdem neigt er zur Harmonie und Selbstkontrolle. Seine Kritik ist überwiegend sprachlich untermauert, das heißt, dass die Kritik an einer sprachlichen Äußerung mit der Kritik einer gesellschaftlichen Erscheinung oder eines Menschen verbunden ist, was uns wiederum zur Wiener Moderne zurückführt. So entsteht ein plastisches Zeitdokument, das die zeittypischen Merkmale enthält: den Verlust der Zugehörigkeit zum höheren Ganzen (Staat oder Religion), Desintegration, autonomes Ich. Das alles findet seinen Ausdruck im fragmentarischen Charakter des Werks. Andreas fungiert demnach als Geist der Zeit.

Soviel die literarhistorischen Realien, die ein vergessenes und wenig erforschtes Kapitel der österreichischen Literaturgeschichte nachbilden, die aber keine Erkenntnisse bringen, welche man verallgemeinern und auf die gesamte Epoche beziehen könnte. Um die Analyse des Phänomens des Dandysmus bei Schaukal haben sich nämlich bereits einige Interpreten bemüht.³ Fast unbeachtet bleibt jedoch in der Forschungsliteratur dessen auffällige Nähe zu

---

3 Zum Beispiel Krobb 1998.

einem anderen kulturellen oder eher philosophisch-politischen Phänomen des ausgehenden 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, und zwar zur sog. konservativen Revolution, wie sie in seiner Monografie Armin Mohler⁴ entworfen hat. Der Beitrag dieser Studie besteht also in der Erhellung der Durchdringung des Dandysmus und der konservativen Revolution bei Schaukal. Die Erforschung dieser Verbindung könnte begreiflich machen, warum fast die ganze Generation der Autoren der Wiener Moderne (im Umkreis von Jung-Wien), wohin Schaukal trotz seines elitären Sich-Ausschließens sowohl thematisch als auch formal gehörte, nach dem Zerfall Österreich-Ungarns der konservativen Illusion vom Fortbestand der Monarchie, diesmal auf ästhetischer und geistiger Basis, verfiel. Paradoxerweise würde sich dadurch die Kontinuität in den Werken und im Denken der Jung-Wiener, die Brisanz und die latente Gefahr ihrer Gedanken bestätigen, von denen manche später in der Nazi-Ideologie zur Geltung kamen. Es würde auch das Auffinden eines Bindeglieds zwischen der Moderne und der Antimoderne erleichtern. Im Licht dieser Feststellungen sind zwei grundsätzliche Fragen zu klären. Erstens: Was verbirgt die stilisierte Oberfläche eines spezifischen Produktes des Modernismus beim marginalen Autor Schaukal, d.h. wie erscheint der Dandy mit seiner Ideologie als literarische Figur, nicht als Gesellschafterscheingung?⁵ Zweitens: Welche Axiome der konservativen Revolution oder deren Ansätze kann man in diesem kuriosen Werk beobachten?

Andreas von Balthesser ist ein Dandy lediglich an der Oberfläche, das Wesen ist nicht durch bloßes Betrachten zugänglich. Wie bereits eingangs angedeutet – ist das Buch ein Spiel mit Interpretationen und Definitionen. Seine geistige Existenz begründet Balthesser folgendermaßen:

„Man nennt mich einen Dandy. Die Bezeichnung will ich gelten lassen. Aber die Meinung ist falsch. Die letzte, sichtbare »Zwiebelschale« meiner Persönlichkeit ist der Dandy: sie begreift nur die Oberfläche.“ (Schaukal 1986, S. 17).

4 Mohler versteht unter dem Begriff „konservative Revolution“ eine geistige Bewegung insbesondere im deutschsprachigen Raum in den Jahren 1918–1932, welche – ohne sichtbare Organisation – mittels ihrer Anhänger Philosophie, Politik, Literatur, Journalistik, Wissenschaft, Vereinsleben und viele weitere Bereiche maßgeblich beeinflusste. Sie ging von der sog. Deutschen Bewegung aus, die manchmal mit Nationalsozialismus gleichgesetzt wird. Die konservative Revolution stellt sich gegen die liberale Tradition des Okzidents, im Endeffekt auch gegen das Christentum. Das Ethos der Freiheit wird durch die Begriffe „Bindung“, „Ganzheit“, „Einheit“ ersetzt. Die Repräsentanten der konservativen Revolution leben nicht in Erwartung des Künftigen, sei es die Befreiung des Individuums im Geiste des Liberalismus oder die eschatologische Erfüllung des Menschen im Jenseits, wie sie im Christentum erscheint. Sie akzeptieren die Welt so, wie sie jetzt ist. Die Gegenwart enthält nämlich alles: die Vergangenheit wie auch die Zukunft. Der Untergang ist nur die Rückkehr in die Ordnung des Seins, deswegen wird er als radikales geistiges Erlebnis emphatisch empfangen. Die erneuernde Kraft des Untergangs meidet nicht einmal den Kampf und den Nihilismus. Dem linearen Verlauf der Geschichte wird die zyklische Weltauffassung entgegengestellt. Es ist offensichtlich, dass diese Bewegung ohne Nietzsche nicht denkbar gewesen wäre, obwohl man sie nicht in allen Punkten mit Nietzsches Lehre identifizieren kann.

Florian Krobb weist zwar am Schluss seiner Studie über Andreas von Balthesser (Krobb 1998) auf das konservative Ethos dieser Dandy-Figur hin, aber er geht nicht explizit von Mohlers Konzept aus. Er spricht generell vom Vorhandensein konservativer Ideen im Werk und von der ungewöhnlichen Metamorphose Balthessers: Aus dem Modernen und Avantgarden entsteht vor den Augen des Lesers ein Apologet des Konservativismus.

5 Vgl. Erbe 2002. Die mit dem Dandysmus geläufig verbundenen Begriffe (Beau, Parvenü, Gentleman etc.), die Namen (George Brummell, Alfred d'Orsay) oder die traditionellen Hochburgen (Frankreich, Großbritannien) sind nicht Gegenstand der Analyse.

Er sieht also sich selbst in der Rolle eines Interpreten. Hinsichtlich der Exegese fällt ein Leitmotiv auf, welches den Dandy Balthesser in die Nähe des Diskurses der konservativen Revolution rückt, und zwar der Gegensatz von Begriff und Bild. Dazu vermerkt er:

„Begriffe begraben die Erscheinung, während sie andererseits den Gedanken gleichsam erstarrten machen, und man braucht solche Kristalle zu Zwecken des vereinfachten Verkehrs [...]“ (Schaukal 1986, S. 17).

Die Rolle des Bildes wird späterhin auch auf der Ebene der Kunst betont:

„Vor Gemälde vermeide ich mit Bekannten zu treten. Es wird dann immer höchst überflüssigerweise geredet. Und sobald man vor Gemälden über sie redet, entziehen sie sich einem“ (Schaukal 1986, S. 39).

Weitere Beweise für die Annäherung des Dandysmus an die konservative Revolution liefert der pejorative Gebrauch des Wortes „Demokrat“ und die ausdrückliche Bevorzugung des Aristokratismus, obwohl dieser Usus im Vergleich zur leitmotivisch wiederholten und gefährlich klingenden Definition des Begriffs „Rasse“ – „Rasse ist ein anderes Wort für Gleichgewicht.“ (Schaukal 1986, S. 60) – noch relativ neutral anmutet. Der Aristokratismus ist eher ein Ausdruck für die geistige Existenz und einer der Hauptzüge jener erwähnten Übergangszeit, des Interregnums zwischen der Moderne und der nahenden Antimoderne. Er trägt zugleich unverkennbare Züge des Vitalismus und des Ästhetizismus.

Alle diese provozierenden rhetorischen Übungen erblassen neben einigen Aphorismen, welche Balthesser fast als politisches Programm vorlegt. Sie enthalten u.a. eindeutige gedankliche Stützen der später in Erscheinung getretenen konservativen Revolution. Das, was als oberflächlicher Konservativismus klingt, der sich in der Kritik der Kleidungstrends ergötzt, ist in Wirklichkeit eine explizite Beschreibung feinsten Nuancen der konservativen Revolution, insbesondere wenn von der Natürlichkeit der menschlichen Existenz geredet wird:

„Die Fabrikation ist der Feind. Sie hat die breite organische Masse zu hässlichen Einzelwesen zerstückt. Sie dient gefügig dem entfesselten Unsinn. Sie lebt vom Unfug des unberaten wuchernden Selbstbestimmungsrechtes“ (Schaukal 1986, S. 45).

Anachronisch werden hier die Kultur, die Harmonie, die Ausgewogenheit und – paradoxerweise – die stilisiert verkündete Natürlichkeit dem Fortschritt, der Zivilisation und der Freiheit des Individuums entgegengestellt. Die moderne Welt wird mit einem fatalen Widerspruch konfrontiert: Auf der einen Seite sind die Residuen der Natürlichkeit und der Harmonie, der Rückzug ins eigene Ich, der Aristokratismus, die harmonischen Gesten, auf der anderen Seite der Ideen- und Sprachzerfall, die unsinnige Industrialisierung, die Presse und die Literatur in den Händen der Kommerz.

Die folgende Textstelle dokumentiert die Flucht in eine Welt, auf der keine Definitionen lasten, in eine natürliche Welt, in der jedes Ding ein Ver sacrum darstellt und in der die Vergangenheit und die Zukunft zu einer epiphanischen Einheit eines exponierten Augenblicks zusammenfließen:

„... wenn eine junge Dame« (er schloss das linke Auge, das Monokel stand starr und leuchtete) »sich während eines unbefangenen Gespräches erhebt, um ihrem Gegenüber Tee einzuschicken, aus weißem Porzellan, das der Bediente auf silberner Platte lautlos vor sie niedergesetzt hat, – sehen Sie, das zum Beispiel sind Dinge, die mir Kultur bedeuten. Ich liebe die Atmosphäre dieser Dinge. Ich kenne meine Empfindungen und genieße meine Erkenntnis“ (Schaukal 1986, S. 14).

Abschließend kann man folgendes feststellen: Schaukal passt die Figur des Dandys – einer künstlerisch ausgerichteten, extravaganten Erscheinung der vorletzten Jahrhundertwende – seinen ideologischen Ausgangspunkten. Er schafft dabei einen Verkünder extremer ästhetisch-philosophischer und mehr oder weniger versteckter politischer Ansichten. Balthesser generiert sich selbst im Strom sprachlicher Äußerungen. Im Unterschied zu seinen zahlreichen literarischen Vorbildern propagiert er nicht das Neue und Moderne, sondern das Gefährliche und Überkommene. Als literarische Gestalt verschwindet er unauffällig und schnell, so schnell, wie er seine geistige Welt aufgebaut hat. Er stirbt – ganz logisch – vorzeitig, denn er schließt eine ganze Epoche ab. Was Schaukals Auffassung des Dandysmus mit der konservativen Revolution verbindet, ist die Bemühung um die Erhaltung des geistigen Raums gegen den Fortschritt und gegen die geistlose Gegenwart. Die Frage, warum Richard Schaukal für das Verkünden seiner Ideologie gerade diese Figur verwendete, kann nicht eindeutig beantwortet werden. Es ist eine Frage nach seiner Epigonalität und nach der beharrlichen Bemühung um die effektive und effektvolle Rezeption literarischer Moden.

LITERATUR

- Erbe, G.: *Dandys – Virtuosen der Lebenskunst. Eine Geschichte des mondänen Lebens*. Köln 2002.
- Glaser, H.: *Kulturgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. München 2002.
- Huizinga, K.: *Der letzte Dandy*. München 2003.
- Krobb, F.: „denn Begriffe begraben das Leben der Erscheinungen.“ Über Richard von Schaukals Andreas von Balthesser und die ‚Eindeutschung‘ des Dandy. In: *Eros Thanatos. Jahrbuch der Richard-von-Schaukal-Gesellschaft*, Bd. 2. Kassel 1998, S. 89–111.
- Mohler, A.: *Die konservative Revolution in Deutschland 1918–1932: ein Handbuch*. Darmstadt 1994.
- Schaukal, R. v.: *Leben und Meinungen des Herrn Andreas von Balthesser, eines Dandy und Dilettanten*. Stuttgart 1986.

Libor Marek

Odborné zaměření: moravská německá literatura, literatura Vídeňské moderny, rakouská literatura pro roce 1945

Ústav jazyků

Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

<liborius.marek@centrum.cz>

PŘÍZVUKOVÁ KONTURA VERŠŮ J. H. KRCHOVSKÉHO JAKO INTERTEXTOVÝ ZNAK

PETR PLECHÁČ

V metrickém povědomí každého čtenáře poezie je zakotveno základní stylistické rozvržení jambu a trocheje. Jambu jakožto intelektuálního, patetického rozměru vysokého stylu a trocheje jako spontánního a lidového. Metrický systém je ale samozřejmě mnohem složitější. Fungují zde jak další systémové opozice (např. obdobně stylisticky zabarvená opozice dlouhý/krátký rozměr), tak i prvky ne plně systematizované, intertextově zaměřené ke konkrétním textům.

„Řada veršových a strofických útvarů, které jsou součástí systému rytmických prostředků, uchovává ve svém pojmenování jména svých tvůrců (alkajská strofa, villonská balada). Tyto útvary tedy fungují i jako odkazy k významným svým užitím, k individuálním básnickým výtvorům. Platí to však i daleko širše, i tam, kde to není signalizováno pojmenováním. [...] V nápadném protikladu k jazyku, kde začlenění nového nebo obměněného (kdysi snad také individuálně příznačného) prostředku do systému znamená i jeho anonymizaci, v souboru literárních postupů a útvarů převažují případy nedovršené systematizace“ (Červenka 1996, s. 36–37).

Těto nedovršené systematizace je, zdá se, v Krchovského sbírkách Valčík s mým stínem, Nové valčíky a Všechno je jako dřív využíváno dokonce v oblasti nejnižších suprasegmentálních činitelů.

PŘÍZVUKOVÁ KONTURA...

Osnovu čtyřstopého akatalektického daktylu, který je dominantním rozměrem sledovaných sbírek, můžeme podle současného úzu znázornit jako řetězec iktových (S), poiktových (W) a přediktových (V) metrických pozic:

$$S_1 W_1 V_1 S_2 W_2 V_2 S_3 W_3 V_3 S_4 W_4 V_4$$

Vztah mezi abstraktní metrickou osnovou a její konkrétní rytmičnou realizací modelujeme pomocí tzv. korespondenčních a preferenčních pravidel (Červenka 2006). První z nich rozhodují o metričnosti / nemetričnosti dané konfigurace, druhá o míře její příznakovosti (komplexnosti). Z tohoto pohledu se pak Krchovského verše ukazují jako neobyčejně příznakové rytmičné útvary.

Ve své monografii o daktylu poukazuje Miroslav Červenka (Červenka 1999, s. 92–93) na zvláštní Krchovského licenci obsazovat první a třetí stopu ve statisticky významném souboru veršů určitým ekvivalentem jambického incipitu (konfigurací xXx nebo XXx).

„*Stáh jsem ti punčochy a kabát se sukni*“ (Krchovský 2006, s. 84)

$S_3 W_3 V_3$

„*Posílen pářením řvu hlasem věčných stvůr*“ (Krchovský 2006, s. 86)

$S_3 W_3 V_3$

Při zjištění častého výskytu mezivětného předělu na rozhraní mezi poloverši pak Červenka interpretuje Krchovského verš jako „*zdůrazněně symetrický útvar, který má dvakrát dva takty o nestejně funkci*“ a je tak spojen s „*originální sémantikou třídobého daktylu jako „valčíkového“ rytmu, jak to bylo vyjádřeno i v titulech příslušných sbírek*“ (Červenka 1999, s. 93).

Tuto interpretaci, spočívající spíše v oblasti metra než rytmu, je ale možné značně prohloubit, zaměříme-li se na přízvukování ostatních pozic. Ve více než pětině analyzovaných veršů je totiž přízvukována druhá přediktová pozice (V_2) a rámec pravděpodobnosti překračují i oxytonické klauzule (přízvuk na V_4).

„*Začíná nový rok... Co je mi do něho*“ (Krchovský 2006, s. 151)

V_2

„*A břehů nevidno, ani hor, natož měst...*“ (Krchovský 2006, s. 150)

V_4

Znázorníme-li příznakové přízvukování slabé pozice „+“, příznakové nepřívukování iktové pozice „-“, nepříznakové nepřívukování slabé pozice (0), nepříznakové přízvukování iktu (1) a častý výskyt mezivětného předělu „//“, můžeme dosud probraná specifika Krchovského daktylu schematizovat následujícím způsobem:

$S_1 W_1 V_1 S_2 W_2 V_2 S_3 W_3 V_3 S_4 W_4 V_4$
 - + 0 1 0 +// - + 0 1 0 +

Ze schématu je zřejmé, že Krchovského verše jsou nejen útvarem symetrickým, ale že se v nich na pozadí třídobého metra uplatňuje tendence k dvoudobé alternaci. Tato pro daktyl nadmíru příznaková rytmická kontura, v níž je předěl mezi poloverši zdůrazňován mezivětnými předěly, tak zřetelně odkazuje k šestistopému jambu s obligátní cézúrou po šesté slabice, tedy alexandrinu.¹ Distribuci takovýchto „fragmentů alexandrinu“ můžeme sledovat v poměrně rozsáhlé básni *Boží hod v Chrámu sv. Mikuláše*:

Chrást, to je budova poměrně stylová,

W_1

pokud se jednomu zachce „se milovat“,

jen jsem se musel *vzdát* estétských nároků

V_2

1 Červenka tento názor nevyslovuje patrně z toho důvodu, že matení rytmické kontury a metrické osnovy ostře kritizoval v Mukařovského pojetí imanentního vývoje českého verše, a to zejména v souvislosti s interpretací Erbenova verše jako přechodného útvaru mezi Máchovým jambem a májovským daktylotrochejem. Nutno ovšem poznamenat, že Krchovského verš tu není interpretován jako přechodný nebo dvojdomý útvar. Neosciluje mezi dvěma prvky metrického systému, ale je realizací daktylu, přičemž až odchylky od tohoto schématu je možné chápat jako „fragmenty alexandrinu“. Jinými slovy, tyto „fragmenty nejsou v textu prostě přítomny, ale vnášejí do díla metrický impuls daktylu, na jehož pozadí se konstituují jako vysoce příznakové jevy.

a *spolknout* averzi, kterou mám k baroku.

W₁

Petrín byl pod sněhem a *nejsem* eskymák,

S₃ W₃

abych to v šestnácti pod nulou hezky *zmák*,

V₄

kostel byl naopak příjemně vyhrátý,

Ježíšek v jeslích *spal* zahříván zvířaty.

V₂

Když jsi se k betlémským jesličkám skláněla,

stoup jsem si za tebe a s *tváří* anděla

S₃ W₃

stáh jsem ti punčochy, i *kabát* se sukní,

S₃ W₃

vyhrnul přes boky, abych měl cestu k ní.

Kalhotky, ty vem *čert*, prostě mi vadily,

V₂

jediným trhnutím vznikly z nich dva díly,

čímž jsem si zajistil cestu k tvé sliznici,

kteřá již čekala, vlhká i žíznící.

Lidé si mysleli, že *vzdycháš* dojetím,

S₃ W₃

byla jsi dojatá, jenomže pouze tím,

že tě má varlata hrála až na pochvě

a *úd* byl nadoraz (*to len* sám Pán Boh *vie*). (Krchovský 2006, s. 84)

S₁ W₁ S₃ W₃ V₄

...INTERTEXTOVÝ ZNAK

Právě ve „fragmentech alexandrinu“, zdá se, tkví příčina častého hodnocení Krchovského verše jako umělého, jako verše vysokého stylu. Takové jsou systémové vlastnosti „dlouhého“ šestistopého jambu, z něhož navíc obligátní cézura činí jeden z technicky nejnáročnějších rozměrů. Zároveň ale patří v české versifikaci mezi „případy nedovršené systematizace“; je sice pevně začleněn do metrického systému, ale uchovává v sobě kontakt s konkrétními texty.

Alexandrin byl totiž emblematickým rozměrem rané fáze dekadentně-symbolistní literatury, kdy sloužil jako jeden z prostředků manifestace rozchodu s lumírovskou tradicí. Nikdy předtím, ani nikdy potom již nedosáhl takové obliby jako na počátku devadesátých let devatenáctého století, kdy dominoval sbírkám Jaroslava Kvapila, Jaromíra Boreckého, Otakara Auřednicka, Otakara Březiny, Antonína Sovy a poměrně často se objevoval i u všech ostatních předních modernistů, s jejichž tvorbou už zůstal nadobro svázán. Tuto spjatost alexandrinu s jejich texty můžeme zřetelně sledovat například v dobových parodiích dekadentní poezie nebo později v Nezvalově *Smuteční braně za Otakara Březinu* (Nezval 1938, s. 11–12), kde je metrická osnova využita jako poukaz k *Tajemným dálkám* (či spíše synekdochicky k celé básnickové produkci).

Je tedy otázkou, zda se mohou tyto intertextové relace alexandrinu uplatnit i u jeho „fragmentů“ v Krchovského verších. Statistická i generativní metrika vždy chápala takové příznakové jevy jen jako samoučelnou stylizaci. Zdá se však, že v případě poezie J. H. Krchovského se nemůže jednat jen o jakýsi náhodný průsečík individuální aktualizace a nadindividuálního metrického systému nejen proto, že je to krajně nepravděpodobné, ale zejména z toho důvodu, že vyšší roviny jsou intertextovou zaměřeností na dekadentní literaturu zatíženy také, a to mnohem zřetelněji. Značnou roli – jako vždy u otázek intertextovosti – hraje individuální čtenářská zkušenost. Především na ní závisí, uplatní-li se při recepci pouze systémové vlastnosti alexandrinu, nebo budou-li do hry vtaženy také konkrétní texty.

LITERATURA

- Červenka, M.: Čtyři dimenze literárního díla. In: Červenka, M.: *Obléhání zevnitř*. Praha 1996, s. 26–39.
- Červenka, M.: *Z večerní školy versologie IV: Daktyl*. Praha 1999.
- Červenka, M.: *Kapitoly o českém verši*. Praha 2006.
- Krchovský, J. H.: *Básně*. Brno 2006.
- Mukařovský, J.: Obecné zásady a vývoj novočeského verše. In: Mukařovský, J.: *Studie II*. Brno 2001, s. 116–198.
- Nezval, V.: *Básně noci*. Praha 1938.

Petr Plecháč

Odborné zaměření: teorie verše, generativní metrika

Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
 <amfibrach@gmail.com>

POJETÍ LATINY V NĚKTERÝCH DEMLOVÝCH TEXTECH

PAVEL NEČAS

---

0 ÚVOD

Cílem našeho příspěvku je stručně pojednat o proměnách vztahu básníka Jakuba Demla k latině. Chceme si tedy všimnout jeho poměru k jazyku, jímž se už běžně nemluví a který může představovat **komunikační bariéru**.¹ Blíže se kriticky zaměříme na dvě translatologické otázky a dotkneme se jednoho zjednodušení, jehož se dopustil M. C. Putna.

1 DEML PŘEKLADATEL

Jakub Deml byl kněz, latinu studoval na gymnáziu a její znalost pochopitelně prohloubil při studiu bohosloví. Dle A. Měšťana Deml latinu ovládal dokonale (Měšťan 2002, s. 273). K latině se pak přidružila i řečtina.

Při práci ve Florianově Studiu Deml překládal z němčiny a z latiny. Místy se zde ale objevuje organizační komunikační bariéra, a sice: cenzura. Překladateli Demlovi bylo překládání dokonce zakázáno. Jde hlavně o to, že Deml překládal díla „zakázaných“ mystiků.

Sám fakt, že Deml překládal z cizího kódu do kódu mateřského, je důležitý: **odstraňuje totiž komunikační bariéru**, a to nekompetenci některých mluvčích dekodovat latinský nebo německý text. Své znalosti latiny i němčiny využívá funkčně a účelově: *necht' se zájemci mají možnost seznámit s latinskými texty* ve své mateřštině.

Důraz na odstraňování komunikačních bariér je zásadní (tedy důraz na zpřístupňování textů), protože v budoucnosti budou komunikační bariéry naopak stavěny.

Deml z latiny přeložil kupř. *Ustanovení o každodenním přijímání*, *Cestyvěz* od svaté Hildegardy či *Slavíka svatého Bonaventury*.²

---

1 Ve vymezení komunikačních bariér se opíráme o studie J. Kořenského (*Komunikace a čeština*, Jinočany 1992), J. Krause (*O jazyce a stylu pro informační pracovníky*, Praha 1987) a A. Macurové a P. Mareše (Macurová, A.: *Komunikace ve slovesném textu, slovesný text v komunikaci*. In: Macurová, A. – Mareš, P.: *Text a komunikace*. Praha 1993).

2 Autorem Slavíka svatého Bonaventury je pravděpodobně žák svatého Bonaventury, Jan Pecham (Peckham), který žil cca v letech 1240 až 1292 a byl canterburským arcibiskupem. K osobnosti svatého Bonaventury srov. kupř. Robinson, P.: *St. Bonaventure*. In: *The Catholic Encyclopedia*, New York 1907, s. 648–654.

2 DEMLŮV PŘEKLAD *SLAVÍKA SVATÉHO BONAVENTURY*

2.1 PUTNOVA INTERPRETACE

Zde bychom rádi upozornili na nepřesnosti, jichž se dopustil M. C. Putna. Stalo se tak zřejmě ve snaze podat takový obraz Demlovy sebeprojekce při překladech latinských textů, aby to zapadalo do Putnovy freudiánské „pseudopschoanalýzy“ Demlovy duše: M. C. Putna zdůrazňuje potřebu neopomíjet Demlovy překlady, neboť, jak praví Putna, Deml i do překladů „promítá sám sebe. Posouvá výraz latinských středověkých autorů směrem k ještě větší citovosti a rozjitřenosti – jak co do drastičnosti (obrazy Kristova utrpení), tak co do zdůrazňování potřeby něhy lásky a objetí. Pro důkaz uveďme jen dva úryvky ze Slavíka svatého Bonaventury: Verš ‚et hoc totum factum est ob amoris signum‘ Deml rozvádí ve dvojverší ‚a to vše jsi podstoupil, ana velká tíže / lásky tvé tě tlačila níž a níž: k nám blíže: (...)‘; podobně verše ‚tantis signis poenitens monitus iam credat / quod praecordialiter Christus ei se dat‘ překládá Deml ‚takovými pohnut byv lásky znameními / kaj se, šťastný, obejmut lokty Kristovými“ (Putna 1998, s. 456).

2.2 POLEMIKA

2.2.1 Úvodní poznámka

Putново hodnocení je nutno komentovat. Jeho charakteristika Demlovy sebeprojekce v případě překladu *Slavíka svatého Bonaventury* je **pouze částečná a celkem účelová**, aby potvrdila Putnovy další interpretace. Badatel totiž opomněl dle našeho soudu doplnit několik důležitých informací.

Předně: Deml k tomuto textu přistupoval **jako k písni**, protože originál opravdu písňovou formu má. Jde konkrétně o zpívaný hymnus. Svědčí o tom několik³ skutečností.

2.2.2

Je to rytina na patitulu: je zde vyobrazen zpívající král s harfou a na titulním listě vidíme postavu s houslemi, což bezesporu není náhodné.

2.2.3

V textu samotném se hned v prvních dvou slokách objevuje **řeč o zpěvu slavíkové**: „Dum mulcescis animos tuo cantu leni“, „ut amicum valeas cantu delinire“ (*Slavík svatého Bonaventury* 1925, s. 8), „frequentemus canticum istud, soror pia“ (*Slavík svatého Bonaventury* 1925, s. 42).

2.2.4

Deml sám v komentáři k textu uvádí formuli „*pěvec náš, hodlaje zpívat*“ (Deml 1925, s. 49).

3 Děkuji tímto kolegům z Katedry klasické filologie Filozofické fakulty University Palackého za cenné připomínky.

2.2.5

Demlův postoj k textu jakožto k písni je patrný i z jeho citátu Jana Zlatoústého. Tento citát se nachází v Demlově komentáři k překladu a nejlépe vystihuje právě *Slavíka svatého Bonaventury*: „Nic duši tolik nepozdvihuje ... jako verš hudebný“ (ibid., zvýraznil PN). K tomuto *verši hudebnému* Deml dodává: „Kterak se dostati tam nazpět, kterak se ráji ztracenému přiblížiti? Přírodou, proměněnou v slovo, a slovem, které se roztavilo v hudbu! Proto se praví (ve druhé sloce, vlož. PN): „Jdi, a lýry tvojí hlas nejlépe mu poví...“ Slovo hudebné, slovo rozvlněné svatou touhou („svatou naději pak svou ještě rozhojňuje“, sloka 13) jest jakoby mostem mezi časem a věčností“ (Deml 1925, s. 48).

2.2.6

Hned první věta Demlova komentáře zní: „Slavík svatého Bonaventury jest hymnus nebo chvalo zpěv ke cti božství, neboť obsahem jeho jest poměr člověka k Bohu“ (Deml 1925, s. 44).

2.2.7

K tomu, že jde o překlad, který především zachovává původní, pro češtinu neobvyklý rozměr, se Deml hlásí **hned na titulním listě**. Zde stojí: *Slavík svatého Bonaventury – latinský originál a veršovaný rozměrem originálu překlad Jakuba Demla i s jeho výkladem*. Kdyby si Deml nebyl vědom množství významových posunů, na které Putna upozorňuje, nebyl by vydal zrcadlové vydání, neb čtenář si může pohodlně zkontrolovat ony posuny. Demlovi ale zřejmě šlo naopak o to, aby si čtenář mohl zkontrolovat (a ocenit!) to, co bylo naznačováno hned na titulní straně, tedy že překladatel zachovává původní rozměr originálu. Lze říci, že Demlův překlad více **zdůrazňuje zachování formální podoby latinského verše** hlavně kvůli účelu – pro zpěv, a to na úkor věrnosti sdělovaným obsahům.

2.2.8

Jde zde ještě o jinou závažnou věc: metrickým rozborem⁴ latinského textu zjistíme, že jde o **rytmický rýmovaný verš**, který je formálně prakticky totožný s vagantskou strofou, což souvisí s písňovou formou, jak autor zamýšlel. Tento rozměr byl ve své době velmi oblíbený. Dobře se zpívá a pracuje s rytmem bez ohledu na délky (oproti časomíře). Jde vždy o expresivní projev. Strohá latina má však kvůli svému omezenému lexiku omezené možnosti pro vyjádření expresivity – na rozdíl od živých slovanských jazyků. Lze proto usuzovat, že Deml přesně rozpoznal **expresivní charakter** latinského textu. Tento expresivní charakter ale v latině není vyjádřen verbálně, nýbrž způsobem hudebního zpracování. Deml tak pro vystižení povahy latinského textu používá české verbální expresivní prostředky, protože čeština disponuje příslušnými **lexikálními** prostředky.

2.3 SHRUTÍ

---

4 Srov. blíže Hejnic, J. – Nechutová, J.: *Úvod do studia středověké latiny*. Brno 1985, s. 49–57, a Nechutová, J.: *Středověká latina*. Brno 1995.

Nejde tedy ani tak o Demlovu sebeprojekci při překladech, o níž mluví Putna, ale o to, že **Deml přesně vystihl povahu a intence latinského textu právě užitím expresivních lexikálních prostředků.**

Deml si byl nepochybně vědom složitosti překládané látky, proto v jedenáctistránkovém komentáři některá svá překladatelská řešení dokonce komentuje a vykládá. Šlo o to, aby se text dal dobře zpívat, nikoli o to, aby obsahově přesně (ale nezpěvně) kopíroval latinský text.

Z tohoto důvodu je třeba na Putnou zdůrazňovanou sebeprojekci při překladu *Slavíka svatého Bonaventury* se dívat v poněkud širších souvislostech.

Dále si všimějme, že je zde stále patrný Demlův důraz na **zpřístupňování textů**, tedy na odbourávání komunikačních bariér. Deml trvá na překladech, i když má mj. kvůli tomu velké problémy s církevní vrchností.

3 LATINA V ZAPOMENUTÉM SVĚTLE

3.1 ÚVODNÍ POZNÁMKA

Přenesme se do 30. let, a sice do roku 1934, kdy vzniká *Zapomenuté světlo*. Setkáváme se zde vedle češtiny s texty v němčině (nad interpretací němčiny v Demlových textech jsme se zamýšleli dříve, viz Nečas 2008), v latině, francouzštině a slovenštině. Autor zde s latinou pracuje velice důmyslně.

Kromě vlastního textu v latině věnuje totiž velkou pozornost **komunikační (ne)kompetenci**⁵ celého širého světa – pokud se týká latiny. Je zde maximální možné zdůraznění, že latina je jednak jazyk (z Demlova pohledu) nepoužívaný, jednak mrtvý a opuštěný, a on jím přesto komunikuje – realizuje tak **komunikační potřebu** (srov. Nebeská 1992, s. 52).

3.2 NEKOMPETENTNÍ SVĚT

Uvedme jen některé příklady: český verš z Jana 12,32: „Až budu povýšen, všechno potáhnu k sobě“ a hned následuje latinská podoba „si exaltatus fuero, omnia traham ad me ipsum“. Deml to komentuje následujícím způsobem: „Moje strašné neštěstí nespočívá v tom, že jsem exaltovaný, nýbrž v tom, že se už neumí latinsky a že mně zemřela Pavla Kytlicová“ (Deml 1991, s. 14). O několik málo odstavců níže následuje tentýž latinský citát a „Kdyby se ještě umělo latinsky, vědělo by se, že jest propastný rozdíl mezi omnes a omnia“ (Deml 1991, s. 15). Více se o tom nepraví. Text český i latinský jsou zde ekvivalentní, jde zde o něco jiného: zdrucující většina překladů Bible neuvádí výraz **VŠECHNO**, ale **VŠECHNY**. Řecký originál zde nabízí různočtení – **PANTAS** i **PANTA**. Tento rozdíl zapříčiňuje vznik dvou dosti rozdílných teologických výkladů: Deml nepochybně znal obě různočtení, jinak by nebyl upozorňoval na rozdíl.

5 Máme na mysli komunikační (pragmatickou) kompetenci v Hymesově smyslu, tj. jako ability for use, nikoli kompetenci chomskyánskou. Blíže k tomu srov. Kořenský, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1987; a zejm. Turbová, M.: K pojmům kompetence – performance. *Slovo a slovesnost*, roč. 49, č. 3, 1988, s. 235–248.

Pro Demlova díla let třicátých, tedy i *Zapomenuté světlo*, se právě výborně „hodí“ OMNIA. Je to výraz nejvyšší možné samoty: *omnes* = *všichni*, *omnia* = *všechno*, ale bez lidí. Nicméně svět už latinsky neumí, natož řecky, proto nikdo nepostřehne, že je i druhá možnost čtení, totiž *omnes traham ad me ipsum*. Záměrně výše píšeme *svět*, neboť je zde záměrná opozice ***já – osoba kompetentní znát latinu versus celý svět, který kompetentní není***, tedy mu uniká mnohé podstatné, co je vyřčeno v *Zapomenutém světle* a pro svou závažnost se nemůže překládat.

Výborný výklad k této pasáži podává X. Galmiche: „Exaltatus, exaltovaný: du latin au tchèque, il y a plus qu’une traduction, il y a un jeu de mots irrévérencieux, le passage de la sublimité divine à la misère mentale d’un exalté, d’un agité; et s’il y a là, à n’en pas douter, une trace du ludisme baroque, elle est aussi un geste de désespoir. **La vocation du poète est désormais de se taire dans un monde qui de toute façon ne comprend plus le latin** (c’est-à-dire ne peut même plus goûter ses bons mots)“ – zvýraznil PN; Galmiche 1995, s. 59.

Nejzávažnější – dle našeho názoru – věta⁶ v celém *Zapomenutém světle*, totiž ***Noli me tangere***, se stala předmětem Demlových teologických úvah v mnoha jazycích. A svým způsobem je i pointou Demlova vyprávění, jak mazal Zezulce prsa vepřovým sádlem (tedy *dotýkal se jí* – versus *noli me tangere*), při kteréžto činnosti se její manžel probudil („Smrtný chropot a smrtelné i smrtící záchvaty jeho manželky ho neprobudily, ale tichounké mazání vepřovým sádlem okamžitě ho probudilo.“ Deml 1991, s. 105).

Latina i zde se stává jazykem izolace. Rozdělení slov či vět na obsah a formu se stává předmětem Demlova komentáře, kdy líčí, jak Zezulka neznajíc latinu opakuje nikoli *Noli me tangere*, ale *Noli mi tangere*. „Ona ovšem neumí latinsky, a proto tvrdošíjně říká: Noli mi tangere“ (Demi 1991, s. 106). Opakuje se forma, obsah jaksi uniká. Nestačí tedy vyslovit, musí se taky pochopit, **rozumět**.

3.3 ZMĚNA AUTOROVA PŘÍSTUPU KE KOMUNIKAČNÍM BARIÉRÁM

Na mnoha místech slouží latina k amplifikaci: autor text téhož významu uvádí česky i latinsky. Jindy jde o prostý citát, kupř. z životopisu svaté Felicity. Je ironií, že Deml cituje latinsky, jakkoli „*se už latinsky neumí*“. Neméně závažné je, že tyto citace uvádí autor, který sám napsal česky životopis světice (Svatá Dymna), který překládal mj. z latiny různé sakrální texty (včetně textů o světcích) a který tvrdošíjně prosazoval překlady z latiny do češtiny a **trval na odbourávání komunikačních bariér**. Tyto bariéry však v *Zapomenutém světle* naopak **cíleně staví**.

Latina tak je **langue de la déréluction**, tedy jazyk naprosté opuštěnosti (Galmiche 1995, s. 60). Stává se jím kvůli „l’incompétence des générations nouvelles et le complot du monde“; je „métamorphose grotesque, provocante, mais qui, malgré tout, aboutit à une certaine libération“.

3.4 EDIČNÍ POZNÁMKA: NEZNALOST LATINY V SOUČASNÉ PRAXI

Dále bychom rádi uvedli jednu absurditu, která vydání Demlova *Zapomenutého světla* postihla. Toto dílo bývá vydáváno s překladem autorových cizojazyčných textů do češtiny. O nut-

⁶ Tato věta se stala předmětem podrobné a přesné analýzy z pera J. Kvapilové (Kvapilová, J.: *Sen a světlo v díle Jakuba Demla*. Nepublikovaná diplomová práce, Olomouc 1996).

nosti těchto překladů nepochybujeme. Je ale ironií osudu, že se neznalost latiny, kterou Deml komentuje na několika místech svého díla, silně projevuje právě při edicích a reedicích *Zapomenutého světla*.

Překladatel cizojazyčných textů ve vydání nakladatelství Jota & Arca Jimfa (Brno 1991) neprojevil ani základní znalost latinské gramatiky, což je při přípravě „exkluzivního“ vydání *Zapomenutého světla* a u vědomí závažnosti celého textu alarmující. Výroky citátové povahy „Et vivant Sequentes“ překládá J. A. Haidler „Ať žijí oslavy“, „Moriturus Vos salutat“ se mu jeví jako „Pozdravujte mrtvé“ a „Coram publico“ dokonce jako „Srdcem prostým“. Snaží-li se Haidler překládat texty souvislejší, kupř. dvě a více vět, dochází k obrovským významovým posunům. Překladatel svévolně mění časy, kupř. „Quae sic modo doles, quid facies, objecta bestiis? Cui illa: Modo ego patior, illic autem alius erit in me, qui patietur pro me, quia et ego pro illo passura sum“ Haidler překládá takto: „Kterak jest možno, že tak málo trpí, vydána na pospas šelmám? Dí ona: Já pouze trpím, On však pro mě jiné věci učinil, neboť trpěl za mne (sic!), protože já v oběť pro Něj učiněna jsem.“ Jak došel Haidler k tomuto znění,⁷ není nám známo.

Jeden příklad závěrem: text „Cumque in partu laborans doleret“, tedy doslovně „když trpěla pracujíc k porodu“, tj. „když trpěla při porodu“, Haidler překládá jako „Kdykoli byla mučena...“

4 ZÁVĚR

Latina je vykreslena jako *langue de la déréliction*, jazyk naprosté opuštěnosti. Píše jím osamělý básník důležité informace, cituje v tomto kódu, poukazuje na fatální rozdíly v různosti biblických citátů; všechno to ale přichází vniveč, protože latinsky se už neumí a klasická filologie se zavrhlá.

Deml si po celý život byl vědom toho, že latině se příliš nerozumí; právě z toho důvodu překládal různé teologické texty už od počátku století – a když nepřeložil nějaký latinský text, zpravidla upozornil, proč se tomu tak stalo. Zde je vhodné citovat Nebeskou, že znalost toho, jaké použít komunikační prostředky, tedy i jaký jazyk kdy použít, je součástí předpokladů řečové komunikace (Nebeská 1992, s. 67, 82).

Změna zde spočívá v tom, že se **Deml ve 30. letech nesnaží o odbourávání komunikačních bariér**, ba naopak: autor využívá toho, že svět není kompetentní znát latinu, – a mluví tak de facto do prázdna.

Autor nemění svůj vztah ke kódu latiny, ale ke komunikačním bariérám. Deml kód záměrně přepíná nebo nepřepíná tak, aby se obsahu sdělení nerozumělo a aby tak podtrhl svou osamocenost a pocit nepochopení.

PRAMENY A LITERATURA:

Catholic Encyclopedia: St. Bonaventure, <http://www.newadvent.org/cathen/02648c.htm>, 16. 7. 2008.

⁷ Nelze ale vyloučit, že překladatel si „vypůjčil“ tuto verzi z existujícího již českého překladu (je zde archaický styl v porovnání se stylem všech ostatních překladů); jde ale o spekulaci, Haidler sám tento překlad prezentuje jako svůj vlastní.

- Deml, J.: Poznámky k Slavíkovi svatého Bonaventury. In: *Slavík svatého Bonaventury*, Tasov 1925.
- Deml, J.: *Zapomenuté světlo*. Brno 1991.
- Galmiche, X.: Langue de la faut, langue du salut. *Revue de littérature comparée*, roč. 69, č. 1, 1995, s. 55nn.
- Hejnic, J. – Nechutová, J.: *Úvod do studia středověké latiny*. Brno 1985.
- Kořenský, J.: *Komunikace a čeština*. Jinočany 1992.
- Kořenský, J. a kol.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1987.
- Kraus, J.: *O jazyce a stylu pro informační pracovníky*. Praha 1987.
- Kvapilová, J.: *Sen a světlo v díle Jakuba Demla*. Nepublikovaná diplomová práce, Olomouc 1996.
- Macurová, A.: Komunikace ve slovesném textu, slovesný text v komunikaci. In: Macurová, A. – Mareš, P.: *Text a komunikace*, Praha 1993.
- Měšťan, A.: *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Praha 2002.
- Nebeská, I.: *Úvod do psycholingvistiky*. Jinočany 1992.
- Nečas, P.: Ke vztahu Jakuba Demla k němčině. In: Polách, V. P. (ed.): *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie „cutting-edge“*. Olomouc 2008, s. 196–210.
- Nechutová, J.: *Středověká latina*. Brno 1995.
- Putna, M. C.: *Česká katolická literatura 1848–1918*. Praha 1998.
- Slavík svatého Bonaventury*. Přel. J. Deml, Tasov 1925.
- Robinson, P.: St. Bonaventure. In: *The Catholic Encyclopedia*, New York 1907.
- Turbová, M.: K pojmům kompetence – performance. *Slovo a slovesnost*, roč. 49, č. 3, 1988, s. 235–248.

Pavel Nečas

Odborné zaměření: teorie textu, terminologie

Ústav jazyků

Lékařská fakulta

Univerzita Karlova, Hradec Králové

<necasp@lfhk.cuni.cz>

RESUMÉ

RESUMÉ

ROMAN JAKOBSON AND OLD CZECH GLOSSES IN MEDIEVAL HEBREW TEXTS

LENKA ULIČNÁ

According to Roman Jakobson, the so-called *leshon kenaan*, Knaanic language, was identical with Old Czech. Jakobson based his statement on his own survey of c. 200 Knaanic glosses from medieval Hebrew rabbinic sources and strongly emphasized the importance of this linguistic material for the study of Old Czech. Nevertheless, the Czech linguistic tradition has not adopted his views completely and hesitates to incorporate all of those glosses into the academic Old Czech dictionary. A broader approach to this topic represented particularly by Paul Wexler stresses the autonomy of Jewish languages and represents the Knaanic glosses as examples of so-called Judeo-Slavic. Still, the preserved material prove Roman Jakobson's conception to be more appropriate.

CZECH GLOSSES IN LATIN BIBLES FROM THE TURN OF THE 15TH CENTURY AND THEIR RELATION TO THE OLDEST CZECH BIBLE TRANSLATION

MARKÉTA PYTLÍKOVÁ – HANA SOBALÍKOVÁ

This article describes a philological analysis of three Latin Bible manuscripts with Old Czech glosses and interlinear translation written at the turn of the 15th century (*Rajhradské glosy*, *Zlomky proroků a Knih makabejských*, *Glosy k Danielovi a Zachariášovi*). The research were conducted within the preparatory works for the edition of the Old Czech Bible translation (*Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*), and the aim of the research was to find out the relation of the glosses to the oldest version of the Old Czech Bible translation, so called first redaction. The texts of the manuscripts with glosses were compared to representative texts of the first, second and third redaction of the Old Czech Bible. The results of this comparison demonstrated that all three manuscripts are most similar to the second redaction of the Old Czech Bible translation; each of them has also a considerable number of original translations, different from any other Old Czech Bible.

SCHOLIA IN A MANUSCRIPT OF A CZECH TRANSLATION OF A COLLECTION OF
JAN OF GELNHAUSEN'S LEGAL FINDINGS FROM BRNO AND JIHLAVA

MARTINA JAMBOŘOVÁ

The article focuses on Czech scholia in one Old Czech legal document, their formal incorporation into the text and above all on their relationship to the content of the text itself. The document in question is a Czech translation of a collection of legal findings by Jan of Gelnhausen, as described in the title.

The scholia are here classified (XXX, corrections, emendations, addenda to the manuscript, interpretations of some words or their combinations etc.), the respective types are described and accompanied by examples. The study describes and summarizes that the scholia had and still have an important role for understanding and interpretation of the text (which is surely fundamental when a legal text is involved), are a great testimony of the development of the lexis – especially legal terminology – and occasionally involve phonetics, accident and orthography. The scholia interfere also with the syntactic structure of the text and serve as XXX.

ON THE VERBS IN THE SLOVNÍK KLEMENTINSKÝ

KATEŘINA VOLEKOVÁ

The article focuses on verbs in the verbal Latin-Czech dictionary, a part of the Slovník klementinský (The Latin-Czech Dictionary of Clementinum) from the year 1455. It is documented and proved here, using translations of verbs from Latin to Czech, that this dictionary is dependent on Latin-German dictionaries and the translator was often inspired by German equivalents, which he was very often translating literally. The translator has also tried to imitate the structure of the German translation. That is why one finds unusual amount of calques, loanwords and hapax legomena in the Slovník klementinský.

ON THE ORIGIN OF THE SIX-VOLUME KRALICE BIBLE TRANSLATION

ROBERT DITTMAN

The article comments on the beginnings of the Kralice Bible translation, arguing that Červenka's Psalter of 1562, Blahoslav's Gospels extracts of 1571, Štefan's Postil of 1575, and the Kralice psalters of 1579 and 1581 respectively represent important predecessors to the Kralice Bible. In the article, the contribution of these prints is specified and the thesis is elaborated on that the Unity of Brethren commenced preparations for an Old Testament translation closer to the Hebrew textual tradition than the Vulgate still during Jan Blahoslav's life.

ON THE RELATION BETWEEN THE PRINTERS' AND SCRIBES' ORTHOGRAPHY CONVENTION IN CZECH EARLY MODERN TEXTS

ALENA A. FIDLEROVÁ

The article deals with the difference between the printers' and scribes' orthography convention in Czech early modern texts. According to the literature the decision to use one or the other in a manuscript is a matter of functional style: manuscripts belonging to the high style intended for public use are usually written in the printers' orthography. Our study based on the material recorded in the Inventory of the 17th and 18th Century Manuscripts from the Museum Collections in Bohemia suggests that the use of the printers' orthography is very rare in early modern Czech manuscripts but some of the manuscripts come close to it. The choice to use the printers' orthography seems to be influenced mostly by the effort of the scribe to emulate a printed text in all the aspects including the script and other graphic aspects and also by the level of education of the scribe and of his audience. Manuscripts intended for educated readers use the printers' orthography more often; conversely, manuscripts intended for the popular audience usually prefer the orthography closer to the scribes' usage presumably more customary to their readers. On the other hand, no influence of the fact, whether or not the manuscript was a copy of a printed text or was intended for print was detected.

INVESTIGATION OF THE NATURE OF ACOUSTIC CUES FOR RECOGNIZING CZECH VOWELS: ARE THE TRANSITIONS SUFFICIENT CUES FOR RECOGNIZING CZECH VOWELS?

LUKÁŠ CRHÁK – MICHAL KUBÁNEK – VÁCLAV JONÁŠ PODLIPSKÝ

It has been shown that English vowels in consonant-vowel-consonant (CVC) syllables can be perceived accurately even when most of the vowel has been silenced and only the consonants and the consonantal formant transitions are presented to listeners. We conducted a similar experiment for Czech in which 3 types of stimuli were used: (i) full CVC syllables, (ii) silent-center syllables, and (iii) silent-center syllables whose initial and final portions were produced by two speakers of different sex (mixed-sex). Identification rates of the full syllables were better than those of the silent-center and mixed-sex syllables which did not differ from each other. From that we infer that in Czech (like in English) silent-center identification is possible not because listeners would compute the missing formant contours (which would predict higher error rates in the mixed-sex condition) but because formant transitions themselves contain sufficient cues to vowel identity. This conclusion is discussed from a wider theoretical perspective.

DISINTEGRATION OF CONTEMPORARY BRITISH PRONUNCIATION – PROBLEMS
WITH STANDARDIZATION IN CONTEMPORARY BRITISH ENGLISH

PETR DANIEL HAJKR

This article focuses on some of the issues concerning contemporary English pronunciation with major emphasis on the situation in the UK. The article deals predominantly with dialectological topics, however certain lexical aspects of pronunciation are taken into consideration too.

The nature of contemporary English pronunciation is described while pointing out the reasons for those changes which have occurred in the last 30 years. Examples of unstable words are given with explanations of the ongoing processes.

INFINITIVE AS A COMMAND

MARTINA VOHRALÍKOVÁ

The contribution is focused on the Czech infinitive sentences such as *Nekouřit!* = *Don't smoke!* which can express the appeal although the Czech language has the special directive expression – imperative mood (*Nekuř!* _(2. Sg.) *Nekuřte!* _(2. Pl.) = *Don't smoke!* *Nekuřme!* _(1. Pl.) = *Don't let's smoke!*). And it tries to answer the question, how Czech infinitive could gain the directive function.

The contribution argues against the theory of isolating the infinitive construction (Grepš 2002) which keeps the function of the parent sentence (*Poručím ti zavřít to okno. – Zavřít to okno!* = *I order you to close the window. – Close the window!*), and towards to the diachronic explanation of this phenomenon.

Nevertheless the independent infinitive construction can likewise explain other functions (the wish and the negative appraisal of the situation). For that reason we are able to assert only that the definite function (such as directive) of the infinitive depends on the definite language and extralanguage context.

[+ARB] SUBJECT IN CZECH

ANDREA HUDOUSKOVÁ VOLENCOVÁ

The paper focuses on two Czech constructions sharing [+arb] interpretation of the subject, namely the reflexive verbal form (henceforth RVF) and infinitival constructions in the subject position of a clause, the subject of which is understood as an arbitrary human agent (i.e. [+arb]).

I put forward a generative analysis of the RVF based on the assumption that the clitic *se* is a structurally deficient element with an incomplete set of ϕ -features, lacking the highest functional projection DP in syntax. On these grounds both syntactic and semantic properties of the RVF are accounted for. I arrive at the following generalization concerning the [+arb] in-

---

terpretation of the RVF: Syntactic elements that lack both the DP (i.e. independent reference) and a proper antecedent (i.e. coreference), get a default interpretation [+arb].

This conclusion is further corroborated by the same semantic properties of infinitival constructions in the subject position where the deficient subject pronoun PRO finds itself in the same syntactic configuration as the clitic *se* in the RVF.

ON THE WORD LENGTH IN CZECH, RUSSIAN AND BULGARIAN

ONDŘEJ BLÁHA

The average word length in Czech, Russian and Bulgarian journalistic texts (see the article sub 2) depends on the frequency of word classes in these languages. There are some marked differences among the functional styles too. On the other hand, word length in Czech homiletic texts of last seven hundred years is rather constant.

GRAMMATICAL, SEMANTIC AND PRAGMATIC PLANE(S) IN EXPRESSING THE RELATIONS OF OWNERSHIP IN SLOVAK

ALEXANDRA CHOMOVÁ

The article presents an overview of understanding of the possessivity. On the background of the basic grammatical, semantical, syntactical and pragmatical characteristics it describes the basic ways of its expression in Slovakian – in particular possessive adjective, possessive pronouns, genetiv and dativ. It also outlines the cases, in which the expression of the relations of possessivity appears as subdominant and semantics (in terms of ownership or membership) and wider context (together with expresses pragmatic relations to the actual reality) help to identify them – for example instrumental, local, derived lexemes. In the semantic construction of an utterance additional semantic components (i.e. sentiment, subjective valuation, benefit) are superimposed on the basic abstract mode.

ONE PERIPHERAL MODE OF EXPRESSING SUPERLATIVE IN CZECH (HEBRAIC SUPERLATIVE)

KLÁRA OSOLSOBĚ

One topic of the conference was "unoriginal" words and structures, and their integration. The aim of this paper is to present one peripheral mode of expressing superlative in Czech. We shall provide examples (based on data mined from the Czech National Corpus, internet and dictionaries) of the uppermost-grade-expressing reproducing the model of the Hebraic superlative e.g. *tma tmoucí* (pitch-darkness), *leta letoucí* (long years).

THE TEXT ON HISTORY OF ARTS AND ITS TRANSLATION INTO ENGLISH

ZUZANA PAŘÍZKOVÁ

German has traditionally been used as a language of discursive community of History of Art. However, English which is used as a language of professional communication in almost all of subjects at present, started to influence the communication among scientists of this subject more and more, especially in the field of modern art. Even the websites of prestigious Czech journal devoted to art – Umění - which are edited by The Czech Academy of Science are available in two languages, Czech and English, nowadays. You can find abstracts of all of issues published in this journal in both these languages.

In 1991 an important great exhibition about Czech cubism was held and a catalogue was published at this occasion. The texts of this catalogue have become an important source of knowledge in this area and still remain at present. This was the impulse to second edition of this catalogue and its translation into English to make this knowledge public abroad.

There are some specific features of texts in History of Art, especially in terminology and in language which, sometimes, tends to be tropical, essayistic. These features naturally have to be taken into account while a text is translated. Since definitions of terms in this subject can not be as clear as in natural and technical science, there are differences in using and defining some terms in both languages. This is the reason the translation of terms is not always regular in a text. Occasional terms and derivations of terms are used in this field which means to find analogical construction of derivation in foreign language. Specific terms used among scientists dealing with a specific problem have to be appropriately translated as well. Even tropical expressions, figures and phrases used due to their aesthetic value require appropriate words and structures in translation to different type of language. Although the translation of text in History of Art into foreign language represents a very complex problem which can not be dealt in detail in an issue, it is possible to say that features defined as typical for texts in History of Art (Stehlíková, 2006, Pařízková, 2008) are reflected and recognizable in the translation.

SOME NOTES ON TWO ENGLISH SPATIAL ADJECTIVES AND THEIR ABSTRACT USE

MICHAELA MARTÍNKOVÁ

The paper deals with the distribution of two English synonymous spatial adjectives – *wide* and *broad*. It is argued that the notion of “boundary” known from cognitive linguistics (Lakoff 1987, Langacker 1987, Talmy 2000) is applicable not only to the distribution of the two adjectives with concrete nouns but also with abstract nouns. Data were retrieved from four corpora available on the ICAME CD ROM (LOB, FLOB, BROWN, FROWN) and from the BNC

CENTRAL EUROPEAN CUISINE AS A MIRROR OF THE INTERCULTURAL RELATIONSHIP

TAMÁS TÖLGYESI

The cohabitation of the Austro-Hungarian Monarchy's nations led to numerous mutual borrowings of foreign words. The main themes of the loan words are relating to handcraft, military, nutrition and religion. Till now, I have held at different scientific meetings in Hungary as well as abroad several lectures on the terminology of military and religion in our Central European languages. My present work is focusing on gastronomy related expressions. These can be grouped as follows:

1) pastry (e.g. Cz. *veka*, Slk. † *vekňa*, † *vekl'a*, Hun. *vekni* 'longish bread' < NHG. *Wec-ke(n)*)

2) meat dishes (e.g. Hun. *fásírt*, Cz. and Slk. *fašírka* 'rissole' < Austrian German *Faschiertes*), meat products (e.g. Cz. *paštika*, Slk. *paštéta*, Hun. *pástétom* 'paté' < early NHG. *pastēte*, today *Pastete*)

3) fruits (e.g. Cz. *ryngle*, Slk. *ringlota*, Hun. *ringló* 'greengage' < Austrian German *Ringlotte*, NHG. *Reneklode*, *Reineclaude* < Fr. *reineclaude* from (*prune de*) *reine Claude* 'Queen Claude's (plum)'), vegetables (e.g. NHG. *paprika*, Cz. and Slk. *paprika* 'green pepper' < Hun. *paprika* < Serb. and Cro. *pàprika* from *pàpar* 'pepper')

4) beverages (e.g. Cz., Slk. and Hun. *rum* 'alcoholic beverage' < NHG. *rum* < Eng. *rum*)

5) premises (e.g. Cz. *kuchyně*, *kuchyně*, Slk. *kuchyňa* 'kitchen' < OHG. *chubhina* (today *Küche*) < Lat. *coquina*, *cocina*; Hun. *konyha* is from the Slavonic languages), and their apparels (e.g. Cz. (*h*) *moždír* 'mortar' < MHG. *morsaere*, *morser* (today *Mörser*), OHG. *morsāri*, *mortāri* < Lat. *mortarium*; Slk. *mažiar* < Hun. *mozsár*)

I concluded that one of the richest groups of the so called Austrianisms are the gastronomy related words. For instance, the Cz. *rybíz*, Slk. *říbezle* and Hun. *ribizli* 'current' expressions can be originated from the Austrian German word *Ribisel*. In Germany, however, it is called *Johannisbeere*.

The loan words often have different predestination in our individual languages, so in the present language environment they are not always functioning in the same way. E.g. the Hun. *strudli* 'strudel' is archaic while the Cz. *strůdl*, *štrůdl* is commonly used. In contrast to the Cz. *viřtle* 'Vienna sausage', that counts as an archaic word, the Hun. *viršli* is in everyday use. The conflict between the domestic words and the borrowed ones did not always mean that one (or more) of the expressions has to disappear. That is, why the coexistence of double forms of the words is possible certainly with different frequency and stylistic values, such as: *houska* vs. *žemle* 'roll', *slanina* vs. *špek* 'bacon', *pažitka* vs. *šnytlik* 'chive', *květák* vs. *karfiol* 'cauliflower'.

Czech Republic, Slovakia and Hungary recently have joined to the Schengen zone as members of the European Union. The borders between the states have been ceased, so that it makes possible the free flow of labor force. Thereupon, within the Central European area we can expect the crescendo of interethnic and interlingual contacts and possibly also the takeover of further foreign words.

Abbreviations

Cro. = Croatian; Cz. = Czech; e.g. = for example; Eng. = English; Fr. = French; Hun. = Hungarian; Lat. = Latin; MHG. = Middle High German; NHG. = New High German; OHG. = Old High German; Serb. = Serbian; Slk. = Slovak

COMPETITION OF ATTRIBUTES IN CZECH AND HUNGARIAN AND THEIR TRANSLATION

MARKETA POCHYLOVÁ

In our contribution we have investigated the transfer of a congruent attribute to a non-congruent one and its translation into Hungarian. Attribute in English and Hungarian may be expressed in different word types. Translating a congruent attribute gives rise either a lexicalized compound or a phrase. Students had problems when working with attributes mainly because the translation of congruent and non-congruent attribute into Hungarian leads to the same result. If there is a triad of Czech attributes and we deal with a semantic shade of specificity and universality, in Hungarian is the only formal sign a definite or indefinite article, perhaps even possessive suffixes. Non-congruent and congruent attributes are carriers of concrete meaning, attributes reflecting universality are most commonly expressed by compounds, possessive suffixes are the only formal signs. Typological difference between the two languages and language usage play an important role in choosing the sufficient compounds or phrase.

LANGUAGE AND IDENTITY IN THE NISA EUROREGION

KATEŘINA ČERNÁ

The aim of the bilingual education in the EU boarder areas is to develop the mutual understanding of neighbouring nations, to promote the idea of global citizenship in euroregions. I investigate the bilingual school in Euroregion Nisa, the conception of the identity of the Czech and German schoolmates and the a/symmetry of language use of both partner languages. I follow the connection between language use and the use of ethnics' categories in situ. Language asymmetry causes problems in relationships between members of two neighbouring partner nations and leads into the ethnic exclusion. My findings arise from hidden observation and from the analysis of 1.250 minutes speech records. In this article, my statements are proved through analysis of common dialogs.

THE LANGUAGE POLICY OF ONE GERMAN CONCERN IN CZECH REPUBLIC AND ITS IMPLEMENTATION

OLIVER ENGELHARDT

Multi-national corporations in the Czech Republic represent an environment, where daily routine communication is conducted in several languages. Such a situation requires careful language policy from the management and language skills and ability to react in multi-language interaction from those, who have to work in such an environment. Theory of language management allows to describe these processes as well on the managing part (macro) as on the interaction part (micro).

In this article, using collected data from a certain German corporation seated in the Czech Republic, I am proving that changes in the language policy from above cannot be easily implemented in the intermediate interaction. While promulgating certain principles also the respective involved sides' knowledge of the proclaimed principles of language policy has a role.

WHICH LEVEL OF COMMUNICATIVE COMPETENCE DOES A FOREIGNER APPLYING FOR PERMANENT RESIDENCY NEED TO REACH?

KATEŘINA VLASÁKOVÁ

The present language situation not only in Europe has been lately modified by the so-called migrants and the process of integration has been an important part of migration. In the Czech Republic, non-EU citizens applying for permanent residency are required to sit the A1 level exam in accordance with the Common European Framework of Reference as described in MSMT para. 182, part 2, letter B of law No. 326/1999 Sb. The article deals with the migration situation in the Czech Republic, the level of communicative competence required for permanent residency, and compares the situation and requirements to some of the EU countries.

COMPENSATIVE STRATEGIES OF FOREIGNER STUDENTS OF MEDICINE IN COMMUNICATION WITH A PATIENT

KLÁRA HUŠKOVÁ

The main aim of teaching Czech (as a foreign language) at medical faculties is to prepare students to communicate with patients. Strong stress on professional language and strict demands for communicative success require a certain level of knowledge and skills to compensate for communicative deficiencies.

The author introduces compensatory strategies based on the Common European Framework of Reference for Languages, which are specified for teaching at medical faculties.

THE USE OF A MOTHER TONGUE AND A STANDARD LANGUAGE IN SWISS TV

LUCIE OŠLEJŠKOVÁ

The aim of this paper is to summarize the results of my master project on use of the Swiss dialect and Standard German on Swiss TV in the German-speaking Part of Switzerland. The theoretical part describes briefly the specific language situation in the German-speaking part of Switzerland and deals with the terminology questions of diglossia and bilingualism. The empirical part depicts the systematic analysis of the low and the high variety in the specific text types. The text corpus includes 184 of TV programmes. The results reflect that 40 % of all TV programmes (with the exception of the advertisements) is broadcast in the dialect language

form and the dialect prevails in 21 %. Only 17 % of the TV programmes is completely in Standard Swiss German and 19 % predominantly in Standard Swiss German. In the rest of the TV programmes (5, 98 %) is the use of both varieties equal.

REGISTER VARIATION IN LANGUAGE CONTACT SITUATION: SPANISH AND GUARANI

LENKA ZAJÍCOVÁ

Abstract: The article analyses five different types of texts where Spanish and Guarani languages come into contact. Three are texts from Paraguayan periodicals (two from general newspapers, one in Spanish, one in Guarani, one from a tabloid in Spanish), one is an example of spoken language where both languages mix together, and the last one is an example of purist Guarani. It focuses on differences in the insertion of Spanish elements in Guarani texts and Guarani elements in Spanish texts. It aims at discriminating which differences have social, cultural, and pragmatic causes, and which are caused by structural (typological) differences between the two languages, such as the constraints on borrowing of fusional affixes. The differences between different types of texts can be seen as register variation: for example, in Spanish any presence of Guarani items is a feature of informality, while the presence of Spanish items in Guarani is acceptable in formal register in the case of content items, while the functional words are characteristic of more colloquial registers.

ON COMMUNICATION IN A REALITY SHOW

LUCIE BARBAPOSTOLOSOVÁ

This study analyzes communication in the reality tv show. We divide this specific genre in three types and for our observation we choose type RSa, reality show in the literal meaning. We call it also the isolation type. We were motivated to choose this term because of placing the RSa participants (competitors) in an area that is relatively isolated from natural environment. The main material for this study are transcriptions of audiovisual recordings (the third run of Vyvolení reality show, broadcasted by Czech TV Prima). We show how interconnected the levels of communication are, we define a brand new one, pseudointrapersonal level and we also describe, comment and illustrate how different participants and direction of communication load the communication formula. Except for the situation „participant → symbol“ we describe the others like situations with the communication reversibility feature.

CZECH SIGN LANGUAGE – DRAWING IN THE AIR?

ON ICONICITY IN CZECH SIGN LANGUAGE

LUCIE ŠŮCHOVÁ

The article focuses on the problem of iconicity (visual motivation) in Czech sign language and its types – virtual iconicity and substitutive iconicity. Based on the model proposed by the American linguist S. F. Taub, selected specifics of the “creation” of linguistic visually motivated expression are demonstrated on examples from the Czech sign language. Attention is given also to the convention of iconic signs.

SOME NOTES ON THE CONCEPT OF A SIGN AND A TEXT IN TERMS OF TRANSLATION AND CODING

VÍT GVOŽDIAK

This paper deals with the problem of equivalence. It focuses, in particular, on the position of an equivalence within the theory of sign of classical structuralism. It discusses the limits of the representation model of sign and its relationship to the text in terms of translation as the basic semantic operation. The result is the adoption of a critical attitude towards unconditional (language) understanding of the assumptions of human communication and accent on the advantages of the theory of codes.

CHARACTERISTICS OF A RELIGIOUS DISCOURSE

DAVID HRON

There is still a specific kind of uncertainty during providing empirical research regarding particular phenomenon's unreasonable qualities. Although these tendencies regarding imminent qualities of body and actions specification and description were repressed and rejected by the majority of contemporary modern sciences as academically irrelevant, there are still researchers who use these generalization categories. The cases of religion or religiously oriented expressions belong to this scholar gap of generalization protocol. Religious expressions are often measured without exact grasping of researched phenomena that there can be a stated absence of numinous element for instant. It's not unusual that this clear overlap of an empirical field border is represented by a researcher. In case of religious speech the field is limited to facts that formal structure and verbal instrumentality determine religiosity of speech. My effort is the opposite. The speech couldn't be condemned as irreligious because it doesn't come up to the expected criterions of church context. Speech like that is emancipating from church phraseological code and become universal rumour; it de-secularizes the message in sense because it liberates it from detached church walls and pulpits, and it takes it to the public floor. Secularization of religious speech means real functional limitation of religious speech to a number of social events.

When we're looking for roots of this functionally differenced applicable religious speech, we are coming to the model of prime religious speech rationalization (I identify the context as a prophetic speech), where there is ambiguity of symbolic discourse disenchanted and formulated in terminology more accurate statements and doctrines. The speech ceases out from the true issues as well as living, meaningful universe but it turn into a transparent demonstration of organisation and personal sign of identity.

SCHAUKAL'S LITERARY DANDY IN THE MIRROR OF THE CONSERVATIVE REVOLUTION

LIBOR MAREK

The paper deals with the phenomenon of dandysm – from the literary point of view. The anti-novel of the nearly unknown Austrian writer Richard Schaukal (1874-1942), *The Life and Opinions of the Gentleman Andreas von Balthesser, a Dandy and Dilettante* (1907), is the object of the analysis. The figure Andreas is regarded here as an apologist of the so-called conservative revolution.

OUTLINE OF ACCENT IN THE VERSES OF J. H. KRCHOVSKÝ AS A INTERTEXTUAL SIGN

PETR PLECHÁČ

The paper focuses on rhythm of the poems of J. H. Krchovský. Deviations from dactylic pattern, which underlies the verses, are seen as being the fragments of alexandrin and are interpreted not only in the light of traditional scansion but also as the intertextual references to the Czech poetry of 1890s.

THE USE OF LATIN IN SOME TEXTS OF JAKUB DEML

PAVEL NEČAS

Author of the treatise submitted here deals with the role of Latin in the work and life of the poet Jakub Deml. After a short overview of Deml's activity as a translator the study focuses on Deml's translation of a Latin work *Slavík Svatého Bonaventury* (*Philomena* by John Peckham) and his commentaries on the translation. This is followed by the author's commentary and dispute on recent M. C. Putna's analysis of the matter in question, i.e. Deml's translation. Deml's knowledge of Latin is further corroborated by an analysis of his use of Latin in another work, *Zapomenuté světlo*. On the other hand, the current state of the knowledge of Latin – or its

---

absence – is further documented with an analysis of Haidler's backward translation of Deml's Latin in *Zapomenuté světlo* to Czech.

BOHEMICA OLOMUCENSIA 3 – FILOLOGICA JUVENILIA

1. ročník

REDAKCE: Lubomír Machala (šéfredaktor), Božena Bednaříková (zástupkyně šéfredaktora), Erik Gilk, Darina Hradilová, Vladimír P. Polách (technická redakce), Karla Strnadová (tajemnice)

REDAKTOŘI ČÍSLA: Vít Gvoždiak, Vladimír P. Polách

TECHNICKÉ ZPRACOVÁNÍ: V. Gvoždiak, J. Kratochvílová, V. P. Polách

Vydávání časopisu je finančně podpořeno Ministerstvem kultury ČR

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
email: vup@upol.cz

Adresa redakce:
Katedra bohemistiky Filozofické fakulty UP
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
tel.: 585 633 180
email: tajemnik.kb@centrum.cz

Olomouc 2009

MK ČR E 18600
ISSN 0231-634X

Cena: 150 Kč